

“ARHIVSKA PRAKSA” 21

Izdavači:
Arhiv Tuzlanskog kantona
Društvo arhivskih zaposlenika
Tuzlanskog kantona

Za izdavače:
mr. Omer Zulić

Organizacioni odbor:
mr. Omer Zulić (predsjednik), dr. Izet Šabotić,
Ešefa Begović, Hatidža Fetahagić, dr.
Walter Brunner, Marijana Galušić, dr. Mirjana
Marinković-Lepić, dr. Peter Pavel Klasinc,
Saneta Adrović, dr. Sead Selimović, Selma Isić,
Adnan Tinjić, Nijaz Brbutović, mr. Alma Hasukić

Redakcija:
mr. Omer Zulić (predsjednik), dr. Silvija Babić,
mr. Sejdalića Gušić, dr. Živana Heđbeli, dr.
Miroslav Novak, dr. Sead Selimović, dr. Izet
Šabotić, dr. Peter Wiesflecker

Sekretar Redakcije:
Selma Isić

Odgovorni urednik:
mr. Omer Zulić

Urednik:
dr. Sead Selimović

Lektor:
Hatidža Fetahagić

Korektori:
Ešefa Begović
Selma Isić
mr. Jasmin Jajčević

Prevod na engleski jezik:
Adnan Tinjić

Prevod sa slovenačkog jezika:
Maksida Hajdarević

Štampa:
“OFF-SET”

Za štampariju:
Mirela Aljić

**Časopis je indeksiran
u bazama C.E.E.O.L. i E.B.S.C.O**

Tiraž:
500 primjeraka

Saglasnost za izdavanje Časopisa dalo je
Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta
Tuzlansko-podrinjskog kantona pod brojem 10/1-
452-20-2/98, od 8.5.1998. godine.

Sjedište Redakcije je u Arhivu Tuzlanskog kantona,
Franje Ledera 1, 75000 Tuzla,
Tel/fax: ++387 35 252 620
e-mail: arhiv.tk@bih.net.ba

“ARCHIVAL PRACTICE” 21

Publisher:
Archive of Tuzla Canton
Association of archival employees in
Tuzla Canton

For Publisher:
mr. Omer Zulić

Organisational Board:
mr. Omer Zulić (president), dr. Izet Šabotić, Ešefa
Begović, Hatidža Fetahagić, dr. Walter Brunner,
Marijana Galušić, dr. Mirjana Marinković-Lepić,
dr. Peter Pavel Klasinc, Saneta Adrović, dr.
Sead Selimović, Selma Isić, Adnan Tinjić, Nijaz
Brbutović, mr. Alma Hasukić

Editors:
mr. Omer Zulić (president), dr. Silvija Babić,
mr. Sejdalića Gušić, dr. Živana Heđbeli, dr.
Miroslav Novak, dr. Sead Selimović, dr. Izet
Šabotić, dr. Peter Wiesflecker

Secretary of the Editorial board
Selma Isić

Editor-in-Chief:
mr. Omer Zulić

Editor:
dr. Sead Selimović

Lektor:
Hatidža Fetahagić

Proof Readers:
Ešefa Begović
Selma Isić
mr. Jasmin Jajčević

English Translation:
Adnan Tinjić

Slovenian Translation:
Maksida Hajdarević

Print:
“OFF-SET”

For printing office:
Mirela Aljić

**The journal is
indexed in bases C.E.E.O.L. and E.B.S.C.O**

Edition:
500 copies

Ministry of Education, Culture and Sport of Tuzla
Podrinje Canton has given approval No 10/1-452-
20-2/98, on May 8.1998. to publish this journal.

Seat of the Editorial Board is in the Archives
Canton Tuzla,
Franjo Leder 1, 75000 Tuzla,
Tel/fax + +387 35 252 620
e-mail: arhiv.tk@bin.net.ba

UDK 930.25

ISSN 1512-5491

ARHIVSKA PRAKSA 21
ARCHIVAL PRACTICE

Knjiga 2

ARHIVSKA PRAKSA, GOD. 21/2018, KNJ. 2, STR. 1-248, TUZLA 2018.

SADRŽAJ

PREDGOVOR	1
FOREWORD	3

III ČLANCI I GRAĐA

Prof. dr. Senaid HADŽIĆ, <i>Osman Pazvantoglu iz Donje Tuzle: buntovnik i pokajnik</i>	7
Prof. dr. Izet ŠABOTIĆ, <i>„Agrarne reforme“ kao osmišljene političke mjere u cilju stoljetne uzurpacije imovine i ekonomskog slabljenja bošnjaka u Bosni i Hercegovini</i>	17
Hatidža FETAHAGIĆ, Enes MUKIĆ, <i>Izgradnja željezničke pruge Doboj – Simin Han</i>	37
Prof. dr. Sead SELIMOVIĆ, <i>Organizacija i rad državnih gimnazija u Bosni i Hercegovini od 1918. do 1929. godine</i>	56
Prim. dr. Esad ZUKIĆ, Hatidža FETAHAGIĆ, <i>Organizacija i rad Građanske škole trgovačkog smjera u Gradačcu od 1921. do 1943. godine</i>	75
Mr. Semir HADŽIMUSIĆ, <i>Opismenjavanje stanovništva u sjeveroistočnoj Bosni u periodu obnove</i>	90
Dr. sc. Gašper ŠMID, Žarko ŠTRUMBL, <i>Zimske olimpijske igre u Sarajevu 1984. u funkciji promocije Jugoslavije i Bosne i Hercegovine</i>	107
Prof. dr. Sead OMERBEGOVIĆ, dr. sc. Izet HADŽIĆ, <i>Srbijanska politika i pripreme za agresiju na Bosnu i Hercegovinu</i>	120
Ešefa BEGOVIĆ, <i>Sreski savez zemljoradničkih zadruga Tuzla (1946–1962) – sumarni inventar</i> ...	139

IV PRIKAZI

Hadžija HADŽIABDIĆ,
Glasnik arhiva i Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine 47/17, Arhivističko udruženje Bosne i Hercegovine, Sarajevo 2017, 395 str. 155

Hajrija ABDULAHović,
„Arhivi u Hrvatskoj – (retro)perspektiva“, Radovi 5. kongresa hrvatskih arhivista, Zadar, 24–27. oktobar 2017, 539 str. 161

Adnan TINJIĆ,
ATLANTI, Revija za savremenu arhivsku teoriju i praksu, Vol. 27, No. 1 i 2, Trieste – Maribor 2017, 540 str. 168

Adnan HADŽIABDIĆ,
Zapisnici sarajevskog gradskog zastupstva (1878–1881), priredio Haris Zaimović, JU Historijski arhiv Sarajevo, Sarajevo 2018, 232 str. 172

Dr. Safet BANDŽOVIĆ, naučni savjetnik
Milan Radanović, *Kazna i zločin: snage kolaboracije u Srbiji: odgovornost za ratne zločine (1941–1944) i vojni gubici (1944–1945)*, 2. dopunjeno izdanje, izd. Rosa Luxemburg Stiftung, Regionalna kancelarija za jugoistočnu Evropu, Beograd 2016, 648 str. 176

Prof. dr. Izet ŠABOTIĆ,
Prof. dr. Omer Hamzić, mr. Edin Šaković, *Malešići kod Gračanice*, Gračanica 2018, 540 str. 185

Dino DUPANOVIĆ,
Muhammed Nametak, *Bosanski trougao u crvenoj zvijezdi - Kulturni tokovi i izgradnja "Socijalističkog društva" u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1952*, Sarajevo, Univerzitet u Sarajevu - Institut za historiju, 2017, 187 str. 189

Elvir SELIMOVIĆ,
Prilozi historiji Bosne i Hercegovine u socijalističkoj Jugoslaviji: Zbornik radova, Sarajevo, Udruženje za modernu historiju, 2017, 368 str. 195

Mr. Jasmin JAJČEVIĆ,
Mirjana Marinković-Lepić, *Uloga masovnih medija u afirmaciji ljudskih prava u Bosni i Hercegovini*, Tuzla 2017, 252 str. 201

V IZVJEŠTAJI

Adnan TINJIĆ,

Kulturno-obrazovna djelatnost Arhiva Tuzlanskog kantona u periodu od juna 2017. do juna 2018. godine 207

Ešefa BEGOVIĆ,

Zapisnik o toku 30. Međunarodnog savjetovanja „Arhivska praksa 2017“, Tuzla, 27–29. 9. 2017. godine (Hotel „Tuzla“) 217

Mr. Jasmin JAJČEVIĆ,

Izveštaj sa okruglog stola “Historijski značaj prijema Republike Bosne i Hercegovine u članstvo organizacije Ujedinjenih nacija – 26 godina poslije”, Tuzla, 22. maj 2018. godine 227

Emina SALKIĆ,

Izveštaj sa Savjetovanja arhivskih radnika Bosne i Hercegovine, Brčko 2018. godine 230

Adnan TINJIĆ,

Izveštaj sa konferencije „Granai Della Memoria (riznice sjećanja) – historijski arhivi između sjećanja i digitalnih refleksija sa naglaskom na apulijska iskustva“, Bari – Conversano, 8. i 9. juni 2018. godine 234

POPIS PUBLIKACIJA 237

UPUTE SARADNICIMA 241

PREDGOVOR

U časopisu *Arhivska praksa br. 21, knjiga 2*, zastupljene su slijedeće rubrike: **Članci i građa, Prikazi i Izvještaji**. U sve tri rubrike časopisa, u drugoj knjizi publikovana su ukupno 23 priloga. Najveći dio, druge knjige časopisa *Arhivska praksa br. 21*, sadržajno, odnosi se na rubriku **Članci i građa** u kojem je objavljeno ukupno devet radova, od kojih je osam historijskih radova, odnosno članaka i jedan sumarni inventar Arhiva Tuzlanskog kantona. Preostali, manji dio časopisa, odnosi se na prikaze i izvještaje.

Prvo, vrlo značajno poglavlje časopisa *Arhivska praksa br. 21, knjiga 2*, odnosi se na publikovanje historiografskih radova u okviru rubrike **Članci i građa**. U okviru ove rubrike publikovani su radovi eminentnih naučnih radnika, univerzitetskih profesora, samostalnih istraživača, ali i arhivista koji donose preglede inventara značajnih, arhivistički obrađenih, arhivskih fondova u arhivima. Radi se uglavnom o radovima koji tretiraju zanimljiva i do sada nedovoljno istražena pitanja i teme iz lokalne historije Tuzle i njene okoline, a u manjoj mjeri i Bosne i Hercegovine. Radi se o stručnim i naučnim, historijskim radovima, koji su najvećim dijelom istraživani i pisani na osnovu arhivske građe, odnosno historijskih izvora, koji se čuvaju u Arhivu Tuzlanskog kantona.

Poglavlje **Prikazi** je sastavna i prepoznatljiva rubrika časopisa *Arhivska praksa*. U ovoj rubrici predstavljeni su najnoviji stručni arhivistički i naučni dometi u okviru objavljenih arhivističkih, historiografskih i drugih publikacija. Na taj način će se stručna, arhivistička, naučna i druga javnost upoznati sa najnovijim dometima prevashodno u dijelu arhivistike i historije. U ovom broju časopisa, dati su prikazi arhivističkih publikacija iz Bosne i Hercegovine i Hrvatske, te nekoliko historijskih publikacija, monografija i zbornika radova koji se odnose na Tuzlu i Bosnu i Hercegovinu.

Rubrika **Izvještaji**, je također stalna rubrika časopisa *Arhivska praksa*. Donosi nekoliko priloga koji izvještavaju o stručnim arhivističkim i naučnim skupovima, prevashodno u Bosni i Hercegovini, ali i Italiji. U okviru ove rubrike je i vrlo značajan izvještaj, u kojem su prezentirani rezultati Arhiva Tuzlanskog kantona, koji se odnose na realizirane kulturno-obrazovne, stručno-naučne i izdavačke sadržaje i projekte u proteklih godinu dana.

Dakle, sveukupno u 21. broju časopisa *Arhivska praksa br. 21*, u dvije knjige štampano je preko 60 stručnih, naučnih radova, prikaza i izvještaja, što dovoljno govori o referentnosti časopisa. Da bi ovaj broj časopisa bio što sadržajnije, bogatiji, ali i kvalitetniji, pobrinula se nevelika, ali vrijedna i stručna ekipa okupljena oko Organizacionog odbora savjetovanja, Redakcije časopisa, zaposlenika Arhiva Tuzlanskog kantona, članova Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona, recenzenata, lektora, korektora, prevodilaca, uređivača i ostalih zaslužnih pojedinaca.

Obimnost, raznovrsnost i aktuelnost radova štampanih u časopisu *Arhivska praksa* broj 21, rezultat je napora i angažmana uvaženih i eminentnih arhivskih stručnjaka i arhivara iz registratura, kao i historičara, koji su zaslužni da 21. broj časopisa bude i u kvalitativnom i kvantitativnom smislu obiman, raznovrstan i sadržajan. Zahvalnost dugujemo i institucijama koje nas kontinuirano prate i podržavaju u realizaciji savjetovanja i publikovanju časopisa. To su Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke, te Ministarstvo za kulturu, sport i mlade Tuzlanskog kantona (u ranijem periodu: Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta Tuzlanskog kantona), koji su finansijski podržali realizaciju 31. Međunarodnog savjetovanja "Arhivska praksa", kao i štampanje 21. broja časopisa *Arhivska praksa*.

Svima njima iskazujemo dužno poštovanje i zahvalnost, uz poziv i želju da i u narednom periodu zajednički nastavimo realizaciju uspješnih i značajnih projekata, koji na najbolji način prezentuju i afirmišu arhivsku službu Bosne i Hercegovine i državu Bosnu i Hercegovinu. Zahvaljujući svima njima, ovaj 21. po redu broj časopisa *Arhivska praksa* dajemo stručnoj, naučnoj i široj javnosti na čitanje i ocjenu.

Redakcija časopisa
Arhivska praksa

FOREWORD

As already indicated, „Archival Practice“ no. 21, Book 2, contains the following sections: Articles and Materials, Reviews and Reports. In all three sections of the journal, 23 papers have been published in the second book. Most of the other books of the journal Arhivska praksa no. 21, in substance, refers to the section Articles and Materials in which a total of nine papers have been published, of which eight are historical works, ie articles and a summary inventory of the Tuzla Canton Archives. The rest, a smaller part of the journal, refers to reviews and reports.

Firstly, a very important chapter in the journal Arhivska praksa br. 21, Book 2, refers to the publishing of historiographical works within the section titled „Articles and Materials“. Within this section, works by eminent scientists, university professors, independent researchers, as well as archivists have been published, which provide an overview of inventories of significant, archived records kept in archives. It is mainly about works dealing with interesting and up to now insufficiently explored issues and topics from local history of Tuzla and its environment, and to a lesser extent Bosnia and Herzegovina. It is about professional and scientific, historical works, which are mostly investigated and written on the basis of archival material, that is, historical sources, which are kept in the Tuzla Canton Archives.

Chapter titled „Reviews“ is an integral and recognizable section of the Archival Practice journal. This section presents the most recent informations from expert archival and scientific domains within the published archival, historiographic and other publications. In this way professional, archival, scientific and other public will be introduced to the latest developments, primarily in the field of archival science and history. In this issue of the journal, there is an overview of archival publications from Bosnia and Herzegovina and Croatia, as well as several historical publications, monographs and works of art related to Tuzla and Bosnia and Herzegovina.

The chapter „Reports“, is also a permanent column of the Archival Practice journal. It brings a few articles that report on professional archival and scientific gatherings, primarily in Bosnia and Herzegovina, but also in Italy. Within this section is also a very significant report, which presents the results of the Tuzla Canton Archives, related to realized cultural, educational, professional and publishing content and projects over the past year.

Thus, in total, in the 21st issue of the Archival Practice, published in two books, we presented over 60 professional, scientific papers, reviews and reports, which speaks enough about the relevance of the journal. In order to make this issue more relevant, richer and better, a well-trained but valuable expert team gathered around the Organizing Committee of the Conference and the journal publishing. It includes employees of the Tuzla Canton Archive, members of the Association

of archival employees of Tuzla Canton, reviewers, readers, correctors, translators, editors, and other deserving individuals.

The breadth, diversity and current nature of the papers printed in the journal is the result of the efforts and engagement of well-respected and eminent archival experts and colleagues as well as historians who are responsible for the 21st issue of the journal being both a qualitative and a quantifiable content. We also owe thanks to the institutions that continuously monitor and support us in the realization of conference and publishing of the journal. These are the Federal Ministry of Education and Science, and the Ministry of Culture, Sports and Youth of Tuzla Canton (formerly the Ministry of Education, Science, Culture and Sport of Tuzla Canton) who financially supported the implementation of the 31st International Conference „Archival Practice“ as well as printing of 21st issue of the journal „Archival Practice“.

To all of them, we express our respect and gratitude, with the invitation and the desire to continue jointly with the successful and significant projects in the forthcoming period, which best represent and affirm the archival service of Bosnia and Herzegovina and Bosnia and Herzegovina in general. Thanks to all of them, this 21st issue of Archival Practice is now available to professional, scientific and wider audience the read and evaluate.

Editorial board
Archival practice

III ČLANCI I GRAĐA

OSMAN PAZVANTOGLU IZ DONJE TUZLE: BUNTOVNIK I POKAJNIK

Apstrakt: *Na prelazu iz 18. u 19. stoljeća događale su se značajne promjene koje će kanalisati evropsku, balkansku, bosansku i osmansku historiju u periodu koji je slijedio. U Evropi je započela francuska građanska revolucija iza koje su uslijedili napoleonovi ratovi, na Balkanu započinje nacionalno buđenje i nacionalni pokreti za osamostaljivanje od, kako se često navodi, „tuđinske vlasti“, u Bosanskom ejaletu protivljenje osmanskim reformama i postepeno uobličavanje odnosa prema Porti i pokretu za autonomiju, u Osmanskom carstvu sultan Selim III nastoji provesti reforme koje bi njegovu državu približile evropskom uređenju. U takvim okolnostima djelovala je jedna od značajnih ličnosti ovih prostora – Osman Pazvantoglu, nekad buntovan i protivan reformama, a nekad odan sultanu, „naše gore list“. U ovom radu autor je nastojao da, na osnovu dostupnih izvora i relevantne literature, donese nekoliko činjenica o ovoj znamenitoj ličnosti koja i danas budi pažnju javnosti i istraživača, te tako potakne nova istraživanja.*

Ključne riječi: *Osman Pazvantoglu, Donja Tuzla, Vidin, Osmansko carstvo, buntovnik, pokajnik.*

OSMAN PAZVANTOGLU FROM DONJA TUZLA: REBEL AND REPENTER

Abstract: *At the transition from the 18th to the 19th century, there were significant changes that would steer European, Balkan, Bosnian and Ottoman history in the period that followed. In France, a French civil revolution followed by Napoleon's wars began, a national awakening and nationalist mobilization movements began in the Balkans, as the "foreign authorities" often state in the Bosnian eyalet against the Ottoman reforms and the gradual shaping of relations with the Porte and the movement for autonomy, in the Ottoman Empire, sultan Selim III is trying to implement reforms that would bring his state closer to European order. In such circumstances, one of the significant personalities of these areas was active - Osman Pazvantoglu, who was sometimes rebellious and opposed to reforms, and sometimes loyal to the sultan, a man with local background. In this paper, the author tried to find, on the basis of the available sources and relevant*

literature, several facts about this famous person, which is still a source of interest of the public and researchers, and thus encourages new research.

Key words: *Osman Pazvantoglu, Donja Tuzla, Vidin, Ottoman Empire, rebel, repentant.*

Uvodne napomene

Potrebno je na početku ukazati na nekoliko činjenica koje upućuju i sugeriraju o neophodnosti studioznijeg, sistematičnijeg, organiziranijeg, institucionalnijeg, objektivnijeg istraživanja i pisanje o značajnim/znamenitim ličnostima koje su djelovale i ostavile nekad većeg a nekad manjeg traga u historiji općenito, ali i prošlosti Bosne i Hercegovine, zavisno od percepcije samih istraživača ili čitalaca. Zašto je važno istraživati, pisati i govoriti o ovim i sličnim temama/pitanjima? Jedan od razloga je, između ostaloga, u činjenici da su nas decenijama pa i stoljećima ubjeđivali kako se u Bosni i Hercegovini ništa bitnoga nije dešavalo u duhovnom pogledu, kako na ovim prostorima nije bilo niti ima značajnih ličnosti koje zavređuju da se o njima govori, a pogotovu istražuje i piše. Međutim, negativne ocjene o Bosni i Hercegovini i istaknutim ličnostima iznesene ranije ili se još uvijek iznose nisu temeljene na bilo kakvim ozbiljnim činjenicama, analizama istih i valjanim argumentima, koji bi bili dokazivi ili podložni provjeravanju nego su bile izraz brojnih dugo stvaranih i naslijeđivanih predrasuda i raznih ideologizama, a prije svega stavova svih narastajućih nacionalizama o tome kako Bosna i Hercegovina ni u državnom, ni u političkom pa ni u kulturološkom pogledu, ne zaslužuje da ima uopće svoju historiju i svoj državni, kulturno-historijski i politički identitet, a pogotovo svoje istaknute ličnosti.¹ Po nekom nepisanom, a vrlo često i pisanom, pravilu i ako su postojale takve ličnosti su bile sve drugo samo ne bosanske. Međutim, historijske činjenice govore nešto sasvim drugo. Primjera radi, samo u razdoblju od pola stoljeća (68 godina: od 1544. do 1612) Bosna i Hercegovina je dala ukupno trideset pet istaknutih ličnosti sa najvišim državnim i vojnim zvanjima u vrijeme kada je Osmansko carstvo bilo na vrhuncu moći: devet velikih vezira (vezira sa pet tuga), tri vezira sa četiri tuga, deset vezira sa tri tuga, deset pokrajinskih namjesnika, dok su trojica bili bosanski namjesnici s titulom *beg sa dva tuga*. Osim navedenoga, od 264 bosanska namjesnika 63 su bili iz reda Bošnjaka. Kada je već riječ o historijskoj zaostavštini naših predaka dovoljno je spomenuti da je Safvet-beg Bašagić u jednoj od svojih knjiga/radova² nabrojao/naveo biografije 689 Bošnjaka i drugih Južnih Slavena

1 Senaid Hadžić, Sead Selimović, *Kultura i tradicija u Bosni i Hercegovini. Višemilenijski kontinuitet*, Arhiv Tuzlanskog kantona, Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona, Tuzla 2012, 268. (dalje: S. Hadžić, S. Selimović, *Kultura i tradicija*); Muhamed Filipović, *Suvremena misao u Bosni i Hercegovini, opći pogled na vladajuće ideje i duhovne pojave*, Sarajevo 2004.

2 Safvet-beg Bašagić Redžepašić, *Znameniti Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj carevini*, Izvanredno izdanje Matice hrvatske, Zagreb 1931.

koji su se istakli u javnom životu na raznim poljima u Osmanskom carstvu i koje smatra vrijednim spomena. Podjednako vrijednim izučavanju istaknutih Bošnjaka smatramo doprinos Mehmeda Handžića koji je u knjizi *Blistavi dragulj: Životopisi učenjaka i pjesnika iz Bosne* nabrojao 216 biografija Bošnjaka, uglavnom u osmanskome dobu, koji su se istakli na znanstevnom polju.³

Dakle, samo nabranje svih znamenitih i zaboravljenih istaknutih ličnosti u historiji Bosne i Hercegovine najblaže rečeno podsjeća na nemoguću misiju/sizifov posao, jer je i pregled onih koji su imali značajnu ulogu u intelektualnom, duhovnom, političkom i vojnom životu Osmanskog sultanata dovoljno težak zadatak i uveliko nadmašuje ovdje predviđene prostorne okvire. Potrebno je podsjetiti da se utjecaj istaknutih ličnosti porijeklom iz Bosne i Hercegovine ne samo u Bosni, nego i u cijelom Osmanskom sultanatu intenzivirao nakon sultan Mehmed Fatihovog dolaska na ove prostore, a ponajviše zahvaljujući sultanovoj privrženosti načelu da se na položaje u Sultanatu dolazi isključivo prema sposobnostima, a nipošto prema pripadnosti privilegiranim staležima ili rodbinskim vezama. Zahvaljujući navedenom načelu veliki broj istaknutih ličnosti koji vode porijeklo sa ovih prostora obavljao je značajne dužnosti na Porti i Sultanatu u funkciji velikih *vezira*, *begler begova*, *kadiaskera*, *jeničar agasija*, *defterdara*, sultanskih *kapidžija*, namjesnika, *vezira*, *paša*, *muftija*, *muderrisa*, *književnika*, *kadija šejhu'l-islama* itd.

Uloga Osman Pazvantoglua iz Donje Tuzle u regionalnim dešavanjima na prelazu iz 18. u 19. stoljeće

Jedna od istaknutih ličnosti bio je i Osman-paša Pazvantoglu porijeklom iz Donje Tuzle (1758-1807) koji je kao i brojni drugi istaknuti pojedinci i porodice „naše gore list“, kako je to zabilježio Safvet-beg Bašagić. Historija (životni put) Osman-paše Pazvantoglu veoma je prostrana, važna i zanimljiva. Ona je upletena u historiju ne samo Osmanskog carstva, nego i Srbije, Rumunije, Bugarske, Rusije i Austrije, i nije još kako treba proučena.⁴ Inače, životni put Osman-paše Pazvantoglua mogao bi se podijeliti u tri dijela (perioda):

3 Isto tako, od 239 pjesnika i pisaca iz Bosne njih 47 ili 20% nosilo je etnonim Bošnjak uz svoje pravo ime. Također, po utvrdama na Balkanskom poluotoku, Maloj Aziji i Rumuniji vojnici su često imali iste etnonime. Konsultiraj: Olga Zirojević, “On the Distinctive Features of the Bosniaks”, u: *Ottoman Bosnia: A History in Peril*, Urednici: Markus Koller, Kemal H. Karpat, Univesity of Wisconsin Press, Novembar 2004, 167-170; Hazim Šabanović, *Književnost Muslimana Bosne i Hercegovine na orijentalnim jezicima, Bibliografija*, Sarajevo 1973, 717-727; S. Hadžić, S. Selimović, *Kultura i tradicija*, 212-269; Safvet beg Bašagić-Redžepašić (Mirza Safvet), *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine (Od g. 1463–1850)*, Vlastita naklada, Sarajevo 1900, 58-60. (dalje: S. B. Bašagić, *Kratka uputa*).

4 Vjekoslav Jelavić, Pazvan-Oglu od Vidina. (Izvešće francuskog pukovnika Mériage.), *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, god. 17, knj. 1, Sarajevo 1905, 175. (dalje: V. Jelavić, *Pazvan-Oglu od Vidina*).

- Period mladosti (1857–1792),
- Vrijeme neposlušnosti / odmetnutosti od sultana / protivljenje reformama (1792–1802) i
- Period odanosti sultanu (1802–1807).⁵

Pazvantoglu je prezime koje znači gradski ili noćni čuvar. Prema historijskim izvorima osmanske provenijencije, na koje se poziva profesor Yüksel Hoş sa Balkanskog istraživačkog instituta Trakija Univerziteta u Jerdenu, Osmanov djed bio je „muhamedanac“ iz Donje Tuzle, vrstan diplomata, jer je u isto vrijeme zalazio i u džamiju i fratarsku crkvu.⁶ Osmanov otac Omar/Omer odlikovao se posebnom hrabrošću koju je dokazivao u osmansko-austrijskim ratovima. Za iskazanu hrabrost na dar je dobio dva sela kod Vidina, a nedugo zatim imenovan je bajraktarom vidinskog sandžaka.⁷ Međutim, Omarovo napredovanje, ponos, hrabrost i bogatstvo probudili su zavist kod tadašnjeg vidinskog Melek-paše, starca koji je bio vrlo poštovan od svojih sugrađana, a uživao je podršku i na Porti. On je započeo kovati planove kako da ukloni Omar-agu. Da bi se izbjegli nemiri, predložiše age na pašinom divanu, da Omar pogine na osobiti način, kao što je obično bila praksa u Osmanskom carstvu, kad se višoj vlasti pruža kakvog otpora, ali, Omar-aga je vrlo dobro znao kako se o njemu misli, pa je zbog toga uvijek bio spreman na odbranu. Kuća mu je bila puna oružja i razne džebane, a imao je dobro odnose i sa drugim odmetnutim četama/grupama, koje su pljačkale po Smederevskom sandžaku i Maloj Vlaškoj. Dijelio je i plijen, koji je donošen u njegova sela, osobito u Kirsu. Inače, ta su sela imala vrlo povoljan položaj, jer su se nalazila uz rijeku Dunav, na samoj granici Smederevskog sandžaka i Male Vlaške. Iako je saznao šta mu se priprema, Omar je dospio u ruke svojim protivnicima koji su zapalili njegov dvorac. Poslije junačke odbrane bio je savladan, uhapšen, osuđen i pogubljen.⁸

Omarov sin Osman, rođen 1758. godine, nakon navedenih događaja pobjegao je u Albaniju Melek-pašinim protivnicima.⁹ Navedenim događajem započinje Osmanov drugi životni period. U početku se odao četovanju/hajdukovanju, a poslije je stupio u službu pećkog paše da bi zatim na svoju ruku formirao četu i vratio dio posjeda svoga oca. Vremenom je toliko ojačao da je

⁵ Stojan Novaković, *Tursko carstvo pred srpski ustanak 1780–1804*, Beograd 1906, 328-392.

⁶ Yüksel Hoş, *Balkanlardaki Türk Meskenlerinin Yok oluşlarının Sebepleri, IBAC 2.ci Uluslararası Balkan Sempozyumu*, 10 ve 13. cü Ekim 2012. Tiran-Arnautluk. U posljednje vrijeme javljaju se pretpostavke da je porijeklom iz porodice Tatara koji su tokom osvajanja Bugarske od strane sultana Bajazita I (1389–1402) nastanili Vidin. Vidjeti: Nedeljko Radosavljević, *Vidinska mitropolija 1739–1834, Istorijski časopis*, Knj. XLIX/2002, Istorijski institut, Beograd 2003, 167-171.

⁷ Omar-aga je malo po malo na različite načine stekao vrlo znatnih dobara: brojem sela nadmašivao je i najbogatije age u cijeloj zemlji – imao ih je preko 30. Vjekoslav Jelavić, *Pazvan-Oglu od Vidina*, 177.

⁸ V. Jelavić, *Pazvan-Oglu od Vidina*, 177-178.

⁹ Osman je imao mlađeg brata, Ibrahim-bega, koji nije pošao s njim, nego se vratio u Vidin, gdje je živio i uživao prijateljstvo i poštovanje svih građana. Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi: 18. ve 19. Yüzyıllar*, İstanbul: Küre Yay, 2006.

komandovao armijom plaćenika tako brojnom da čak ni 100.000 osmanskih vojnika sa pašom Husein Kučukom nije uspjelo da osvoji Vidin i da ga zarobi.¹⁰ Kontrolisao je veliku teritoriju, samostalno je vladao, kovao novac i uspostavljao diplomatske odnose sa državama u okruženju. Imao je dobre (prijateljske) odnose s Mahmud-pašom Bušatlijom koji je Osman-paši Pazvantogluu kada mu je trebalo poslao u pomoć „mnoge Albance“.¹¹ Upamćen je, također, kao prijatelj Rige od Fere, grčkog revolucionara i pjesnika, koga je pokušao da izbavi iz zatvora. Osim navedenog, pripisuju mu se zasluge za pokretanje Prvog srpskog ustanka i stvaranje moderne srpske države, smatraju neki orijentalisti i historičari.¹² Profesor Hoš iznio je stav da bi Srbi trebali u Beogradu da podignu spomenik Bošnjaku Osmanu Pazvantoglu koji je, kako naglašava, „napravivši životnu grešku, osnovao srpsku državu“.¹³ „Vođa Prvog Srpskog ustanka Karađorđe, koji je bio svinjar, čuvao i prodavao svinje, je bio Pazvanogluov čovjek“, ističe Yüksel Hoş i, kao osnovu za takav stav, navodi izvore i podsjeća da je Pazvantoglu nakon što se brzo uzdigao u osmanskoj administraciji i postao stariješina janjičara, nezadovoljan reformama krajem 18. i početkom 19. stoljeća u Rumeliji kočio te reforme i digao ustanak protiv osmanske vlasti.¹⁴

Osman-paša Pazvantoglu je, navode turski historičari, bio zaštitnik hajduka, odmetnika i bandita brdovite Rumelije,¹⁵ pa su Visoka Porta i sam sultan bili prinuđeni da, radi „mira u kući“, čak tri puta oprostite sva nedjela i Pazvantogluu dodjele titulu vezira i Paše Vidina.¹⁶ Tako nešto je i mogla uraditi osoba koju opisuju

10 Kako navode neki autori: Mobilizacijom svih raspoloživih resursa Porta je uspostavila impresivnu koaliciju ali do početka 1798. godine nije bila u stanju da se suprotstavi Pazvantogluu. Konsultiraj: Suraiya Faroqhi, *Semi-autonomous Provincial Forces in the Balkans and Anatolia, Cambridge History of Turkey*, Vol. III, *The Later Ottoman Empire 1603–1839*, Cambridge University Press, Cambridge 2006, 157-185.

11 Andrija Lainović, Francuska štampa o Mahmud-paši Bušatliji i Crnoj Gori s kraja XVIII vijeka, *Istoriski zapisi*, godina VIII, knjiga XI, 1-2, Cetinje 1955, 343-344; *Moniteur*, od 25. februara 1798. Vijest je poslana iz Zemuna 25. januara.

12 Konsultiraj: Hazim Šabanović, *Turski izvori o Srpskoj revoluciji 1804*, vol. 1, Spisi Carske kancelarije 1789-1804, Beograd 1956, 129-147.

13 Momčilo Petrović, „Pesnik koji je ubio svoju voljenu“, *Blic*, Beograd 15. januar 2009. (<https://www.blic.rs/vesti/reportaza/pesnik-koji-je-ubio-svoju-voljenu/rle1yzg>. Pristupio: 15.4.2018).

14 O Pazvan-Ogluovoj uzurpaciji vlasti i njegovom utjecaju na prilike u Smederevskom sandžaku, opširnije vidjeti u: Dušan Pantelić, *Beogradski pašaluk pred Prvi srpski ustanak, 1794–1804*, Beograd 1949; Vladimir Stojančević, *Srpska nacionalna revolucija i obnova države, Istorija srpskog naroda*, V/1, Beograd 1981, 7-24; Cuhlev D, *Istoriä na grada Vidin i negovata oblast*, Sočia 1932; Milenko Kukićević, *Karađorđe I*, Beograd 1901; Mutacqieva V, *Kriza v Osmanskata imperiä i osvoboditelni borbi v kraä na XVIII i na~aloto na XIX v*, *Istoriä na Bëlgariätom* 5, Sočia 1985, 161-224; Stojan Novaković, *Tursko carstvo pred srpski ustanak 1780–1804*, Beograd 1906, 182; Joseph von Hammer, *Istorija Turskog/Osmanskog carstva*, knj. 3, Zagreb 1979, 271.

15 Radi se o prostoru koji je bio dobro zaklonjen od Istanbula. Jednom stranom se graničio sa Vlaškom, Austrijom i Dunavom, a drugom planinskom stranom izlazio je u neposrednu blizinu centralnog beogradsko-carigradskog druma. Činilo se kao najzgodnije mjesto da se odmetne od sultana i pokuša oduprijeti i njemu i njegovim reformama. Arhiv Srbije, Beograd, fond: *Mitropolija*, 322/1836. *Popis Timočke episkopije* iz 1836. (Spisak svjašćenstva monaškog i mirskog čina).

16 Tome je prethodilo turbulentno vrijeme i životni put Osman-paše Pazvantoglua. Naime, on je,

kao posebnog junaka, sa vanrednom srećom i vojničkim vještinama, *izuzetnom bistrinom i političkim umijećem i uviđavnosti*.¹⁷

Ali Yavuz sa Instituta za društvene nauke Republike Turske (Afyon Kocatepe Univerziteta) je konstatovao da je Pazvantoglu, iako dovodeći Osmanlijsku državu u tešku situaciju, u zadnjih pet godina od 1802. do 1807. godine časno služio sultanu i nije pravio bune.¹⁸ Koliko je bio cijenjen govori i podatak da je do njegovog vojničkog umijeća i diplomatske spretnosti držao i francuski car Napoleon. Naime, januara 1807. godine, Napoleon je bio u srcu Poljske, ratujući sa Rusima. General Sebastijani njegov poslanik na Porti, bio je uspio u ovo vrijeme te je sultan oglasio rat Rusiji, koja je, vidjevši još ranije kolebanje Portino, bila zauzela Moldaviju i Vlašku. Tako su se Rusi približili Srbiji, koja se bila pobunila protiv Osmanske carevine. Preko Srbije pak Rusi su mogli pružiti ruku Crnogorcima, sjediniti se s njima i otpočeti snažnu ofanzivu protiv Francuza u Dalmaciji, protiv kojih su Crnogorci, potpomognuti ruskom flotom na Jadranskom moru, uveliko ratovali.¹⁹

Dok se navedeni plan isticao kao krajnji cilj rusko-srpske zajedničke akcije, Napoleon je namjeravao da, pridobivši Osmansko carstvo za svoj savez, dovede svoju vojsku iz Dalmacije preko Bosne i Srbije na Dunav i u rumunske kneževine i tako da Ruse napadne s boka.

U ovim prilikama Napoleon je riješio da pošalje jednog višeg francuskog oficira u Vidin, varoš koja se jako isticala svojim geografskim i političkim položajem. U Vidinu je tada vladao čuveni i silni Osman-Pazvant-Oglu, odmetnik od sultana.²⁰ Napoleon je htio da taj francuski oficir bude ne samo posrednik za veze između francuske vojske u Dalmaciji, francuskog poslanika u Istanbulu i glavnog Napoleonovog stana, koji je bio u ovo vrijeme u Poljskoj, već u isto vrijeme da

nakon što je likvidiran njegov otac pobjegao u Bosnu, navode neki autori. Potom se istakao u Vlaškoj tokom rata protiv Rusije i Austrije (1787–1791), zatim se vratio u Vidin i preuzeo u njemu vlast (1793). Brzo je zadobio podršku i povjerenje ostalih nezadovoljnih kategorija osmanskog društva (janjičara, krdžalija i drugih), te je počeo upadati u okolne krajeve, osobito Timočku krajinu. Tim akcijama došao je u sukob sa Portom. Ratujući protiv osmanskih četa koje su poslale da ga poraze, Osman-paša Pazvantoglu je uspio da prodre u Bugarsku do Ruščuka i Nikopolja (1796), zatim u Erdelju do Sibinja i u Srbiji do Jagodine i Beograda (1797). Uvidjevši da ga ne može vojno savladati Porta se pomirila sa Osman-pašom Pazvantogluom i priznala ga za vidinskog pašu (1799). Međutim, savezništvo i mir sa Portom nije bio dugoga vijeka. Već 1802. i 1803. godine došlo je do novih sukoba između Osman-paše i Porte. Konsultiraj: Bartolomeo Kuniberta, *Srpski ustanak i prva vladavina Miloša Obrenovića 1804–1850*, Beograd 1901, 12-14.

17 Frhr. Maria Ottokar von Schlechta-Wssehrd, *Die Revolution in Constantinopel in den Jahren 1807 und 1808, ein Beitrag zur Refotimgeschichte der Türkei, nash grösstentheils einheimischen, d. i. orientalischen Quellen dargestellt*, No 8, Wien 1885, 45.

18 Kakvo je bilo stanje u ovom vremenu u Osmanskom carstvu dovoljno je navesti podatak da „cijela osmanska sila nije mogla pokoriti Pasvandžiju, nego mu je u konačnici dala vezirluk u Vidinu da čuva Srbiju od vanjskih utjecaja/napadaja“. Ali Yavuz, Vidin Âyanı Pazvantoglu Osman'ın Faaliyetleri ve Merkezi Hükümetle İlişkileri, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi, 2010; S. B. Bašagić, *Kratka uputa*, 118.

19 Petūr N. Orēškov, Nēkolko dokumenta za Pazvantoglu i Sofronija Vračanski (1800–1812), *Sbornik za Bŭlgarskata akademija na naukitē*, No. 3, Sofia 1914, 3-54.

20 Constantin Jos. Jireček, *Geschichte der Bulgaren (Istoriya Bugarske)*, Prag 1876, 230.

taj oficir, pridobivši Pazvant-Ogla da se iskreno stavi u službu sultanovu protiv Rusa, pomogne ga taktičkim i strategijskim savjetima te da se na svaki način omete sjedinjenje Srba i Rusa.²¹

Na hitnu zapovijest, koju je Napoleon bio izdao svome poslaniku u Beču, generalu Andersonu, da pošalje jednog od vojnih sekretara poslanstva u Vidin, Anderson pošalje komandanta Merijaža, jedinog koga je imao na raspolaganju.

Kad je Merijaž stigo u Vidin, početkom februara 1807, Pazvant-Oglu je već bio umro. Sva je vlast bila u rukama njegovog haznadara Mula-age. Došavši u Vidin Merijaž se dao energično na posao. Uspio je Mula-agu, koji se kolebao u svojim namjerama, pridobiti za energičnu akciju protiv Rusa. Preko Sebastijanija, francuskog poslanika na Porti, Merijaž je izradio na Porti Mula-agi oprostaj i dostojanstvo paše. Tako je od buntovnog Mula-age postao Mula-paša ili Hidris-paša, kako se on još zvao, koji se sa znatnom vojskom Pazvant-Ogluovom i ogromnim ratnim materijalom i bogatstvom stavio u službu sultanovu, ometajući energično 1807. godine sjedinjenje Srba i Rusa na Dunavu.²²

Malo prije svoje smrti, Osman-paša je, govoreći o odnosu osmanskog divana i Francuske, iznio slijedeće:

(...) Svi su turski ministri neznalice i izdajice, koji zlorabe slabost svoga gospodara i koga, otkako se popeo na prijestolje, navode na silne pogreške i neuputne korake. Evo i sada je rad divanov tako nesiguran, a sredstva, koja bi se imala upotrijebiti protiv Rusa, tako su smiješna, da je sramota čovjeku od glasa sudjelovati u povedenoj akciji. Mjesto da imenuje generalom prvoga zbora čovjeka poznata, koji bi bio u stanju zapriječiti Rusima prelaz preko Dunava, ta se je zadaća povjerila jednom novajliji bez osobnih zasluga ni više časti u vojsci, te imenovala ga seraskerom i oslonilo se potpuno na nj za sabiranje potrebnih četa. Poslali su mu dvije satnije janjičara, broj već po sebi nedovoljan, a još neznatniji pod takvim vogjom. Porta vrlo zlo postupa sa mnom. Ja sam jedini časnik na Dunavu, imajući stepen vezira. Da su meni povjerili zapovjedništvo, ja bih za kratko vrijeme sakupio dovoljan broj četa i odbio neprijatelja od Vlaške i Moldavije, a ovako bila bi sramota za mene, da vojujem zajedno s takvim čovjekom, kao što je Mustafa-bajraktar. Ja ću ostati u svojoj zemlji, neću nikako propustiti u nju Ruse, ali se neću ni boriti s njima izvan ove zemlje. Ipak, ako mi sultan povjeri prednje čete, radiću za tu stvar (...).

*(...) Ne treba, nastavi Osman-paša, vjerovati Austriji, koja sada laska Francuzima, jer su pobjeditelji, a čim ih zadesi i najmanja nesreća, ustaće prva protiv njih. Ja odavno već pratim s nepovjerenjem politiku ove države, koja potpiruje svim sredstvima ustanak u Srbiji (...).*²³

21 Usporedi: V. Jelavić, *Pazvan-Oglu od Vidina*, 177-210.

22 Mihailo Gavrilović, *Spomenici na tuđim jezicima, Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda*, Drugo odeljenje, Srpska kraljevska akademija, Knjiga I, Beograd 1904, XVII-XVIII; Hicran Karataş, *Bir sözlü tarih metni oralak „Pazvandoğlu Türküsü, „Pazvandoğlu Folk Song“ As The Oral History Text“*, *Milli Folklor*, Yıl 23, Sayı 92, 2011, 134.

23 Konsultiraj: V. Jelavić, *Pazvan-Oglu od Vidina*, 210.

Nije se, Osman-paša, ustručavao predskazivati da će operacije osmanske vojske loše završiti u borbi protiv Rusa, optužujući ljude, koji su stajali na čelu vlade, da su nevješti i podmitljivi, te ako sultan ne promijeni svoje ministre, da će njega samoga naposljetku istjerati iz Istanbula.²⁴ Uslijed tih dešavanja, na koja nije mogao puno da utječe, a bio je žučljive/plahe naravi, te se lahko *uzrujavao, trpio je mnogo od svoga uzbuđenog duševnog stanja, te mu se, između ostaloga, i zbog toga zdravlje pogoršalo*. Na ruci mu se pojavio nekakav čir, on ga proreže, ali za nekoliko dana upali se čitava ruka. Kad Osman-paša vidje da će od toga umrijeti, pozove k sebi svoje najodanije saradnike: Kara Mustafu, svoga čehaju, koji mu je toliko usluga učinio; Jusuf-agu, zapovjednika Plevne i Mula-agu, svoga ljubimca, koji je dojurio kada je čuo za opasno zdravstveno stanje svoga gospodara. Osman Pazvantoglu im izloži prilike u kojima se nalazi Osmansko carstvo, a po njemu i Vidin. Zatim im preporuči da se ne dijele. Predloži im svoga sina, mladića od 15-16 godina, i svoga sinovca. Mula-agi predade privremenu vlast, dok ne dođe zapovijest od sultana. Tako i umrije Osman-paša Pazvanoglu 5. februara (27. januara) 1807. godine od tuberkuloze, deset dana nakon što je prorezao onaj čir. Ostavio je bogatstva u vrijednosti 25 miliona u zlatu i dragom kamenju, ogromna

24 Tadašnjem sultanu Selimu III se zaista i desilo ono što mu je predskazao Osman Pazvantoglu. Naime, dok su u Bugarskoj bande pljačkaša, krdžalija, sijale nered i teror ne pokazujući nikakve političke namjere, to nije bio slučaj u drugim regijama u kojima su težnje ka autonomiji, ako ne i ka nezavisnosti, zasnovane na nacionalizmu koji se rađao, a koji su povremeno podsticale Austrija i Rusija, dobijale ponekad značajan zamah. Neki od ovih pokreta već su prevazilazili okvire lokalnog ustanka i prerastali su u pokret za nacionalnu nezavisnost. Naravno, ideje su još uvijek bile često konfuzne kod većine vođa koji su u svojim pokretima vidjeli samo način da primoraju osmanske vladare da preispitaju svoj sistem dominacije. Kod nekih su, međutim, nove ideje o nezavisnosti i slobodi imale veći odjek. Uočljivo je da u ovim okolnostima nisu imale podršku Francuske, iako je ona bila inspirator tih ideja, zbog prijateljske politike koja je od 1805. postojala između Francuza i Osmanlija, čiji su zajednički neprijatelji bile Austrija i Rusija. Naime, i jedni i drugi rukovodili su se zahtjevima spoljne politike i, ako su Rusi i Austrijanci podržavali ustanike, to nije bilo zbog toga što su podržavali ustanak, nego zato da bi nanijeli štetu osmanskoj državi: ako „princip nacionalnosti» još nije bio iznijet, može se smatrati da se već manifestovao u nekim oblastima na diskretan i efikasan način. Osim navedenog, sultan je morao da se suoči sa iznenadnom bunom, nastalom u redovima janičara koji su se pobunili protiv oficira nove vojske. Izgleda da sultan Selim III nije dobro manevrisao u ovim teškim okolnostima. Sultan je oklijevao da janičare strogo kazni i pokušao je da pregovara sa pobunjenicima koji su to odbili i krenuli prema palati, a pridružili su im se sultanovi protivnici iz svih redova. Pobunjenici su procijenili da su ustupci koje je učinio sultan nedovoljni i tražili su ukidanje reformi i sultanovo povlačenje. U tom smislu donijeta je fetva. Selim III odbio je da se brani i povukao se, ustupivši prijesto rođaku Mustafi IV. Ovaj u početku bezazleni ustanak, koji je poprimio tako velike razmjere bio je odraz krhkosti sultanove moći, slabog utjecaja reformi na izvjestan broj suštinskih elemenata osmanske države (vojnih i sudsko-vjerskih), značaja konzervativnih (tradicionalnih) snaga, posebno u Istanbulu, kao i nedostatka odlučnosti sultana ili bar njegovog pacifističkog duha. Konsultiraj: Joseph von Hammer, *Historija Turskog (Osmanskog) carstva*, III, Zagreb 1979; Ekmeleddin Ihsanoglu (priredio), *Historija osmanske države i civilizacije*, Sarajevo 2004; Miša Gleni, *Balkan od 1804. do 1999. – Nacionalizam, rat i velike sile*, knjiga 1, 2, (Sa engleskog preveli Dragana Starčević i Olivera Nićiforović-Babac), Beograd 1999; Rober Mantran (priredio), *Istorija Osmanskog carstva*, Beograd 2002; Stevan K. Pavlović, *Historija Balkana 1804–1945*, II izdanje, I izdanje 2001; Senaid Hadžić, *Bosna i Hercegovina u vrijeme pojave (veliko) nacionalnih ideja*, Tuzla 2016.

skladišta živežnih namirnica i oružja, 300 topova u arsenalu, do 1.200 konja i značajno bogatstvo u pokretnoj imovini. Njegovo bogatstvo sačinjavalo je gotovo trećinu zemlje kojom je upravljao.²⁵

Osman-paša Pazvantoglu je u Vidinu (Bugarska) izgradio više javnih objekata, uredio ulice i druge prateće sadržaje, tako da je od Vidina načinio jedan od najčistijih gradova u Osmanskom carstvu. Osim navedenog, dao je da se sagradi vrlo lijepa džamija, a započeo je i drugu, zatim medresu i biblioteku. Džamija i biblioteka su, za razliku od drugih osmanskih objekata, do danas sačuvane u tom gradu. Džamija je velikih dimenzija sa jakom orijentalnom arhitekturom. Građena je od 14. maja 1801. do 4. maja 1802. godine. Na vrhu džamije koju je izgradio Pazvantoglu umjesto polumjeseca nalazi se okrenuto srce. To se tumači kao izraz nezaustavljene ljubavi, izraz neobuzdane ljubavi, viših težnji za neovisnosti o sultana. Prema nekima, džamiju je posvetio svome ocu, a prema drugima dao ju je posvetiti bugarskom stanovništvu. Džamija je poznata i kao „muška džamija“. Proglašena je spomenikom kulture od nacionalnog značaja. Biblioteka je sagrađena od kamena, kvadratnog oblika, pokrivena kupolnim olovnim krovom, sa malim otvorima. Prema natpisu na ulazu može se zaključiti da je Pazvantoglu biblioteku posvetio svojoj majci.

Bio je čovjek srednjeg stasa, lica duguljastog, mršav, dosta slabog zdravlja, spavao je uzrujano i nemirno zbog nepovjerljivosti, samo po nekoliko sati, čelična srca, junačan, silovit i nebojša/neustrašiv, znamenit vojskovođa. Umio je po potrebi da bude, nekad strog, nekad blag, a uvijek velike duše. Imao je veliko samopouzdanje u sebe i želju da postane drugi Napoleon Bonaparta, sa znanjem i pogledima *širim no u ostalih drugara njegovih. Živo se starao da porez ne dosadi nikome, da manje plaćaju siromasi, ali i da bogataši uživaju potpunu bezbednost. U svakom je poslu bio okretan, brz i neumoran. Lični mu je autoritet porastao tako, da se mogao ravnati samo sa sultanom.*²⁶

Umjesto zaključka

Na kraju je potrebno naglasiti da jedan naučni prilog, pa i više njih ne mogu ponuditi sve odgovore na brojna pitanja o znamenitim ličnostima koji su rođeni u Bosni i Hercegovini ili vode porijeklo sa ovih prostora. Posebno je teško ponuditi

25 Osman-paša je zapovijedio da ga sahrane pokraj njegovog oca i djeda po ocu i po majci, pored njegova prvog djeteta i brata mu Ibrahima. Ti mezari ležali su svi jedan do drugoga u mezarju koje je bilo smješteno uz jednu džamiju u predgrađu Vidina. Mezar Osmanov bio je bez ikakvog ukrasa. Samo se nalazi zlatni natpis, urezan na dva podugačka nišana, usađena iznad i ispod grobne ploče. U predvorju mezarja nalaze se dva izvora za osvježanje putnicima i za pranje po muslimanskim običajima, a u dnu mezarja nalazi se još jedna mala džamija. Usporedi: V. Jelavić, *Pazvan-Oglu od Vidina*, 211.

26 Karlo Pezz, Glasoviti Bošnjak: Osman-paša Pazvanogluja, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, god. III, knj. IV, Sarajevo 1891, 454-455; Stojan Novaković, *Tursko carstvo pred srpski ustanak 1780-1804*, Beograd 1906, 335-336.

odgovor na pitanje zašto je naš odnos prema njima takav kakav jest pa ih više zaboravljamo nego što o njima istražujemo, pričami i pišemo. Hoću da vjerujem da će i ovih nekoliko podataka o Osman-paši Pazvantoglu koji je porijeklom iz Donje Tuzle potaknuti nova istraživanja i nova naučna saznanja/rezultate.

Summary

In the end, it should be emphasized that one scientific contribution, and even more of them, can not offer all the answers to numerous questions about famous persons born in Bosnia and Herzegovina or originating from these areas. It is especially difficult to offer an answer to the question of why our attitude towards them is as it is, so we forget them more than we explore, witness and write about. I want to believe that these few data on Osman-pasha Pazvantoglu, originating in Donja Tuzla, will also trigger new research and new scientific findings / results.

„AGRARNE REFORME“ KAO OSMIŠLJENE POLITIČKE MJERE U CILJU STOLJETNE UZURPACIJE IMOVINE I EKONOMSKOG SLABLJENJA BOŠNJAKA U BOSNI I HERCEGOVINI

Apstrakt: *Uzurpacija imovine Bošnjaka u Bosni i Hercegovini, s ciljem promjena u oblasti imovinsko-vlasničkih odnosa traje više od jednog stoljeća. Taj proces se odvijao, donošenjem političkih mjera „zakona i podzakonskih akata“ a pod izgovorom provođenja agrarne reforme. Zahvaljujući tome, došlo je do značajne promjene imovinsko-vlasničke strukture zemljišta i drugih nekretnina u Bosni i Hercegovini i to uglavnom na štetu Bošnjaka, a u korist drugih naroda u Bosni i Hercegovini. „Agrarne reforme“, provođene su u više navrata: podkraj osmanskog perioda od 1858. do 1878, u austrougarskom periodu 1878–1918, te posebno od 1918. do 1941, te od 1945. do 1948. godine. Navedeni agrarni procesi su uticali na promjenu vlasničke strukture, a na način da je došlo do značajnog ekonomskog slabljenja bošnjačkog elementa u ovom periodu. Ekonomsko slabljenje Bošnjaka učinjeno je provođenjem drugih društveno-političkih i privrednih procesa, poput: nacionalizacije, konfiskacije, sekvestracije, eksproprijacije i arondacije. Navedenim političkim mjerama imovina Bošnjaka je značajno reducirana, a time i njihova ekonomska snaga i moć, a i životni prostor je značajno smanjen. Svi navedeni procesi provedeni su pod izgovorom „reformi“, a praćeni su adekvatnim zakonodavstvom, koje im je omogućilo s pravnog i praktičnog aspekta nesmetanu provedu.*

Ključne riječi: *Bosna i Hercegovina, Bošnjaci, agrarna reforma, osmansko agrarno zakonodavstvo, Saferska naredba, kmetski odnosi, uzurpacija zemlje, konfiskacija, nacionalizacija, eksproprijacija, zakonska regulativa, vlasničko-imovinski odnosi, Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, Kraljevina Jugoslavija.*

„AGRARIAN REFORMS“ AS INTENTIONAL POLITICAL MEASURES WITH AIM TO USURP THE PROPERTY OF BOSNIACS AND CAUSE THEIR ECONOMIC WEAKNESS IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Abstract: *The assimilation of Bosniak property in Bosnia and Herzegovina, with the aim of changes in property-ownership relations, lasts more*

than a century. This process took place by passing political measures “laws and by-laws” under the pretext of implementing the agrarian reform. As a result, there has been a significant change in the ownership structure of land and other real estate in Bosnia and Herzegovina, mainly to the detriment of Bosniaks, and for the benefit of other nations in Bosnia and Herzegovina. The “Agrarian Reforms” were carried out on several occasions: in the Ottoman period from 1858 to 1878, in the Austro-Hungarian period from 1878 to 1918, and especially from 1918 to 1941, and from 1945 to 1948. The aforementioned agrarian processes influenced the change of the ownership structure, and in the way, there was a significant economic weakening of the Bosniak element in this period. The economic weakening of Bosniaks was done by implementing other socio-political and economic processes, such as: nationalization, confiscation, sequestration, expropriation and arondation. By these political measures, the property of Bosniaks has been significantly reduced, and therefore their economic strength and power, and the living space has been significantly reduced. All of these processes were carried out under the pretext of “reforms”, and they were accompanied by adequate legislation, which enabled them from a legal and practical aspect to smooth implementation.

Key words: *Bosnia and Herzegovina, Bosniaks, agrarian reform, Ottoman agrarian legislation, Safer's order, agricultural relations, country usurpation, confiscation, nationalization, expropriation, legal regulation, property-property relations, Kingdom of Serbs of Croats and Slovenes, Kingdom of Yugoslavia.*

Uvodne naznake

Malo je koje pitanje zaokupljivalo interes i pažnju naučnika raznih profila, i bilo važno za sudbinu Bosne i Hercegovine i Bošnjaka, kao pitanje uzurpacije zemljišta, odnosno borbe za životni prostor. Ta borba seže duboko u bosanskohercegovačku prošlost, ali se historičari i drugi naučnici slažu, da njen početak možemo tražiti u prvoj polovini XIX stoljeća. Upravo sredinom XIX stoljeća, počinju sve otvoreniji nasrtaji hrišćana-seljaka na imovinu, a posebno na zemljišne posjede Bošnjaka u Bosanskom ejaletu. Takvi nasrtaji su usko povezani sa nacionalnim pokretima, koji u susjednoj Hrvatskoj, a naročito Srbiji prerastaju u otvorene pokrete za ekspanziju na prostor Bosanskog ejaleta, pod izgovorom oslobođenja od osmanskog ugnjetavanja. Nasrtaji na imovinu Bošnjaka su nastavljeni i u narednim desetljećima i trajat će sve do kraja XX stoljeća, kada su u najvećoj mjeri, provođenjem raznih pravnih, političkih i privrednih mjera, završeni procesi konačne uzurpacije imovine Bošnjaka. Time je došlo do njihovog ekonomskog slabljenja i značajnog sužavanja životnog prostora, što je imalo nesagledive posljedice po ukupnu egzistenciju Bošnjaka.

Zakonodavstvo i zemljišni odnosi u Bosni i Hercegovini od kraja osmanske uprave do kraja Prvog svjetskog rata

Svjesni važnosti agrarnog pitanja, ali i činjenice stalnog pritiska kršćanskih država u tzv. otvorenom Istočnom pitanju, oslabljeno Osmansko carstvo, pokušava navedene pritiske otkloniti donošenjem seta propisa iz oblasti uređenja zemljišnih odnosa, između zemljoposjednika (čifluk sahibija) i zemljoobrađivača (čifčija). Zemljoposjednici su uglavnom bili muslimani, a zemljoobrađivači hrišćani. Među najvažnijim propisima, koji su trebali urediti zemljišne odnose su: *Ramazanski zakon iz 1858*,¹ *Saferska naredba iz 1859*.² i *Ševalski zakon*³ iz 1869. godine. *Ramazanski zakon* je propis o zemlji i regulisao je pitanje zemljišnog vlasništva, s namjerom da se uspostavi državno vlasništvo nad carskim imetkom, koji je stoljećima bio izvan kontrole Carstva. Po ovom Zakonu, zemlja se dijelila u pet prepoznatljivih kategorija: erazi mirije (državne zemlje), mulkovne zemlje (privatno vlasništvo), mevkufe (vakufske zemlje), metruke i mevat (pusta zemlja). *Saferska naredba* je ozakonila agrarne odnose stvorene čiflučenjem, pri čemu je posjednik zemlje postao vlasnik, koji zemlju može uz saglasnost države prodati, zamijeniti ili ostaviti svojim nasljednicima. Ovom Uredbom je predviđeno sklapanje ugovora između zemljoposjednika i zemljoobrađivača. Istom je ozakonjeno postojeće stanje u agraru, s ciljem da se očuva zemlja kao temelj države, od sve učestalijih nasrtaja hrišćana na istu. *Ševalskim zakonom* uređeno je pravo vlasništva nad šumama, pri čemu je priznata postojeća dioba istih, na: državne, vakufske, opštinske i privatne. Zakonom je priznato pravo domaćeg stanovništva da može da koristi prve tri kategorije šuma. Ovi propisi nisu u značajnijoj mjeri umirili odnose između zemljoposjednika i obrađivača, što je dovodilo do učestalih nasrtaja i pobuna, ali su propisi doprinijeli očuvanju teritorije (zemlje), ove za Osmansko carstvo važne pokrajne. Kako bi se odnosi umirili, Osmansko carstvo je pred kraj svoje vladavine 1876. godine donijelo *Zakon o fakultativnom otkupu kmetova*.⁴ Zakon je donesen u jeku Velike istočne krize i rata (1875–1878), kojeg je Osmansko carstvo vodilo, prvo sa Srbijom i Crnom Gorom, a kasnije i sa Rusijom. U konačnici ove velike

1 *Ramazanski zakon* ili zakon o zemlji bio je prvo nastojanje Tanzimata da učvrsti svoju nadmoć nad starim vlasnicima zemlje. Namjera je bila uspostaviti državno vlasništvo nad carskim imetkom, koji je stoljećima na ovaj ili onaj način bio izvan kontrole vlade. Joseph von Hammer, *Historija Turskog (Osmanskog) carstva*, III, Zagreb 1979, 391. (dalje: J.v. Hammer, *Historija Turskog carstva*).

2 *Saferskoj naredbi* prethodila je Carigradska konferencija predstavnika bosanskih agrarnih interesenata Porte. Izet Šabotić, *Agrarne prilike u Bosanskom ejaletu 1839–1878*, Tuzla 2013, 65. (dalje: I. Šabotić, *Agrarne prilike*).

3 *Ševalski zakon* je donijet kao posljednji u nizu propisa koji su trebali da uredi imovinsko-pravne odnose u oblasti zemljišne problematike, a kako bi država zaštitila svoju imovinu. Pošto su šume u Bosanskom ejaletu činile značajne površine, postojala je potreba za donošenjem ovakvog jednog zakona.

4 Ovaj propis donesen je sa namjerom smirivanja bunta hrišćanskog seljaštva prema zemljoposjednicima u Bosanskom ejaletu, međutim, isti u okolnostima ratnih uslova nije zaživio do kraja osmanskog perioda i on je imao funkciju tek u vremenu austrougarske uprave (1878–1918).

krize, Bosna i Hercegovina je doživjela novu teritorijalnu modifikaciju i status koji je utvrđen na Berlinskom kongresu 1878. godine.⁵

U vremenu austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini (1878–1918), agrarno pitanje je bilo jedno od najsloženijih pitanja sa kojima se sretala austrougarska vlast. Isto je zadiralo u sferu ekonomskih, nacionalnih, vjerskih i političkih odnosa u Bosni i Hercegovini. Stoga je austrougarska uprava u Bosni i Hercegovini bila veoma oprezna u rješavanju ove složene problematike. Na snazi su ostali osmanski propisi, s tim što je posebnu važnost imao *Zakon o otkupu kmetova*. Po osnovu ovog Zakona od 1879. do 1910. godine u Bosni i Hercegovini se otkupilo 28.479 kmetskih porodica.⁶ Jedna od najvažnijih stvari u oblasti zemljišnih, odnosno imovinsko-pravnih odnosa u vremenu austrougarske uprave jeste donošenje *Gruntovničkog zakona 1884. godine*.⁷ Zemaljska vlada je od 1886. godine pristupila uvođenju gruntovnice i upisu prava vlasništva u zemljišne knjige, strogo poštujući osmansko zakonodavstvo, kojim je regulisano pravo na nekretnine. Samo oni kmetovi koji su uvedeni u zemljišne knjige imali su kmetsko pravo i zakon ih je štitio. U ovom periodu, dominiraju dvije kategorije zemljišta kmetska selišta i begluci. U zemljišnim knjigama priznato je zemljoposjedniku vlasničko pravo, ali, istovremeno i zemljoobrađivaču je evidentirano njegovo tzv. „kmetovsko pravo“. To pravo je bilo sadržano na obradu zemlje na kmetskim selištima, kao i pravo na dio prihoda sa kmetskih selišta. Dok kod begluka, nije postojalo nikakvo pravno ograničenje i oni su bili prepušteni slobodnom dogovoru između zemljoposjednika i seljaka obrađivača. Kmetovi su bili uglavnom hrišćani i tražili su daleko više od navedenog prava, te su stalno vršili pritisak, potaknuti političkim i nacionalnim ciljevima, stvarajući tako brojne probleme i zaoštravajući odnose između muslimana i hrišćana u Bosni i Hercegovini. U ovom periodu, otkup kmetova je tekao sporo, no i pored toga, evidentno je stalno slabljenje i smanjenje broja Bošnjaka zemljoposjednika i pojave zemljoposjednika među Srbima i Hrvatima. Tako su među zemljoposjednicima, sa ili bez čifluka, prema popisu iz 1910. godine, pored 12.550 muslimana, javlja i 1.393 pravoslavca, 725 katolika i 66 ostalih.⁸

Vlasti su brojnim mjerama pokušale riješiti složene odnose u oblasti seljaštva. Tako je osjetno da je nakon smrti Kalaja 1903. godine i dolaska Burijana na mjestu zajedničkog ministra finansija 1903. godine, došlo do određene liberalizacije u vođenju bosanske politike. To je imalo odraza i u oblasti agrara. Došlo je do povećanog broja otkupljenih kmetova, desetina je zamijenjena desetinskim

5 Članom 25. Berlinskog kongresa, Austro-Ugarska je dobila mandat evropskih sila da može da okupira i upravlja Bosnom i Hercegovinom. Nakon toga, uslijedilo je zaposijedanje i okupacija Bosne i Hercegovine, koja je provedena od 29. jula do 20. oktobra 1878. godine.

6 Edin Mutapčić, *Agrarna reforma u Bosni i Hercegovini i njeno zakonodavstvo (1878–1941)*, Gradačac 2007, 51. (dalje: E. Mutapčić, *Agrarna reforma u BiH*); Milan Gaković, Rješavanje agrarnog pitanja u Bosni i Hercegovini 1918–1921, *Prilozi*, br. 6, godina VI, Institut za istoriju radničkog pokreta, Sarajevo 1970, 12. (dalje: M. Gaković, *Rješavanje agrarnog pitanja u BiH*).

7 Zakon je stupio na snagu na osnovu carske odluke od 13. septembra 1884. godine.

8 Popis urađen 1910. godine od strane austrougarske uprave urađen je detaljno, tako da se po osnovu istog mogu veoma precizno pratiti i vlasničko-posjedovni odnosi u Bosni i Hercegovini.

paušalom 1905, a 1908. godine ukinute su državne rabote, što je imalo odraza na poboljšanje položaja seljaštva. S druge strane, age i begovi su bili nezadovoljni odnosom kmetova prema izvršavanju obaveza prema zemljoposjednicima. Osnovni zahtjevi aga i begova odnosili su se na mulkizaciju (privatizaciju) kmetske okućnice i na lišenju kmetova servitutskih prava na njihovim šumama. Begovi su se uporno borili da se kmetovska okućnica izdvoji i ne tretira kao dio čifluka, nego da se tretira kao njihova privatna svojina.⁹ Ovo pitanje je bilo i važno političko pitanje. To potvrđuje stalna politička borba između srpskih i bošnjačkih političara. Tako je Egzekutivni odbor Muslimanske narodne organizacije (MNO) u junu 1908. godine, podnio Zemaljskoj vladi nacrt „Agrarnih ustanova“, u kojem zahtijeva da se odnosi između zemljoradnika i zemljoposjednika reguliraju ugovorom, a ne statutom ili zakonom. MNO je pitanje agrarnih odnosa, zbog njegove važnosti smatralo kao „opće muslimansko“. I Muslimanska narodna stranka (MNS) je ovo pitanje smatrala jako važnim, što potvrđuje i stajalište iste „da agrarne odnose smatra životnim pitanjem muslimanskog elementa“.¹⁰ Srpski politički faktori u Bosni i Hercegovini su također bili jako zainteresirani za agrarno pitanje. Srpska narodna radikalna stranka (SNRS) je insistirala na radikalnom rješavanju agrarnog pitanja u Bosni i Hercegovini, dok su srpske građanske političke grupe, preko svojih glasila „Srpska riječ“, „Narod“ i „Otadžbina“ prema agrarnom pitanju zauzimale umjerenije držanje. Hrvatska građanska politika je agrarno pitanje podredila svojim državnopravnim težnjama, pa su Hrvatska narodna zajednica i Hrvatska katolička udruga zastupale stav ne diranja u agrarne interese begovata. Za hrvatsku građansku politiku je „sporazum sa begovima bio važniji od oslobođenja hrvatskih kmetova“.¹¹ No, generalno stajalište je da je težnja hrišćana seljaka bila, postati vlasnikom zemlje. Koliki je bio pritisak na zemlju i promjenu vlasništva iste, najbolje pokazuju činjenice da je u vremenu od 1880. do 1910. pokrenuto 312.745 agrarnih sporova.¹² Nakon donošenja *Statuta za Bosnu i Hercegovinu*¹³ i formiranja Sabora, agrarno pitanje je igralo ključnu ulogu u političkom preustrojavanju zemlje. Ono je dovelo do stvaranja hrvatsko-bošnjačkog saveza, pojavu dviju disidentskih grupa među Bošnjacima i do razbijanja jedinstvenog srpskog kluba. Kako bi razriješio agrarno pitanje, car je naredio ministru Burijanu da se za prvi Bosanski sabor izradi propis za dobrovoljni otkup kmetskih selišta. U proceduri donošenja navedenog propisa bilo je puno protivrječnosti i suprotnost, te negodovanja određenih političkih i nacionalnih skupina. No i pored toga, 1911. godine donesen je *Zakona o fakultativnom otkupu kmetova u Bosni i Hercegovini*.¹⁴

9 E. Mutapčić, *Agrarna reforma u BiH*, 57.

10 Grupa autora, *Ekonomski genocid nad bosanskim Muslimanima*, Sarajevo 1993, 415.

11 E. Mutapčić, *Agrarna reforma u BiH*, 58-59.

12 M. Gaković, *Rješavanje agrarnog pitanja u Bosni i Hercegovini*, 12.

13 Statut (ustav) za Bosnu i Hercegovinu je donesen 20. februara 1910. godine.

14 Zakon je donijet na 87. sjednici Sabora, 5. aprila 1911. godine, pod nazivom „Osnova zakona o davanju zajmova za dobrovoljno okupljivanje kmetskih selišta u Bosni i Hercegovini“. Za Zakon su glasali svi bošnjački i hrvatski poslanici i 11 srpskih poslanika u saboru. (M. Gaković, *Rješavanje agrarnog pitanja u Bosni i Hercegovini*), 13.

Poseban Ured za provođenje fakultativnog otkupa pri Zemaljskoj vladi započeo je sa radom 1912. godine. Bez obzira na spor tempo otkupa, Bošnjaci zemljoposjednici su stalno slabili. Osnovni problem sa kojima su se sretali zemljoposjednici jeste taj, što se njihova zemlja u gruntovnici vodila kao državna, a kmetska selišta kao privatna (mulkovna dobra), agrarni sporovi između age i kmeta uglavnom su se završavali u korist kmeta, vlada je šume koje su se koristile 200 godina proglasila carskim, a kmetovi su izbjegavali ispunjavati svoje obaveze što je slabilo ekonomsku moć zemljoposjednika, među kojima je ubjedljivo najviše bilo Bošnjaka. U ovom periodu u Bosni i Hercegovini je bilo 9.490 zemljoposjednika sa ukupno 4.861.470.624 dunuma. Najviše begluka se nalazilo na prostoru okruga Banja Luka, zatim Mostar, pa Tuzla. Površina begluka iznosila je oko 9,5% ukupne površine Bosne i Hercegovine, gdje je 47% zemlje pripadalo velikim bošnjačkim posjednicima, a početkom XX stoljeća bilo je 46 veleposjedničkih porodica u Bosni i Hercegovini. U vjersko-konfesionalnom pogledu 91,1% zemljoposjednika činili su muslimani, a 9,9% ostali, dok su 80,5% kmetova činili pravoslavci, a 19,5% ostali.¹⁵ To je agrarnom pitanju u ovom periodu davalo jaku vjersko-nacionalnu obojenost, sve do 1914. godine. U Bosni i Hercegovini od 1911. do 1915. godine, 2.406 zemljoposjednika prodali su svoje posjede, a prema *Zakonu o fakultativnom otkupu kmetova*, otkupilo se 13.371 kmetskih selišta ili 11%. Broj aga od 10.463 do kraja Prvog svjetskog rata se znatno smanjio, a najveći broj njih je imao od 2 do 20 kmetskih selišta.¹⁶ Započeti proces otkupa kmetova zaustavio je Prvi svjetski rat, mada je ovo pitanje sa ekonomskog i imovinsko-pravnog aspekta bilo aktualno i u toku Prvog svjetskog rata, a njegovo rješavanje je uslijedilo nakon okončanja rata.

Uticaj zakonodavstva na zemljišne odnose u Bosni i Hercegovini u vrijeme monarhističke Jugoslavije (1918–1941)

Agrarno je pitanje pred kraj Prvog svjetskog rata poprimilo radikalne oblike. Seljacima je putem Poslanice, već 14. novembra 1918, obećano da svi oni koji hoće da obrađuju zemlju u novoj državi, istu mogu i dobiti. To je bio početak još radikalnijeg pritiska na zemljišne posjede u Bosni i Hercegovini. Isto je urađeno pod izgovorom „rješavanja seljačkog pitanja“. Kraj Prvog svjetskog rata je bila odlična prilika za seljake hrišćane zemljoobrađivače, za dalju radikalizaciju agrarnih odnosa. Ovo pitanje se preplitalo sa nacionalnim, vjerskim i socijalnim osjećajem. Rezultati takvog stanja bili su sve otvoreniji nasrtaji pravoslavnog seljaštva na beglučke zemlje i selišta, pri čemu se palila i uništavala njihova imovina. Tako su u jednom mahu uništena mnoga begovska selišta širom Bosne i Hercegovine. Ovi postupci su intenzivirani ulaskom srpske armije u Bosnu i Hercegovinu 4. novembra 1918. godine. U takvoj situaciji, kmetovi se ponašaju kao vlasnici kmetovske

¹⁵ Husnija Kamberović, *Begovski zemljišni posjedi u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1918. godine*, Zagreb 2003, 173-175. (dalje: H. Kamberović, *Begovski zemljišni posjedi u BiH*).

¹⁶ Grupa autora, *Ekonomski genocid nad bosanskim Muslimanima*, 85.

i beglučke zemlje. Tako su na cijelom prostoru Bosne i Hercegovine seljaci, pljačkajući bošnjačku imovinu ulazili i u međusobne sukobe u vezi sa podjelom plijena.¹⁷ Agrarni nemiri su krajem 1918. i početkom 1919. godine, obuhvatili cijelo područje Bosne i Hercegovine. Uzurpirane su velike površine iste. Otimečina tuđeg, odnosno zemljišta Bošnjaka, nije se ograničila samo na kmetovska selišta i begluke, već i na ostalu imovinu koja je pripadala Bošnjacima. Koliki je intenzitet napada na imovinu Bošnjaka bio krajem 1918. i početkom 1919, najbolje pokazuje izvještaj ministra Pribićevića¹⁸ i stav Atanasije Šole¹⁹, da se zbog alarmantne situacije na selu u Bosni i Hercegovini uvelo vanredno stanje.

Koliko je bilo važno zemljišno pitanje, najbolje pokazuje stav nove vlasti prema istom. Ona rješenje ovog pitanja smatra prioritarnim,²⁰ pa je odmah formirala Komisiju koja je trebala pripremiti *Uredbu za rješavanje agrarnog pitanja*, na čijem čelu je bio Vitomir Korać, koji je insistirao na radikalnom rješenju ovog pitanja. Stoga ne čudi, da je jedna od prve mjere nove vlasti bilo donošenje tzv. *Prethodnih odredbi*,²¹ koje su imale zadatak da legalizuju zatečeno stanje, koje je nastalo krajem rata i nakon njegovog okončanja. To je u stvari bila legalizacija nasilne uzurpacije, odnosno otimečine zemlje Bošnjaka zemljoposjednika, koju su učinili seljaci hrišćani, odnosno bivši kmetovi. Na taj način, država je učinila legalizaciju počinjenog nasilja u doba prevrata u prvim mjesecima zajedničke države. Vlada je preuzela ključnu ekonomsko-političku odluku, ostavljajući Privremenom narodnom predstavništvu, odnosno budućem prelaznom parlamentu, mogućnost da samo potvrdi *Prethodne odredbe*. *Prethodnim odredbama* raskidaju se svi kmetški (čifčijski) odnosi u Bosni i Hercegovini, kmetovi i čifčije postaju slobodni vlasnici zemlje. Ovim propisom svi veliki se posjedi „imaju eksproprijirati i dati domaćim obrađivačima, odštete za zemlju, na kojima vlasnicima postaju seljaci, urediće se zakonodavnim putem, bez oštete se oduzimaju posjedi habzburške dinastije, svi veliki šumski kompleksi prelaze u državno vlasništvo.“²² Članom 15. ove Uredbe oduzimaju se posjedi onim osobama, koje sam zakupnik ne

17 Atif Purivatra, Političke partije prema agrarnoj reformi u Bosni i Hercegovini poslije 1918. godine, *Prilozi*, godina III, br. 3, Sarajevo 1967, 132-133. (dalje: A. Purivatra, *Političke partije prema agrarnoj reformi u BiH*).

18 A. Purivatra, *Političke partije prema agrarnoj reformi u BiH*, 126.

19 Nusret Šehić, *Bosna i Hercegovina 1918–1925. - privredni i politički razvoj*, Sarajevo 1991, 48.

20 Regent Aleksandar Karađorđević je 6. januara 1919. godine izdao narodu *Proglas* u kojem je između ostalog, Saopćio: „Ja želim da se odmah pristupi pravednom rješenju agrarnog pitanja, i da se ukinu kmetstva i veliki zemljišni posjedi. U oba slučaja zemlja će se podijeliti siromašnim vlasnicima njenim...“ M. Gaković, *Rješavanje agrarnog pitanja u Bosni i Hercegovini*, 31.

21 *Prethodne odredbe* su objavljene u „Službenim novinama Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca“, br. 11/19, 27. februara 1919. godine. Objavljivanje *Prethodnih odredaba* izazvalo je žestoke reakcije u zemljoposjedničkim, veleposjedničkim, vjerskim i uopće reakcionarnim krugovima. Oni se nisu nadali da će se agrarno pitanje ovako brzo i energično rješavati. Za njih je to bio nezakonit akt, jer je donesen mimo Privremenog narodnog predstavništva, te je njime narušena „svetost“ privatne svojine“. M. Gaković, *Rješavanje agrarnog pitanja u Bosni i Hercegovini*, 35.

22 *Agrarni zbornik*, izdaje Gojko Niketić, Beograd 1924, 66-74; Mustafa Begić, *Zemljovlasnici Bosne*, 12-16.

obrađuje kao zemljoradnik sa svojom porodicom. Ove odredbe su bile u suprotnosti sa privremenim Ustavom,²³ gdje stoji: "Svojina je nepovrediva ma kakve prirode bila. Niko ne može biti prinuđen da svoje dobro ustupi za državne ili druge ikakve potrebe, niti se pravo privatne svojine može radi toga ograničiti".²⁴ Treba istaći, da se *Prethodne odredbe* nisu odnosile na područje Srbije, koje je ona imala do 1912. *Prethodnim odredbama* predmet agrarne reforme nisu bile beglučke zemlje. Međutim, kasnija tumačenja *Prethodnih odredaba*, polaze od toga da se beglučki odnosi, smatraju kao odnosi slični kmetskim (član 7), tj. zemlja se daje u vlasništvo beglučara.

Prethodne odredbe su trebale da smire stanje u Bosni i Hercegovini, koje je bilo rezultat nasilja od strane pravoslavnog stanovništva, pod okriljem borbe za zemlju. Pljačka i otimačina su legalizovane, iako je članom 23. *Prethodnih odredaba* utvrđeno „da se blagodatima ovih odredaba neće moći koristiti oni koji iza njihovog proglašenja budu i dalje otimali, samostalno dijelili i pljačkali tuđe posjede i koje zbog toga budu osuđeni“. Međutim, ova odredba *Prethodnih odredaba* nije apsolutno poštovana već se imovina zemljoposjednika i dalje pljačkala. Treba imati u vidu da je agrarna reforma u Bosni i Hercegovini sprovedena na najradikalniji način od svih južnoslovenskih prostora, kao jedan dugoročno osmišljen projekat. Vlastodržački prosrpski krugovi iz Beograda su znali da jedino bošnjačko stanovništvo neće imati zaštite iz vana. Nasilje se sa agrarnog prenijelo na sveopće nacionalno, pri čemu je bošnjačka imovina došla na udar, što je natjeralo reisul-ulemu Džemaludina ef. Čauševića da reagira i zatraži zaštitu bošnjačke imovine, insistirajući na poštivanju svetosti kućnog praga, lične slobode i života.²⁵ *Predhodne odredbe* su bile štetne, ne samo radi izmjene vlasničko-posjedovnih odnosa, već je provedbom istih izgubljen kontinuitet poljoprivredne proizvodnje, jer je upravo provođenjem istih došlo do opadanja iste, pa tako i standarda seljaka. Prema zvaničnoj statistici Agrarne direkcije u Sarajevu, pod kmetskim selištima je bilo 7.752.339 dunuma.²⁶ Na taj način, unitarističko-centralistički politički krugovi u Beogradu su, donijeli temeljni akt u oblasti agrarne reforme, bez prethodne rasprave na bilo kojem zakonodavnom i izvršnom organu u zemlji, poigravajući se tako sa oko 15 odsto teritorije u Bosni i Hercegovini.

Kako bi se provele *Predhodne odredbe* i legalizirala pljačka imovine Bošnjaka, Vlada je donijela *Uredbu o upisu vlasništva bivših kmetova nad kmetskim selištima u zemljišnim knjigama u Bosni i Hercegovini*,²⁷ gdje se u članu 1. navodi da su kotarski sudovi dužni da izvrše upis u gruntovne knjige kmetskih selišta u korist bivših kmetova. Da bi se utišale strasti i nezadovoljstvo, učinjeno je da

23 Ustav je donio Ministarski savjet 30. januara 1919. godine, uz regentov blagoslov, a on se, prema 130. članu ima podnijeti Privremenom narodnom predstavništvu, na nakadno zakonodavno odobrenje.

24 Član 13. Privremenog ustava.

25 Atif Purivatra, *Nacionalni i politički razvitak Muslimana*, II izdanje, Svjetlost, Sarajevo 1970, 148. (dalje: A. Purivatra, *Nacionalni i politički razvitak Muslimana*).

26 E. Mutapčić, *Agrarana reforma u BiH*, 95.

27 Uredba je donijeta 21. jula 1919. godine kao privremena mjera iz razloga kako bi stišali iskazano nezadovoljstvo zemljoposjednika.

novoupisano vlasništvo bude privremeni zakup, te će se isti pretvoriti u trajni u pogodnom političkom trenutku.

U 1919. godini najsloženiji su odnosi bili na području beglučkih odnosa. U proljeće se svjesno vrši dalji pritisak i uzurpacija beglučkih imanja od strane seljaka pravoslavaca. Uzurpacija je prisutna na cijelom prostoru Bosne i Hercegovine. Na širem banjalučkom području bila je intenzivna uzurpacija beglučkih zemalja. U Bosanskoj Gradišci su uzurpirani posjedi hadži Mustafe Gušića, u Bosanskoj Dubici dr. Ali-bega Džinića, u Prijedoru begluci Mehmed-bega Kapetanovića, opljačkani su i zapaljeni begluci Mehmed-bega Džinića u Omarskoj, u Bijeljini (Čadavici) begluci Mehmed-bega Pašića i brojni drugi.²⁸ Udar na velike (begovske) posjede uslijedio je nakon donošenja *Naredbe ministarskog savjeta* od 10. aprila 1919, o djelimičnom provođenju *Prethodnih odredaba*, kojom se ovlašćuje ministar za agrarnu reformu, da do definitivne odluke odlučuje o velikim posjedima.

Ovu oblast, kako bi opravdala i pokrila uzurpaciju, država pokušava urediti setom novih propisa. Prva je donesena *Uredba o zabrani otuđivanja i opterećivanja zemljišta velikih posjeda*,²⁹ kojom je utvrđen maksimum veličine posjeda, koji se kretao od 50 ha u Hercegovini do 200 ha, odnosno 400 ha u Semberiji i Posavini. Značaj *Uredbe* za Bosnu i Hercegovinu je u tome, što su u Fond agrarne reforme unijete izvjesne površine koje nisu bile pod kmetstvom. Ova *Uredba* potvrđuje da *Prethodnim odredbama* nisu bile obuhvaćene beglučke zemlje.

Značajan pritisak na beglučke zemlje učinjen je donošenjem *Uredba o pobiranju prihoda (žetve) u 1919. godini sa beglučkih ziratnih zemalja u Bosni i Hercegovini*.³⁰ To je bio dodatni udar na beglučku zemlju, jer su *Uredbom* zemljoradnici koji su zemlju obrađivali bili ovlašteni da uberu i prihode sa iste. Na taj način, nagoviješteno je da će begluci u Bosni i Hercegovini biti predmet agrarne reforme. To se veoma brzo obistinilo donošenjem propisa koji su direktno zadirali u beglučke odnose u Bosni i Hercegovini. Ovdje se prije svega misli na *Uredbu o postupanju s beglučkim zemljama u Bosni i Hercegovini*.³¹ Ovom *Uredbom* agrarna reforma je obuhvatila slijedeća zemljišta: nenaseljene begluke na kojima su najmanje 10 godina postojali kmetstvu slični odnosi, u čifluk pretvoreni begluci, pobeglučeni čifluci, beglučke zemlje i begluci koje seljaci obrađuju duže od 10 godina, begluci koji su nastali prisvajanjem beglučkih ispaša, ukmećene krčevine, koje su u gruntovnici upisane kao begluk, četvrtarski vinogradi i beglučke zemlje uzete u špekulativne svrhe.³² *Odredbama* ove *Uredbe* dogovoreno je da beglučka zemljišta koja podpadaju pod udar agrarne reforme, plaćat će zemljoradnici-beglučari na temelju pogodbe sa vlasnicima. Tako da je i pored velikih pritisaka, ipak značajan dio beglučkih zemalja ostao u punom vlasništvu begova.

28 E. Mutapčić, *Agrarna reforma u BiH*, 99-100.

29 *Uredba* je donesena 21. jula 1919. godine i objavljena u „Sl. novinama K SHS“, br. 82/19.

30 *Uredba* je donesena 21. jula 1919. godine i objavljena u „Sl. novinama K SHS“, br. 82/19.

31 *Uredba* je donesena 14. februara 1920, a dopunjena 12. maja 1921. godine.

32 Milivoj Erić, *Agrarna reforma u Jugoslaviji*, 1918–1941, Sarajevo 1958, 375. (dalje: M. Erić, *Agrarna reforma*).

Kako bi se proces uzurpacije i otimačine begovske zemlje i kmetskih selišta doveo do kraja, vlast donosi *Uredbu o finansijskoj likvidaciji agrarnih odnosa u Bosni i Hercegovini*.³³ Ova Uredba bila je rezultat međustranačkog dogovora između Radikalne stranke (RS) Nikole Pašića i Jugoslovenske muslimanske organizacije (JMO) Mehmeda Spahe. Međutim, ovim nije bilo likvidirano pitanje beglučkih zemalja. Nasuprot tome, usljed nekoliko izmjena beglučke Uredbe, u Bosni i Hercegovini su stvoreni jako zamršeni svojinski odnosi i sporovi, pa će ovo pitanje ostati aktuelno i u narednom periodu. Ovom Uredbom „likvidiraju se sa 250.000.000 dinara“, svi kmetski odnosi u Bosni i Hercegovini, a potrebna sredstva je obezbijedila država. Ono što karakteriše ovu Uredbu jeste da je cijena odštete za oduzetu zemlju bila ispod svakog nivoa, iako se JMO borila na sve načine da očuva beglučku zemlju i interese zemljoposjednika u Bosni i Hercegovini. Odšteta zemljoposjednicima za oduzetu zemlju bila je manja od jednogodišnjeg prihoda sa te zemlje. Na ovaj način, antibošnjački elementi su, jednostavno brzim i nasilnim rješenjem agrarnog pitanja željeli slomiti bošnjački zemljoposjedničku elitu, a kako bi mnogo jednostavnije manipulirali ovom etničkom-narodnom skupinom, u čemu su poprilično i uspjeli. Na ovaj način, se jednom ministarskom uredbom trgovalo sa oko 15% teritorije Bosne i Hercegovine, a sve se desilo nekoliko mjeseci prije izglasavanja Vidovdanskog ustava 28. juna 1921. godine. Naime, svo vrijeme rada Ustavotvorne skupštine, od decembra 1920. do juna 1921, bosansko agrarno pitanje je bilo predmet pažnje i interesovanja, od čega je zavisio i stav određenih političkih stranaka prema Ustavu. To je dovelo do kompromisnog dogovora između JMO i RS Nikole Pašića 15. marta. 1921, koja se obavezala ispuniti određene zahtjeve JMO, a između ostalog i stavljanje van snage čl. 7 *Beglučke uredbe*, kojom se uzurpirana zemlja treba vratiti vlasnicima. Glavni dio sporazuma bio je: zaštita islamskih propisa i običaja, visina odštete za oduzetu zemlju, obezbijedenje jedinstvene državne uprave u Bosni i Hercegovini. Međutim, Pašić i njegova RS nisu ispoštovali dogovor, pa je begovska zemlja bila na udaru i u narednom periodu. Ovom Uredbom, likvidiraju se odnosi na beglučkim zemljama plaćanjem naseljenih begluka po dvostrukoj katastarskoj vrijednosti. Za tu svrhu određena je suma od 25 miliona dinara, s tim da se ona može povećati ako se ukaže potreba. Navedena suma novca trebala je biti položena kod Agrarne direkcije u Sarajevu, do 15. juna 1922. godine. Ovom Uredbom likvidirani su kmetski odnosi, međutim beglučki odnosi su bili predmet novih zakonskih rješenja.³⁴

U periodu od 1921. do 1929. godine, u tzv. „Vidovdanskom sistemu“, doneseno je više pravnih akata vezanih za agrarnu problematiku,³⁵ odnosno promjenu vlasničkih zemljišnih odnosa. Od važnijih pravnih mjera su svakako

33 Uredba je donesena 12. maja 1921. godine, neposredno prije usvajanja Vidovdanskog ustava.

34 E. Mutapčić, *Agrarna reforma u BiH*, 124.

35 Između ostalih propisa doneseni su: *Zakon o provedbi djelimične eksproprijacije velikih posjeda za javne interese, kolonizaciju i izgradnju radničkih i činovničkih stanova i vrtova* (4. juli 1922), *Naredba Ministarstva za agrarnu reformu o definitivnom utvrđivanju objekata i subjekata agrarne reforme* (2. mart 1925) i dr.

*Likvidacija agrarnih direkcija*³⁶ i *Zakon o bivšim kmetskim selištima i stečenim beglucima u Bosni i Hercegovini*.³⁷ Rješenjem o Likvidaciji agrarnih direkcija, ukidaju se agrarne direkcije zaključno sa 30. aprilom 1925. godine u Ljubljani, Zagrebu, Beogradu i Sarajevu, te glavna povjereništva u Skoplju, Cetinju i Splitu, zajedno sa okružnim povjereništima. Po osnovu ovog rješenja, sreski poglavari i veliki župani su postali glavne instance u procesu rješavanja agrarne problematike. U Bosni i Hercegovini, političkim odlukama umjesto bivše Agrarne direkcije, poslove u oblasti agrara obavljali su sreski poglavari i oblasni veliki župani. Međutim, najvažnija pitanja iz oblasti agrara u Bosni i Hercegovini ostala su u nadležnosti Ministra za agrarnu reformu, a to su predmeti vezani za otuđivanje i opterećivanje zemljišnih velikih posjeda, po Zakonu od 20. maja 1922. godine. *Zakonom o bivšim kmetskim selištima u Bosni i Hercegovini*, prekinut je desetogodišnji zakupnički odnos i pretvoren i privatno-pravni. Ovim Zakonom dolazi do konačne promjene vlasničkih odnosa u Bosni i Hercegovini, i to na način da su bivši privremeni zakupnici zemlje sada postali gruntovni vlasnici. Članom 1. ovog propisa ukinuto je pravo kolektivnog vlasništva i postavilo načelo individualnog vlasništva. Kako bi se Zakon proveo u praksi, Ministarstvo za agrarnu reformu donosi 28. juna 1928. godine *Pravilnik o provođenju ovog Zakona*. Ovaj propis je dokrajčio ekonomski interes ranijih zemljoposjednika, jer raniji gruntovni vlasnik, po ovom Zakonu, nije imao pravo da dobije ni onu zemlju za koju niko nije pokazivao interesa, jer je ona pretvorena u državnu.

U narednom periodu na agrarne prilike i agrarno zakonodavstvo značajno su uticali politički odnosi. Tako je bilo i kod donošenja *Zakon o beglučkim zemljama*.³⁸ Dvije su važne odredbe ovog Zakona: 1. Isti je zahvaljujući političkim kompromisima imao za cilj da ublaži nepravde nanesene ranijim zakonima, 2. Zakonom je trebalo da se utvrdi isplata odštete za oduzeta beglučka zemljišta.³⁹ Ovaj Zakon je imao za cilj da povisi visinu naknade za oduzete beglučke zemlje. Međutim, ni nova visina naknade, ni približno nije odgovarala pravoj vrijednosti zemljišta. No, vlast je vješto napravila manevar, pa je od 1929. do 1931. donijela još šest novih zakonskih akata, koji su imali za cilj opovrgnuti odredbe *Zakona o beglučkim zemljama*.

U periodu Kraljevine Jugoslavije (1929–1941), u oblasti agrara dominira zakonodavstvo vezano za likvidaciju agrarne reforme u Bosni i Hercegovini. Među prvim je svakako *Zakon o finasijskoj likvidaciji*.⁴⁰ Ovim Zakonom regulisana su

36 *Rješenje Ministarskog savjeta*, br. 1.046/25, od 14. januara 1925, o likvidaciji agrarnih direkcija i njima podređenih organa i dr.

37 *Zakon o bivšim kmetskim selištima u Bosni i Hercegovini*, proglasila je Narodna skupština 18. maja 1928. godine.

38 Zakon je donesen 3. decembra 1928. godine, kao rezultat ulaska predstavnika JMO u Vladu Velje Vučkovića, nakon parlamentarnih izbora od 11. novembra 1927. godine.

39 Grupa autora, *Ekonomski genocid nad bosanskim Muslimanima*, 50.

40 Zakon je donesen 14. septembra 1929. godine. Isti je rezultat tolerantnog odnosa Mehmeda Spahe, prema predstojećoj upravno-administrativnoj podjeli Kraljevine SHS na banovine, pri čemu je došlo do dijeljenja jedinstvenog bosanskohercegovačkog prostora.

dva pitanja: a) da se u gotovini isplaćuju dosuđeni iznosi na ime obeštećenja u visini od 500 dinara, a preko toga, u 6% obveznica, b) te da se izda prva emisija obveznica u iznosu od 150.000.000 dinara na rok otplate od 43 godine. U nekoliko navrata ovaj Zakon je dopunjavan, a od 1932. do 1936, obustavljen je svaki rad na rješavanju i likvidiranju agrarnih sporova u Bosni i Hercegovini. Ovaj Zakon je dopunjen 12. augusta 1933. godine i u obzir su dopunama uzete šume i šikare na koje beglučarske porodice nisu stavile svoje zahtjeve. Po odredbama navedenih dopuna Zakona pristiglo je 2.700 prijava. Međutim, ovaj proces se neće završiti do 1941. godine. Posebno posljedičan po agrarne odnose bio je *Zakon o likvidaciji agrarne reforme na velikim posjedima*.⁴¹ Zakonom su utvrđeni posjedi koji premašuju određene površine u banovinama i srezovima. Odredbama Zakona je utvrđena cijena odštete. Kako je u Bosni i Hercegovini 30-ih godina XX stoljeća pod šumama bilo 49% cjelokupne površine Bosne i Hercegovine, od čega 24,4% privatne, nad ovim zemljištem je bila prisutna uzurpacija. Kako bi se spriječilo samovoljno prisvajanje šumskog zemljišta Vlada je donijela *Uredbu o dodjeljivanju državnog šumskog zemljišta i likvidaciji uzurpacija u Bosni i Hercegovini*.⁴² Odredbama ove Uredbe utvrđeno je da se „podneseni djelovi šumskog zemljišta na teritoriji ranije Bosne i Hercegovine izdvoje, dodijele i predaju u vlasništvo dobrovoljcima i lokalnim mjesnim interesentima državljanima Kraljevine Jugoslavije.“ Međutim, ovom Uredbom nije zaustavljena dalja uzurpacija šumskog zemljišta u Bosni i Hercegovini, već je u određenoj mjeri ista podržavana i od strane vlasti.

Navedeni propisi stvorili su osnovu za provedbu brojnih procesa i pravnih radnjih u oblasti agrarnih odnosa. Rezultati provedenih procesa bili su porazni za Bošnjake. Radilo se o smišljenoj uzurpaciji, koja je dovela do ekonomskog slabljenja zemljoposjednika i veleposjednika u Bosni i Hercegovini, koji su uglavnom pripadali jednoj etničkoj grupaciji Bošnjacima. O kakvom se ekonomskom slabljenju radilo najbolje potvrđuju činjenice da je agrarnom reformom, zahvaćeno 1.175.305 ha ili 23% zemljišta u Bosni i Hercegovini, pri čemu se 52% odnosilo na obradivo zemljište.⁴³ Ovo je bez zemljišta obuhvaćenog uzurpacijom i kolonizacijom, tako da je površina zemlje zahvaćene agrarnom reformom bila daleko veća. Da se radilo o otimačini i pljački, a ne o agrarnoj reformi, najbolje pokazuje činjenica da je država 1 ha zemljišta otkupljivala po cijeni od 38 dinara, a najmanja tadašnja tržišna cijena iznosila je 2.500 dinara, to je znači svega 1,5% od stvarne cijene. Na osnovu *Zakona beglučkim zemljama u Bosni i Hercegovini*, od 3.12.1928, zaključno sa 1. majom 1937. isplaćeno je 512.109.689 dinara., od čega u gotovini samo 2.724.189 dinara, a u obveznicama 509.385.500 dinara,⁴⁴ što je bila klasična zloupotreba ljudskih prava i prava na privatnu imovinu.

41 Zakon je donesen 19. juna 1931. godine.

42 Uredba je donesena 10. juna 1936. godine, „Sl. novine Kraljevine Jugoslavije“, br. 147/36.

43 Grupa autora, *Ekonomski genocid nad bosanskim Muslimanima*, 100.

44 *Isto*, 65-66.

Posebna je priča zloupotreba u oblasti vakufske imovine. Tako je, na prijedlog banske uprave Vrbaske banovine, donesen amandman na *Finansijski zakon* za 1939/40, po kojoj je država preuzela od uprave Gazi-Husrev-begovog vakufa 110.000.000 dunuma šuma u srezovima Teslić, Tešanj i Doboj, a za ove šume plaćen je iznos od 10 miliona dinara u 6% beglučkim obveznicama.⁴⁵

Na ovaj način je od 1919. do 1939. godine, oduzeto od nekadašnjih zemljoposjednika i vlasnika 1.175.305 ha. Toliko je zemljišta promijenilo vlasnika. Uzurpacija zemljišta urađena je po osnovu seta zakona iz oblasti agrara, što je za cilj imalo dovođenje Bošnjaka u nezavidan ekonomsko-socijalni položaj, ali time je značajno marginilizirana njihova politička uloga i nacionalni položaj.

Uzurpacija imovine Bošnjaka u periodu od 1945. do danas

Nažalost, uzurpacija imovine Bošnjaka nastavljena je i nakon Drugog svjetskog rata. To je urađeno putem provođenja brojnih društvenih mjera i procesa, poput: agrarne reforme, nacionalizacije, konfiskacije, eksproprijacije, sekvestracije, arondacije i slično. Poseban udar na zemljišne posjede učinjen je provođenjem tzv. agrarne reforme u periodu 1945-1948. godine. Agrarna reforma je bila jedno od najsloženijih pitanja sa kojima se suočavala komunistička vlast, koja je željela po hitnom postupku riješiti seljačko pitanje. To je htjela provesti zbog samog stanja u kojem se nalazila seljačka populacija nakon Drugog svjetskog rata, koje je bilo nezavidno, te zbog doprinosa seljaka NOB-i, ali najviše zbog pridobijanja seljaka radi ostvarivanja svojih zacrtanih političko-ideoloških ciljeva. Agrarno pitanje se uklapalo u programsku opredjeljenja KPJ u pogledu rješavanja istog kroz radikalno dovršavanje promjena u vlasničko-posjedovnim odnosima, koji su započeli, a nisu bili do kraja završeni, do 1941. godine. Agrarna reforma je provedena pod strogim nadzorom KPJ, koja je utvrdila organe i ustanove za provođenje i donijela neophodne propise. Organi su formirani od saveznog do mjesnih nivoa vlasti, a to su: Agrarni savjet, savezno i republička ministarstva poljoprivrede, te okružne, sreske i mjesne agrarne komisije. U organima su bili uključeni najuticajniji partijski i državni rukovodioci.⁴⁶ Kod donošenja propisa za provođenje agrarne reforme i kanalizacije, komunistička vlast je prethodno anulirala sve propise donesene u vremenu od 1941. do 1945. godine. Nakon toga, vlast je donijela set propisa kako bi uredila vlasničko-posjedovne odnose u oblasti agrara. To je urađeno veoma radikalno, nepoštivajući načela prava na privatnu imovinu. Između ostalih,

⁴⁵ Isto, 65.

⁴⁶ Agrarni savjet je bio krovni savezni organ za provođenje agrarne reforme i kolonizacije. Predsjednik Agrarnog savjeta bio je Moša Pijade, a njegovi članovi: Vaso Čubrilo, ministar poljoprivrede, Sreten Vukosavljević, ministar kolonizacije, Maksim Goranović, predsjednik Državne poljoprivredne komisije, kao i republički ministri poljoprivrede: Filip Lakić, Vlado Šegrt, Bogdan Oreščanin, Jovan Veselinov, Jerko Radmilović, Zdravko Romic, Dimitrije Bajalica, Vlado Burzevski, Milan Brinar i Vlajko Begović. Predsjednik i članovi Agrarnog savjeta postavljeni su Dekretom Predsjedništva Ministarskog savjeta DFJ, od 29. augusta 1945. („Sl. list DFJ“, br. 67/45).

doneseni su slijedeći zakoni: *Zakon o postupanju sa imovinom, koju su sopstvenici morali napustiti i imovinom koja je oduzeta u toku okupacije*,⁴⁷ *Zakon o zaštiti narodnih dobara i njihovom upravljanju*,⁴⁸ *Zakon o konfiskaciji imovine i izvršenju konfiskacije*,⁴⁹ *Zakon o raspolaganju stanovima i poslovnim prostorima*,⁵⁰ *Zakon o državnim poljoprivrednim dobrima*,⁵¹ te *Zakon o reviziji dodjeljivanja zemlje*.⁵² Ovi zakoni, činili su značajnu osnovu u rješavanju imovinsko-pravnih odnosa u prelaznom vremenu neposredno nakon Drugog svjetskog rata, a to je značilo dalju uzurpaciju imovine. Isti su predstavljali i važnu pravnu osnovu za donošenje *Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji*.⁵³ Veleposjedi su se našli prvi na udaru i to po osnovu *Zakona o konfiskaciji*. Konfiskacija je vršena na cijelom području Bosne i Hercegovine. Na području sreza Bihać, konfiskovano je 14.083 dunuma zemlje dr. Osmana Kulenovića,⁵⁴ te ogromni posjedi Husein-bega Ibrahimpašića u Otoci.⁵⁵ I u srezu Tuzla, konfiskovana su značajne zemljište površine. Tako je cjelokupan posjed Rašide-hanume Kulović, rođene Gradašćević i Sead-bega Kulovića u ukupnoj površini od 1.043 dunuma konfiskovan.⁵⁶ U srezu Gračanica je izvršena konfiskacija imovine od više zemljoposjednika.⁵⁷

Komunistička vlast je posebnu pažnju posvetila donošenju *Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji*. Zakon je na saveznom nivou donesen već u augustu 1945. godine, a u Bosni i Hercegovini, zbog raznih specifičnosti Zakon je donesen početkom januara 1946, kao posljednji u nizu republičkih zakona iz oblasti agrara. Ovaj Zakon je bio prvi propis koji se odnosio na promjenu zemljišnih vlasničkih odnosa. Pored Zakona, doneseni su i podzakonski akti. *Pravilnik o sprovođenju Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji*,⁵⁸ *Uputstvo o radu pri sprovođenju agrarne reforme i kolonizaciji*,⁵⁹ *Uredba o uknjiženju prava svojine na državnoj*

47 „Sl. list DFJ“, br. 36/45, od 24. maja 1945. godine.

48 „Sl. list DFJ“, br. 36/45, od 24. maja 1945. godine.

49 „Sl. list DFJ“, br. 40/45, od 9. juna 1945. godine.

50 „Sl. list DFJ“, br. 5/45, od 17. februara 1945. godine.

51 „Sl. list DFJ“, br. 48/45, od 9. jula 1945. godine.

52 „Sl. list DFJ“, br. 56/45, od 3. augusta 1945. godine.

53 Zakon je na nivou Demokratske Federativne Jugoslavije donesen 23. augusta 1945. godine („Sl. list DFJ“, br. 64/45), a na nivou NR Bosne i Hercegovine donesen je 9. januara 1946. godine („Sl. list NR BiH“, br. 2/46).

54 Arhiv Unsko-sanskog kantona (dalje: AUSK), fond: Sreski sud Bihać (dalje: SSB), dok. br. I-17/45. *Zaključak o konfiskaciji imovine dr. Osmana Kulenovića*, od 15. novembra 1945. godine.

55 AUSK, f: SSB, br. dok. 22/45. *Odluka o konfiskaciji imovine Husein-bega Ibrahimpašića u korist FNRI*, od 13. marta 1946. godine.

56 Arhiv Bosne i Hercegovine (dalje: ABiH), fond: Agrarna reforma i kolonizacija (dalje: ARIK), k. 406. dok. 24881. *Izdvajanje iz zemljišnog fonda konfiskovanog i ekspropisanog zemljišta Kulović, rođene Gradašćević Rašide-hanume i Sead-bega Kulovića*, od 19. septembra 1946. godine.

57 Arhiv Tuzlanskog kantona (dalje: ATK), fond: Sreska agrarna komisija Gračanica (dalje: SAKG), dok. br. 141/46, od 18. februara 1946. (Između ostalog, konfiskovana je imovina: Sprečić Jusufa iz Sokola, Čolić Hasana iz Piskavice, M.Huseinović Ibrahima iz Šahovice, Prohić Sabrije iz Gračanice, Rašidbegović Hazima iz Gračanice i drugih).

58 „Sl. list NR BiH“, br. 2/46, od 9. januara 1946. godine.

59 „Sl. list NR BiH“, br. 9/46.

*nepokretnoj imovini*⁶⁰ i niz drugih propisa, koji su tretirali ovu problematiku. Bosanskohercegovački *Zakon o agrarnoj reformi* je imao nekoliko specifičnosti. Posebna specifičnost se odnosila na problematiku konačne likvidacije beglučkih odnosa u Bosni i Hercegovini, što je urađeno pod izgovorom „ukidanja svih ostataka feudalnih odnosa.“⁶¹ Zakonom i podzakonskim aktima su utvrđeni svi važni parametri, koji su podrazumijevali proceduru formiranja zemljišnog fonda, korisnika istog, te raspodjele zemlje. Zemljišni fond je bio heterogenog sastava, s tim što su veliki zemljišni posjedi, (njih 321) su činili 17.843 ha (16,15%) ukupnih površina, posjedi iseljenih pripadnika stranih naroda Poljaka i drugih 14.588 (1.631 posjed) činili su 13,20%, njemački posjedi 12.733 ha činili su 11,52%, konfiskovana zemlja 9.049 ha, ili 7,32%, posjedi vjerskih ustanova 5.606 ha ili 4, 07%.⁶² Prema dostupnim podacima, ukupan zemljišni fond u Bosni i Hercegovini iznosio je oko 135.000 ha, a sa ostavljenom zemljom kolonista iznosio je oko 150.000 ha. To je značilo da je u ovoj fazi toliko zemljišta promijenio vlasnika. Raspodjela zemljišta počela je odmah nakon provođenja procesa eksproprijacije, pri čemu je bilo dosta prisile, ali i otpora. Na kraju je najviše zemlje dodijeljeno državnom sektoru. Poljoprivrednim dobrima dodijeljeno je 59.808 ha, na šumsko zemljište je otpadalo 28.136 ha, agrarnim interesentima (14.382) dodijeljeno je 23.007 ha, unutrašnjim kolonistima (1.620) 5.500 ha, SRZ-a 3.586 ha,⁶³ dok je drugim korisnicima dodijeljeno znatno manje zemlje. U procesu agrarne reforme na udaru je bila i vakufska imovina. Ista je uzurpirana na cijelom području Bosne i Hercegovine. Samo u Tuzli, uzurpacijom Turali-begova vakufa⁶⁴ i vakufa Rašide hanume Tuzlić⁶⁵ uzurpirano je oko od 2.300 dunuma zemlje. Uzurpacijom vakufske imovine došlo je do značajnog ekonomskog slabljenja Islamske zajednice.

Agrarna reforma provedena od 1945. do 1948, zagovarana da se provede po načelu da zemlja pripada onome ko je obrađuje, nije ispunila očekivanja seljačke populacije. U ovom procesu na udaru su bili krupni zemljišni posjedi, čiji su vlasnici u najvećem broju bili Bošnjaci, te odseljeni narodi i Njemci. Nakon provedene agrarne reforme, osnovni korisnik zemlje je postala država, dok je znatno manje zemlje pripalo bezemljašima i siromašnim seljacima. Na taj način,

60 „Sl. list FNRJ“, br. 58/47.

61 Ova problematika je u *Zakonu o agrarnoj reformi i kolonizaciji*, tretirana čl. 24, gdje je utvrđeno da zemljoradniku, odnosno njegovoj porodici, koji je držao i obrađivao beglučku zemlju do 1. aprila 1941. godine, bez obzira da li je, po ranije važećim propisima o beglučkim zemljama, dostavio zahtjev ili nije, ili je od njega odustao, predviđen je bilo da se na toj zemlji ostavi zemljoradnički maksimum onome zemljoradniku, odnosno njegovoj porodici, koji u tom vremenu to zemljište najduže obrađivao.

62 ABiH, ARIK, k. 415, dok. 9198/48. *Izveštaj Đorđa Krstića, načelnika za agrarnu reformu i kolonizaciju o rezultatima agrarne reforme u Bosni i Hercegovini*, od 28. decembra 1948. godine.

63 ABiH, ARIK, dok. 9198. *Izveštaj Đorđa Krstića, načelnika za agrarnu reformu i kolonizaciju o rezultatima agrarne reforme u Bosni i Hercegovini*, od 28. decembra 1948. godine.

64 ABiH, ARIK, k. 424, dok. 7320, *Podaci o eksproprijisanom zemljištu vakufa Turali-bega i Čethode iz Tuzle*, od 1. marta 1947. Prema navedenim podacima od Turali-begova vakufa je uzurpirano 786 dunuma zemlje.

65 ABiH, ARIK, k. 386, dok. 8074/46, od 23. aprila 1946. godine. Navedeni dokument potvrđuje da je od vakufa Tahire-hanume Tuzlić uzurpirano više od 1.500 dunuma zemlje.

agrarne reforma nije zadovoljila siromašne seljake-bezemljaše, što joj je navodno bio i cilj, jer im nije obezbijedila dovoljne količine obradive zemlje za zadovoljenje osnovnih egzistencijalnih potreba. Ni drugi zagovarani cilj nije ostvaren. Agrarnom reformom nije došlo do unapređenja poljoprivredne proizvodnje i jačanja životnog standarda seljaka, već je selo nakon toga još više nazadovalo. Pa se sa razlogom, kao najveći rezultat agrarne reforme nameću promjene u oblasti vlasničko-posjedovnih odnosa. To je uglavnom, i u ovom slučaju, kao i ranije, urađeno najviše na štetu jednog naroda, Bošnjaka, a u „korist podruštvljavanja“ zemljišnih posjeda. Tako je u Bosni i Hercegovini u navedenoj agrarnoj reformi oko 18.500 zemljišnih posjeda sa ukupnom površinom od oko 135.000 ha zemlje promijenilo vlasništvo. Na taj način, nije promijenjena samo nacionalno-etnička struktura vlasnika zemlje, već značajno i životni prostor etno-nacionalnim skupinama u Bosni i Hercegovini. On je, između ostalog, promjenom vlasničko-posjedovnih odnosa u oblasti agrara, promijenjen i omeđen po nacionalnom principu, što će imati dalekosežne posljedice po ukupne društveno-političke, privredne, nacionalne i vjerske odnose u Bosni i Hercegovini.

Nažalost, pritisak od strane državnih i političkih struktura na zemljišne posjede, odnosno životni prostor u Bosni i Hercegovini, nastavio se i nakon toga. Država je donošenjem i provođenjem raznih zakonskih mjera, putem, nacionalizacije, eksproprijacije, arondacije i drugih postupaka uzurpirala značajnu privatnu imovinu. Osim što je na udaru bila privatna imovina, izvršena je uzurpacija imovine vjerskih ustanova, posebno Islamske zajednice, koja je od svih vjerskih zajednica u Bosni i Hercegovini doživjela najveću uzurpaciju imovine. Udarom na Islamsku zajednicu, osim što je u ekonomskom, ali i u svakom drugom pogledu ona slabila, došlo je do dodatnog ekonomskog slabljenja i Bošnjaka. U ovom vremenu je zemlja raznim političkim, ekonomskim i brojnim zakulisanim mjerama u etničko-nacionalnom i političkom smislu značajno promijenila vlasnika. Na taj način, Bošnjaci su ostali bez ogromnih zemljišnih posjeda, čime se istim pored ekonomskog slabljenja, značajno suzio životnim prostor.

Danas je u Bosni i Hercegovini u manjem entitetu, nastavljen pritisak na imovinu Bošnjaka i Hrvata, donošenjem zakonskih mjera, gdje poseban zanačaj imaju *Zakon o premjeru i katastru Republike Srpske*⁶⁶ i *Zakon o porezima na nepokretnosti*.⁶⁷ Prvi zakon je stupio na snagu 2013. Istim se uređuju osnovna pitanja koja se vežu za pravo svojine, pri čemu se daju velike ovlasti upravnoj vlasti (Upravi za geodetske i upravno-pravne poslove RS). Zakonom je predviđena jedinstvena katastarska evidencija nekretnina, isključivanjem grunta i katastra. Grunt je osiguravao pravo sigurnosti nekretnina Bošnjaka u manjem entitetu, stoga nije slučajnost da se isti isključuje ovim propisom. Navedeni Zakon, predviđa uspostavu novog premjera-novog katastra, pri čemu se prednost daje katastru u odnosu na grunt, što je prema raspoloživim saznanjima presedan u pravnoj praksi. Sve navodi na to, da je sve urađeno smišljeno i ciljano, kako bi se ozakonile brojne

66 „Sl. glasnik RS“, br. 30/11.

67 „Sl. glasnik RS“, br. 110/08 i 118/09.

nepravilnosti, koje su rezultat uzurpacije bošnjačke imovine u vrijeme agresije i neposredno nakon toga. Tome je, u značajnoj mjeri doprinijela i administrativno-tehnička nemarnost Bošnjaka, prilikom prometa imovine u ranijim periodima. Tako su navedenim Zakonom u povoljniji položaj stavljeni faktički posjednici, u odnosu na vlasnike, koji su silom otjerani sa svojih posjeda. U vezi donesenih propisa nameće se još nekoliko nelogičnosti. Između ostalog, s pravom se postavlja pitanje sukoba interesa Uprave za geodetske i upravno-pravne poslove RS u procesu provođenja navedenog propisa.

Zakon o porezima na nepokretnosti RS, donesen je 2008, dopunjen 2009, a primjenjuje se od 2012. godine. Ovim Zakonom je formiran poreski katastar sa podacima o vlasnicima imovine. Odredbama navedenog Zakona utvrđeno je da se porez utvrđuje na osnovu tržišnih vrijednosti nekretnina od 0,05 do 0,5% od tržišne vrijednosti. Kako je utvrđivanje porezne stope dato u nadležnost lokalnoj zajednici, u praksi su prisutne razne mahinacije, gdje se poreske stope u određenim područjima iz godine u godinu povećavaju i za 300%. Osim toga, kao važno pitanje jeste ono koje se odnosi na oslobađanje od plaćanja poreza vjerskim, kulturnim i sportskim ustanova. Stiče se utisak, da neka važna pitanja namjerno nisu definisana i precizirana odredbama navedenog Zakona, te je organima uprave ostavljeno široko diskreciono pravo postupanja, pri čemu se primjenjuju razne mahinacije. Stoga se nameće opći zaključak, da su doneseni propisi u manjem bosanskohercegovačkom entitetu doneseni s namjerom, dalje uzurpacije imovine i ugrožavanja prava nekoga ko je u vremenu agresije bio prisijen napustiti svoju imovinu, a nakon agresije nije se ništa značajnije učinilo da se isti vrata na svoju imovinu. Stoga, postoji opravdana bojaznost na negativne refleksije navedenih propisa u smislu dalje destrukcije i uzurpacije imovine Bošnjaka u manjem bosanskohercegovačkom entitetu.

Umjesto zaključka

U historiji Bosne i Hercegovine, počev od sredine 19. stoljeća, pa sve do danas, konstantno je prisutan proces uzurpacije zemljišnih posjeda Bošnjaka. Riječ je o jednom od najsloženijih i najosjetljivijih pitanja sa kojim su se susretali Bošnjaci. Taj proces se odvijao provođenjem brojnih društvenih i privrednih mjera i postupaka, koje su praćene neophodnom legislativom. Uzurpacija zemljišta Bošnjaka bilo je ne samo privredno i ekonomsko pitanje, već i nacionalno i političko, jer je isto značilo njihov opstanak na ovim prostorima. Proces uzurpacije zemljišnih posjede Bošnjaka, započeo je krajem osmanske uprave, stalnim nasrtajima čifčija hrišćana na posjede zemljoposjednika muslimana, a pod izgovorom njihove ugroženosti. Problem se sa agrarnog polja prenio na političko, nacionalno i vjersko područje, što je posrnulo Osmansko carstvo natjeralo na donošenje agrarnih propisa s ciljem rješavanja zamršene agrarne problematike u Bosanskom ejaletu. Najznačajniji propisi iz oblasti agrara doneseni u navedenom periodu bili su: *Ramazanski zakon*, *Saferska naredba*, *Ševalski zakon*, te *Zakon*

o otkupu kmetova. Međutim, sve to nije doprinijelo smirivanju situacije u oblasti agrara, već se ista usložnila, stalnim pobunama hrišćana seljaka, koje su na kraju dovele do Velike istočne krize 1875–1878. godina, kada se Bosanski ejalet našao u žiži ovog složenog međunarodnog problema.

Velika istočna kriza okončana je Berlinskim kongresom 1878. godine, čijim odlukama je Austro-Ugarska dobila pravo okupacije Bosne i Hercegovine. U vremenu austrougarske uprave, agrarno pitanje je bilo jedno od najsloženijih pitanja, koje je zadiralo u srž nacionalnih i vjerskih odnosa. U ovom periodu u oblasti agrara na snazi su bili propisi iz osmanskog vremena, pa tako i *Zakon o otkupu kmetova*. Tada se sve do 1911. godine, s manjim intenzitetom, odvijao otkup kmetova, kada je donijet novi *Zakon o fakultativnom otkupu kmetova*. Do početka Prvog svjetskog rata, otkupljeno je ukupno 13.371 kmetsko selište, ili 11 odsto, tako da je ovo pitanje ostalo i dalje otvoreno. Važno je istaći da je u ovom periodu donesen 1884. godine *Gruntovnički zakon*, kojim je utvrđen reguliran upis vlasništvo nad zemljišnim posjedima u zemljišnim knjigama.

Stvaranjem Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1918. godine, došlo je do radikalizacije u oblasti agrarne politike u Bosni i Hercegovine. Nakon pljačke i paljenja imovine Bošnjaka, krajem 1918. i početkom 1919. godine, centralistička oligarhija iz Beograda je, kao prvu pravnu mjeru, donijela tzv. *Prethodne odredbe*. Ovim pravnim aktom, legalizirana je pljačka i otimačina bošnjačke imovine. Nakon toga, donesen je čitav set pravnih propisa, kojima se provela agrarna reforma. Poseban uticaj na zemljišnu problematiku imali su: *Uredba o upisu vlasništva kmetova nad bivšim kmetskim selištima u zemljišnim knjigama*, *Uredba o postupanju sa beglučkim zemljištima u Bosni i Hercegovini* i *Uredba o finasijskoj likvidaciji agrarne reforme*. Na osnovu ovih i drugih propisa u Bosni i Hercegovini je uzurpirano 1.175.305 ha zemlje ili 23 odsto ukupne teritorije Bosne i Hercegovine. Isto toliko zemlje je promijenilo vlasnika. Uzurpacija zemlje, imala je za cilj dovođenje Bošnjaka u nezavidan ekonomsko-socijalni položaj, ali i njihovu marginalizaciju na političkom i nacionalnom planu.

Uzurpacija imovine Bošnjaka nastavljena je i nakon Drugog svjetskog rata, provođenjem brojnih društvenih i privrednih mjera i postupaka, poput: konfiskacije, nacionalizacije, sekvestracije, eksproprijacije i arondacije zemljišta. Navedeni procesi su provedeni veoma radikalno od strane komunističke vlasti. Poseban udar na zemljišne posjede u Bosni i Hercegovini učinjen je provedbom agrarne reforme i kolonizacije u vremenu od 1945. do 1948. godine. Navedene procese i mjere pratilo je određeno zakonodavstvo, među kojima su posebno bili važni slijedeći propisi: *Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji*, *Zakon o konfiskaciji imovine i izvršenju konfiskacije*, *Zakon o zaštiti narodnih dobara i njihovom upravljanju* i dr. Zahvaljujući ovim mjerama i propisima oko 18.500 zemljišnih posjeda sa ukupnom površinom od oko 135.000 ha, promijenilo je vlasnika. Među uzurpiranom zemljom najviše je bilo veleposjedničke zemlje, čiji su vlasnici bili uglavnom Bošnjaci, te zemlje odseljenih naroda i Njemaca. Na taj način, nije promijenjena samo nacionalno-etnička struktura vlasnika zemlje, već i životni prostor omeđen po

nacionalnom principu, što je imalo dalekosežne posljedice, po ukupne društveno-političke, privredne, nacionalne i vjerske odnose u Bosni i Hercegovini.

Nažalost, i danas je prisutan pritisak na imovinu Bošnjaka, posebno u manjem bosanskohercegovačkom entitetu, gdje se putem odredaba *Zakona o premjeru katastra RS i Zakona o nepokretnosti u RS* legalizira uzurpacija bošnjačke imovine počinjena u toku agresije na Bosnu i Hercegovinu.

Navedeno ukazuje, da je, više od jednog stoljeća vršena uzurpacija bošnjačke imovine u Bosni i Hercegovini, s ciljem njihovog ekonomskog, političkog i nacionalnog slabljenja i sužavanja životnog prostora istih. Sve je urađeno po osnovu odredaba brojne legislative donesene u navedenom periodu.

Summary

In the history of Bosnia and Herzegovina, from the middle of the 19th century to the present day, the process of usurpation of Bosniak land holdings is constantly present. It is one of the most complicated and sensitive issues that Bosniaks have to face. This process took place through the implementation of numerous social and economic measures and procedures, followed by the necessary legislation. The usurpation of Bosniak land was not only an economic issue, but also national and political, as it meant their survival in these areas. The process of usurpation of the Bosniak landholdings began at the end of the Ottoman administration, with the constant persecution of Christians on the patronage of the landowners of Muslims and under the pretext of their endangering. The problem has shifted from the agrarian field to the political, national and religious domain, which has weakened the Ottoman Empire to bring about the adoption of agrarian regulations with the aim of solving the intricate agrarian issues in the Bosnian elanet. The most important regulations in the field of agriculture that were made during the mentioned period were the Ramadan law, the Safer Order, Shevval Law and Law on buying out serfs. However, all this did not contribute to the calming of the situation in the field of agriculture, but the same, the constant revolts of Christian peasants, which eventually led to the Great East Crisis of 1875-1878. years, when the Bosnian eyalet became this complex international problem.

The Great East Crisis was completed at the Berlin Congress in 1878, whose decisions gave Austro-Hungary the right to occupy Bosnia and Herzegovina. During the Austro-Hungarian government, the agrarian question was one of the most complex issues that had touched the core of national and religious relations. At this time in the field of agriculture, there were rules from the Ottoman era, including the Law on the purchase of the serfs. Then until 1911, with a lesser intensity, the purchase took place, when the new Law on Optional Purchase of serfs was passed. Until the start of the First World War, a total of 13,371 landsites were purchased, or 11 percent, so this issue remained open. It is important to note that in this period was adopted in 1884 the Law on Construction, which established the regulated registration of ownership of land tenure in land registers.

By the creation of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes in 1918, there was radicalization in the field of agricultural policy in Bosnia and Herzegovina. After the looting and burning of Bosniak property, at the end of 1918 and early 1919, the centralist oligarchy from Belgrade, as the first legal measure, adopted the so-called "Previous Provisions". With this legal act, the robbery and abduction of Bosniak assets was legalized. After that, a whole set of legal regulations was passed, which were carried out in agrarian reform. A special impact on land issues was achieved by: the Decree on the Registration of Farmers' Ownership over the Former Agricultural Villages in Land Registers, the Regulation on the Treatment of Beef Land in Bosnia and Herzegovina and the Regulation on the Financial Liquidation of the Agrarian Reform. Based on these and other regulations in Bosnia and Herzegovina, 1.175.3005 hectares of land or 23 per cent of the total territory of Bosnia and Herzegovina were usurped. The same amount of land has changed the owner. The country's exacerbation aimed at bringing Bosniaks into an unresolved economic and social position, as well as their marginalization on the political and national level.

The assimilation of the property of Bosniaks continued after World War II, through the implementation of numerous social and economic measures and procedures, such as: confiscation, nationalization, sequestration, expropriation and land consolidation. These processes were carried out very radically by the Communist authorities. A special impact on land ownership in Bosnia and Herzegovina has been made by the implementation of agrarian reform and colonization in the period from 1945 to 1948. The aforementioned processes and measures were followed by certain legislation, among which the following were particularly important: the Law on Agricultural Reform and Colonization, the Law on Confiscation of Property and Confiscation, the Law on the Protection and Protection of National Goods, and others. Thanks to these measures and regulations about 18,500 land holdings with a total area of about 135,000 ha, the owner changed. Among the usurped countries, there were mostly land of immigrants, whose owners were predominantly Bosniaks, and the countries of emigrant nations and Germans. In this way, not only the national-ethnic structure of the landowner was changed, but also the living space bounded by the national principle, which had far-reaching consequences in terms of overall socio-political, economic, national and religious relations in Bosnia and Herzegovina.

Unfortunately, even today, there is pressure on the property of Bosniaks, especially in the smaller BiH entity, where, through the provisions of the RS Cadastre RS and the Real Estate Law Act, the usurpation of Bosniak property committed during the aggression against Bosnia and Herzegovina is legalized.

The above indicates that, for more than a century, the usurpation of Bosniak assets in Bosnia and Herzegovina has been carried out with the aim of their economic, political and national weakening and narrowing of the living space of the same. Everything has been done on the basis of the provisions of a number of legislations adopted in the mentioned period.

IZGRADNJA ŽELJEZNIČKE PRUGE DOBOJ – SIMIN HAN

„...država Bosna i Hercegovina nije zanimljiva samo po prirodnim ljepotama i etnografiji, već je zanimljiva i zbog ubrzanog razvoja u kulturnom i privrednom smislu, tako da ovaj evropski orijent vrijedi posjetiti.

Turisti, privrednici i učenjaci imaju šta vidjeti u jednoj zemlji koja svakome ostane tako vezana za srce da se taj svaki put iznova sjeća romantičnih brda, obala Bosne, Vrbasa, Drine i Neretve, sa žudnjom da se tamo opet vrati“.¹

Apstrakt: *U radu autori donose podatke o gradnji željezničke pruge Doboj - Simin Han, koja je započela 1. maja 1885. godine. Gradnja pruge se pokazala kao velika potreba u okviru industrijalizacije Bosne i Hercegovine sa posebnim osvrtom na tuzlansku regiju koja je bila bogata rudnim i drvnim sirovinama, ali i poljoprivrednim proizvodima. Nedostatak dobre putne komunikacije je trebao nadomjestiti željeznički prijevoz koji je, u svakom slučaju, bio rentabilniji i efikasniji način transporta industrijskih proizvoda. U radu se govori o velikim naporima koje je Benjamin Kalaj uložio tražeći finansijska sredstva i odobrenja od Monarhije, te o samoj gradnji pruge i željezničke stanice Musala u Tuzli. Željezničku prugu Doboj-Simin Han je svečano otvorio Benjamin Kalaj 28. aprila 1886. godine, a dan kasnije je puštena u rad. Cijelo vrijeme svog postojanja ista je dala nemjerljiv doprinos industrijskom i kulturnom razvoju sjeveroistočne Bosne.*

Ključne riječi: *Željeznička pruga Doboj – Simin Han, Austro-Ugarska Monarhija, Benjamin Kalaj, finansiranje izgradnje pruge, željeznička stanica Musala, privredni razvoj.*

CONSTRUCTION OF RAILWAY DOBOJ - SIMIH HAN

Abstract: *In this paper, the author presents data about construction of the Doboj-Simin Han railway, which began on May 1st 1885. The construction of the railway had proved itself to be an essential part of industrialization of Bosnia and Herzegovina, bringing its greatest impact to Tuzla and surrounding area that*

¹ Heinriche Renner, *Bosnom i Hercegovinom uzduž i poprijeko*, Sarajevo 2007, 397. (dalje: H. Renner, *BiH uzduž i poprijeko*).

already exhibited a high level of development of its mining, lumber and farming industries. Lack of a good road connection for the region was to be compensated for by a railway link which was a more efficient and cost-effective way of transporting industrial products. The paper describes great effort by Béni Kállay who sought funding and support from the Empire, as well as construction of the railway and Musala train station in Tuzla. Ceremony which marked the end of construction was held on April 28th 1886 and attended by Béni Kállay himself, while it was opened for traffic the following day. During its lifetime the railway played a substantial part in the industrial and cultural development of North-East Bosnia.

Key words: *Doboj-Simin Han railway, Austro-Hungarian Empire, Béni Kállay, financing the construction of railway, Musala train station, economic development.*

Uvod

Oružani ustanak seljaka protiv Osmanskog Carstva i domaćih feudalaca u Bosni i Hercegovini, poznat kao Velika istočna kriza se vodio od 1875. do 1878. godine. To je Austro-Ugarska iskoristila upotrijeбивši svoju političku poziciju i moć te na Berlinskom kongresu čl. 25 osigurala dozvolu da vojnim trupama okupira Bosnu i Hercegovinu. Odluka je donesena diplomatskim dogovorom između velikih evropskih sila i Osmanskog Carstva, kojima su sultanu ostavljena suverena prava, a Austro-Ugarskoj upravljanje Bosnom i Hercegovinom.²

Okupacija je uslijedila odmah 29. jula 1878. godine, a okupacionim snagama su osim ustanika koji su se oružano suprotstavili okupaciji, velike probleme stvarale i loše putne komunikacije koje su bile u zapuštenom stanju. Izgradnja željeznica se nametala kao jedino rješenje za redovno obavljanje vojnih i privrednih aktivnosti.

Početak gradnje željezničkih pruga u Bosni i Hercegovini

Sredinom 19. stoljeća velike sile su vodile pregovore o gradnji željezničkih pruga koje bi povezale Evropu sa Orijentom. Osmansko carstvo je bilo zainteresovano za izgradnju željezničke pruge od Carigrada do Beča, preko Skoplja i Sarajeva, putem koje bi se Turska povezala i sa ostalim evropskim zemljama. Sa tim ciljem, nakon načelnog dogovora sa tadašnjim evropskim liderima, sultan

2 Mehmedalija Bojić, *Svrgavanje turske vlasti i odbrambeni rat Bosne i Hercegovine protiv austrougarske invazije 1878. godine*, 71; Rade Petrović, *Pokret otpora protiv austrougarske okupacije 1878. godine u Bosni i Hercegovini*, 15-69, Naučni skup Otpor austrougarskoj okupaciji 1878. godine u Bosni i Hercegovini, ANUBiH, posebna izdanja, knj. XLIII, Odjeljenje društvenih nauka knj. 8, Sarajevo 1979.

Abdul Aziz Han je donio odluku o izgradnji pruge, tako da je do 1875. godine završeno nekoliko dionica između Carigrada, Skoplja i Mitrovice, a u Bosni i Hercegovini je izgrađena dionica pruge normalnog kolosijeka od Banja Luke do Dobrljina (blizu Bosanskog Novog) u dužini od 101,60 km. Ova pruga je puštena u saobraćaj 24. decembra 1872. godine ali je saobraćaj obustavljen nakon nepunih 12 mjeseci zbog nedostatka putnika i roba, jer nije postojala veza sa prugama u tadašnjoj Austro-Ugarskoj Monarhiji. Ova pruga je tek 1882. godine, izgradnjom dionice Dobrljin-Sisak u dužini od 47,7 km, dobila svoju konekciju na evropske pruge normalnog kolosijeka. U tom periodu Austrijska Monarhija se zalagala za povezivanje sa lukama Brailom i Galcom u području donjeg Dunava, dok je Ugarski dio unije pokazivao otvoreni interes za gradnju željezničkih pruga u Bosni i Hercegovini sa ciljem ujedinjenja Dalmacije, Hrvatske i Bosne i Hercegovine i stvaranja velike mađarske države.³

Austro-Ugarska Monarhija je 1882. godine za ministra finansija Austro-Ugarske Monarhije, a samim tim i upravitelja okupirane Bosne i Hercegovine, postavila Benjamina Kalaja (Béni Kállay) u nadi da će on pronaći načina kako iskoristiti bosanskohercegovačke potencijale za njen održivi razvoj. Benjamin Kalaj je odmah prepoznao značaj rudnih i šumskih bogatstava koja su do dolaska Austro-Ugarske bila eksploatisana na primitivan i skroman način. Intenzivnija eksploatacija bi bila poželjna, jer tako Monarhija ne bi trebala iz svog budžeta odvajati novac za funkcionisanje i uspostavu vlasti u Bosni i Hercegovini. Ekonomski program privrednog razvoja je dao odlične rezultate te je Monarhija uglavnom finansirala samo potrebe vojničke okupacije i izgradnju fortifikacija za potrebe odbrane od neprijatelja. Sredstva za finansiranje bosanskohercegovačkih trupa, koje su činile poseban dio u sastavu austrougarske vojske su se izdavajala i iz bosanskohercegovačkog budžeta.⁴

Ekonomski razvoj i intenzivniju eksploataciju rudnih i šumskih bogatstava Bosne i Hercegovine nije bilo moguće ostvariti bez izgradnje komunikacijske infrastrukture, koja je u to vrijeme bila potpuno nezadovoljavajuća. Željeznice nije ni bilo, jer pruga Dobrljin – Banja Luka izgrađena prije austrougarske okupacije nije bila u funkciji, a cestovna komunikacija je bila u potpuno zapuštenom stanju.⁵

Monarhija je za izgradnju pruge preko teritorije Bosne bila zainteresovana još mnogo prije okupacije, jer bi se tako ostvarila bolja razmjena robe između

3 Gašper Šmid, Žarko Štrumbl, Arhivski izvori u Arhivu Republike Slovenije koji se odnose na historiju željeznica u Bosni i Hercegovini, *Arhivska praksa*, br. 20, Tuzla 2017, 416.

4 Dževad Juzbašić, *Izgradnja željeznica u Bosni i Hercegovini u svjetlu austrougarske politike od okupacije do kraja Kallayeve ere*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Djela, knjiga XLVIII, Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 28, Sarajevo 1974, 93. (dalje: Dž. Juzbašić, *Izgradnja željeznica*).

5 Izvještaj generala Filipovića od 24.8.1878. godine govori da je od transportne kolone od 509 kola koja se od Save probila do glavnog grada stiglo u Kiseljak kod Sarajeva samo 207 kola i to samo zahvaljujući velikoj stručnosti tehničkih jedinica. Ostatak kolone je ostao uništen na putu, zajedno sa tovarom koji su vozili. Vidi više: Dž. Juzbašić, *Izgradnja željeznica*, 45.

istoka i zapada, ali do gradnje nije došlo zbog velikog broja zainteresovanih strana i njihovih sukobljenih interesa, kao i prijedloga da takva trasa ide preko Srbije.⁶

Nakon okupacije koja je bila teška za generala Filipovića i vojsku upravo zbog nepostojanja cestovnih komunikacija pristupilo se izgradnji prve pruge u Bosni. General Filipović je tražio da to bude pruga normalnog kolosijeka koja bi se gradila od Bosanskog Broda do Sarajeva i to što prije, kako bi se vojska mogla normalno snabdijevati.

Vojvoda od Vitenberga se također mnogo zalagao za izgradnju željeznica, smatrajući da bi održavanje cesta bez postojanja željeznica bili skupo i neodrživo. Iz Ministarstva rata su objasnili da program razvoja željeznica predložen od vojvode od Vitenberga je prezahtjevan i da Ministarstvo nema sredstva za gradnju željeznica normalnog kolosijeka, a i kada bi imalo ne bi smjelo finansirati takve gradnje. Vitenberg je ipak 1897. godine uz pomoć vojnih trupa uradio mnogo na održavanju najvažnijih bosanskohercegovačkih cesta u ukupnoj dužini od 1.375 km. U program održavanja je ušla i putna komunikacija Brčko – Doboj – Tuzla.⁷

Nakon mukotrpnih pregovora i nedostatka novca augusta 1881. godine je otpočela gradnja uskotračne provizorne pruge Zenica – Sarajevo. Pruga je konačno puštena u rad 5.10.1882. godine, čime su znatno poboljšane trgovinske prilike u zemlji. Zatim je uslijedila gradnja pruge Metković – Sarajevo zbog političko-strateškog interesa za Monarhiju.⁸ Zbog nedovoljnih finansijskih sredstava i ona je bila uskotračna. Gradnja ove pruge bila je motivisana privrednim razlozima jer bi pomoću iste privredna bogatstva i proizvodi iz Hercegovine mogli lakše i brže izvoziti vani i time puniti državna blagajna. U prvom redu računalo se na izvoz drveta i uglja. I ovdje se pristupilo gradnji prvo od Metkovića do Mostara. Gradnja je počela 7.8.1884. a završila 14.6.1885. godine. Drugi dio željezničke pruge od Mostara do Sarajeva završen je 1.8.1891. godine.⁹

O programu razvoja bosanskohercegovačkih željeznica, pregradnji uskog u normalni kolosijek i izgradnji nekih novih željeznica uz razrađen način finansiranja iz 1913. godine pisao je Ferdo Hauptman¹⁰, ali o tome neće biti govora u ovom radu.

6 Vidjeti više u: Dževad Juzbašić, *Izgradnja željeznica*, 7-43.

7 Dževad Juzbašić, Problemi austrougarske saobraćajne politike u Bosni i Hercegovini poslije okupacije i izgradnja željezničke linije Bosnaki Brod – Sarajevo, *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine*, br. 19, Sarajevo 1973, 97-138.

8 Više o gradnji tzv. južne željeznice koja je spojila Dalmaciju sa Bosnom i Hercegovinom vidi Gašper Šmid, Žarko Štrumbl, Arhivski izvori u Arhivu Republike Slovenije koji se odnose na historiju željeznica u Bosni i Hercegovini, *Arhivska praksa*, br. 20, Tuzla 2017, 415-432.

9 Vidjeti više u: Dževad Juzbašić, *Izgradnja željeznica*, 85-102.

10 Ferdo Hauptman, Finansiranje bosansko-hercegovačkog željezničkog programa iz godine 1913, *Radovi*, Filozofski fakultet u Sarajevu, knj. 1, Sarajevo 1963, 119-137.

Finansiranje izgradnje pruge Doboj – Simin Han

Nakon preuzimanja i uspostave vlasti u Bosni i Hercegovini, prvi zajednički ministar finansija Austro-Ugarske Monarhije Leopold Friedrich von Hofmann je u svom referisanju caru od 22.9.1879. godine naglasio potrebu izgradnje putnih komunikacija kao pretpostavku za privredni razvoj okupiranih bosanskohercegovačkih teritorija. Po preuzimanju funkcije ministra, Benjamin Kalaj je insistirao na gradnji željezničkih pruga koje bi u prvom redu služile industriji i rudarstvu jer je nakon okupacije nova vlast izvršila geološka istraživanja i otkrila značajna rudna bogatstva.

Geološka istraživanja u Tuzli su počela 1880. godine i odmah su otkrivena značajna nalazišta uglja na rudnim poljima Krojčica i Moluhe, kao i velike količine slane vode na lokalitetima Trnovac i Gornja Tuzla koja se i do dolaska nove vlasti eksploatisala, ali u malim količinama. Proizvodnja soli u Tuzli bi mogla podmiriti potrebe bosanskohercegovačkog tržišta te se ne bi morala uvoziti¹¹, čime bi se znatno poboljšala finansijska situacija okupirane zemlje. Stoga se u Simin Hanu odmah pristupilo izgradnji prve moderne solane u Bosni i Hercegovini.¹²

Izgrađena fabrika nije mogla funkcionisati bez odgovarajuće komunikacije kojom bi se proizvedena so prevozila na tržište. Stoga se krenulo sa pripremama za izgradnju željezničke pruge koja bi u Doboju spojila Simin Han sa već postojećom željezničkom prugom Sarajevo – Bosanski Brod. Izgrađena pruga se planirala koristiti za transport uglja i drveta koji su bili eksploatisani sa šire tuzlanske oblasti, kao i poljoprivrednih proizvoda iz doline rijeke Spreče i obližnje Posavine. Osim prijevoza postojećih proizvoda, željeznički transport roba i putnika je trebao stvoriti pretpostavke za razvoj industije koja bi na osnovu jeftinih sirovina i radne snage bila konkurentna na svim tržištima u Austro-Ugarskoj Monarhiji i tako interesatna za privlačenje privatnog kapitala.

Iako je gradnja ovakve pruge bila i više nego opravdana, kako zbog poboljšanja finansijskog stanja i prikupljanja prihoda koji bi se kasnije koristila za dalji razvoj zemlje tako i zbog kulturnog napredovanja koje pruga donosi krajevima kroz koje prolazi, finansiranje izgradnje pruge se zakomplikovalo. Kalaj je vodio duge razgovore sa austrijskom i ugarskom vladom jer su obje bile zainteresovane i tražile su svoj interes u izgradnji iste.¹³ Nije bilo osporavano treba li prugu

11 Izgradnjom tuzlanske solane prestao je uvoz erdeljske kamene soli i smanjen odliv novca iz Bosne i Hercegovine. (Ilijaš Hadžibegović, *Bosanskohercegovački gradovi na razmeđu 19. i 20. stoljeća*, Institut za istoriju u Sarajevu, Sarajevo 2004, 188).

12 Prva solana u Bosni Hercegovini izgrađena je u Simin Hanu 1884. godine, čiji kapacitet je bio 70.000 mte soli godišnje. Solana je dobila ime po caru Franc Jozefu, koji je aktom br. GZ 1170/1885 od 16.2.1885. dozvolio da Solana u Donjoj Tuzli nosi njegovo ime (Arhiv Bosne i Hercegovine, fond Zemaljska vlada). Ista odluka je objavljena i u *Zborniku Zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu*, godina 1885, Okružnica Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu od 28.2.1885, br. 4060/II, kojom se obznanjuje da će se erarno solilo u Siminom hanu zvati „Franje Josipa solilo“.

13 Austrija i Ugarska su svo vrijeme dok su upravljale Bosnom i Hercegovinom vodile duga iscrpljujuća politička natezanja, a sve zbog straha da će druga strana imati veći uticaj i veću korist.

graditi ili ne, nego se problematizirao način njenog finansiranja. Ugarska vlada je osporavala Kalajeve namjere da bosanskohercegovačka vlada sama vodi finansijsku i investicionu politiku. Stoga se nije slagala sa Kalajevim prijedlogom da bosanska uprava samostalno podigne zajam kod banke i otplati dug bez garancije Monarhije. Austrijska vlada se složila sa takvim prijedlogom jer isti nije podrazumijevao njihova ulaganja. Ugarska vlada je zahtijevala da se o gradnji pruge izjasne parlamenti Monarhije te da se donese poseban zakon o gradnji željeznica. Austrijska i ugarska vlada su paralelnim zakonima bile ovlaštene da daju svoju saglasnost da se za izgradnju uskotračne pruge Doboj – Simin Han koriste sredstva suficita zemaljskih prihoda Bosne i Hercegovine do maksimalnog iznosa od 1.300.000 forinti (ili 2.600.000 kruna).¹⁴

Mnogo truda je Kalaj uložio i u pregovore sa bankama od kojih je tražio zajam. Pregovore je obavio sa Unionbankom, Općom ugarskom kreditnom bankom i Bodencreditanstalt, da bi odluka pala na zadnju navedenu koja je dala neuobičajenu ponudu koju je Kalaj prihvatio, obje vlade i potpisao i car 6.6.1885. godine. Nije se radilo o kreditu iz zajedničkih aktiva već o pozajmici na teret zemlje.¹⁵ Ugarska vlada je konstantno za svaku gradnju infrastrukture tražila saglasnost parlamenata čak i nakon donošenja Zemaljskog ustava zbog nesrazmjera finansijskih i privrednih potencijala Ugarske sa njenim političkim obavezama i ambicijama u odnosu na Austriju.¹⁶ Tek su 1910. godine, donošenjem Zemaljskog ustava, poslovi oko gradnje željeznica, uzimanja i konvertiranja zajmova, i opterećenja zemaljskog imetka dovedeni u kompetenciju Bosanskohercegovačkog sabora.¹⁷

S obzirom da je građenje i investiranje državnim kapitalom bilo opterećeno navedenim komplikovanim procedurama, Kalaj je često znao zaobići oba parlamenta i obje vlade i tražiti pozajmice od privatnih firmi ili kredite od trgovačkih firmi. To se posebno odnosilo na nabavke voznog parka koje je vršila bosanska uprava putem običnih veresija.¹⁸

Gradnja pruge je povjerena Direkciji K. u. k. Bosnabahn za sumu 1.285.802 forinte (tj. 2.571.604 kruna).¹⁹ Posljednja rata duga za gradnju ove željeznice u iznosu od 100.000 forinti otplaćena je 1895. godine iz sredstava novog zemaljskog zajma.²⁰

Više o tome vidi: Dževad Juzbašić, Izvještaj Hermana von Sautera o odnosima Bosne i Hercegovine i Monarhije u svjetlu austro-ugarskih ekonomskih suprotnosti, *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine*, br. 18, Sarajevo 1968-1969, 45-104.

14 Dž. Juzbašić, *Izgradnja željeznica*, 108.

15 Ponudu zajma Bodencreditanstalt banke vidjeti u Dž. Juzbašić, *Izgradnja željeznica*, 108-109.

16 Dž. Juzbašić, *Izgradnja željeznica*, 105

17 *Zemaljski ustav*, čl. 42, tačke 2, 3 i 23.

18 Dž. Juzbašić, *Izgradnja željeznica*, 112.

19 *Isto*, 109.

20 *Isto*, 109.

Gradnja pruge Doboj – Simin Han

Željezničku prugu Doboj – Simin Han su projektovali inženjeri Beni Boroš (Balázs Boros) i Vašarhelyi Bela (Vásárhelyi Béla) na zahtjev Benjamina Kalaja, zajedničkog ministra financija, s mađarskim inženjerima zajedničkih željezničkih pruga Arad i Csanádi.²¹ Pruga je projektovana kroz slijedeća naseljena mjesta: Doboj, Suhopolje, Gračanica, Petrovoselo, Miričina, Dubošnica, Puračić-Lukavac, Bistarac, Bukinje, Ugljeni majdan, Dolnja Tuzla i Simin-Han.

Karta željezničke pruge Doboj – Simin Han.²²

21 Bodanyi Odon, *A keskenyvágányu vasútak nemzetgazdasági jelentősége. A mezőhegyesi gazdasági iparvasútnak, a Neufeldt Károly-féle gurahonci erdei vasútnak és a doboj-tuzlai helyi-érdekű vasútnak, mint három gyakorlati példának ismertetése.* (Nacionalni značaj uskotračne pruge. Opis industrijske željezničke pruge, šumskih željeznica Neufeldt Karoly Gurahonci i pruge lokalnog interesa Doboj-Tuzla kroz tri praktična primjera.), Budapest 1893, 5. Iz digitalne arhive "National Agricultural Library and Documentation Centre", Budapest ("Nacionalna poljoprivredna biblioteka i dokumentacioni centar"). <http://www.omgk.hu/Digitarchiv/konyvek/rb3369/rb3369.pdf>. (dalje: B. Odon, *A keskenyvágányu vasútak nemzetgazdasági jelentősége*). Knjiga u prvih 25 stranica govori o nacionalnom značaju uskotračne pruge, te opisuje industrijske željezničke pruge, šumske željeznice Neufeldt Karoly Gurahonci, a u posebnom dijelu na 16 stranica opisuje gradnju pruge lokalnog interesa Doboj – Tuzla. (prijevod sa mađarskog jezika obezbijedio Muris Latifagić).

22 Pregledna karta bosansko-hercegovačkih zemaljskih željeznica i njezinih prometnih pruga na koncu godine 1912, *Upravni izvještaj bosansko-hercegovačkih zemaljskih željeznica za godinu 1912*, Zemaljska štamparija Sarajevo 1913, 116.

Gradnja pruge je započela 1. maja 1885. godine. Direktor centra za izgradnju je bio Bodanyi Odon, a na izgradnji kompletne trase pruge su radile četiri grupe radnika kojima su rukovodila četiri inženjera. Prvom grupom je rukovodio inženjer Doborjan Boroš Jene (Doborján Boros Jenő), a nakon što je slomio nogu, rukovodstvo je preuzeo inženjer Achim Gusztáv; drugom grupom u Gračanici rukovodio je inženjer Boros Vida; trećom u Dubosnici inženjer Pallini Inkey Adorján i četvrtom u Donjoj Tuzli inženjer Verfan Csaba.²³

U prvoj fazi za zemljane radove iz okoline Segedina dovedeno je 800 kopača. Nažalost početne zemljane radove su ometale česte kiše, pa su mađarski radnici napuštali radilište. Izvođač radova zatim dovodi radnike iz Hrvatske, Dalmacije i Istre. U drugoj polovini juna ogromne kiše i poplave ugrožavale su nedovršene nasipe i mostove. Na rijeci Bosni kod Doboja, gdje se gradio željezni most sa otvorom od 160 m, poplava je odnijela privremene skele na kojima je radilo osamdeset tesara dva mjeseca.²⁴ Radove su morali krenuti iz početka. Usljed ove katastrofe cijeli program izgradnje potpuno je izmijenjen. Početna tačka radova je iz Doboja prebačena u Gračanicu.

Zbog nepovoljnih vremenskih prilika radnici su masovno napuštali gradilište. Izvođači radova su postali nelikvidni zbog visokih nadnica koje su isplaćivali stranim radnicima, što je čak dovelo u pitanje i nastavak radova. Zbog toga je rukovodstvo počelo sa zapošljavanjem bosanskih radnika, što je u početku bilo zahtjevno i teško jer lokalno stanovništvo nije imalo iskustva u gradnji željezničkih pruga. Međutim, Bosanci su se ubrzo dokazali kao veoma dobri radnici, iako su njihove nadnice bile upola manje od nadnica isplaćivanih strancima. Sa druge strane, i te manje zarade su bile značajne za lokalno stanovništvo koje je na taj način došlo do dodatnih prihoda u novcu, pogotovo što je u tom periodu na ovim prostorima cijena radne snage bila znatno niža.

Uprkos teškoćama i kašnjenju u izvođenju radova zbog poplava, zemljani radovi i radovi na stijenama, kao i izgradnja svih mostova, izuzev mosta na Bosni, napredovali su u tolikoj mjeri da su početkom jula započeli radovi postavljanja gornje konstrukcije. Cijela trasa je bila pokrivena sitnim tucanikom. Tri lokomotive i devedeset vagona su rastavljeni u dijelove i prevezeni kolima od Doboja do Gračanice, kako bi se radovi ubrzali. Samo je četvrti voz sa tucanikom uspio preći na svojim točkovima preko poluzavršenog mosta na Bosni.

Mada su radovi postavljanja tucanika obavljani veoma žurno, danju-noću, ipak su se odvijali sporo zbog malog kapaciteta vagona na uskim tračnicama, kao i zbog male količine tucanika u kamenolomima. Na cijeloj trasi, u dolini rijeka Spreče i Jale, otvoreno je i eksploatisano ukupno četiri kamenoloma.

Neprestane padavine u oktobru i novembru povremeno su potpuno onemogućile nastavak radova na postavljanju gornje konstrukcije. Nasipe, omekšale od vlage, bilo je potrebno kilometrima učvrstiti nanosom tucanika da bi se mogle postaviti šine. U decembru, januaru, februaru i martu radnici su se

²³ B. Odon, *A keskenyvágányu vasúttak nemzetgazdasági jelentősége*, 10.

²⁴ *Isto*, 10-11.

borili sa nezapamćenim sniježnim smetovima. Čišćenje pruge mašinama, kao i ručnom radnom snagom, trajalo je svaki put nekoliko dana kako bi vozovi mogli da saobraćaju.²⁵

Radovi su tokom zimskih mjeseci napredovali veoma sporo jer su zanatlije i neki radnici napustili radove. Tokom druge polovine marta i aprila, uz najveće napore, radovi su konačno završeni. Završena željeznička pruga Doboj - Simin Han je puštena u promet 29. aprila 1886. godine.²⁶

Pored Direkcije željeznica Bosne i Hercegovine tokom gradnje pruge značajan doprinos su, u okviru svojih nadležnosti, dale lokalne vlasti, a graditelji su se zahvalili predstojnicima Tuzlanskog i Gračaničkog kotara i okružnom predstojniku Antunu Vukoviću.²⁷ Uloga tadašnjeg predstojnika Okružne oblasti Donja Tuzla Antuna von Vukovića u planiranju i izgradnji pruge je bila od izuzetnog značaja. Naime, iskoristivši svoj uticaj kod ministra Kalaja, okružni predstojnik je bio uporan da se projekat izgradnje pruge odobri, a sa lokalnim vlastima je bio uključen u realizaciju svih aktivnosti tokom izvođenja radova. Za doprinos u realizaciji izradnje pruge Doboj-Simin Han, Antun Vuković je dobio komturski red Franje Josipa.²⁸

Prilikom revizije projekta pruge i tehničkog prijema utvrđeno je da je izgrađeno više objekata nego što je planirano, jer su tokom izgradnje ostvarene značajne finansijske uštede.²⁹

Finansijske uštede su, prije svega, rezultat niske cijene rada radne snage koja je u to vrijeme imala značajan uticaj na ukupnu cijenu koštanja izgradnje željezničke infrastrukture. Za izgradnju i opremanje pruge u dužini od 66,7 km ukupno je utrošeno 1.100.550 forinti, što je nešto više od 85% ukupno odobrenih srestava za ovu namjenu. Na osnovu ovih podataka se zaključuje da je željeznička pruga Doboj – Simin Han najjeftinije izgrađena pruga do tada i da je potpuno opremljena sa svim saobraćajnim sredstvima koštala 16.500 forinti po kilometru.³⁰

25 Isto, 11.

26 Isto, 13.

27 Isto, 11.

28 List „Bosniche Post“, Sarajevo, januar 1894. godine.

29 B. Odon, *A keskenyvágányu vasútak nemzetgazdasági jelentősége*, 13; Iz ušteda su izvršeni slijedeći dodatni radovi i poboljšanja: gornja konstrukcija mosta na Bosni kod Doboja, dužine 160 m sa četiri otvora, izrađena su od željeza umjesto od drveta. Veći broj mostova i propusta, među kojima je i drugi most na rijeci Jali pored Tuzle, sa otvorom od 36 m, izgrađeni su sa zidanim stubovima. Projektna dokumentacija je predviđala izgradnju 203 mosta i propusta sa ukupnim otvorima od 922 m, a realizovano je ukupno 222 mosta sa otvorima od 1.010 m. Svi drveni mostovi su izrađeni od jačeg drveta. Izgrađeno je 1.589 m drvenih konstrukcija, a za mostove i propuste upotrebjeno je 5.455 m³ kamena. Kod objekata za odbranu obale izgrađeno je 13.781 m² trotoara od kamena, kao i 5.569 m³ nanosa od kamena, ukupno je upotrebjeno 12.981 m³ kamena.

30 B. Odon, *A keskenyvágányu vasútak nemzetgazdasági jelentősége*, 14; Do tada je najjeftinije izgrađena pruga u Evropi bila pruga Arad-Kerešvelgy, koja je koštala 19.600 forinti po km. Navedimo i da je izgradnja pruge Brod – Zenica u dužini od 190 km koštala 53.250 forinti po km, pruga Zenica – Sarajevo u dužini od 78 km koštala je 49.100 forinti po km, Mostar – Metković u dužini od 43 km koštala je 39.350 forinti po km i Mostar – Rama u dužini od 50 km koštala je 56.000 forinti po km.

Izgradnja željezničke stanice u Donjoj Tuzli

Željeznička stanica u Donjoj Tuzli je izgrađena na vakufskom zemljištu, mjestu, u narodu zvanom *Musala*³¹. Navedeni prostor je pripadao Turali-begovom vakufu i bio zemljište za opću upotrebu da služi narodu za posebna okupljanja. Dva prijepisa Vakufname Turalibega se nalaze u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu.³² Prema pisanju Džemala Ćilimkovića³³ na tom mjestu je bilo najveće muslimansko groblje u Tuzli, a nakon oduzimanja vakufskog zemljišta za gradnju željezničke stanice, stanovništvo se kopalo na Golom Brijegu. Rahmanović i Avdibašić³⁴ navode da je krajem 19. stoljeća i Tuzla imala Musalu na desnoj obali rijeke Jale, kao i drugi bosanskohercegovački gradovi, mjesto gdje su se održavali razni vjerski sadržaji, te da je na tom prostoru bilo i groblje, a nešto nišana je ostalo još dugo nakon izgradnje željezničke stanice u parku pored rijeke Jale.

Vakufsko-mearifski saborski odbor u Sarajevu, koji je zastupao Kotarsko vakufsko-mearifsko povjerenstvo u Tuzli se obratio Zemaljskoj vladi u Sarajevu tražeći da se vrati dio zemljišta oduzetog za gradnju željezničke stanice u Donjoj Tuzli, a koje je neiskorišteno u te svrhe, kako bi se ogradilo groblje *Ćeremićinica* uz *Musalu*, koje je devastirano i oštećeno. Zemljište je oduzeto od Vakufa Turali-bega, tj. pripadalo je Vakufu Turali-begove džamije i upisano na Bosanskohercegovačke željeznice, a da za to nije plaćena odšteta, niti se Vakufsko-mearifsko povjerenstvo u Tuzli konsultovalo.³⁵ Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu je zatim uputila dopis Gradskom kotarskom uredu u Tuzli tražeći da se provjere navodi Vakufsko-mearifskog saborskog odbora u Sarajevu, te da se oformi Komisija u čiji sastav će ući i po jedan predstavnik Vakufsko-mearifskog saborskog odbora u Sarajevu i Ravnateljstva bosanskohercegovačkih zemaljskih željeznica, koja će na licu mjesta provjeriti sve navode i izvršiti neophodna mjerenja.³⁶ Nakon što je Komisija obavila svoj dio posla Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu je dostavila dopis Vakufsko-mearifskom saborskom odboru u Sarajevu u kome ih obavještava da potraživanje

31 Prema Abdulahu Škaljiću, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo 1966, musala je mjesto (livada, bašča ili kakav drugi velik prostor) na kome muslimani cijelog grada, varoši, grupno, pod otvorenim nebom, klanjaju bajramsku molitvu „Bajram namaz“.

32 Gazi Husrev-begova biblioteka, Fond arhiva Gazi Husrev-begove biblioteke, *Sidžil vakufnama I*, reed. br. 973, 107; Gazi Husrev-begova biblioteka, Fond arhiva Gazi Husrev-begove biblioteke, V-165(236); Prijevod Vakufname se može vidjeti u *Monumenta Turcica: historiam slavorum meridionalum illustrant*; serija 3, Vakufname, Vakufname iz Bosne i Hercegovine: (15. i 16. vijek), Orijentalni institut Univerziteta Sarajevo, 1985, 179-186; Više o Turali-begovom vakufu vidi u *Zbornik radova o vakufima, Mukate vakufi u Bosni i Hercegovini*, Vakufi u Banja Luci, Turali-begov vakuf u Tuzli, Tuzla 2012.

33 Džemal Ćilimković, *Tuzla u osmansko doba*, Tuzla 1996, 142.

34 Dženan Rahmanović, Elmedin Avdibašić, *Monografija tuzlanskih vakufa*, Tuzla 2017, 72.

35 Arhiv Tuzlanskog kantona Tuzla (dalje: ATK), fond: Vakufsko-mearifsko povjerenstvo Tuzla (dalje: VMPT), K-659/1911, *Vakufsko-mearifski saborski odbor u Sarajevu*, br. 3622 ex 910 od 24.7.1910.

36 ATK, VMPT, K-659/1911, *dopis Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu*, br. 6391 Präs, Sarajevo, 26.1.1911.

nije osnovano, jer zemljište za koje se traži ošteta je opština Tuzla gruntovala na Bosanskohercegovački željeznički erar.³⁷ Prepiska i žalbe su trajale sve do 1919. godine te je nova vlast naredila da se Vakufsko-mearifski saborski odbor odrekene svih daljih prava na parcele *Ćeremičnice i Musala* te da će im isplatiti 5.000 kruna za zemljište groblja.³⁸ Vakufsko-marifski saborski odbor je to odbio smatrajući da je cijena preniska, što znači da Vakuf nikada nije bio oštećen za oduzetu zemlju.

*Željeznička stanica Musala u Tuzli.*³⁹

Za potrebe željezničke pruge u Donjoj Tuzli je izgrađena prostrana željeznička stanica sa svim potrebnim osnovnim i pomoćnim objektima te pratećim sadržajima. Objekat željezničke stanice u Donjoj Tuzli je planiran da izgleda kao i sve ostale stanice, ali su izvođači radova, zahvaljujući ostvarenim uštedama u budžetu, uspjeli izgraditi objekat dvostruko većih gabarita. Objekat je bio opremljen telegrafom i povezan telefonskom linijom.⁴⁰ Kontakt sa svim željezničkim stanicama uspostavljao se putem telefona, što je uvelikoj meri povećalo bezbednost saobraćaja.

U sklopu željezničke stanice nalazio se i lijepo uređen park sa drvećem divljih kestenova, parkovskim stazama, klupama i kafanom. Iako je Željeznička stanica u Tuzli građena za željezničku prugu uskotračnog kolosijeka, služila je neko vrijeme i za potrebe novoizgrađene pruge normalnog (širokog) kolosijeka. Po

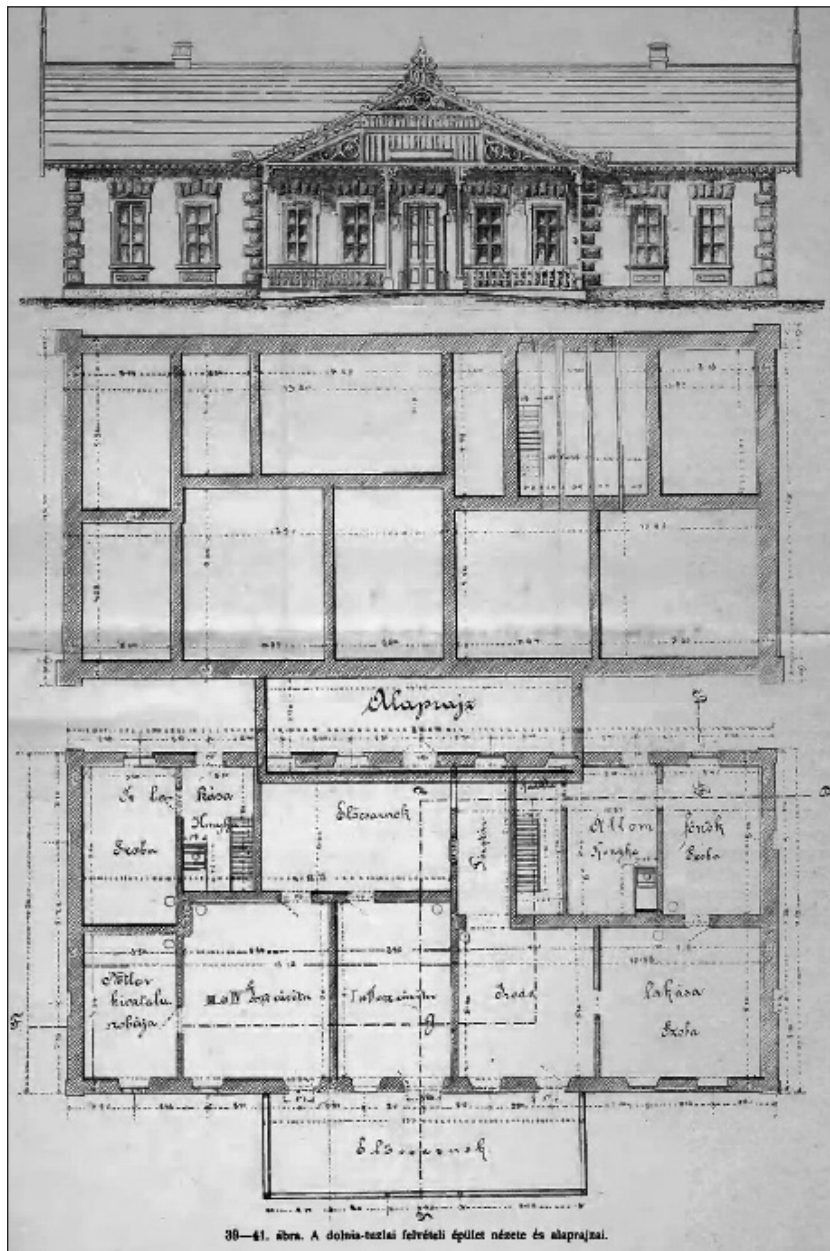
37 ATK, VMPT, K-659/1911, *dopis Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu, br. 1158 praes*, Sarajevo, 6.5.1911.

38 ATK, VMPT, K-659/1911, Ministarstvo saobraćaja Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca, Povjerenik za Bosnu i Hercegovinu, br. 1434 od 6.6.1919.

39 ATK, Fotografiska zbirka (dalje: FTG Z), slika br. 374.

40 B. Odon, *A keskenyvágányu vasútak nemzetgazdasági jelentősége*, 13.

pisanju Fronta slobode⁴¹, u augustu 1971. godine prestala je sa radom i Željeznička stanica u Tuzli, objekat je porušen i na tom mjestu je izgrađen poslovno-stambeni objekat.

*Nacrt željezničke stanice „Musala“ u Tuzli sa tlocrtom.*⁴²

41 *Front slobode*, god. XXVIII, br. 1244, 9.12.1970.

42 B. Odon, *A keskenyvágányu vasútak nemzetgazdasági jelentősége*, 15.

Svečano otvaranje pruge Doboj – Simin Han

Pruga je puštena u javni saobraćaj 29.4.1886. godine. U novinama *Sarajevski list* objavljena je informacija da je „Njegova Preuzvišenost zajednički ministar financija pl. Kallay proglasio je jučer u prisustvu mnogih velikodostojnika, odličnih stranih gostiju i mnogobrojnog naroda otvorenom novu željezničku prugu „Doboj-Simin Han“.⁴³ Dalje u tekstu se veličaju naponi i nastojanja Monarhije koja vode općem blagostanju i razvoju, te da je ovo treća izgrađena pruga za nepunih osam godina vladavine u Bosni i Hercegovini. Također je izražene nade da će se i u budućnosti razvijati željeznička mreža.

Svečanost priređenu u Tuzli je opisao i Heinrich Renner.⁴⁴ Svečanost koja je bila svojevrsno narodno veselje se održala na raskrsnici brčanske i zvrničke ceste. Koliko je izgradnja pruge bila važna austrougarskoj upravi govori i činjenica da je svečanosti prisustvovao i Benjamin Kalaj i barun Appel sa suprugama, kao i druge važne zvanice.⁴⁵ Program svečanosti je bio raznovrstan. Posebno je bila zanimljiva konjska trka sa jahačima⁴⁶, a zatim je uslijedila trka konja bez jahača. Nakon toga su uslijedile druge discipline kao „pentranje uz kolac, skaknje na mijeh, skok u dalj, atletsko trčanje i druge“.⁴⁷ Prisustvo zajedničkog ministra finansija Kalaja na svečanom otvaranju pruge u Tuzli je, pored samo značaja željezničke pruge, bilo jedan od razloga zbog kojeg su brojni strani časopisi prenijeli vijest o ovom događaju. U novinama „Neue frei presse“ od 30. aprila 1886. godine je objavljen članak *Proslava puštanja pruge Doboj-Tuzla-Simin han*.⁴⁸ Bečke novine „Morgen-

43 *Sarajevski list*, god. IX, br. 49, 30.9.1886, 1.

44 H. Renner, *BiH uzduž i poprijeko*. Renner je boravio u Bosni i Hercegovini u tri navrata 1875, 1886. i 1896. i svoje utiske je zabilježio u navedenoj knjizi.

45 H. Renner, *BiH uzduž i poprijeko*, 394; „*Narod*“, Split, 4. svibanj 1886. godine.

46 U trci su učestvovala 22 konja, a staza je bila duga 6,5 km. Pobijedio je konj Ali-bega hadži Alibegovića iz Modriče. Na čelu sudijski je bio tuzlanski gradonačelnik, više detalja vidjeti u H. Renner, *BiH uzduž i poprijeko*, 394-395.

47 Više detalja o navedenim disciplinama vidjeti u H. Renner, *BiH uzduž i poprijeko*, 396-397.

48 www.facebook.com/events/1684094845178610/permalink/1702415010013260/. (Prijevod teksta uradila Alka Dragić) *Proslava puštanja pruge Doboj – Tuzla - Siminhan, Tuzla 29. april 1886*. Svečano puštanje pruge Doboj-Tuzla-Siminhan bio je razlog za građane Tuzle da organizuju veliko narodno veselje 29. aprila 1886. je bio službeni praznik za sve stanovnike, Turske (muslimane) kao i za srbske građane. Na ulicama grada bilo je jako živo, sve je bilo puno prodajnih štandova sa svakakvim đakonijama, sve je bilo okupano u prelijepe „orijentalne“ boje. Na velikom trgu (Apel platz) ispred postavljenih kafana sjedili su i vjernici i nevjernici i zajedno uživali u ukusu kafe kao i u dobroj rakiji. Turski vjernici su se malo zaboravili, pa se često čulo „Živio“ dok su naginjali čokanjčiće rakije. U blizini gradske vijećnice (zgrada opštine) sakuplja se narod da čuje kada telal izvikuje program svečanosti i kada će se igrati utakmice i u koliko sati će biti konjske trke (valja se kladiti). Oko podne formirana je parada, na celu je bio orkestar koji je svirao glasno i preglasno orijentalnu muziku. Iza muzičara paradiraju pjevači narodne muzike sa svojim melanholičnim pjesmama (sevdalinke). Paradu uveličava kolona od 150 bosanskih konja i konjanika. Konji su mali, ali vrlo izdržljivi i za ovu priliku dotjerani, uglađeni i spremni za naredne trke, njihovi vlasnici su ih izčešagijali, namazali da se sijaju i sve do početka parade smjeli su da pasu gdje god im je bila volja. Tako lijepi, dotjerani i siti, bili su spremni za trke. Na jednoj ovakvoj proslavi klade se i oni koji se nikad nisu kladili i oni koji možda nisu ni vidjeli konja na koga se klade. Hiljade ljudi stoji oko hipodroma, a samo mali broj uglednih

post“ su u izdanju od 28. aprila 1886. godine na naslovnoj stranici najavile vijest o svečanom otvaranju i puštanju u rad pruge Doboj - Simin Han, a narednog dana donose i opširan izvještaj sa svečanosti iz Tuzle.⁴⁹ Iste vijesti su naknadno prenijeli bečki „Neuigkeits Welt-Blat“⁵⁰, splitski „Narod“⁵¹, kao i neki slovenački dnevni listovi.

Zemaljska uprava i Ministarstvo rata su upravljanje prugom povjerile Direkciji K. u. k. Bosnabahn do 1.1.1894. godine. Nakon toga je uprava nad željezničkom prugom Doboj–Simin Han povjerena Direkciji bosansko-hercegovačkih državnih željeznica. Vozni red je objavljen u Sarajevskom listu 2. jula 1886. godine.⁵² U istom su navedene sve stanice željezničke pruge Doboj – Dolnja Tuzla – Simin Han⁵³, kao i dužina iste od 67 km. Voz je prema redu vožnje iz Doboja kretao u 4.50h, a u Simin Han bi stigao u 8.52h, dok je iz Simin Hana kretao u 6.23h, a u Doboj bi stigao u 10.16h. Cijena vozne karte u jednom pravcu prvog razreda je iznosila 402, drugog razreda 268, trećeg razreda 168, a četvrtog razreda 67 novčića austrijske vrijednosti.

tuzlanskih građana sjedi na tribinama koje su za tu priliku sagrađene. Trkalište (hipodrom) je dugačko 7 km koje ovi mali konjići moraju u galopu preći. Vodiči i jahači (orijentalni džokeji) su mali cigančići odjeveni u šarenu narodnu nošnju. Čim prvi konj prođe kroz cilj čuje se gromoglasno klicanje gledalaca i navijača. Nagrada za pobjednika je 45 dukata, a konju se na vrat objesi pobjednička lenta. Zatim slijede i druge sportske discipline kao što je penjanje uz stub, skok u dalj, a sudija u svim ovim disciplinama je gradonačelnik Tuzle. Ovakva bezopasna veselja i svečanosti imaju i svoju političku pozadinu. Otvaranje ove pruge će imati u budućnosti veliki privredni i politički značaj u ovom regionu Austro-Ugarske Monarhije. Zato se ministar finansija gospodin Kallay danas prije podne susreo sa zvaničnicima grada i informirao se o političkim kao i privrednim uspjesima u ovom dijelu Kraljevine.

49 „Morgen Post“, Wien, izdanja od 28. i 29. aprila 1886. www.facebook.com/photo.php?fbid=1136900412998663&set=pcb.1703749709879790&type=3&theater (Preuzeto 24.5.2018).

50 „Neuigkeits Welt-Blat“, Wien, 6. maj 1886.

51 „Narod“, Split, 4. svibanj 1886.

52 Sarajevski list, godina IX, br. 76, 4.

53 Stanice na kojima se voz zaustavljao su: Doboj, Suhopolje, Gračanica, Petrovoselo, Miričina, Dubošnica, Puračić-Lukavac, Bistarac, Bukinje, Ugljeni majdan (kasnije Kreka), Dolnja Tuzla i Simin-Han. Sarajevski list, godina IX, br. 76, 4.

Bosna-Hercegovina, državna željeznica Doboj-Simin Han.

Vozni red važi od 29. aprila 1886.

C. kr. bosanska željeznica.

Bosanski Brod - Zemica - Sarajeva.

Kilometra	Vozne cijene u novčicama austr. vrijed.				Stаницe	Mj. voz. u. 1. raz.	Mj. voz. u. 2. raz.	Mj. voz. u. 3. raz.	Mj. voz. u. 4. raz.	Cijene neposrednih voznih karata	Kilometra	Vozne cijene u novčicama austr. vrijed.				Stаницe	Mj. voz. u. 1. raz.	Mj. voz. u. 2. raz.	Mj. voz. u. 3. raz.	Mj. voz. u. 4. raz.	Cijene neposrednih voznih karata	
	I.	II.	III.	IV.								I.	II.	III.	IV.							
8					Beč kol. juk. željez.	odl.	4	00			8					Sarajeva (rest.)	odl.	7	13	33	08	08
10					Grac preko Pragerhofa	odl.	6	00			10					Iliđa Cirovina	odl.	7	13	33	08	08
12					Zagreb preko Zakanja	odl.	8	00			12					Drar	odl.	7	13	33	08	08
14					Osljak	odl.	10	00			14					Vogošća	odl.	7	13	33	08	08
16					Beč dr. željez. preko Mar-	odl.	12	00			16					Višegrad	odl.	7	13	33	08	08
18					chega	odl.	14	00			18					Dobrinja	odl.	7	13	33	08	08
20					Beč dr. željez. pr. Brucka u L.	odl.	16	00			20					Kakanj Doboj	odl.	7	13	33	08	08
22					Budimpešta putn. kolodvor	odl.	18	00			22					Čakma	odl.	7	13	33	08	08
24					Bos. Brod	odl.	20	00			24					Novi Grad	odl.	7	13	33	08	08
26					Sisakova	odl.	22	00			26					Novi Grad	odl.	7	13	33	08	08
28					Novoselo	odl.	24	00			28					Novi Grad	odl.	7	13	33	08	08
30					Dervent	odl.	26	00			30					Novi Grad	odl.	7	13	33	08	08
32					Trhovi	odl.	28	00			32					Novi Grad	odl.	7	13	33	08	08
34					Ilan Maria	odl.	30	00			34					Novi Grad	odl.	7	13	33	08	08
36					Velika	odl.	32	00			36					Novi Grad	odl.	7	13	33	08	08
38					Kotorako	odl.	34	00			38					Novi Grad	odl.	7	13	33	08	08
40					Doboj (D. Tuzla vidi dole)	odl.	36	00			40					Novi Grad	odl.	7	13	33	08	08
42					Trhovi	odl.	38	00			42					Novi Grad	odl.	7	13	33	08	08
44					Magla (rest.)	odl.	40	00			44					Novi Grad	odl.	7	13	33	08	08
46					Globarica	odl.	42	00			46					Novi Grad	odl.	7	13	33	08	08
48					Zavidovi	odl.	44	00			48					Novi Grad	odl.	7	13	33	08	08
50					Žepče	odl.	46	00			50					Novi Grad	odl.	7	13	33	08	08
52					Ilan Nagov	odl.	48	00			52					Novi Grad	odl.	7	13	33	08	08
54					Nemila	odl.	50	00			54					Novi Grad	odl.	7	13	33	08	08
56					Vrandak	odl.	52	00			56					Novi Grad	odl.	7	13	33	08	08
58					Zemica (rest.)	odl.	54	00			58					Novi Grad	odl.	7	13	33	08	08
60					Jagjici	odl.	56	00			60					Novi Grad	odl.	7	13	33	08	08
62					Gora	odl.	58	00			62					Novi Grad	odl.	7	13	33	08	08
64					Kakanj Doboj	odl.	60	00			64					Novi Grad	odl.	7	13	33	08	08
66					Dobrinja	odl.	62	00			66					Novi Grad	odl.	7	13	33	08	08
68					Vukosa	odl.	64	00			68					Novi Grad	odl.	7	13	33	08	08
70					Podlugovi	odl.	66	00			70					Novi Grad	odl.	7	13	33	08	08
72					Dvor	odl.	68	00			72					Novi Grad	odl.	7	13	33	08	08
74					Iliđa Cirovina	odl.	70	00			74					Novi Grad	odl.	7	13	33	08	08
76					Sarajeva (rest.)	odl.	72	00			76					Novi Grad	odl.	7	13	33	08	08
78						odl.	74	00			78					Novi Grad	odl.	7	13	33	08	08
80						odl.	76	00			80					Novi Grad	odl.	7	13	33	08	08
82						odl.	78	00			82					Novi Grad	odl.	7	13	33	08	08
84						odl.	80	00			84					Novi Grad	odl.	7	13	33	08	08
86						odl.	82	00			86					Novi Grad	odl.	7	13	33	08	08
88						odl.	84	00			88					Novi Grad	odl.	7	13	33	08	08
90						odl.	86	00			90					Novi Grad	odl.	7	13	33	08	08
92						odl.	88	00			92					Novi Grad	odl.	7	13	33	08	08
94						odl.	90	00			94					Novi Grad	odl.	7	13	33	08	08
96						odl.	92	00			96					Novi Grad	odl.	7	13	33	08	08
98						odl.	94	00			98					Novi Grad	odl.	7	13	33	08	08
100						odl.	96	00			100					Novi Grad	odl.	7	13	33	08	08
102						odl.	98	00			102					Novi Grad	odl.	7	13	33	08	08
104						odl.	100	00			104					Novi Grad	odl.	7	13	33	08	08
106						odl.	102	00			106					Novi Grad	odl.	7	13	33	08	08
108						odl.	104	00			108					Novi Grad	odl.	7	13	33	08	08
110						odl.	106	00			110					Novi Grad	odl.	7	13	33	08	08
112						odl.	108	00			112					Novi Grad	odl.	7	13	33	08	08
114						odl.	110	00			114					Novi Grad	odl.	7	13	33	08	08
116						odl.	112	00			116					Novi Grad	odl.	7	13	33	08	08
118						odl.	114	00			118					Novi Grad	odl.	7	13	33	08	08
120						odl.	116	00			120					Novi Grad	odl.	7	13	33	08	08
122						odl.	118	00			122					Novi Grad	odl.	7	13	33	08	08
124						odl.	120	00			124					Novi Grad	odl.	7	13	33	08	08
126						odl.	122	00			126					Novi Grad	odl.	7	13	33	08	08
128						odl.	124	00			128					Novi Grad	odl.	7	13	33	08	08
130						odl.	126	00			130					Novi Grad	odl.	7	13	33	08	08
132						odl.	128	00			132					Novi Grad	odl.	7	13	33	08	08
134						odl.	130	00			134					Novi Grad	odl.	7	13	33	08	08
136						odl.	132	00			136					Novi Grad	odl.	7	13	33	08	08
138						odl.	134	00			138					Novi Grad	odl.	7	13	33	08	08
140						odl.	136	00			140					Novi Grad	odl.	7	13	33	08	08
142						odl.	138	00			142					Novi Grad	odl.	7	13	33	08	08
144						odl.	140	00			144					Novi Grad	odl.	7	13	33	08	08
146						odl.	142	00			146					Novi Grad	odl.	7	13	33	08	08
148						odl.	144	00			148					Novi Grad	odl.	7	13	33	08	08
150						odl.	146	00			150					Novi Grad	odl.	7	13	33	08	08
152						odl.	148	00			152					Novi Grad	odl.	7	13	33	08	08
154						odl.	150	00			154					Novi Grad	odl.	7	13	33	08	08
156						odl.	152	00			156					Novi Grad	odl.	7	13	33	08	08
158						odl.	154	00			158					Novi Grad	odl.	7	13	33	08	08
160						odl.	156	00			160					Novi Grad						

doprinijelo boljem razvoju rudarstva, a i sama pruga je koristila ugalj za lokomotive, i prevozila rudu željeza do željezare u Zenici, gdje su se pravile tračnice za prugu. Cijeli sistem je bio dobro uvezan, pa su željeznice, rudnici i željezara međusobno dobro sarađivali i funkcionisali.⁵⁵

Željeznička pruga Doboj – Simin Han je kasnije dobila nove krakove koji si izgrađeni i povezani sa navedenom prugom. Izgradnja lokalne pruge Karanovac – Gračanica započela je procesom otkupa zemljišta te je pruga u dužini od 6 km dograđena na prugu Doboj - Simin Han i puštena je u rad 1.1.1898. godine. Pruga je bila vlasništvo zemaljskog erara, a u sklopu bosanskohercegovačkih zemaljskih željeznica.⁵⁶ Značaj ove pruge je višestruk za razvoj gračaničkog sreza, a posebno za privredni razvoj i eksploataciju krečnjaka za potrebe Fabrike sode u Lukavcu i izvoz drveta, žitarica, voća i povrća, kao i za putnički saobraćaj.⁵⁷

Firma *Fischer i Liska* su osamdesetih godina izgradili željezničku prugu od Petrova Sela do Ozrena za potrebe prijevoza drveta za pilanu u Puračiću i Petrovu Selu. Dužina pruge je bila 21 km.⁵⁸ Firma *Mortz Lisska* je također napravila privatnu prugu Oskova – Gostilja koja je služila za potrebe pilane u Živinicama sa ukupnom dužinom oko 41 km.⁵⁹

Izgrađena pruga Doboj – Simin Han je imala stratešku ulogu u vojnom pogledu jer je njome obezbijeđen brz i siguran prijevoz trupa i neophodnog intendentskog materijala prema novim granicama Austro-Ugarske Monarhije na rijeci Drini. Pored činjenice da je željeznica olakšala poštanski transport koji se prije obavljao poštanskim kočijama,⁶⁰ telefonska komunikacija je omogućavala brži prijenos informacija u vojne, ali i u civilne svrhe. Moderan prevoz putnika je omogućio i razvoj turizma⁶¹

Međutim, najznačajniji uticaj izgrađena pruga je imala na razvoj privrednih, kulturnih i društveno-ekonomskih potencijala u tuzlanskom području. U početku je pruga korištena za transport uglja⁶² i drveta koji su bili eksportisani sa šire tuzlanske oblasti, kao i poljoprivrednih proizvoda iz doline rijeke Spreče i obližnje Posavine, kao i prijevoz gotovih proizvoda iz novoizgrađene solane „*Franc Jozef*“ u Simin Hanu (1884. godine) i Ciglane u Kreki (1885. godine).

55 Ferdo Hauptmann, Privreda i društvo Bosne i Hercegovine u doba austro-ugarske vladavine (1878-1918), *Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine II*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, posebna izdanja knj. LXXIX, Odjeljenje društvenih nauka knjiga 18, Sarajevo 1987, 135

56 Dž. Juzbašić, *Izgradnja željeznica*, 248.

57 Vidi više u: Mina Kujović, Pripreme za izgradnju željezničke pruge i stanice u Gračanici 1897. godine, *Gračanički glasnik*, br. 21, Gračanica 2006, 52-57.

58 Dž. Juzbašić, *Izgradnja željeznica*, 248.

59 *Isto*.

60 Vidjeti više u: Samija Sarić, Poštanski saobraćaj u Bosni i Hercegovini sa posebnim osvrtom na Tuzlu (1886-1918), *Arhivska praksa*, br. 8, Tuzla 2005, 361-372.

61 „*Narodne novine*“, Zagreb, 18. rujan 1890. godine

62 Pruga je odigrala veliku ulogu u razvoju rudnika što se najbolje vidi iz pokazatelja koji govore da je Rudnik uglja u Kreki 1894. proizveo 1 milion mtc uglja, 1900. godine 2 miliona mtc, a 1906. proizvedeno je 3 miliona mtc uglja. (Ilijaš Hadžibegović, *Bosanskohercegovački gradovi na razmeđu 19. i 20. stoljeća*, Institut za istoriju u Sarajevu, Sarajevo 2004, 189).

Moderni željeznički transport roba i putnika je stvorio pretpostavke za snažan razvoj industrije koja se bazirala na rudnom bogatstvu ovog kraja. Jeftine sirovine i radna snaga su ubrzo privukle privatni kapital jer su proizvedeni industrijski proizvodi bili konkurentni na svim tržištima u Austro-Ugarskoj Monarhiji i tako omogućavali dodatnu zaradu vlasnicima novoizgrađenih industrijskih kapaciteta. Već u prvom investicionom ciklusu su na ovom području izgrađeni za to vrijeme najmoderniji industrijski objekti: Tvornica špirita⁶³ (1887/88. godine), parni mlin „Kubelka“ sa 20 kamenova (1889. godine), nova Solana u Kreki (1891. godine), Tvornica amonijačne sode u Lukavcu (1894. godine). Za potrebe smještaja stručne radne snage je 1894. godine izgrađeno novo naselje u Kreki. Ubrzo je izvršena elektrifikacija novoizgrađenog naselja u Kreki, a potom i Donje Tuzle jer je 1906. godine izgrađena i moderna termoelektrana sa dva agregata.

Industrijski kapaciteti su otvorili mogućnost za zapošljavanje velikog broja radnika te se zbog nedostatka radne snage u Tuzlu doseljavalo stanovništvo ne samo iz Austro-Ugarske nego i iz drugih dijelova Evrope. Domicilno stanovništvo je prihvatilo doseljenike procjenjujući ih po njihovim univerzalnim ljudskim vrijednostima, a naročito je bilo tolerantno i usmjereno ka očuvanju različitih kultura i običaja njihovih novih sugrađana. Međusobno upoznavanje kulturnih raznolikosti je napravilo kvalitetan odmak od provincijske učmalosti i učinilo ovaj kraj prepoznatljivim u širim okvirima.

Iako je multikulturalnost doprinijela snažnom razvoju muzičkih, sportskih i dugih kulturnih aktivnosti, među najznačajnijim se može istaći osnivanje Prvog bosansko-hercegovačkog Narodnog pozorišta u Tuzli 1898. godine⁶⁴.

Zaključak

Potreba za gradnjom pruge koja bi povezala Evropu sa Orijentom se javila polovinom 19. stoljeća, ali prije svega zbog političkih razloga nije u potpunosti izgrađena. Odmah nakon preuzimanja uprave nad Bosnom i Hercegovinom, Austro-Ugarska Monarhija je zaključila da je gradnja željeznica u Bosni i Hercegovini imperativ bez koga nije moguća održiva vojna okupacija niti ekonomski i kulturni razvoj ovih prostora. Gradnja željezničke pruge Doboj – Simin Han je činila dio mreže željezničkih pruga koje su u austroograskom periodu izgrađene u Bosni i Hercegovini, a ista je povjerena Direkciji K. u. k. Bosnabahn za sumu 1.285.802

63 Fabrika je prvo osnovana pod nazivom *Prva bosanska fabrika špirita i rafinerija Alios Grauaug* i godišnje je proizvodila 8.000 hl špirita. Od 1901. godine fabrika posluje pod imenom *Prva bosanska fabrika špirita i rafinerija M. Fischal i sinovi* (Ilijaš Hadžibegović, *Bosanskohercegovački gradovi na razmeđu 19. i 20. stoljeća*, Institut za istoriju u Sarajevu, Sarajevo 2004, 189). Dio tehnološkog procesa u Tvornici špirita u Donjoj Tuzli je, na osnovu zahtjeva podnesenih 1899. godine, patentiran kod: United States Patent Office, No 663,144 od 12. februara 1901 i Kaiserliches Patentamt, No 120172 objavljen 17. maja 1901. godine.

64 *Deset godina rada Narodnog pozorišta Tuzla 1949-1959*, Grafičar, Tuzla 1959, 5

forinte. Posljednja rata duga za gradnju ove željeznice u iznosu od 100.000 forinti otplaćena je 1895. godine iz sredstava novog zemaljskog zajma.

Projektovanje pruge, organizovanje i izvođenje radova su vršili mađarski inženjeri i stručnjaci. Ekstremno loši vremenski uslovi za građenje su neprestano ometali kontinuirano izvođenje radova. Iako su graditelji imali mnoštvo nepredvidivih problema, pruga u dužini 66,7 km je završena za nepunih 12 mjeseci. Zahvaljujući naknadnom angažovanju lokalne radne snage, čija je cijena rada bila znatno niža, ostvarene su značajne finansijske uštede, što je omogućilo ugradnju kvalitetnijih materijala i izgradnju više objekata nego što je planirano. I pored ovih dodatnih investicija, upoređujući prosječnu cijenu koštanja po jednom kilometru, dionica Doboj – Simin Han je bila najjeftinije izgrađena pruga u Austro-Ugarskoj Monarhiji.

Izgrađenu željezničku prugu Doboj – Simin Han je svečano otvorio Benjamin Kalaj 28. aprila 1886. godine, a dan kasnije je puštena u rad. Vijest o svečanom otvaranju pruge u Tuzli su objavili brojni strani časopisi, što svjedoči o značaju ovog uspješno okončanog projekta za tadašnju vlast Austro-Ugarske Monarhije.

Pruga je dala snažan poticaj za razvoj privrede i kulture u tuzlanskom području. Pouzdan i rentabilan transport roba je stvorio pretpostavke za snažan razvoj industije koja se bazirala na rudnom bogatstvu ovog kraja. Niske cijene sirovina i radne snage su privukle pažnju investitora. U kratkom periodu su izgrađeni veliki industrijski kapaciteti čiji su proizvodi bili konkurentni na svim tržištima u Austro-Ugarskoj Monarhiji i tako omogućavali dodatnu zaradu njihovim vlasnicima. Novoizgrađeni kapaciteti su privukli značajan broj, prije svega kvalifikovanih, radnika iz svih krajeva Evrope koji su se trajno naselili uglavnom na području Tuzle i Lukavca. Domicilno stanovništvo je sa visokim stepenom tolerancije prihvatilo, ne samo svoje nove sugrađane, nego i njihove različite kulture i običaje, što je rezultiralo brzim razvojem kulture i sporta.

Posmatrano iz današnje vremenske distance može se zaključiti da je ovaj izgrađeni infrastrukturni objekat stvorio pretpostavke kojim je obezbijeđen i određen privredni rast i prosperitet ovog kraja u narednih stotinu godina, a u sociološkom pogledu razvijena je sredina koja je prepoznatljiva po svojoj otvorenosti i tolerantnosti i van granica Bosne i Hercegovine.

Summary

Need for construction of a railway connecting Europe with the Orient emerged in the mid-19th century, but it hadn't been finished primarily due to political influence. Immediately after the annexation of Bosnia and Herzegovina, it was apparent that neither a firm military occupation nor an economic and cultural development of the country would be achieved without a widespread railway

network, so railway construction was an imperative for the new Austro-Hungarian rulers of Bosnia and Herzegovina. Doboj-Simin Han railway was built by K. u K. Bosnabahn Authority at a cost of 1.258.802 forints. The last installment of the loan for construction of the railway worth 100.000 forints was paid in 1895. with money from the new national loan.

All planning and construction works were carried out by Hungarian engineers. Extremely bad weather conditions kept disturbing the works. Although builders experienced numerous unexpected problems, the construction of 66.7 kilometer long railway was finished in less than 12 months. Cost of labor was low thanks to deployment of local manpower, which enabled massive budget cuts for labor and construction of some additional objects with the extra money that was saved. Even after these additional investments in the railway, average per kilometer cost of construction of Doboj-Simin Han railway was the lowest in the whole Empire.

Ceremony which marked the end of construction of the railway was held on April 28th 1886 and attended by Béni Kállay himself, while it was opened for traffic the following day. *The fact that news of the opening ceremony in Tuzla were published by many foreign newspapers describes the significance of this successfully finished project for Austria-Hungary.*

The railway had a strong impact on economic and cultural development in Tuzla's wider area. Reliable and profitable transport of goods enabled a strong industrial development that was primarily based on significant coal reserves in the region. Low cost of raw materials and labor attracted investors to the area. In a relatively short period of time a significant level of industrial production was reached and locally produced goods were very competitive on the market, bringing huge profits to factory owners. This instant industrial uprising also caused an influx of highly qualified workers from all parts of Europe to Tuzla and Lukavac. Locals welcomed their new neighbors with a great level of tolerance towards the new customs and cultural traits foreigners brought with them, which resulted in fast development of sports and culture.

Looking back from today's perspective it becomes obvious that this infrastructural project paved the path for economic growth in a period of a hundred years, while in a sociological sense created a community far known for its openness and tolerance.

ORGANIZACIJA I RAD DRŽAVNIH GIMNAZIJA U BOSNI I HERCEGOVINI OD 1918. DO 1929. GODINE

Apstrakt: *Državne gimnazije u Bosni i Hercegovini zauzimale su važno mjesto u školskom sistemu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Preko gimnazija su ostvarivani politički, ekonomski, kulturni, nacionalni i drugi ciljevi vladajućih političkih elita. U periodu od 1918. do 1929. godine broj gimnazija u Bosni i Hercegovini je povećan sa 7 na 17. Broj učenika se povećao sa 2.279 na 6.655, a broj nastavnika sa 174 na 264. U nastavnim planovima i programima uklanjani su sadržaji čiji su odgojni ciljevi bili u skladu sa interesima austrougarskog režima. Vladajuća elita širila je ideju o "jednom troimenom narodu", nastojeći da stvori jedinstven politički, ekonomski, obrazovni i kulturni prostor. U grupi nacionalnih predmeta (historija, geografija, srpski ili hrvatski jezik) izvršene su značajne promjene, tako što je akcenat stavljen na historiju i geografiju Srba, Hrvata i Slovenaca, a za školsku lektiru su propisana djela iz srpske, hrvatske ili slovenačke književnosti. Najveći broj udžbenika pisali su autori iz Hrvatske i Srbije, dok je samo mali broj bio iz Bosne i Hercegovine. Udžbenici koji su korišteni u gimnazijama u Bosni i Hercegovini štampani su uglavnom u Hrvatskoj i Srbiji (Beogradu i Zagrebu) i to 92 od ukupno 106, a samo ih je 14 ili 13,21%, štampano u Bosni i Hercegovini.*

Ključne riječi: *Bosna i Hercegovina, državne gimnazije, Kraljevina SHS, troimeni narod, nastavnici, učenici, nastavni plan i program, udžbenici.*

ORGANIZATION AND ACTIVITY OF STATE GYMNASIUMS IN BOSNIA AND HERZEGOVINA FROM 1918 TO 1929.

Abstract: *State Gymnasiums in Bosnia and Herzegovina took an important place in the school system of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. Through gymnasiums political, economic, cultural, national and other goals of the ruling political elites were realized. In the period from 1918 to 1929, the number of gymnasiums in Bosnia and Herzegovina increased from 7 to 17. The number of pupils climbed from 2,279 to 6,655, and the number of teachers from 174 to 264. Curricula goals were cleared from content that aligned with the interests of the Austro-Hungarian regime. The ruling elite spread the idea of "one nation with three*

names”, striving to create a unique political, economic, educational and cultural space. Significant changes have been made in the group of national subjects (history, geography, Serbian or Croatian language), with emphasis on the history and geography of Serbs, Croats and Slovenians, and reading material contained Serbian, Croatian and Slovenian literature. The largest number of textbooks were written by authors from Croatia and Serbia, while only a small number were from Bosnia and Herzegovina. Textbooks used in gymnasiums in Bosnia and Herzegovina were printed mainly in Croatia and Serbia (Belgrade and Zagreb), 92 of the total of 106, and only 14 or 13.21% of them were printed in Bosnia and Herzegovina.

Key words: *Bosnia and Herzegovina, state gymnasiums, Kingdom of SHS, people with three names, teachers, students, curriculum, textbooks.*

Uvod

Bosna i Hercegovina je prvog decembra 1918. godine ušla u sastav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. U novom državnom okviru – unatoč autohtonosti nacionalnih struktura – postojala je tendencija unifikacije i stvaranja jedinstvenog jugoslavenskog kulturnog prostora, ponesena idejom jugoslavenskog zajedništva. Nakon uspostave Kraljevine SHS počinju se očitavati razlike u njihovom shvatanju ne samo nacionalnog i državnog, nego i kulturnog jedinstva. Neravnopravan politički položaj naroda u zajedničkoj državi manifestirao se i na kulturnom polju.¹

Nove vlasti koristile su sva sredstva šireći ideju o ”jednom troimenom narodu”. Važno mjesto u ostvarivanju postavljenih ciljeva imalo je školstvo. U nastavnim planovima i programima kao i u drugim oblicima rada uklanjani su oni dijelovi koji su neposredno odražavali odgojne ciljeve ranijega austrougarskog režima. Izvršene su korekture u grupi nacionalnih predmeta (historija, geografija, srpski ili hrvatski jezik) tako što je akcenat stavljen na historiju i geografiju Srba, Hrvata i Slovenaca, a za školsku lektiru su propisana djela iz srpske, hrvatske ili slovenačke književnosti. Sve ono što je u nastavnim planovima i programima isticalo i veličalo Habsburšku dinastiju, zamijenjeno je veličanjem i odanošću dinastiji Karađorđevića. Ciljevi i zadaci pojedinih predmeta određivani su u skladu sa interesima postojeće političke elite. Posebnu pažnju trebalo je posvetiti ”razvijanju i njegovanju građanske svijesti, ljubavi i dužnosti prema domovini i vladarevoj kući.” Važno mjesto u širenju ideje o ”jednom troimenom narodu” imali

1 Više o tome vidi: Hrvoje Matković, *Povijest Jugoslavije (1918–1991): Hrvatski pogled*, Zagreb 1998, 215-230. Vidi radove: Sead Selimović, Organizacija i rad učiteljskih škola u Bosni i Hercegovini u periodu 1918–1929. godine, *Arhivska praksa*, br. 12, Tuzla 2009, 442-453; Sead Selimović, Mjesto i uloga školstva Bosne i Hercegovine u širenju ideje integralnog jugoslovenstva između dva svjetska rata, *Zbornik radova sa Međunarodnog naučnog simpozija: Bosna i Hercegovina od dolaska Osmanlija do danas*, Tuzla 2011, 626-643.

su nastavnici koji su morali da odgovaraju "duhu vremena", ali i udžbenici koji su bili strogo kontrolirani od vladajućih krugova Kraljevine SHS.

Cilj ovoga rada je da objasni organizaciju i rad državnih gimnazija u Bosni i Hercegovini od 1918. do 1929. godine.

Gimnazije nastavljaju rad po zatečenim zakonima

Državne gimnazije u Bosni i Hercegovini nastavile su sa radom i nakon završetka Prvoga svjetskoga rata. One su radile prema zatečenim zakonima, propisima, nastavnim planovima i programima. Školske 1918/19. godine bilo je sedam državnih gimnazija što se može vidjeti iz tabele 1.²

Tabela 1.

Državne gimnazije u Bosni i Hercegovini školske 1918/19. godine					
Red. broj	Naziv i mjesto škole	Broj			
		Razreda	Odjeljenja	Nastavnika	Učenika
1.	Velika gimnazija u Sarajevu	8	9	39	356
2.	Velika realka u Sarajevu	8	9	29	325
3.	Mala realna gimnazija u Sarajevu	3	7	23	391
4.	Velika gimnazija u Mostaru	7	7	21	331
5.	Velika realna gimnazija u Banjoj Luci	8	11	26	485
6.	Velika realna gimnazija u Tuzli	7	7	16	222
7.	Velika gimnazija u Bihaću	8	8	20	169
Svega		49	58	174	2.279

Iz činjenica prezentiranih u tabeli može se vidjeti da su Velika gimnazija i Velika realka u Sarajevu, te gimnazije u Banjoj Luci i Bihaću imale po osam razreda, dok su gimnazije u Tuzli i Mostaru imale po sedam razreda. Najmanje razreda (tri ili 6,12% ukupnoga broja razreda svih gimnazija) imala je Mala realna gimnazija u Sarajevu. Najviše odjeljenja (18,96% ukupnoga broja odjeljenja svih gimnazija) imala je Velika realna gimnazija u Banjoj Luci, zatim Velika gimnazija i Velika realka u Sarajevu (po 15,52%), te Velika gimnazija u Bihaću (13,79%). Velika realna gimnazija u Tuzli, Velika gimnazija u Mostaru i Mala realna gimnazija u Sarajevu imale su po 12,07% ukupnoga broja odjeljenja svih gimnazija u Bosni i Hercegovini.

2 Arhiv Jugoslavije u Beogradu (dalje: AJ), fond 66, fascikl broj 2528, jedinica opisa 2326, *Statistički podaci o srednjoškolskoj nastavi u Bosni i Hercegovini za školsku godinu 1918/1919. i 1919/1920.* Sarajevo, 15. marta 1921. godine. Vidi: Senaid Hadžić, Sead Selimović, *Kultura i tradicija u Bosni i Hercegovini: višemilenijski kontinuitet*, Arhiv Tuzlanskog kantona, Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona, Tuzla 2012, 420; O gimnazijama vidi: Mitar Papić, *Školstvo u Bosni i Hercegovini (1918-1941)*, Veselin Masleša, Sarajevo 1984, 89-118.

U bosanskohercegovačkim gimnazijama su školske 1918/19. godine radila 174 nastavnika, a najviše ih je bilo u Velikoj gimnaziji u Sarajevu, 39 ili 22,41% ukupnoga broja nastavnika svih gimnazija. U Velikoj realci u Sarajevu bilo je 29 ili 16,66%, u Velikoj realnoj gimnaziji u Banjoj Luci 26 ili 14,94%, u Maloj realnoj gimnaziji u Sarajevu 23 ili 13,22%, Velikoj gimnaziji u Mostaru 21 ili 12,07%, Velikoj gimnaziji u Bihaću 20 ili 11,49% i u Velikoj realnoj gimnaziji u Tuzli 16 ili 9,19% ukupnoga broja nastavnika gimnazija u Bosni i Hercegovini.

Iz podataka u tabeli može se vidjeti da je najviše učenika bilo u Velikoj realnoj gimnaziji u Banjoj Luci (21,28% ukupnoga broja učenika svih gimnazija) i Maloj realnoj gimnaziji u Sarajevu (17,16%). Značajan broj učenika pohađao je Veliku gimnaziju u Sarajevu (15,62%) i Veliku gimnaziju u Mostaru (14,52%), dok je najmanje učenika bilo u gimnazijama u Bihaću (7,42%) i Tuzli (9,74%).

Razlozi ovakvoga rasporeda nastavnika i učenika u gimnazijama u Bosni i Hercegovini su mnogobrojni. Prije svih treba istaći naslijeđeno stanje, zatim tradicijske, kulturne, ekonomske i druge razloge.

Otvaranje novih gimnazija

Broj gimnazija se u Bosni i Hercegovini nakon njenoga ulaska u Kraljevinu SHS postepeno povećavao. Školske 1919/20. godine zatvorena je Mala realna gimnazija u Sarajevu, ali su otvorene niže gimnazije u Livnu, Brčkom, Bijeljini, Prijedoru i Derventi. Niže gimnazije u Gacku, Foči i Trebinju osnovane su 1921. godine.³ Školske 1921/22. godine u Bosni i Hercegovini je bilo 14 državnih gimnazija, što se vidi iz tabele 2.⁴

Tabela 2.

Državne gimnazije u Bosni i Hercegovini 1. oktobra 1921. godine					
Red. broj	Naziv i mjesto škole	Broj			
		Razreda	Odjeljenja	Nastavnika	Učenika
1.	Velika gimnazija u Sarajevu	8	19	31	918
2.	Velika realka u Sarajevu	8	20	28	871
3.	Velika gimnazija u Mostaru	8	17	22	798
4.	Velika realna gimnazija u Banjoj Luci	8	11	20	600
5.	Velika gimnazija u Bihaću	8	9	13	276

3 AJ, fond 66, fascikl broj 1303, jedinica opisa 1546, *Popis škola u Bosni i Hercegovini 1. decembra 1918. i 1. oktobra 1921. godine*, Sarajevo, 7. oktobra 1921. godine; Sead Selimović, *Školstvo u Bosni i Hercegovini od 1918. do 1929. godine*, rukopis doktorske disertacije, Tuzla 2007, 228. (dalje: S. Selimović, *Školstvo u Bosni i Hercegovini*).

4 AJ, fond 66, fascikl broj 1303, jedinica opisa 1546, *Popis škola u Bosni i Hercegovini 1. decembra 1918. i 1. oktobra 1921. godine*, Sarajevo, 7. oktobra 1921. godine; Sead Selimović, *Gimnazija u Tuzli (1899–2014), 115 godina Gimnazije "Meša Selimović" u Tuzli*, Dobra knjiga, Sarajevo 2014, 47. (dalje: S. Selimović, *Gimnazija u Tuzli*); S. Selimović, *Školstvo u Bosni i Hercegovini*, 228.

6.	Velika realna gimnazija u Tuzli	8	11	20	450
7.	Niža gimnazija u Livnu	3	4	10	252
8.	Niža gimnazija u Brčkom	3	5	10	166
9.	Niža gimnazija u Bijeljini	3	5	6	225
10.	Niža gimnazija u Prijedoru	3	3	4	141
11.	Niža gimnazija u Derventi	3	4	8	155
12.	Niža gimnazija u Gacku	1	1	2	67
13.	Niža gimnazija u Foči	2	2	5	80
14.	Niža gimnazija u Trebinju	1	2	3	80
Svega		67	113	182	5.079

U periodu 1918–1921. godine broj gimnazija u Bosni i Hercegovini se povećao za 7 ili 100%, broj razreda za 28 ili 36,73%, odjeljenja za 55 ili 94,83%, a broj nastavnika za 8 ili 4,60%.

Najviše učenika bilo je u Velikoj gimnaziji u Sarajevu (18,07% ukupnoga broja učenika svih gimnazija u Bosni i Hercegovini) i Velikoj realci u Sarajevu (17,15%), a najmanje u novootvorenim nižim gimnazijama u Gacku (1,32%), Foči (1,57%) i Trebinju (1,57%).

Broj nastavnika u bosanskohercegovačkim gimnazijama nije se povećavao srazmjerno broju učenika. Tako je na jednoga nastavnika školske 1921/22. godine dolazilo 28 učenika, za razliku od školske 1918/19. godine kada je na jednoga nastavnika dolazilo 13 učenika. Takvo stanje uvjetovalo je više faktora među kojima posebno treba istaći nedostatak stručnih nastavnika. U Bosni i Hercegovini nije bilo visokih škola i fakulteta, pa su nastavnici svoja zvanja sticali uglavnom u susjednim zemljama.

Otvaranje gimnazija u Bosni i Hercegovini nastavljeno je i u narednom periodu. Školske 1922/23. godine otvorena je Niža gimnazija u Bosanskoj Gradišci u koju je upisan 91 učenik (55 muških i 36 ženskih).⁵ U Bosni i Hercegovini je navedene školske godine bilo 15 državnih gimnazija koje su pohađali učenici svih vjeroispovijesti.

Gimnazije pohađaju učenici svih vjeroispovijesti u Bosni i Hercegovini

Državne gimnazije pohađali su učenici svih konfesija koje su postojale u Bosni i Hercegovini. Vjerska struktura učenika bosanskohercegovačkih državnih gimnazija školske 1922/23. godine može se vidjeti iz tabele 3.⁶

5 AJ, fond 66, fascikl broj 1243, jedinica opisa 1492, *Učenici državnih i privatnih srednjih školskih zavoda u Bosni i Hercegovini na kraju školske 1922/23. godine*, Sarajevo, 17. aprila 1924. godine; S. Selimović, *Gimnazija u Tuzli*, 48.

6 AJ, fond 66, fascikl broj 1243, jedinica opisa 1492, *Učenici državnih i privatnih srednjih školskih zavoda u Bosni i Hercegovini na kraju školske 1922/23. godine*, Sarajevo, 17. aprila 1924. godine; S. Selimović, *Gimnazija u Tuzli*, 48; S. Selimović, *Školstvo u Bosni i Hercegovini*, 229.

Tabela 3.

Učenici državnih gimnazija u Bosni i Hercegovini po vjeroispovijesti školske 1922/23. godine									
Red. broj	Naziv škole	Mjesto	Vjeroispovijest						
			Pravo slavci	Rimo katolici	Grko katolici	Protestanti	Muslimani	Jevreji	Svega
1.	Prva gimnazija	Sarajevo	371	228	3	4	89	136	831
2.	Druga gimnazija	Sarajevo	303	376	-	11	43	96	829
3.	Gimnazija	Mostar	320	194	-	-	213	8	735
4.	Gimnazija	Banja Luka	289	153	-	3	117	42	604
5.	Gimnazija	Tuzla	223	109	-	3	88	39	462
6.	Gimnazija	Bihać	84	64	1	-	84	10	243
7.	Niža gimnazija	Bijeljina	176	34	-	7	25	27	269
8.	Niža gimnazija	Brčko	107	44	-	2	34	5	192
9.	Niža gimnazija	Derventa	59	53	1	4	31	7	155
10.	Niža gimnazija	Prijedor	118	34	-	-	11	5	168
11.	Niža gimnazija	Livno	65	67	-	-	27	-	159
12.	Niža gimnazija	Foča	75	7	-	-	28	-	110
13.	Niža gimnazija	Gacko	58	3	-	-	22	-	83
14.	Niža gimnazija	Trebinje	82	10	-	-	38	1	131
15.	Niža gimnazija	B. Gradiška	55	19	-	-	7	-	81
Svega			2.385	1.395	5	34	857	376	5.052

Iz podataka u tabeli može se vidjeti da je najveći broj učenika u gimnazijama u Bosni i Hercegovini bio pravoslavne (47,21% ukupnoga broja učenika gimnazija) i katoličke vjeroispovijesti (27,61%). Učenika muslimanske vjeroispovijesti bilo je 16,96%, jevrejske 7,44%, protestantske 0,67%, a grkokatoličke 0,09% ukupnoga broja učenika bosanskohercegovačkih državnih gimnazija. Najviše učenika pravoslavne vjeroispovijesti bilo je u Prvoj gimnaziji u Sarajevu (371 ili 44,64% ukupnoga broja učenika te škole), Gimnaziji u Mostaru (320 ili 43,54%) i Drugoj gimnaziji u Sarajevu (303 ili 36,55%), dok je najviše učenika katoličke vjeroispovijesti bilo u Drugoj (376 ili 45,35%) i Prvoj (228 ili 27,43%) gimnaziji u Sarajevu. Procentualno je najviše pravoslavaca bilo u gimnazijama u Prijedoru (70,24% ukupnoga broja učenika te škole), Gacku (69,88%), Bosanskoj Gradišci (67,90%) itd.

Razlozi ovakve vjerske strukture učenika u bosanskohercegovačkim državnim gimnazijama su mnogobrojni. Prije svega treba istaći činjenicu da su pravoslavci više pohađali državne škole od drugih, jer nisu imali dovoljan broj konfesionalnih škola, kao naprimjer katolici i muslimani, ali i to da su se oni više školovali od drugih, posebno muslimana koji su bili nepovjerljivi prema državnim školama. Muslimani su se radije odlučivali za vjerske škole koje su im, po njihovome mišljenju, davale više mogućnosti za sticanje znanja, prije svega vjerskoga, te za zaposlenje. Veliki broj muslimana nije nastavljao školovanje poslije

završene osnovne škole, pa je i to jedan od razloga njihove slabe zastupljenosti u državnim gimnazijama.

Prva gimnazija u Sarajevu – škola sa najviše učenika

U Bosni i Hercegovini je nastavljeno sa otvaranjem gimnazija i u narednome periodu. Školske 1923/24. godine otvorena je Niža gimnazija u Stocu,⁷ a školske 1924/25. godine Ženska gimnazija u Sarajevu,⁸ tako da ih je navedene školske godine bilo 17. Gimnazije je školske 1924/25. godine pohađalo 6.323 učenika, koji su bili raspoređeni u 158 odjeljenja. Najviše odjeljenja (21 ili 13,29% ukupnoga broja odjeljenja u gimnazijama u Bosni i Hercegovini) bilo je u Prvoj gimnaziji u Sarajevu, a najmanje (2 ili 1,26%) u Nižoj gimnaziji u Stocu. Prva gimnazija u Sarajevu imala je i najviše učenika (844 ili 13,35% ukupnoga broja učenika gimnazija u Bosni i Hercegovini), a Niža gimnazija u Stocu najmanje (89 ili 1,40%).⁹

Ipak Bosna i Hercegovina je i dalje zaostajala po broju gimnazija za ostalim dijelovima Kraljevine SHS, posebno za Srbijom i Hrvatskom.

Razmještaj gimnazija u Kraljevini SHS po pokrajinama

U Kraljevini SHS, školske 1926/27. godine, radile su 173 gimnazije, od čega 92 u Srbiji, Crnoj Gori i Vojvodini, a 52 u Hrvatskoj Slavoniji i Dalmaciji. Podaci o državnim gimnazijama u Kraljevini SHS mogu se vidjeti u tabeli 4.¹⁰

Tabela 4.

Gimnazije u Kraljevini SHS školske 1926/27. godine						
Pokrajina	Broj					
	Gimnazija	Razreda	Odjeljenja	Stručnih nastavnika	Nestručnih nastavnika	Svega nastavnika
Srbija, Crna Gora i Vojvodina	92	607	1.259	1.049	438	1.487
Hrvatska i Slavonija	43	310	465	522	269	791
Slovenija	12	91	149	200	27	227
Bosna i Hercegovina	17	102	159	136	77	213
Dalmacija	9	55	82	112	37	149
Svega	173	1.165	2.114	2.019	848	2.867

7 AJ, fond 66, fascikl broj 1243, jedinica opisa 1492, *Statistički podaci o gimnazijama u Bosni i Hercegovini na početku školske 1924/25. godine*. Sarajevo, 12. decembra 1924. godine.

8 Isto.

9 Isto.

10 *Narodno jedinstvo, zvanični kalendar (svih šest oblasti Bosne i Hercegovine) za prostu 1929. godinu*, godina prva, Sarajevo 1928, 87.

Iz podataka u tabeli se može vidjeti da je najviše gimnazija bilo u Srbiji, Crnoj Gori i Vojvodini (zajedno) 53,18% ukupnoga broja gimnazija u Kraljevini SHS, zatim Hrvatskoj i Slavoniji, 24,85%, Bosni i Hercegovini, 9,77% itd. U Srbiji je bilo i najviše razreda (52,10% ukupnoga broja razreda), odjeljenja (58,72%), nastavnika (40,00%) itd. Bosna i Hercegovina je u svim navedenim segmentima zaostajala za Srbijom i Hrvatskom.

Porast broja učenika u bosanskohercegovačkim gimnazijama

Broj učenika u državnim gimnazijama Bosne i Hercegovine se vrlo sporo povećavao, također, i broj nastavnika, a vlasti Kraljevine SHS su vrlo malo činile da stanje u tome pogledu poprave.

Podatke o državnim gimnazijama u Bosni i Hercegovini s ukupnim brojem nastavnika i učenika u školskoj 1927/28. godini donosimo u tabeli 5.¹¹

Tabela 5.

Državne gimnazije u Bosni i Hercegovini školske 1927/28. godine					
Red. broj	Naziv škole	Mjesto	Osnovana	Broj	
				nastavnika	učenika
1.	Državna gimnazija	Banja Luka	1895.	24	750
2.	Državna gimnazija	Bihać	1911.	21	356
3.	Državna gimnazija	Bijeljina	1919.	21	520
4.	Državna niža gimnazija	Bos. Gradiška	1922.	8	163
5.	Državna niža gimnazija	Brčko	1919.	14	274
6.	Državna gimnazija	Derventa	1912.	12	30
7.	Državna niža gimnazija	Foča	1921.	9	162
8.	Državna niža gimnazija	Gacko	1921.	4	139
9.	Državna gimnazija	Livno	1919.	7	244
10.	Državna gimnazija	Mostar	1893.	22	508
11.	Državna gimnazija	Prijedor	1919.	12	316
12.	Državna prva gimnazija	Sarajevo	1879.	32	860
13.	Državna druga gimnazija	Sarajevo	1905.	28	607
14.	Državna ženska gimnazija	Sarajevo	1924.	23	550
15.	Državna niža gimnazija	Stolac	1923.	4	126
16.	Državna gimnazija	Trebinje	1921.	6	299
17.	Državna realna gimnazija	Tuzla	1899.	17	476
Svega		-	-	264	6.655

¹¹ Isto, 89.

Iz podataka u tabeli može se vidjeti da je broj učenika u gimnazijama u Bosni i Hercegovini u školskoj 1927/28. godini povećan u odnosu na školsku 1924/25. godinu za 332 ili 5,25%. Broj nastavnika je povećan u odnosu na školsku 1926/27. godinu za 51 ili 23.94%. Međutim, to nije bilo dovoljno s obzirom na činjenicu da se u ostalim dijelovima Kraljevine SHS broj učenika i nastavnika gimnazija brže povećavao.

Činjenice prezentirane u tabeli pokazuju da je najviše učenika i dalje bilo u Državnoj prvoj gimnaziji u Sarajevu (12,92% ukupnoga broja učenika svih gimnazija u Bosni i Hercegovini), zatim u Državnoj gimnaziji u Banjoj Luci (11,27%), Državnoj drugoj gimnaziji u Sarajevu (9,12%) itd. Najmanje učenika imala je Državna gimnazija u Derventi u kojoj je bilo 0,45% ukupnoga broja učenika svih državnih gimnazija u Bosni i Hercegovini.

Najviše nastavnika bilo je u Državnoj prvoj gimnaziji u Sarajevu (12,12% ukupnoga broja nastavnika državnih gimnazija), zatim u Državnoj drugoj gimnaziji u Sarajevu (10,60%), Državnoj gimnaziji u Banjoj Luci (9,09%) itd. Najmanje nastavnika bilo je u Nižoj gimnaziji u Gacku i Nižoj gimnaziji u Stocu, po 1,51% ukupnoga broja nastavnika državnih gimnazija u Bosni i Hercegovini.

Uzroci ovakvoga rasporeda učenika i nastavnika u državnim gimnazijama u Bosni i Hercegovini su višestruki. Prije svih treba istaći činjenicu da su gimnazije poput sarajevskih ili banjalučke imale vrlo bogatu tradiciju, da su se nalazile u političkim, privrednim i kulturnim centrima Bosne i Hercegovine, ali i da su imale najbolje uvjete za rad. Osim toga, pomenute škole imale su i najviše stručnih nastavnika.¹²

Stručni profil nastavnika gimnazija

U bosanskohercegovačkim gimnazijama nastavnici su bili u zvanju profesora, suplenta, predmetnoga učitelja, privremenoga predmetnoga učitelja, učitelja vještina i privremenoga učitelja vještina.¹³

Profesori gimnazija morali su imati završenu srednju školu, filozofski ili teološki fakultet i položen profesorski ispit. Pravoslavni i katolički vjeroučitelji fakultet su mogli nadomjestiti završenom bogoslovijom, a profesorski (katihetski) ispit su morali polagati pred posebnom stručnom komisijom u Sarajevu.

12 Tako su u Prvoj gimnaziji u Sarajevu, na dan 1. novembra 1928. godine, radila 32 nastavnika: 23 profesora, 4 suplenta, 3 privremena predmetna učitelja, 1 učitelj vještina i 1 kontraktualni učitelj vještina. U Drugoj gimnaziji u Sarajevu je radilo 26 nastavnika: 14 profesora, 3 suplenta, 4 privremena predmetna učitelja, 1 učitelj vještina, 2 privremena učitelja vještina, 1 kontraktualni suplent i 1 kontraktualni učitelj vještina. Gimnazija u Banjoj Luci imala je 1. novembra 1928. godine 25 nastavnika: 13 profesora, 3 suplenta, 8 predmetnih učitelja i jednoga kontraktualnog učitelja. *Narodno jedinstvo za 1929. godinu*, 221-224.

13 AJ, fond 66, fascikl broj 458, jedinica opisa 724, Pokrajinska uprava za Bosnu i Hercegovinu Ministarstvu prosvjete Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, *Činovnici prosvjetne struke, kategorije po kvalifikaciji*, Sarajevo, 2. jula 1923. godine.

Muslimanski vjeroučitelji su srednju školu mogli nadomjestiti završenom Šerijatskom sudačkom školom u Sarajevu u trajanju od 5 godina, a profesorski ispit su, također, morali polagati pred posebnom stručnom komisijom u Sarajevu.

Suplenti su morali imati završenu srednju školu, filozofski ili teološki fakultet i diplomski ispit. Diplomski ispit mogao je nadomjestiti doktorat ili jedan dio profesorskoga ispita. Godišnja plaća suplenata bila je 1.800 dinara.¹⁴

Predmetni učitelji su morali imati završenu srednju školu i osposobljenje za učitelja građanskih škola. Takvih nastavnika je u gimnazijama bio mali broj (školske 1922/23. godine dva: Ljubo Bojac, Druga gimnazija u Sarajevu i Vincenc Kolis, Gimnazija u Tuzli), ali je zato bilo više nastavnika u zvanju privremenoga predmetnoga učitelja. Oni su morali imati završenu srednju školu i filozofski fakultet (bez ispita), a njihova plaća bila je 1.500 dinara.¹⁵

U bosanskohercegovačkim gimnazijama radili su i nastavnici u zvanju učitelja vještina. Takvi nastavnici morali su imati završena 4 razreda srednje škole, zatim završenu stručnu školu (slikarsku akademiju), konzervatorijum (kurs za učitelja gimnastike) i položen stručni ispit. Godišnja plaća učitelja vještina iznosila je 2.100-4.800 dinara.¹⁶

Privremeni učitelji vještina morali su imati četiri razreda srednje (građanske) škole, i završenu stručnu školu (slikarsku akademiju, konzervatorijum ili kurs za učitelja gimnastike) bez ispita osposobljenja. Njihova godišnja plaća bila je 1.500 dinara.¹⁷

Bez obzira na činjenicu što u gimnazijama nije radio potreban broj nastavnika, iz Ministarstva prosvjete u Beogradu su često tražili "redukciju činovnika prosvjetne struke". Međutim, o redukciji broja nastavnika gimnazija nije moglo biti ni govora. U bosanskohercegovačkim državnim gimnazijama je školske 1922/23. godine nedostajalo oko 60 nastavnika, a bilo je "nepokriveno" 1.260 sati nastave sedmično. Te časove su držali stalni nastavnici prekovremeno ili honorarni nastavnici, a troškovi tih časova iznosili su 1.850.000 dinara.¹⁸

Plaće nastavnika

Godišnja plaća profesora iznosila je 2.400-6.000 dinara, a direktora škole 6.000-7.000 dinara.¹⁹ Nastavnici gimnazija, uglavnom su imali i nekoliko članova svoje obitelji koje su morali izdržavati. Slično stanje bilo je i sa podvornicima (služiteljima) gimnazija. Služitelji su morali biti pismeni ukoliko su željeli da

¹⁴ Isto.

¹⁵ Isto.

¹⁶ Isto.

¹⁷ Isto.

¹⁸ Isto.

¹⁹ AJ, fond 66, fascikl broj 458, jedinica opisa 724, Pokrajinska uprava za Bosnu i Hercegovinu Ministarstvu prosvjete Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. *Činovnici prosvjetne struke, kategorije po kvalifikaciji*. Sarajevo, 2. jula 1923. godine.

obavljaju poslove u gimnaziji, a dijelili su se u tri platna razreda. Godišnja plaća im je iznosila 900, 980 i 1.060 dinara.²⁰

Podatke o nastavnicima i podvornicima gimnazija, te članovima njihovih obitelji u Bosni i Hercegovini, po oblastima (osim Travničke), donosimo u tabeli 6.²¹

Tabela 6.

Nastavnici i podvornici gimnazija, te članovi njihovih obitelji 1919. godine								
Red. broj	Okrug	Broj						Svega
		Nastavnika i podvornika		Članova obitelji iznad 14 godina		Članova obitelji ispod 14 godina		
		muških	ženskih	muških	ženskih	muških	ženskih	
1.	Banja Luka	25	-	7	25	10	15	82
2.	Bihać	18	-	11	18	8	6	61
3.	Mostar	19	-	10	24	12	13	78
4.	Sarajevo	89	-	37	75	51	43	295
5.	Travnik	-	-	-	-	-	-	-
6.	Tuzla	16	-	8	15	11	8	58
Svega		167	-	73	157	92	85	574

Činjenice prezentirane u tabeli pokazuju da je najviše nastavnika i podvornika bilo u Sarajevskoj oblasti (53,29% ukupnoga broja nastavnika i podvornika), zatim Banjalučkoj (14,97%) i Mostarskoj (11,38%). Najmanje nastavnika i podvornika gimnazija bilo je u Tuzlanskoj (9,58%) i Bihaćkoj (10,78%) oblasti.

Najviše članova obitelji imali su nastavnici i podvornici zaposleni u gimnazijama Sarajevske oblasti (51,39% ukupnoga broja članova obitelji nastavnika i podvornika u pet oblasti u Bosni i Hercegovini), zatim Banjalučkoj (14,28%) i Mostarskoj (13,59%). Najmanje članova obitelji imali su nastavnici i podvornici koji su radili u gimnazijama Tuzlanske (10,10%) i Bihaćke (10,63%) oblasti.

Uzroci ovakvoga stanja su višestruki. Jedan od osnovnih je činjenica da su Sarajevo i Banjaluka imali i u ranijem periodu najveći broj nastavnika, te da su vremenom nastavnici širili svoje obitelji. Gimnazije u Sarajevu i Banjoj Luci su imale i najviše učenika, što je svakako utjecalo i na veći broj nastavnika.

²⁰ Isto.

²¹ Arhiv Bosne i Hercegovine Sarajevo (dalje: ABiH), fond Zemaljske vlade Sarajevo 2 (dalje: ZVS2), kutija 46, šifra 67/120/29, *Iskaz školskog osoblja u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 4. juna 1919. godine.

Nastavni planovi i programi usklađeni sa ciljevima vladajuće elite

Nakon završetka Prvoga svjetskoga rata gimnazije su, kao i druge škole u Bosni i Hercegovini, radile prema zatečenim nastavnim planovima i programima. Nove vlasti su izvršile određene promjene samo u okviru grupe nacionalnih predmeta (historije, geografije, književnosti i jezika).

Nastavni planovi i programi, koje je odobravalo Ministarstvo prosvjete Kraljevine SHS na prijedlog Zemaljske vlade, bili su dio šire politike koju su vlasti Kraljevine SHS provodile na području Bosne i Hercegovine. Tako je nastavni plan za prva tri razreda gimnazije Ministarstvo prosvjete odobrilo 18. augusta 1919. godine, a s tim u vezi Zemaljska vlada je 28. augusta 1919. godine donijela naredbu kojom je utvrđen nastavni plan u svim srednjim školama Bosne i Hercegovine. Nastavni plan, koji se može vidjeti u tabeli 7, važio je od početka školske 1919/20. godine. Za ostale razrede gimnazije vrijedio je, u školskoj 1919/20. godini, stari nastavni plan "sa određenim modifikacijama."²²

Tabela 7.

Nastavni plan gimnazija u Bosni i Hercegovini školske 1919/20. godine																			
Nastavni predmet	Razred																		
	I	II	III	IV			V			VI			VII			VIII			
				g	rg	r	g	rg	r	g	rg	r	g	rg	r	g	rg	r	
Vjeronauka	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	1	1	1
Srp. ili hrv.	4	4	4	4	4	3	4	4	3	4	4	3	4	4	3	4	4	4	2
Francuski	-	4	4	-	3	3	-	3	3	-	3	3	-	3	3	-	3	3	3
Latinski	-	-	-	5	4	-	5	4	-	5	4	-	4	4	-	5	4	-	-
Njemački	-	2	2	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
Grčki	-	-	-	4	-	-	5	-	-	5	-	-	4	-	-	4	-	-	-
Istorija	-	2	2	2	2	2	3	3	3	3	3	4	4	4	3	4	3	3	3
Zemljopis	2	2	2	2	2	2	1	1	2	1	1	1	-	-	1	-	-	-	-
Matematika	4	3	3	3	3	3	3	3	4	3	3	3	3	3	3	2	3	3	3
Prirodopis	3	3	-	-	-	3	3	2	2	2	2	3	-	2	2	-	2	2	2
										3									
Kemija	-	-	-	3	3	-	-	2	2	-	3	2	-	-	2	-	-	2	2
Fizika	-	-	3	-	-	3	-	-	-	-	-	-	4	3	4	3	4	4	4
																4			
Filozofija	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	2	3	3	3
Deskriptiva	-	-	-	-	2	3	-	3	3	-	2	3	-	2	2	-	-	2	2
Crtanje	3	3	3	2	2	3	-	-	3	-	-	3	-	-	2	-	-	2	2
Kaligrafija	2	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Pjevanje	2	2	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Gimnastika	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Svega	24	30	29	32	32	32	31	32	32	30	32	32	32	32	32	31	32	32	32
										31						32			

22 *Školski glasnik*, školski službeni list Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu, br. 14-15, Sarajevo 1919, 124.

Posebna pažnja poklanja se jeziku, historiji i geografiji

U novome nastavnom planu i programu povećan je broj sati iz srpskoga ili hrvatskoga jezika sa tri na četiri sata sedmično u trećem, četvrtome, petome, šestome i sedmome razredu.

*(...) Povišenje nastavnih časova pruža nastavniku ovoga predmeta priliku da u gornjim razredima obrati više pažnje literaturi i kulturnim prilikama čitavog našeg naroda u raznim krajevima i da zgodnim izborom lakših štiva u slovenačkom jeziku donekle upozna naše đake sa glavnim osobinama ovoga jezika i sa važnijim predstavnicima slovenačke književnosti (...).*²³

Osim jezika, važno mjesto u nastavnome planu i programu imale su historija i geografija. Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu je naredila direkcijama srednjih škola da upozore nastavnike da se u okviru ovih predmeta "gdje god bude prilike pobliže osvrnu na istoriju cjelokupnog našeg naroda" i da se "s naročitom pažnjom obradi geografija krajeva našeg kraljevstva."²⁴

S time u vezi nadležne državne vlasti su često insistirale i tražile od direkcija škola da se posebna pažnja posveti nacionalnome odgoju omladine u "duhu ujedinilačkih ideja". Tom prilikom je posebno isticano:

*(...) Strana i našem nacionalnom jedinstvu neprijateljski raspoložena propaganda unela je pre Ujedinjenja u masu našeg naroda dosta pojmova i definicija, kojima se održava politički i duhovni separatizam. Koliko ima još ostataka od ove ubitačne propagande i danas, nije potrebno isticati naročito. Dosadašnjim raspisima, ja sam (ministar prosvjete Kraljevine SHS op. a.) insistirao naročito na tome, da svi nastavnici narodnih, srednjih i stručnih škola obrate pažnju na ove nemile pojave i da skoncentrišu svu svoju vaspitačku delatnost na nacionalno vaspitanje naše omladine u duhu ujedinilačkih ideja. Na žalost, izveštaji koje imam na raspoloženju, utvrđuju me u uverenju, da mnogi nastavnici ne vrše u ovom pogledu dužnost kao što treba. Oni izlaze vrlo često iz kruga upustava i pri predavanju, naročito nacionalne istorije i geografije, unose među učenike pojmove, koji idu samo u prilog starim i preživelim shvatanjima. Tako, pri stvaranju pojmova, definicije i nazivu Otadžbine, upotrebljavaju izraze koje naš Ustav i drugi zakoni ne priznaju. U ustavu je tačno obeleženo, da se nama Država zove Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca. Prema ovome svima drugim definicijama i nazivima koje nose separatističko i provincijalno obeležje nema mesta u školi (...).*²⁵

Iz navedenih razloga je ministar prosvjete Kraljevine SHS naredio svim pokrajinskim upravama i prosvjetnim inspektorima da istraju na zahtjevu da svi nastavnici prilikom predavanja koriste termin za naziv države kakav je u ustavu, a da se oni koji se ne budu pridržavali toga najstrožije kazne.

²³ Isto, 125.

²⁴ Isto.

²⁵ Arhiv Tuzlanskog kantona (dalje: ATK), fond Državne gimnazije Tuzla (dalje: DGT), kutija 18, Pokrajinska uprava za Bosnu i Hercegovinu direkcijama svih srednjih, stručnih i viših narodnih škola, *Protuustavna shvatanja o uređenju Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, Sarajevo, 13. marta 1922. godine.

Prilagođavanje nastavnog plana i programa učenicima iz Srbije

Nezadovoljstvo nastavnim planovima i programima u gimnazijama iskazivali su roditelji učenika koji su dolazili iz Srbije na službu u Bosnu i Hercegovinu. Njihova djeca školovala su se u Srbiji po nastavnim planovima i programima koji su se razlikovali od bosanskohercegovačkih. Zbog toga su roditelji, uglavnom činovnici i oficiri koji su iz Srbije premješteni u Bosnu i Hercegovinu, tražili od Ministarstva prosvjete Kraljevine SHS da se nastavni planovi i programi prilagode njihovoj djeci. To se posebno odnosilo na grčki jezik koji se nije izučavao u Srbiji i latinski čiji program u Srbiji nije bio kompatibilan sa bosanskohercegovačkim.

S tim u vezi Ministarstvo prosvjete je predložilo Zemaljskoj vladi za Bosnu i Hercegovinu da donese naredbu po kojoj bi se učenici čiji su roditelji iz Srbije potpuno oslobodili učenja grčkoga jezika, a da im se za savladavanje gradiva iz latinskoga jezika da dovoljno vremena.²⁶

Zemaljska vlada je, nakon što je dobila instrukcije iz Beograda, obavijestila Ministarstvo prosvjete Kraljevine SHS da je nastavni plan i program u nižim razredima (I-IV) srednjih škola u Bosni i Hercegovini u školskoj 1921/22. godini urađen prema načelima o uređenju srednjih škola u Kraljevini SHS tako da:

*(...) Djeca činovnika i oficira premještenih iz Srbije u Bosnu i Hercegovinu neće u nižim razredima imati nikakvih poteškoća da na ovdašnjim školama nastave svoje nauke. Što se tiče učenika viših razreda, čast je ovoj Zemaljskoj Vladi izvijestiti, da se je i dosada prema njima imalo dužnih obzira, da su im i direktori i nastavnici išli u susret do skrajnih granica mogućnosti, da se iz predmeta, kojih u srednjim školama u Srbiji ili nijesu učili ili bi ih učili u kasnijim razredima nego ovdje, tražilo od njih samo minimalno znanje, tako da ni ovakvi učenici nijesu imali da se bore s osobitim neprilikama ili poteškoćama. Ova će Zemaljska Vlada svim srednjim zavodima u zemlji izdati odmah potrebite upute, da se prema učenicima, koji dolaze iz Srbije, postupa u smislu gornjeg naređenja s tom dopunom da se grčki jezik zamijeni francuskim, koji su učenici iz Srbije učili počevši od nižih razreda (...).*²⁷

Promjene u nastavnim planovima i programima gimnazija vršene su i u narednome periodu, s ciljem da se oni izjednače sa nastavnim planovima i programima gimnazija u ostalim dijelovima Kraljevine SHS. Tako je školske 1922/23. godine važio nastavni plan predstavljen u tabeli 8.²⁸

26 AJ, fond 66, fascikl broj 1243, jedinica opisa 1492, *Ministarstvo prosvjete Kraljevine SHS Zemaljskoj vladi u Sarajevo*, Beograd, 9. augusta 1920. godine.

27 AJ, fond 66, fascikl broj 1243, jedinica opisa 1492, Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu Ministarstvu prosvjete Kraljevine SHS, *Olakšice učenicima koji dolaze iz Srbije*, Sarajevo, 21. augusta 1920. godine.

28 ABiH, fond Pokrajinske uprave za Bosnu i Hercegovinu (dalje: PUBiH), kutija 77, šifra 57/16/15, *Nacrpt plana za školsku 1922/23. godinu*, Sarajevo, 22. augusta 1922. godine; ATK, DGT, kutija 18, *Nacrpt plana za školsku 1922/23. godinu*. Sarajevo, 22. augusta 1922. godine.

Tabela 8.

Nastavni plan za gimnazije školske 1922/23. godine																			
Red. broj	Predmet	Reformirana nastava												Stara nast. osnova					
		I	II	III	IV			V			VI			VII			VIII		
					g	rg	r	g	rg	r	g	rg	r	g	rg	r	g	rg	r
1.	Vjeronauka	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	1	1
2.	Srp. ili hr. jez.	4	4	4	4	4	4	4	4	3	4	4	3	4	4	3	4	4	2
3.	Francus. jezik	-	4	4	3	3	3	3	3	3	3	3	3	-	3	3	-	3	3
4.	Latinski jezik	-	-	-	5	-	5	4	-	5	4	-	4	4	-	5	4	-	-
5.	Njemački jezik	-	-	-	-	3	-	3	3	-	3	3	3	3	3	3	3	3	3
6.	Grčki jezik	-	-	-	-	-	4	-	-	4	-	-	4	-	-	4	-	-	-
7.	Povijest	-	2	2	2	2	3	3	3	3	3	3	3	4	4	3	4	3	3
8.	Zemljopis	3	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	-	-	1	-	-	-	-
9.	Matematika	4	3	3	3	3	3	3	5	3	3	4	3	3	3	2	3	3	3
10.	Prirodopis	3	3	-	-	-	2	2	2	2	2	2	-	2	2	-	2	2	2
11.	Kemija	-	-	-	3	3	-	2	3	-	2	2	-	-	2	-	-	2	2
12.	Fizika	-	-	3	2	2	-	-	-	-	-	-	4	3	4	3/4	4	4	4
13.	Higijena	-	-	-	1	1	-	-	-	1	1	1	-	-	-	-	-	-	-
14.	Filozofija	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	2	3	3	3
15.	Deskriptiva	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	-	2	2	-	-	2	2
16.	Crtanje	3	3	3	-	3	-	-	2	-	-	2	-	-	2	-	-	2	2
17.	Kaligrafija	2	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
18.	Pjevanje	2	2	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
19.	Gimnastika	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Svega		25	28	27	29	30	30	30	30	31	31	32	32	32	32	31 32	32	32	32

Po novome nastavnom planu i programu reformirana je nastava u četvrtome, petome i šestom razredu gimnazija. U četvrtome razredu promjene su učinjene u sedmičnome broju sati koji je po starome planu iznosio 32, dok je po novome planu broj sedmičnih sati smanjen na 29. Sedmični broj sati u petome razredu smanjen je sa 32 na 30, a u šestome sa 32 na 31. Broj sedmičnih sati smanjen je i u drugome razredu sa 30 na 28, te u trećem sa 29 na 27.

Sa promjenama nastavnoga plana nastavljeno je i u narednome periodu. Tako je Ministarstvo prosvjete Kraljevine SHS 10. augusta 1923. godine odobrilo privremeni nacrt nastavnoga plana za srednje škole u Bosni i Hercegovini, za do tada nereformirane razrede (7. i 8. razred), koji se može vidjeti iz tabele 9.²⁹

²⁹ ATK, DGT, kutija 18, Pokrajinska uprava za Bosnu i Hercegovinu direkcijama svih državnih i privatnih gimnazija u Bosni i Hercegovini, *Privremeni nacrt nastavnog plana za srednje škole u Bosni i Hercegovini za školsku godinu 1923/24*, Sarajevo, 25. augusta 1923. godine.

Tabela 9.

Privremeni nacrt nastavnoga plana gimnazija u Bosni i Hercegovini školske 1923/24. godine								
Red. broj	Predmet	Razred						Svega
		VII			VIII			
		g	rg	r	g	rg	r	
1.	Vjeronauka	2	2	2	2	1	1	10
2.	Srpski ili hrvatski jezik	4	4	3	4	4	3	22
3.	Francuski jezik	3	3	3	3	3	3	18
4.	Latinski jezik	4	4	-	5	4	-	17
5.	Njemački jezik	-	3	3	-	3	3	12
6.	Grčki jezik	4	-	-	4	-	-	8
7.	Povijest	4	4	3	4	4	3	22
8.	Zemljopis	-	-	-	-	-	-	-
9.	Matematika	3	3	3	3	3	3	18
10.	Prirodopis	-	2	2	-	-	2	6
11.	Kemija	-	-	2	-	-	-	2
12.	Fizika	4	4	4	3	4	4	23
13.	Higijena	-	-	-	-	-	-	-
14.	Filozofija	2	-	-	2	3	3	10
15.	Deskriptiva	-	-	3	-	-	3	6
16.	Crtanje	-	-	2	-	-	2	4
17.	Kaligrafija	-	-	-	-	-	-	-
18.	Pjevanje	-	-	-	-	-	-	-
19.	Gimnastika	2	2	2	2	2	2	12

Po novome reformiranome nastavnome planu za sedmi i osmi razred gimnazije učinjene su promjene u sedmičnome broju sati kod pojedinih predmeta. Tako je povećan sedmični broj sati za srpski ili hrvatski jezik, francuski jezik, historiju, matematiku, prirodopis, crtanje, dok je smanjen sedmični broj sati iz geografije (zemljopisa). Nastavni predmeti fizika, hemija, filozofija, gimnastika, latinski, njemački i grčki jezik su i nakon reforme nastavnoga plana imali isti broj sati sedmično kao i ranije.

Ministarstvo prosvjete, Odjeljenje za Bosnu i Hercegovinu je 2. augusta 1924. godine izvijestilo direkcije svih državnih i privatnih srednjih škola u Bosni i Hercegovini da je:

(...) Gospodin Ministar Prosvjete svojom odlukom (...) od 17. jula ove godine, a po predlogu komisije sastavljene iz predstavnika sviju prosvjetnih odjeljenja i Ministarstva Prosvjete odlučio, da se od početka nove 1924/25. školske godine u svim srednjim školama osim u Sloveniji i klasičnim gimnazijama radi po

*ovom nastavnom planu: Veronauka u I i II razredu po dva časa nedeljno; Narodni jezik u I i II razredu po 5 sati nedeljno; Francuski jezik u II razredu 4 sata nedeljno; Geografija u I i II razredu po 3 sata nedeljno; Matematika u I i II razredu po 4 sata nedeljno; Prirodna nauka u I i II razredu po 3 sata nedeljno; Crtanje u I i II razredu po 3 sata nedeljno; Pevanje u I i II razredu po 2 sata nedeljno (...) O prednjem se izvještavate radi znanja s toga, da kaligrafija u buduće otpada (...).*³⁰

Udžbenici dolaze iz Beograda i Zagreba

U bosanskohercegovačkim srednjim školama korišteni su udžbenici koji su štampani u izdanju Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu i u izdanju Hrvatsko-Slavonsko-Dalmatinske vlade u Zagrebu, ali je bilo i onih udžbenika koji su štampani u Novome Sadu, Zadru, Karlovcu, Beču, Pragu, Leipzigu itd. Školske 1920/21. godine za 13 predmeta korištena su 123 udžbenika: za vjeronauku 15, srpski ili hrvatski jezik 9, latinski jezik 23, grčki jezik 14, francuski jezik 7, njemački jezik 7, arapski jezik 5, zemljopis i povijest 15, račun i geometriju 12, prirodopis 9, fiziku 2, hemiju 3 i filozofiju 2 udžbenika.³¹

Izdavač najvećega broja udžbenika bila je Hrvatsko-Slavonsko-Dalmatinska vlada u Zagrebu (67 ili 54,47% ukupnoga broja udžbenika) i Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu (15 ili 12,19%). Svi ostali izdavači učestvovali su sa 33,33% u ukupnome broju udžbenika koji su korišćeni u srednjim školama u Bosni i Hercegovini.

U školskoj 1924/25. godini u gimnazijama u Bosni i Hercegovini upotrebljavani su udžbenici koje je odobrilo Ministarstvo prosvjete Kraljevine SHS 27. juna 1924. godine.³²

Za 15 nastavnih predmeta u gimnazijama korišteno je 106 udžbenika. Autori tih udžbenika, izdavači itd, bili su uglavnom izvan Bosne i Hercegovine. Najveći broj udžbenika pisali su autori iz Hrvatske i Srbije, dok je samo mali broj bio iz Bosne i Hercegovine. Udžbenici koji su korišteni u gimnazijama u Bosni i Hercegovini štampani su uglavnom u Zagrebu i Beogradu, a samo ih je 14 ili 13,21% štampano u Bosni i Hercegovini.

Razlozi koji su utjecali na ovakvu strukturu udžbenika su mnogobrojni, a jedan od osnovnih je činjenica da su vlasti kroz čitav period 1918–1929. godine nastojale, i u tome uspijevale, da nametnu udžbenike koji su bili u skladu sa

30 ATK, DGT, kutija 19, Ministarstvo prosvjete Odjeljenje za Bosnu i Hercegovinu direktijama svih državnih i privatnih srednjih škola u Bosni i Hercegovini, *Novi nastavni plan*, Sarajevo, 11. augusta 1924. godine.

31 AJ, fond 66, fascikl broj 1243, jedinica opisa 1492, Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu Ministarstvu prosvjete Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca, *Udžbenici u srednjim školama Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 13. jula 1920. godine.

32 ATK, DGT, kutija 19, Ministarstvo prosvjete, Odjeljenje za Bosnu i Hercegovinu direktijama sviju državnih i privatnih srednjih škola u BiH. *Izmjene u naučnoj osnovi i udžbenicima u školskoj godini 1924/25. (za srednje škole u BiH)*, Sarajevo, 21. augusta 1924. godine.

dugoročnim političkim ciljevima Kraljevine SHS na području Bosne i Hercegovine. Tako su među autorima preovladavali Srbi, Hrvati i Slovenci, a u udžbenicima, posebno iz književnosti, historije i geografije, dominirala je teza o jednom "troimenom narodu".

Bilo je i slučajeva da iz nekih predmeta nije bilo dovoljno udžbenika bez obzira na činjenicu što je školska godina već bila počela. Tako je školske 1924/25. godine kasnilo štampanje sva tri udžbenika iz historije čiji je autor bio Milan Prelog. Ministarstvo prosvjete, Odjeljenje za Bosnu i Hercegovinu je o tome obavijestilo direkcije svih srednjih škola i upoznalo ih sa modalitetima preuzimanja pomenutih udžbenika nakon njihovoga štampanja.³³

Zaključak

Nakon ulaska Bosne i Hercegovine u Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca desile su se mnogobrojne promjene u organizaciji i radu državnih gimnazija. Te promjene su se odvijale postepeno iz godine u godinu. Vladajuće političke elite su preko gimnazija ostvarivale svoje političke, nacionalne, ekonomske, obrazovne i kulturne ciljeve. U periodu od 1918. do 1929. godine broj gimnazija u Bosni i Hercegovini je povećan sa 7 na 17. Broj učenika se povećao sa 2.279 na 6.655, a broj nastavnika sa 174 na 264. Gimnazije su pohađali učenici svih konfesija koje su živjele u Bosni i Hercegovini. U nastavnim planovima i programima uklanjani su sadržaji čiji su odgojni ciljevi bili u skladu sa interesima austrougarskog režima, a isticana je odanost srpskoj vladajućoj dinastiji Karađorđevića. Vladajuća elita širila je ideju o "jednom troimenom narodu", nastojeći da stvori jedinstven politički, ekonomski, obrazovni i kulturni prostor. U grupi nacionalnih predmeta (historija, geografija, srpski ili hrvatski jezik) izvršene su značajne promjene, tako što je akcenat stavljen na historiju i geografiju Srba, Hrvata i Slovenaca, a za školsku lektiru su propisana djela iz srpske, hrvatske ili slovenačke književnosti. Najveći broj udžbenika pisali su autori iz Hrvatske i Srbije, dok je samo mali broj bio iz Bosne i Hercegovine. Među autorima su preovladavali Srbi, Hrvati i Slovenci, što je bilo u skladu sa nazivom i poimanjem države. Udžbenici koji su korišteni u gimnazijama u Bosni i Hercegovini štampani su uglavnom u Hrvatskoj i Srbiji (Beogradu i Zagrebu) i to 92 od ukupno 106, a samo ih je 14 ili 13,21%, štampano u Bosni i Hercegovini. U bosanskohercegovačkim gimnazijama nastavnici su bili u zvanju profesora, suplenta, predmetnoga učitelja, privremenoga predmetnoga učitelja, učitelja vještina i privremenoga učitelja vještina. Godišnja plaća profesora iznosila je 2.400-6.000 dinara, a direktora škole 6.000-7.000 dinara.

33 ATK, DGT, kutija 19, Ministarstvo prosvjete, Odjeljenje za Bosnu i Hercegovinu direkcijama sviju državnih i privatnih srednjih škola u BiH. *Izmjene u naučnoj osnovi i udžbenicima u školskoj godini 1924/25. (za srednje škole u BiH)*, Sarajevo, 21. augusta 1924. godine.

Summary

After the entry of Bosnia and Herzegovina into the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, there have been numerous changes in the organization and work of state gymnasiums. These changes took place gradually from year to year. The ruling political elites realized their political, national, economic, educational and cultural goals through gymnasiums. In the period from 1918 to 1929, the number of gymnasiums in Bosnia and Herzegovina increased from 7 to 17. The number of students increased from 2,279 to 6,655, and the number of teachers from 174 to 264. The gymnasiums were attended by students of all the confessions that lived in Bosnia and Herzegovina. Curricula and contents in the curricula whose educational goals were in line with the interests of the Austro-Hungarian regime have been removed, and the commitment to the Serbian ruling dynasty of Karađorđević was emphasized. The ruling elite spread the idea of a “one nation with three names”, striving to create a unique political, economic, educational and cultural space. Significant changes have been made in the group of national subjects (history, geography, Serbian or Croatian language), with emphasis on the history and geography of Serbs, Croats and Slovenians and Serbian, Croatian or Slovenian literature. The largest number of textbooks were written by authors from Croatia and Serbia, while only a small number were from Bosnia and Herzegovina. Among the authors, the Serbs, Croats and Slovenes were predominant, which was in accordance with the name and state of the state. Textbooks used in gymnasiums in Bosnia and Herzegovina were printed mostly in Croatia and Serbia (Belgrade and Zagreb), of which 92 out of 106, and only 14 or 13.21% were printed in Bosnia and Herzegovina. In Bosnian-Herzegovinian gymnasiums, the teachers were in the profession, the suplent, the subject teacher, the temporary subject teacher, the teacher of skills and the temporary teacher of skills. The annual salaries of professors amounted to 2,400-6,000 dinars, while the school principal's salary was 6,000-7,000 dinars.

ORGANIZACIJA I RAD GRAĐANSKE ŠKOLE TRGOVAČKOG SMJERA U GRADAČCU OD 1921. DO 1943. GODINE

Apstrakt: Rad govori o organizaciji i radu Građanske škole trgovačkog smjera u Gradačcu u vremenskom periodu 1921-1943. godine. Posebna pažnja je posvećena istraživanju dostupne arhivske građe pomoću koje su autori utvrdili tačan datum otvaranje škole, pošto su ranije objavljene publikacije davale različite podatke. U radu se također govori o nastavnom osoblju koje je radilo u Građanskoj školi trgovačkog smjera i učenicima koji su pohađali navedenu školu. Na kraju smo istakli i značaj koji je škola imala u privrednom, kulturnom i obrazovnom pogledu za šire područje Gradačca i njegove stanovanike. Period Drugog svjetskog rata je bio poseban izazov za ovu školu, koja je zbog ratnih dejstava, neimaštine, čestih smjena raznih „vlasti“ i nedostatka nastavnog kadra i zatvorena 1943. godine.

Ključne riječi: Građanska škola trgovačkog smjera, Gradačac, nastavno osoblje, učenici, objekat škole, Drugi svjetski rat.

ORGANIZATION AND WORK OF CIVIL TRADE SCHOOL IN GRADAČAC FROM 1921 TO 1943.

Abstract: The paper speaks about the opening of the Civil Trade School in Gradačac. Special attention has been paid to the search for archival material by means of which we have discovered the exact date of opening the school, since previously published publications gave different data. The paper also discusses teaching staff who worked at the School. In the end, we emphasized the importance that the school had in the economic, cultural and educational sense for the wider area of Gradačac and its inhabitants.

The paper details constant long-standing efforts of the municipal authorities to open the school and its teaching staff and students. The Second World War was a special challenge for this school, which was due to war, poverty, frequent shifts of various “authorities” and lack of teaching staff. Due to these, the school was closed in 1943.

Key words: Civil Trade School, Gradačac, teaching staff, pupils, school building, World War II.

Uvod

Nakon završetka Prvog svjetskog rata 1.12.1918. Bosna i Hercegovina je ušla u sastav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Bilo je to ujedinjenje različitih južnoslavenskih država sa različitim stepenom privrednog, političkog, socijalnog i kulturnog stepena razvoja. Pismenost i školstvo kao glavni pokretači razvoja jednog društva u to vrijeme su bili na niskom nivou, posebno se to odnosilo na Bosnu i Hercegovinu. Osnovni problemi su bili nedovoljan broj škola, mali broj uključene djece u sistem obrazovanja i veliki procenat nepismenog stanovništva. Mreža osnovnih škola ostala je nepomijenjena u odnosu na austrougarski period.¹ U austroograskom periodu školstvom je bilo obuhvaćen nedovoljan broj učenika osnovnih i srednjim obrazovanjem, a univerzitetskog nije ni bilo. Analiza iz 1900. godine je pokazala da je bilo svega 10 fakultetski obrazovanih Bošnjaka koji su fakultete završavali van granica Bosne i Hercegovine, najčešće u Austriji i Zagrebu.²

U međuratnom periodu situacija će se promijeniti na bolje, ali i dalje nedovoljno, jer je i dalje bio veliki broj nepismenog stanovništva.³

Kada je u pitanju srednje obrazovanje u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca isto je bilo u nadležnosti Ministarstva prosvjete. Nadležnost se ogledala između ostalog u imenovanju školskih uprava, premještanju nastavnog kadra, otvaranju i zatvaranju državnih i privatnih škola, gradnji školskih objekata, odobravanju udžbenika i finansiranju rada škola.⁴

Građanske škole, kao vid školovanja su nastale u Evropi u 19. stoljeću, a u Bosni Hercegovini se pod tim nazivom javljaju tek u periodu između dva svjetska rata. U austroograskom periodu djelovale su trgovačke škole koje su radile prema programu austrougarskih građanskih škola.⁵ Školu su pohađala djeca starosti od 11 do 14 godina, a školovanje je trajalo četiri godine.⁶

1 Školske 1918/19. godine je bilo 426 narodnih osnovnih škola koje je pohađalo 48.909 učenika. Senaid Hadžić, Sead Selimović, *Kultura i tradicija u Bosni Hercegovini – višemilenijski kontinuitet*, Tuzla 2012, 405.

2 Husejn Alić, Muslimani s fakultetskom diplomom, *Narodna uzdanica, kalendar za godinu 1940, (1358–1359. po Hidžri)*, godina VIII, Islamska dionička štamparija Sarajevo, 160-168.

3 Prema Popisu stanovništva iz 1921. godine u Jugoslaviji je bilo nepismeno 50,5 % stanovništva, *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31.3.1931. godine*, knjiga III, Opšta državna statistika, Državna štamparija Beograd 1938, 4-32.

4 Sead Selimović, Organizacija i rad učiteljskih škola u Bosni i Hercegovini u periodu 1918-1929. godine, *Arhivska praksa*, br. 12, Tuzla 2009, 442-443. (dalje: S. Selimović, *Organizacija i rad učiteljskih škola*).

5 S. Selimović, *Organizacija i rad učiteljskih škola*, 331.

6 Mitar Papić, *Školstvo u Bosni Hercegovini (1918–1941)*, Sarajevo 1984, 55. (dalje: M. Papić, *Školstvo u BiH*).

Školstvo u Gradačcu i okolini do kraja Prvog svjetskog rata

Osnovnu pismenost u Bosni i Hercegovini u osmanskom i austrougarskom periodu djeca su sticala u vjerskim ustanovama. Bošnjačka djeca su učila vjersku obuku i arapsko pismo u sibjan mektebima, a kasnije više obrazovanje u ruždijama, gdje su učili i svjetovne predmete. U Gradačcu⁷ su jedan period djelovale dvije ruždije.⁸ Prva ruždija je osnovana u Svircu, a otvorio ju je Osman kapetan oko 1800. godine. Drugu ruždiju je otvorio Murat-kapetan 1812. godine. Objekat je u centru grada, sagradio Murat-kapetan, a u narodu je bila poznata kao *Muradija*.⁹

Pravoslavna i katolička djeca također su se opismenjivala u odgovarajućim vjerskim bogomoljama i kod vjerskih službenika. Fra Ilija Starčević je 1823. godine uz dozvolu Husejn-kapetana Gradašćevića, bez da se dogovaro sa Portom u Carigradu, osnovao prvu svjetovnu osnovnu školu u Bosni i Hercegovini. Školu je pohađalo 120 djece u Tolisi na Savi.¹⁰ Husejn-kapetan je poklonio zemlju na kojoj je izgađena škola i prateći objekti. Uz školu je trebala da bude i bašta za obuku djece iz osnova poljoprivrede. Fra Ilija Starčević je jedno vrijeme bio i jedini učitelj u toj školi.¹¹

Srpski lobiji su napravili projekat za ustrojstvo srpskih škola. Projekat su predložili valiji Asin-paši 1873. godine. Isti je obuhvatao otvaranje osnovnih škola u Modriči, Obudovcu, Crkvini i Gradačcu. U Gradačcu je predlagano da se otvori i realka. Predlagano je da utemeljivač i pomagač bude sultan Abdul Aziz. Realka je trebala da ima dva razreda, a završna dva da se nastave u Novom Sadu. Nastavnici i udžbenici su trebali biti iz Srbije. Školu bi pohađala samo srpska djeca, jer muslimanska su obučavana da nastave školovanje u ruždijama, a hrvatska djeca su bila orijentisana na dalje školovanje u Hrvatskoj. Projekat je predviđao da učenici plaćaju veći dio školarine, dok bi određeni dio sredstava za izdržavanje škole davali bogati sugrađani, uglavnom srpski trgovci. Najviše se računalo na trgovca Jovu Babića, koji je došao pod čudnim okolnostima iz Sandžaka, a obogatio se najviše kupujući bogatstvo Husejn-kapetana u bescijenje. Takav prijedlog Babić je odmah odbio i bio izložen jakoj kritici štampe iz Novog Sada.¹² Projekat je nastao desetak godina poslije masovnog protjerivanja muslimana iz Srbije, tačnije 1864. godine, kada su nastali gradovi Bosanski Šamac i Orašje, tada nazvani kao Gornja i Donja Azizija.¹³ U konačnici projekt nije dobio podršku i nije bio realiziran.

7 Više o historiji Gradačca vidjeti u: Esad Zukić, *Prilozi historiji Gradačca od 1888. do 1992*, Izdavač OFF-SET, Tuzla, 2014, 17.

8 U Gradačcu u bile dvije ruždije, jedna u naselju Svirac, a druga u centru grada. Esad Tihić, *Bosanski Šamac kroz historiju*, Izdavač Sulejman Tihić, Sarajevo, 2005, 73.

9 Esad Sarajlić, *Gradačac sa okolinom u prošlosti*, BZK Preporod, Gradačac 2007, 447. (dalje: E. Sarajlić, *Gradačac sa okolinom*).

10 Muhamed Hadžijahić i Teufik Imamović, *Gradačac i okolina (nacrt za monografiju)*, Narodni univerzitet Gradačac, Gradačac 1960, 53. (dalje: M. Hadžijahić, T. Imamović, *Gradačac i okolina*).

11 Esad Tihić, *Bosanski Šamac kroz historiju*, Izdavač Sulejman Tihić, Sarajevo 2005, 73. (dalje: E. Tihić, *Bosanski Šamac kroz historiju*).

12 M. Hadžijahić, T. Imamović, *Gradačac i okolina*, 54-58.

13 Esad Tihić, *Bosanski Šamac kroz historiju*, 45.

Osnovno školstvo za vrijeme austrougarske uprave se mijenja, na način da se obrazovanje i odgoj djece seli iz bogomolja u školske objekte izgrađene za tu namjenu. Školu su pohađala djeca svih vjera, ali su išla u zasebne objekte. Nastava je bila na bosanskom jeziku kao i udžbenici. Naziv bosanski jezik uveden je 1883. godine, a ukinut 1907. godine, kada je uveden termin srpsko-hrvatski jezik.

Tokom austrougarske uprave osnovne škole su otvarane na području Gradačca slijedećim redom. Prvo je otvorena škola u Gradačcu 1891. godine, zatim u Tramošnici 1907. godine, u Turiću 1910. godine, u Pelagićevu 1912. godine, u Zelinji Srednjoj 1914. godine, u Skugriću Gornjem 1915. godine, u Porebricama 1918. godine i u Zelinji Gornjoj 1927. godine.¹⁴ Raniji podatak da je osnovna škola u Gradačcu otvorena 1886. nije tačan, jer prvi učitelj u Gradačcu, Srećko Britvec, nije radio posao učitelja, već je bio inspektor. Počeo je raditi posao učitelja 1891. kada je završena i zgrada škole.¹⁵

Osnivanje Građanske škole trgovačkog smjera u Gradačcu

Prvi zahtjev za otvaranje srednje građanske škole u Gradačcu je bio u austrougarskom periodu, kada je 1913. godine delegacija Opštinskog poglavarstva iskoristila priliku putovanja u Zemaljsku vladu u Sarajevo i tražila otvaranje građanske škole trgovačkog smjera u Gradačcu. Dogovor je bio skoro postignut, ali je 1914. godine buknuo Prvi svjetski rat i dogovor je propao.¹⁶ Škola je otvorena 1921. godine, nakon ustrajnih insistiranja lokalnih vlasti. Gradska uprava je 19.3.1919. godine podnijela molbu Zemaljskoj Vladi u Sarajevo da se u Gradačcu otvori građanska škola. U međuvremenu je načelnik Opštine Gradačac, Izet-beg Jahić, uputio molbu Ministarstvu za trgovinu i industriju da se otvori građanska škola trgovačkog smjera. Molbu je ovjerio i sreski načelni, Vladimir Stojić napisavši, „vidio i najtoplije preporučio“. U molbi je navedeno da Gradačcu treba takva škola obzirom da Kotar Gradačac ima preko 50.000 duša¹⁷, ima brojne osnovne škole i pokriva tri naseljena mjesta, Bosanski Šamac, Modriću i Gradačac, a blizu je još i Odžak. Dalje se navodi da su centri sa srednjim školama znatno udaljeni: Brčko 36 km, Tuzla 76 km, Derventa 62 km, te da je Gradačac u prethodnoj vlasti bio potpuno u svakom pogledu dobro zapostavljen.¹⁸

14 E. Sarajlić, *Gradačac sa okolinom*, 468.

15 Esad Sarajlić, *Javna ustanova Osnovna škola „Dr. Safvet-beg Bašagić“ Gradačac 1891-2016*, OFF –SET, Tuzla 2016, 19.

16 M. Hadžijahić, T. Imamović, *Gradačac i okolina*, 37.

17 Prema Popisu stanovništva iz 1921. godine Kotar Gradačac je imao 56.846 stanovnika (pravoslavni 20.441, rimokatolika 17.988, muslimana 18.266, grkokatolika 21, evangelika 6 i izraelićana 124), Kraljevina Jugoslavija, Opšta državna statistika, *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31.1.1921*, Državna štamparija, Sarajevo 1932, 222.

18 Arhiv Bosne i Hercegovine (dalje: ABiH), fond Pokrajinska uprava za Bosnu i Hercegovinu, br. 47/92/2 od 24.5.1923.

Na zahtjev Gradske uprave od 19.3.1919. godine, Zemaljska vlada je odgovorile tek 14.7.1919. godine rekavši „da pitanje otvaranja Građanske škole još nije uzela u pretres, radi nestašice kvalifikovanih nastavnih stručnih lica“.¹⁹

Pošto zahtjev nije pozitivno riješen, Gradsko vijeće Gradačca je u maju 1921. godine uputilo deputaciju Zemaljskoj vladi u Sarajevo i tražilo opet da se dozvoli otvaranje građanske škole. Tom prilikom vladin povjerenik za prosvjetu, Stjepa Grdić, usmeno je dao obećanje da će brzo poslati pozitivno rješenje. Kako odobrenje nije došlo, Gradsko vijeće je 27.6.1921. godine usvojilo Zaključak da se preko Okružne oblasti u Tuzli dostavi molba u Beograd, u Ministarstvo prosvjete Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. U molbi se navodi da građanstvo Gradačca „moli privolu“ da se u njihovom gradu otvori viša narodna škola početkom školske 1921/22. godine tipa kakvih već ima u mnogim mjestima.²⁰

Ministarstvo prosvjete Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Odjeljenje za osnovnu nastavu je ovaj puta pozitivno reagovalo na molbu i javilo Sreskom načelstvu u Gradačcu da obavijesti Gradsku upravu u Gradačcu da se „načelno“ u Gradačcu otvori viša narodna škola trgovačkog smjera, pod uslovom da gradska uprava obezbijedi plate nastavnicima i snosi sve troškove daljeg održavanja. Ministarstvo prosvjete je dopisom ON broj 27.069 potpisanim od strane načelnika Odjeljenja za osnovnu nastavu, od 6.7.1921. godine obavijestilo Zemaljsku vladu u Sarajevu da je Prijedlog Zemaljske vlade Bosne i Hercegovine, br. 77.929 od 15.6.1921. godine usvojen te da je odobreno da se početkom školske 1921/22. godine u Gradačcu otvori Viša narodna škola, trgovačkog smjera, te su precizno navedeni uslovi koji treba da budu ispunjeni od strane Opštine Gradačac.²¹

Osnivanje škole

Početak rada Građanske škole trgovačkog smjera u Gradačcu nije bio precizno definisan u do sada nama dostupnim pisanim stručnim i naučnim djelima, tj. nije objavljen tačan datum njenog osnivanja. U objavljenim publikacijama i radovima početak rada škole ide od 1920. do 1926. godine. Mitar Papić je naveo da je Državna mješovita građanska škola trgovačkog smjera u Gradačcu otvorena 1926. godine, pozivajući se i na Đorđa Pejanovića rekavši da iako je otvorena rano nisu mogli doći do više podataka o njenom radu.²² Esad Tihić je također naveo da je Državna mješovita škola u Gradačcu otvorena 1926. godine²³, a Esad Sarajlić navodi da je Trgovačka škola radila od 1920. do 1922, a zatim kao Građanska škola trgovačkog

19 ABiH, Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu (dalje: ZVBiH), br. 74812/IV 2 od 14.7.1919.

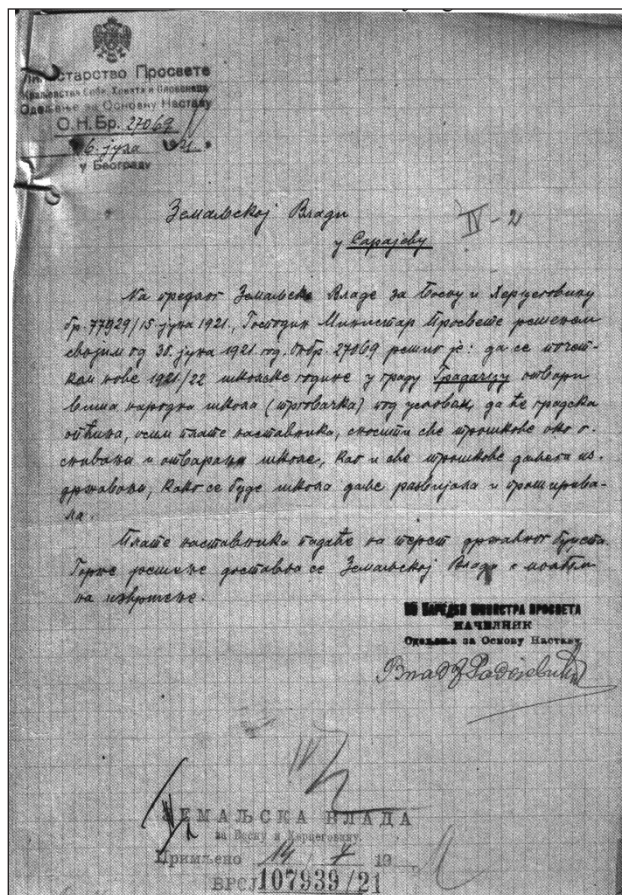
20 ABiH, ZVBiH, br. 74812 /IV 2 od 14.7.1919.

21 ABiH, ZVBiH, br. 74812 /IV 2 od 14.7.1919.

22 M. Papić, *Školstvo u BiH*, 71.

23 E. Tihić, *Bosanski Šamac kroz historiju*, 168.

smjera, radila od 1926. do 1943. godine.²⁴ U drugom djelu je naveo da je u Gradačcu 1922. godine otvorena Državna mješovita škola građanskog smjera²⁵, a u trećem

Slika 1. Odobrenje Ministarstva prosvjete za otvaranje Građanske škole u Gradačcu.

djelu stoji da je u Gradačcu tokom 1920. godine otvorena Građanska škola trgovačkog smjera.²⁶ Ovu različitost u navođenju godine osnivanja Trgovačke škole u Gradačcu gospodin Sarajlić objašnjava činjenicom da je koristio različite izvore prilikom pisanja tri navedena djela. Esad Zukić i Sejad Berbić u svom djelu su naveli da školstvo u Gradačcu ima dugu tradiciju te da je Trgovačka škola otvorena 1920. godine.²⁷ Interesantno je da niko od autora nije naveo izvor koji je koristio u određivanju godine osnivanja škole.

Želeći istražiti i rasvijetliti ovu nedoumicu vjerodostojne podatke autori su potražili u Arhivu Tuzlanskog kantona te u Školskom glasniku iz 1921. godine pronašli podatke o premještanju Bosnić Pane, direktora Trgovačke

škole u Brčkom u Trgovačku školu u Gradačcu, te premještanje Bosnić Terezije, učiteljice viših razrednih škola iz Trgovačke škole u Brčkom u Trgovačku školu u Gradačcu.²⁸ Radi se o zvaničnim podacima objavljenim u tadašnjem Godišnjaku Službenog lista za školstvo, koji je izlazio tromjesečno. Podatak pobija sve navode

24 Esad Sarajlić, *Historijski razvoj srednjoškolskog obrazovanja u Gradačcu do 1995. godine*, Gradačac 2011, 60. (dalje: E. Sarajlić, *Historijski razvoj srednjoškolskog obrazovanja*).

25 E. Sarajlić, *Gradačac sa okolinom*, 483.

26 Esad Sarajlić *Gradačac od 1945. do 1991*, Javna biblioteka „Alija Isaković“ Gradačac, Gradačac 2003, 275.

27 Esad Zukić, Sejad Berbić, *60 godina zdravstva u Gradačcu*, Javna biblioteka „Alija Isaković“ Gradačac, Gradačac 2005, 13.

28 *Školski glasnik*, Školski službeni list Pokrajinske uprave za Bosnu i Hercegovinu, od 31. decembra 1921, godina XII, komad 10-12.

o otvaranju Trgovačke škole u Gradačcu poslije 1921. godine. Dokumenti koje su autori pronašli u Arhivu Bosne i Hercegovine su potvrdili da je bračni par Bosnići došao u Gradačac u jesen 1921. godine.²⁹

Premještanje bračnog para Bosnić nije bilo ništa neobično, jer su u tom periodu nastavno osoblje, ali i druge činovnike i službenike često premještali iz jednog mjesta u drugo. Bračni par Bosnić je u proljeće iste 1921. godine, već bio premješten iz derventske škole u Brčko.³⁰ Osim toga te godine je Trgovačka škola u Brčkom prestala sa radom, a 1923. godine je otvorena Trgovačka akademija u Brčkom. Trgovačka akademija je bila viši stepen naobrazbe u odnosu na Građansku školu, a uslov za upis je bio za obje škole isti, završena osnovna škola.³¹

Istraživanje nastavljeno u Arhivu Bosne i Hercegovine je donijelo nove izvore. U protokolu Pokrajinske uprave 1922-1924. godine³² u popisu srednjih škola u Bosni Hercegovini za 1920. godinu nema škole u Gradačcu, što znači da Trgovačka škola tada nije postojala. U istom protokolu za 1921. godinu³³ u popisu srednjih škola prvo su nabrojane gimnazije, učiteljske škole, vjerske škole, a zatim stručne škole, trgovačke, tekstilne i poljoprivredne. Među navedenim trgovačkim školama spominje se i Trgovačka škola u Gradačcu sa naznakom jedan razred. Ovaj podatak govori da je škola počela sa radom 1921. godine. Tačan datum početka rada Trgovačke škole je 21.9.1921. godine.³⁴

Zapisnici sa prvih sjednica Trgovačke škole u Gradačcu

U Arhivu Bosne i Hercegovine čuvaju se prvi zapisnici Trgovačke škole u Gradačcu. Autori su proučili prva tri koja su datirana 6.2.1922. godine (br. 76-79-12), 21.3.1922. godine (br. 76-79-23) i 14.5.1922. godine (br. 76-79-45) iz kojih se vidi da su se sjednice održavale redovno i često, te da su se zapisnici dostavljali nadležnom ministarstvu u Sarajevu. Zapisnici obiluju pojedinostima, ali teškoću u razumijevanju predstavljaju skraćanice koje je koristio zapisničar, a koje više nisu u upotrebi.

Prvi zapisnik evidentiran pod brojem 76-79-12 od 6.2.1922. godine donosi vrlo korisne podatke o školi. Navodi se da je određeno stručno nadzorno tijelo dalo povoljnu ocjenu za nastavu iz srpsko-hrvatskog i njemačkog jezika, ali su i uočene

29 ABiH, *Zapisnik Trgovačke škole u Gradačcu br. 76-79-12* od 6.2.1922, Statistički godišnji iskaz, br. Š6713K 76 od 6.1.1922.

30 Bosnić Pane je premješten iz Muške preparandije u Derventi, a Bosnić Terezija iz Više dječake škole u Derventi u Trgovačku školu u Brčkom. Školski glasnik, godina XII, Sarajevo 31.3.1921, kom 1-3.

31 M. Papić, *Školstvo u BiH*, 71.

32 ABiH, Pokrajinska uprava 1922-1924, sumarno-analitički inventar, br. 67-174-2.

33 ABiH, Pokrajinska uprava 1922-1924, sumarno-analitički inventar, br. 67-10-31-33, Knjige za škole i biblioteke - popis škola u Bosni i Hercegovini, Dopis se šalje ispred Ministarstva za školstvo Bosne i Hercegovine, Ministarstvu prosvjete, Odjeljenju za srednju nastavu u Beograd, 22.11.1921.

34 ABiH, *Zapisnik Trgovačke škole u Gradačcu br. 76-79-12* od 6.2.1922, Statistički godišnji iskaz, br. Š6713K 76 od 6.1.1922.

poteškoća oko uključivanja učenika u fizičke (sokolske) vježbe. Iz Zapisnika se saznaje i imena prosvjetnih radnika škole. Direktor je bio Pane Bosnić, a nastavnici Terezija Bosnić, Mirko Popović, Jakov Barišić i Hilmi-Ahmed Muftić. Zatim se navodi ime učenika Karanović Milutina, koji se isključuje iz svih zavoda. Zapisnik sadrži i Statistički godišnji iskaz³⁵ o upisu učenika na početku školske 1921/22. godine. Naveden je broj učenika po nacionalnoj i polnoj pripadnosti, ali bez imena učenika.

Школа № 4

Школарска школа у Трговацу.

Статистички годишњи изказ

о упису на почетку школ. год. 1921/1922.

Број уписа по полу	Срп. правосл.		Муслиман.		Рим. Католи.		Јевреји		Црпа		Укупно
	муж.	жен.	муж.	жен.	муж.	жен.	муж.	жен.	муж.	жен.	
Црпа	25	6	13	1	3	1	2	0	37	8	45

Школа отворена 20 септембра 1921. године.

Трговац, 6. јануара 1922.

Директор:

Боснић

Slika 2. Statistički godišnji iskaz za školsku 1921/22. godinu.³⁶

Kako se iz tabele može vidjeti školu je pohađalo ukupno 45 učenika, 37 učenika i 8 učenica. Po konfesionalnoj strukturi se vidi da je najviše učenika bilo pravoslavne vjeroispovijesti 25, zatim muslimanske 14, rimokatoličke 4 i jevrejske 2 učenika.

Na kraju Statističkog godišnjeg iskaza stoji napomena da je škola otvorena 21.9.1921. godine i to samo prvi pripremni razred. Statistički godišnji iskaz je datiran 6.1.1922. godine i potpisan od strane direktora. Napisan je ćirilicom izuzetno lijepim krasnopisom.

Objekat škole

Pitanje objekta u kojem bi srednja škola djelovala nije bilo tako komplikovano kao dozvola za samo otvaranje škole. Objekat u kojem je djelovala Trgovačka škola je izgrađen 1893. godine. U istom je nakon izgradnje bila smještena osnovna škola,

³⁵ ABiH, Trgovačka škola u Gradačcu, Statistički godišnji iskaz, br. Š6713K 76 od 6.1.1922.

³⁶ ABiH, Zapisnik Trgovačke škole u Gradačcu br. 76-79-12 od 6.2.1922, Statistički godišnji iskaz, br. Š6713K 76 od 6.1.1922.

a poslije Prvog svjetskog rata u objektu je djelovala Trgovačka škola. Kasnije je u istom objektu djelovala i Niža realna gimnazija.³⁷

Slika 3. Fotografija objekta Građanske škole u Gradačcu, nastala sedamdesetih godina prošlog stoljeća.

U Gradačcu je bilo već dogovoreno da se zgrada bivše Srpsko-pravoslavne škole ustupi Opštini Gradačac i da se koristi za otvaranje građanske škole. Prema dogovoru Opština je trebalo da tom zgradom raspolaže u narednih dvadeset godina te da ne plaća kiriju. Ustupljen je i već postojeći inventar, klupe, stolice, stolovi i ostalo. Zgrada se morala renovirati i popraviti. U tom smislu Načelstvo Okruga tuzlanskog je 30.12.1919. godine tražilo od Građevinske direkcije u Sarajevu odobrenje za renoviranje zgrade. Srpsko-pravoslavna opština u Gradačcu je 3.8.1921. godine dozvolila da se u njihovoj bivšoj zgradi može otvoriti građanska škola. Eparhijski upravni i prosvjetni savjet u Tuzli je odobrio ovaj dogovor sa važnošću od početka septembra 1921. godine.³⁸ Građanska škola je djelovala u navednom objektu sve do zatvaranja 1943. godine.

Nastava i nastavno osoblje

U školi su se izučavali slijedeći predmeti: vjeronauka, srpski ili hrvatski jezik, francuski ili njemački jezik, istorija, račun opšti i trgovački, prirodopis, fizika, hemija, nauka o trgovini, knjigovodstvo, muški ručni rad, ženski ručni rad i domaćinstvo, crtanje, pjevanje, lijepo pisanje, higijena, gimnastika, građansko pravo i dužnost i stenografija. Nastava je trajala četiri godine, nakon čega se polagala opširna matura. Završni ispit se sastojao iz pismenog i usmenog dijela. Pismeni dio ispita je bio iz srpskog ili hrvatskog jezika i knjigovodstva, a usmeni

³⁷ E. Sarajlić, *Historijski razvoj srednjoškolskog obrazovanja*, 37.

³⁸ *Kulturno-historijsko naslijeđe Gradačca*, Zbornik radova sa naučnog skupa, Gradačac 28.5.2016, 117-120.

dio ispita iz srpskog ili hrvatskog jezika, njemačkog jezika, zemljopisa, istorije i matematike. Kontrolu rada škole vršilo je Ministarstvo prosvjete i davalo svoje stručno mišljenje.³⁹

Polaznici građanskih škola su u početku bili diskriminirani, jer učenici nisu mogli prelaziti iz te škole u gimnaziju ni pod kakvim uslovima. Tek od 1929. godine donesena je odluka da učenici građanskih škola mogu polagati određene ispite i nakon toga se upisati u gimnaziju.⁴⁰

Prema saznanjima do kojih su autori došli u školi je ukupno radio dvadesetjedan nastavnik od 1921. do 1943. godine. Imena nastavnog osoblja donose se u tabeli 1, i kako se može vidjeti većina nastavnika se duže zadržala u ovoj školi.

Može se reći da je to bio jedan solidan broj nastavnika, iako postoji mogućnost da ih je bilo i više, ali da nisu svi evidentirani.

Ime i prezime	Vremenski period	Zvanje
Bosnić Pane	1921.	profesor i direktor
Bosnić Terezije	1921.	učiteljica viših škola
Slobodan Živojinović	1922-nije poznato	prof. historije i direktor
Irena Sić	1930-1940.	prof. njemačkog i ručni rad
Jerko Tešulov	1930-1940.	profesor
Slavica Tešulov	1930-1940.	profesor
Dimitrije Zagorac	1926-1940.	prof. matematike i direktor
Golub Janjušević	1926-1941.	profesor
Desanka Janjušević	1926-1941.	profesor
Senija Midžić	1926-1940.	prof. ručni rad i dom.
MarkoPopović	1926-1940.	vjeronauka pravoslavna
Josip Barišić	1926-1940.	vjeronauka katolička
Kasim ef. Ibrišimović	1926-1940.	vjeronauka islamska
Hasan Saračević	nepoznato	profesor
Ibrahim ef. Tufekčić	nepoznato	vjeronauka islamska
Hafiz ef. Avdić	nepoznato	vjeronauka islamska
Tereza Nikić	1942-1943.	nastavnik
Angela Klun Kunce	1940.	nastavnik
Ankica Barać	1942-1943.	nastavnik
Svojimir Jamšek	1942-1943.	upravitelj škole
Branko Desselbruner	Nepoznato - 1943.	profesor

Tabela 1. *Spisak nastavnog osoblja Građanske škole trgovačkog smjera u Gradačcu.*

39 E. Sarajlić, *Historijski razvoj srednjoškolskog obrazovanja*, 9.

40 Isto, 41.

Građanska škola trgovačkog smjera je zatvorena 1943. godine. Tada je upravitelj škole bio Svoimir Jamšek, a radili su slijedeći nastavnici: Tereza Nikić, Angela Kunce, Senija Midžić, Ankica Barać i Branko Desselbruner.

Učenici drugog razreda školske 1935/36. godine

Mnogo učenika je pohađalo Građansku školu trgovačkog smjera u Gradačcu. Nažalost nisu sačuvane matične knjige iz kojih bi se mogli imati tačni podaci, koliko je bilo učenika i njihova imena, te koliko je učenika završilo školovanje. Gospodin Safet Ramića iz Gradačca, danas penzioner je ustupio sliku učenika Građanske škole trgovačkog smjera generacija školske 1935/36. godine sa profesoricom Sić Irenom iz Zagreba. Na slici je i njegov rođak, stariji od njega, sin gradskog pekara, Rame Kamberovića, koji je nažalost umro od tuberkuloze pluća nezavršivši školu.⁴¹

Slika 4. Učenici II razreda Građanske škole trgovačkog smjera sa prof. Irenom Sić.⁴²

Popis imena po sjećanju su dali Mustafa Jašarević i Mustafa Kikić, koji su također bili polaznici tog razreda.⁴³

41 Tada je medicina imala skromne uspjehe u liječenju tuberkuloze. Zdravstvena služba u Gradačcu u predratno vrijeme je imala četiri ljekara, ali je od tuberkuloze ipak umiralo između 150 i 200 bolesnika godišnje (od 24 do 50 na 10.000 stanovnika). Podaci preuzeti iz Robert Fried, *Rad socijalno-medicinskih ustanova u Tuzli u godini 1923*, Tuzla 1927, 6.

42 Fotografija u vlasništvu gosp. Safeta Ramića iz Gradačca, snimljena u Gradačcu 1936.

43 Obojica su rođeni 1922. godine. Bili su odlični učenici i među prvima su iz Gradačca otišli u partizane. Kikić je poslije rata bio do penzionisanja načelnik Vojnog odsjeka u Gradačcu, a Jašarević je radio u Državnoj bezbjednosti.

Prvi red odozgo, slijeva na desno: Ragib Mujić iz Mionice, Stažić Mato iz Kornice, Avdić Sejdo iz Gradačca, Jovović Radovan iz Gradačca, Novalić Osman iz Gradačca, Čelosmanović Smajl iz Gradačca, Ilić Obrad iz Skugrića, Lazić Milenko iz Gradačca, Jovanović Jovo iz Skugrića.

Drugi red odozgo, slijeva na desno: Ćosić Osman - podvornik, Lejić Jovan iz Skugrića, Mujić Hakija iz Gradačca, Kamberović Rajif iz Gradačca, Ljubović Midhat iz Gradačca, Majstorović Antun iz Kornice, Idrizović Hasan iz Gradačca, Matanović Ilija iz Turića, Bistrić Sadik iz Gradačca, Kikić Mustafa iz Gradačca.

Treći red odozgo, sjede slijeva na desno: Hopikić Muharem iz Gradačca, Hećimović Avdo iz Mionice, Jarvaš Ljubica iz Gradačca, Ljubović Devleta iz Gradačca, Sić Irena - profesorica iz Zagreba, Kraus Tirica - apotekareva kćerka iz Gradačca, Islamović Hasan iz Gradačca, Čelosmanović Ševket iz Gradačca, Topčić Orhan iz Gradačca.

Četvrti red odozgo, sjede slijeva na desno: Bahić Ibrahim iz Gradačca, Jašarević Mustafa iz Gradačca, Zlamalik Vinko iz Gradačca, Desselbrumer Davorin iz Gradačca, Imamović Savret iz Gradačca, Mujić Husejn iz Gradačca i Husić Muharem iz Gradačca.

Period Drugog svjetskog rata

Početkom Drugog svjetskog rata stanje u cijelom društvu se mijenja pa tako i u oblasti školstva. Nastavno osoblje kao i učenici sa svojim porodicama se osipaju, ali je škola ipak uspijevala održavati nastavu. Vlasti su se smjenjivale, a ljudi su pokušavali da se prilagode novonastaloj situaciji. Bivši učenici Građanske škole trgovačkog smjera su se uključivali prema uzrastu u razne aktivnosti koje je organizovao Narodnooslobodilački pokret. Mnogi bivši učenici su otišli u partizane, a u ratnim dejstvima dvanaest ih je poginulo. Učenici koji su pohađali Građansku školu i Ruždiju u Gradačcu su bili dorasli za rat i odlazak u partizane, ali su se aktivno uključivali i u akcije čišćenja grada od ratnih posljedica, čišćenje kruga ratne bolnice, škole i drugih objekata i radili sve što je bilo od općeg interesa. Kada bi išli gradskom alejom išli bi u stroju po dva i pjevali partizanske pjesme.⁴⁴

U Gradačcu je za vrijeme Drugog svjetskog rata djelovala skojevska grupa sastavljena uglavnom od bivših učenika Građanske škole trgovačkog smjera. Ta grupa je dala veliki doprinos da na gradačaćkom području nije bio međunacionalnih krvoprolića, iako je u Gradačcu, kratko vrijeme, boravio po zlu poznati Vjećeslav Montani, koji je u Brčkom učinio strašna zlodjela.⁴⁵ Na slici br. 5 se vide bivši učenici Građanske škole trgovačkog smjera koji su u toku Drugog svjetskog rata aktivno učestvovali u Narodnooslobodilačkom pokretu. Fotografija je nastala u Gradačcu 1.5.1942. godine, a na slici su (stoje slijeva na desno): Šefket Čelosmanović, Šefik Đulić, Šefik Šakić, Fehim Halilović, Orhan Topčić, Mustafa

44 Sjećanja primarijus dr. Esada Zukića iz Gradačca.

45 Esad Tihić, *Gradačac 1941. do 1945. godine*, Javna ustanova Javna biblioteka „Alija Isaković“ Gradačac, Gradačac 2008, 20.

Sendić, Kemal Halilović, (čuče s lijeva na desno) Husić Muhamed, Jašarević Mustafa, Abdulhamidović Mehmedalija i Nezić Osman.⁴⁶

Slika 5. Bivši učenici Građanske škole trgovačkog smjera u Gradačcu, 1.5.1942.⁴⁷

Nažalost zbog ratnih dejstava opštinske vlasti su morale obustaviti nastavu i zatvoriti školu. Posljednja generacija učenika Građanske škole trgovačkog smjera je završila školu 1943. godine. U odjeljenju je bilo 16 učenika: Abdagić Abdulah, Božanov Ana, Delić Hasan, Hak Ivo, Ivanković Jadranka, Jahić Ibrahim, Jašarević (Husejna) Mustafa, Jovanović Ksenija, Koprić Mehmed, Majstorović Tvrtko, Mijačević Ivica, Mikulić Ivica, Sarajlić Zurahudin, Šakić Mina, Šehović Fahrudin i Trakić Hasan. Nabrojani učenici su uglavnom iz centra grada, a nekolicina je iz okolnih sela i iz drugih susjednih mjesta.

Značaj Građanske škole trgovačkog smjera u Gradačcu

Otvaranje Građanske škole trgovačkog smjera u Gradačcu bio je prvorazredni događaj od velikog kulturnog, obrazovnog, privrednog i opšteg značaja. Značajno je bilo i za susjedna mjesta jer u novootvorenoj školi je bilo učenika i iz tih okolnih mjesta. Polaznici škole iz Gradačca su bila djeca uglavnom iz centra grada, ali je bilo i djece sa sela. Djeca iz Turića i Skugrića su dolazila pješke ili kada je lijepo vrijeme na biciklu, ako su ga imala. Po nivou pružanja obuke građanska škola je bila između osnovne škole i gimnazije, a u rangu niže gimnazije. Pripremala je djecu za

46 Mehmedalija Tufekčić, *Gradačac u 1941. godini: sjećanja*, Svjetlost, Sarajevo 1975, 122. (dalje: M. Tufekčić, *Gradačac u 1941*).

47 M. Tufekčić, *Gradačac u 1941*, 122.

rad na radnim mjestima u zanatskom, privrednom, trgovačkom, administrativnom, političkom i drugim sektorima.

Ova škola je formirala dosta stručnog kadra koji se pokazao korisnim, nezamjenjivim, poslije završetka Drugog svjetskog rata. Ti stručnjaci su radili kao rukovodioci u novim radnim organizacijama, bili političari na svim nivoima vlasti, administrativci, sportisti i dr.

Osim obrazovnog veoma je bio naglašen i odgojni rad sa učenicima. Učenici su se strogo odgajali i ponašali su se kulturnije u odnosu na ostale sugrađane. Prema drugima su morali biti vrlo pažljivi i kulturni. Profesorica Angela Kunce je nalazila uvijek prostora i vremena da učenike uputi kako da se ponašaju na ulici, kako da budu učtivi, da obavezno pozdravljaju prolaznike, posebno ugledne osobe (presjednika opštine, ljekara, veterinara i sl). Govorilo se tada da su učenici cvijet gradske inteligencije. Učenici su bili kontrolisani u krugu škole i na ulici. Izlasci su bili ograničeni te se učenici nisu smjeli kretati ulicama nakon 20 sati ljeti, a zimi nakon 18 sati.

Zadnja generacija učenika, iako brojno mala, svega šesnaest učenika dala je nekoliko vrlo značajnih i uspješnih pojedinaca. Tako je Ivanković Jadranka završila Ekonomski fakultet u Osijeku, zatim u Rijeci na Ekonomskom fakultetu završila sve stepene napredovanja, bila asistent, docent, profesor, redovni profesor, bila prodekan i dekan, napisala dva udžbenika, objavila mnogo stručnih i naučnih radova, primila brojna priznanja. Jašarević (Husejna) Mustafa završio je medicinski fakultet, specijalizirao ortopediju, doktorirao, postao redovni profesor, šef Katedre za ortopediju u Tuzli, objavio veliki broj stručnih radova, primio veći broj stručnih i političkih priznanja. Mikulić Ivica poznat kao stručan službenik na više raznih poslova. Sarajlić Zurahudin sposoban dugogodišnji sudija i advokat. Trakić Hasan neumoran učitelj, a kasnije visokopozicioniran političar.⁴⁸

Nakon završetka Drugog svjetskog rata dolazi do reorganizacije školstva. Tada se gase građanske škole, a otvaraju se niže realne gimnazije.⁴⁹ U Gradačcu je Rješenjem Ministarstva prosvjete u novembru 1945. godine ukinuta Građanska škola, a otvorena Niža realna gimnazija.⁵⁰ Novoformirana škola je radila u istoj zgradi sa istim prosvjetnim kadrom. Na kraju možemo konstatovati da je Kraljevina Jugoslavija, u periodu između dva svjetska rata, Gradačcu dala samo jednu izuzetnu vrijednost, a to je Građanska škola trgovačkog smjera, na čijim temeljima je lako započela svoj rad Niža realna gimnazija, odmah nakon Drugog svjetskog rata. Drugog napretka, znamenitosti, zgrada, ustanova ili infrastrukture nije bilo. Gradačac je bio praktično na margini svih pozitivnih događanja tog perioda.

Zaključak

Građanska škola trgovačkog smjera u Gradačcu je započela sa radom 21.9.1921. godine. Škola je smještena u renoviranu zgradu bivše Srpsko-pravoslavne

48 E. Sarajlić, *Historijski razvoj srednjoškolskog obrazovanja*, 4.

49 *Isto*.

50 Rješenje je objavljeno u „Službenom listu Bosne i Hercegovine“, br. 24. novembra 1945.

škole, koja je ustupljena Opštini Gradačac zajedno sa postojećim inventarom, klupama, stolicama i stolovima. Prvi postavljeni nastavnici su bili Bosnić Pane, direktor i Bosnić Terezija, učiteljica. Prvo pripremno odjeljenje je imalo ukupno 45 učenika, 37 učenika i 8 učenica. Građanska škola trgovačkog smjera u Gradačcu je djelovala do 1943. godine. Rješenjem Ministarstva prosvjete u novembru 1945. godine ukinuta je Građanska škola, a otvorena Niža realna gimnazija.

U periodu između dva svjetska rata, Kraljevina Jugoslavija je Gradačcu dala samo jednu izuzetnu vrijednost, a to je Građanska škola trgovačkog smjera. Drugog napretka, znamenitosti, zgrada, ustanova ili infrastrukture nije bilo, tako da je Gradačac bio praktično na margini svih pozitivnih događanja tog perioda.

Tokom dvadesetdvije godine rada Građanske škole trgovačkog smjera obrazovale su se i odgojile brojne generacije. Nažalost nisu sačuvane matične knjige učenika te ne možemo sa sigurnošću utvrditi koliko učenika je pohađalo i završilo školu. Mnogi učenici Građanske škole trgovačkog smjera u Gradačcu su postigli značajne rezultate u daljem školovanju i radu, napravili uspješne karijere i tako znatno doprinijeli razvoju društva i sredine u kojoj su djelovali, što potvrđuje da je otvaranje ove škole bilo više nego opravdano i da je škola uspješno ispunila svoju obrazovnu misiju.

Summary

The Civil Trade School in Gradačac started its work on 21st of September 1921. The school was housed in a renovated building of the former Serbian Orthodox School, which was handed over to Gradačac Municipality along with existing inventory, benches, chairs and desks. The first teachers were Bosnić Pane, the director and Bosnić Tereza, teacher. The first preparatory department had a total of 45 students, 37 students and 8 pupils. The School in Gradačac operated until 1943. By decision of the Ministry of Education, in November 1945, the School was abolished and the Gymnasium was opened.

In the period between the two world wars, the Kingdom of Yugoslavia gave Gradačac only one extraordinary thing, the Civil Trade School. There was no other progress, monument, building, institution or infrastructure, so that Gradačac was practically on the margins of all the positive events of that period.

During the twenty-two years of the School, it educated many generations. Unfortunately, there are no registered student books and we can not determine with certainty how many students have attended and completed the school. Many graduates in Gradačac have achieved significant results in further education and work, have made a successful career and thus contributed significantly to the development of society and the environment in which they worked, confirming that the opening of this school was more than justified and that the school was successful fulfilled its educational mission.

OPISMENJAVANJE STANOVNIŠTVA U SJEVEROISTOČNOJ BOSNI U PERIODU OBNOVE

Abstrakt: *U periodu uoči Drugog svjetskog rata u Bosni i Hercegovini je bilo preko 70% nepismenog stanovništva. Nepismenost je bila posebno velika na selu, prije svega zbog nepostojanja škola u velikom broju sela, ali i zbog patrijarhalnih odnosa i interesa vlasti. Za vrijeme rata stanje se još više pogoršalo, tako da je nakon oslobođenja Bosna i Hercegovina posebno, ali i cijela Jugoslavija bila suočena s nesrazmjerno velikim brojem nepismenog stanovništva. Proces opismenjavanja stanovništva odvijao se intenzivno u periodu Obnove. Uporedo s obnavljanjem ratom razorene privrede i infrastrukture, radilo se i na opismenjavanju stanovništva. Bio je to prvi korak u sveobuhvatnom procesu narodnog prosvjećivanja, preduslov i interes za uključivanje stanovništva u društveno-politički život zemlje.*

U radu će se pratiti proces opismenjavanja stanovništva u sjeveroistočnoj Bosni, odnosno uglavnom na području koje je u periodu 1945–1947. godine obuhvatao Okrug Tuzla. Najjednostavniji i najbrži način da se stanovništvo opismeni bilo je putem organizovanja analfabetskih tečajeva. Objasniti će se način osnivanja i rada tečajeva, te donijeti podatke o broju, rukovodiocima, polaznicima i rezultatima rada analfabetskih tečajeva na području sjeveroistočne Bosne.

Poseban osvrt daće se na rezultate opismenjavanja predstavljene kroz državne i partijske, regionalne i lokalne statističke podatke, te Popis stanovništva u Bosni i Hercegovini od 15. marta 1948. godine.

Ključne riječi: *Opismenjavanje stanovništva, Obnova, analfabetski tečajevi, sjeveroistočna Bosna.*

IMPROVING LITERACY IN NORTHEASTERN BOSNIA DURING THE RESTORATION PERIOD

Abstract: *In the period before the Second World War, in Bosnia and Herzegovina, there were over 70% of the illiterate population. Illiteracy was particularly high in the countryside, primarily due to lack of schools in a large number of villages, but also due to patriarchal relations and the interests of the authorities. During the war, the situation worsened even further, so after the*

liberation Bosnia and Herzegovina in particular, and the entire Yugoslavia was faced with a disproportionately large number of illiterate people. The literacy process of the population took place intensively in the period of Reconstruction. Alongside the renewal of the war-ravaged economy and infrastructure, the literacy of the population also worked. It was the first step in a comprehensive process of national enlightenment, a precondition and interest in involving the population in the country's socio-political life.

In this paper we will follow the literacy process of the population in northeastern Bosnia, that is, mainly in the area that was in the period 1945-1947. year included the District of Tuzla. The simplest and fastest way for the population to be literate was by organizing analytical courses. We will explain the method of setting up and running courses, and will provide information on the number, leaders, students and results of the work of analytical courses in the area of northeastern Bosnia.

Special emphasis will be placed on the results of literacy presented through state and party, regional and local statistical data, and the Population Census in Bosnia and Herzegovina from March 15, 1948.

Key words: *Literacy, restoration, analytical courses, northeastern Bosnia.*

Borba protiv nepismenosti i borba za kulturno uzdizanje zadire u našu opštu borbu za obnovu i izgradnju zemlje...Osim poboljšavanja obrazovne strukture društva, podizanja kulturno-prosvjetnog nivoa naroda i brzog prevazilaženja viševjekovnog zaostajanja „likvidacijom“ nepismenosti trebalo je obezbijediti osposobljavanje što većeg broja stanovnika za uključivanje u društveno-politički život, privredu, proizvodnju, obnovu i izgradnju i omogućiti ideološko i agitaciono-propagandno delovanje preko štampe i literature na što šire slojeve do tada nepismenog i za pisane propagandne poruke nepristupačnog stanovništva.¹

Iz ovog citata se najbolje vidi, osim kulturno-prosvjetnih, koji su to još bili ciljevi i zadaci opismenjavanja stanovništva.

Uvodna razmatranja

Opismenjavanje stanovništva Bosne i Hercegovine poslije Drugog svjetskog rata nije bilo poseban predmet dosadašnjih istraživanja u historiografiji Bosne i Hercegovine već je samo djelimično tretirano dovođenjem u kontekst prilikom obrade drugih tema.²

1 Citati iz dokumenta Ministarstva prosvjete Demokratske Federativne Jugoslavije iz 1945. godine, Branka Doknić, Milić F. Petrović, Ivan Hofman (prir.), *Kulturna politika Jugoslavije 1945–1952*, Zbornik dokumenata, knjiga 1, Arhiv Jugoslavije, Beograd 2009, 271.

2 Za razliku od Bosne i Hercegovine u kojoj je ovo pitanje tek djelimično obrađeno, i to na lokalnom nivou: Semir Hadžimusić, *Analfabeti i tečajevi* i opismenjavanje stanovništva na području

Nepismenost stanovništva bila je veliki problem za vrijeme Kraljevine Jugoslavije, ali je posljedicama Drugog svjetskog rata stanje dodatno usložnjeno.

Prema popisu stanovništva iz 1921. godine u Jugoslaviji je bilo napismeno 50,5% stanovnika, dok je 1931. godine nepismenih (nepismeni i bez oznake pismenosti) bilo 4.408.471 stanovnika ili 44,6%.³ U Drinskoj banovini, koja je obuhvatala i skoro cijelo područje sjeveroistočne Bosne⁴, stanje pismenosti prema popisu stanovništva iz 1931. godine je bilo slijedeće: čita i piše – 377.994 (37,5%), samo čita 4.057 (0,4%), nepismeni i bez oznake pismenosti 626.280 (62,1%). Na području sreza Tuzla nepismeno je bilo 47.853 stanovnika ili 74,6%.⁵

Što se tiče područja današnje Bosne i Hercegovine 1931. godine nepismenost je iznosila preko 70%. Najveći broj nepismenih bio je na selu i kretao se od 80 do 90%. Najteže stanje je bilo u srezovima prozorski, cazinski, vlasenički i dr, u kojima je nepismenost iznosila preko 80%.

Prema podacima vlasti nepismenost žena u Bosni i Hercegovini 1939. godine je iznosila 87,65%, a muškaraca 56,46%. Manji broj pismenih nalazio se u gradovima i većim naseljima, dok su sela zbog nedostatka škola bila pretežno nepismena. Opismenjavanje je 1939. godine bilo u samom začetku, tada je u Bosni i Hercegovini održan 21 tečaj, a opismunjeno 1.827 stanovnika. U kritikama nakon Drugog svjetskog rata se isticalo to da je ostalo takvo stanje u Bosni i Hercegovini bi se godišnje opismenilo svega 0,5% stanovnika, što je pokazatelj da je tadašnja vlast željela da narod ostane nepismen.⁶

Lukavca 1945–1953. godine, *Baština sjeveroistočne Bosne*, Časopis za baštinu, kulturno-historijsko i prirodno naslijeđe, br. 6, Tuzla 2014, 54–61; Jasmin Jajčević, Opismenjavanje u Tuzli u periodu 1945–1953. godine, *Baština sjeveroistočne Bosne*, Časopis za baštinu, kulturno-historijsko i prirodno naslijeđe, br. 7, Tuzla 2015, 25–36. U susjednim zemljama su posljednjih godina rađena historiografska istraživanja nacionalne i regionalne historije na ovu temu: Dragomir Bondžić, Opismenjavanje u Jugoslaviji i Srbiji u periodu 1945–1950: nasleđe, ciljevi, tok, rezultati i nedostaci, *Andragoške studije*, br. 1, Institut za pedagogiju i andragogiju, Beograd 2010, 91–110; Nenad Perošević, Miloš Krivokapić, Prosvjećivanje naroda i problem nepismenosti u Crnoj Gori i Jugoslaviji 1947–1951, *Annales, Series Historia et sociologia*, br. 26/2, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Koper 2016, 317–330; Leček Suzana, Suradnja HKD “Napredak” i Seljačke sloge u kampanji opismenjavanja, Časopis za suvremenu povijest, god. 36, br. 3, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2004, 1101–1126.

3 Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine, knjiga III, *Prisutno stanovništvo po pismenosti i starosti*, Opšta državna statistika, Državna štamparija, Beograd 1938.

4 U ovom radu pod područjem sjeveroistočne Bosne uglavnom se misli na područje Okruga Tuzla, koji je kao Okrug sa 12 srezova (bijeljinski, brčanski, bosanskošamački, lukavački, gradačački, ugljevički, kladanjski, loparski, srebrenički, tuzlanski, vlasenički i zvrnički srez) definisan *Zakonom o teritorijalnoj podjeli Federalne Bosne i Hercegovine na okruge, srezove i područja mjesnih narodnih odbora*, „Službeni list Federalne Bosne i Hercegovine“, br. 11, Sarajevo 18. 8. 1945; Vera Katz, *Društveni i ekonomski razvoj Bosne i Hercegovine 1945–1953*, Sarajevo 2011, 107–161; Izet Šabotić, Društveno-političke i privredne karakteristike šireg tuzlanskog područja od 1945. do 1953. godine, *Saznanja*, Časopis za historiju, br. 1, Tuzla 2005, 277–278.

5 Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine, knjiga III, *Prisutno stanovništvo po pismenosti i starosti*, Opšta državna statistika, Državna štamparija, Beograd 1938, 4–32.

6 Arhiv Bosne i Hercegovine (dalje: ABiH), fond Ministarstva prosvjete (dalje: MPBiH), Odjeljenje za narodno prosvjećivanje, dokument broj. 257/51, *Likvidacija nepismenosti i kulturno masovni rad, materijal s konferencije*, Sarajevo 1951, 1–2.

Za vrijeme Narodnooslobodilačkog rata⁷ (1941–1945), uprkos uslovima rata, kadrovskih i materijalnih nedostataka, radilo se na opismenjavanju vojnika, ali i stanovništva na oslobođenim teritorijama. Počeli su sa radom analfabetski tečajevi, čija je osnovna organizacija koja se dograđivala nakon oslobođenja, upravo uspostavila tokom NOR-a. U radu tečajeva uglavnom su korišteni stari bukvari za osnovne škole, ali radilo se i na izradi novog bukvara za tečajeve. Prema dostupnim podacima navodi se da je isti napisan negdje u Semberiji, ali da nije štampan. Također, organizovani su jednomjesečni kursevi za rukovodioce tečajeva. Suzbijanje nepismenosti bila je briga narodnooslobodilačkih odbora i antifašističkih masovnih organizacija.⁸

Nakon oslobođenja Bosne i Hercegovine opismenjavanje će u okviru planskog narodnog prosvjećivanja dobiti pravi intenzitet i ulogu kako bi država što prije došla do potrebnog kadra za proces Obnove⁹ zemlje, ali i društveno-politički rad.

Organizacija opismenjavanja – analfabetski tečajevi

Kulturna politika u Bosni i Hercegovini bila je prožeta i vođena u duhu temeljnih opredjeljenja narodnooslobodilačke borbe i revolucije zasnovanih na slobodi i ravnopravnosti svih njenih naroda i narodnosti. Zastupano je shvatanje da bez kulturnog razvitka ne može biti ni uspješnog ekonomskog, ni društvenog razvitka.¹⁰ Glavni preduslov za sve bio je pismen čovjek, zbog čega je opismenjavanje stanovništva u prvim godinama poslije Drugog svjetskog rata dobilo posebnu pažnju u kulturno-prosvjetnoj politici države i partije.

Osnovno opismenjavanje pozicionirano je kao jedan od prvih zadataka u svim dokumentima partije i nove „narodne“ vlasti. Ovim zadatkom, procesom, trebalo je mobilizirati kako prosvjetne organe i nastavnički kadar, tako i sve

7 Više u: Milorad Gajić, Kulturna aktivnost u Bosni i Hercegovini u toku narodnooslobodilačkog rata, *Prilozi*, br. 4, Sarajevo 1968, 413-421; Đorđe Lazarević, Sjeveroistočna Bosna krajem oslobodilačkog rata. Od septembra 1944. do maja 1945, *Glasnik arhiva i DARBiH*, godina X-XI, knjiga X-XI, Sarajevo 1970/71, 157-213.

8 ABiH, MPBiH, dok. 257/51, *Likvidacija nepismenosti i kulturno-masovni rad, materijal s konferencije*, 3-5.

9 Jugoslavija, zemlja koju je četverogodišnji rat gotovo potpuno razorio bila je uglavnom obnovljena u rekordnom vremenu, za oko tri godine. U aprilu 1947. godine Narodna skupština FNRJ je donijela *Zakon o prvom petogodišnjem planu razvitka narodne privrede*. Dakle, od aprila 1945. do aprila 1947. godine je formalno-pravno završena Obnova zemlje. Međutim, ista će, doduše manjim intenzitetom, trajati i u narednim godinama. Što se tiče perioda koji će biti proučavan u temi kojom se bavi ovaj rad, historijski međaš će biti pomjeren na 15. mart 1948. godine, kada je održan prvi postratni Popis stanovništva. Upravo, podaci dobijeni ovim popisom dati će sliku stanja pismenosti stanovništva u Bosni i Hercegovini i Jugoslaviji u periodu Obnove. Više vidi u: Dušan Bilandžić, *Historija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Glavni procesi 1918–1985*, Zagreb 1985, 112-113.

10 Husnija Kamberović, *Prema modernom društvu. Bosna i Hercegovina od 1945. do 1953. godine*, Tešanj 2000, 45.

društveno-političke organizacije. Dakle, „likvidacija nepismenosti“ nije bila samo jedan kulturno-prosvjetni program; ona je imala dimenzije općeg društvenog pokreta. Zbog toga što je veći dio nepismenog stanovništva bio na selu, opismenjavanje je vršeno, najviše u zimskim mjesecima, u takozvanim „zimskim kampanjama narodnog prosvjeđivanja“. Već u junu 1945. prišlo se sistematskom organizovanju rada na suzbijanju nepismenosti, napravljen je plan akcije za 5 godina i plan obuhvatanja polaznika u analfabetske tečajeve. U toku ljeta 1945. formirani su mjesni kulturno-prosvjetni odbori sa zadatkom da organizuju rad na likvidaciji nepismenosti. Ministarstvo prosvjete NR BiH, u saradnji sa povjereništva i odborima za prosvjetu i kulturu na nižim nivoima, organizovalo je seminare za rukovodioce analfabetskih tečajeva, te obezbjedilo polazna materijalna sredstva za njihov rad.¹¹

U ovom periodu poslije oslobođenja Ministarstvo prosvjete je imalo u planu štampanje 1.200.000 bukvara za odrasle, te preko 40.000 uputstava za rukovodioce tečajeva. Također, Ministarstvo prosvjete je svake godine štampalo razni propagandni materijal o značaju opismenjavanja, obavljivalo članke u štampi i slično. U novembru svake godine počinjala je agitacija za uključivanje građana u tečajeve kroz proslavu „nedjelje narodnog prosvjeđivanja“, kada su se organizovale priredbe, mitinzi, izložbe, proslave, a sve u cilju da se pripremi teren za rad tečajeva. U septembru mjesecu 1947. godine formirana je Zemaljska komisija za likvidaciju nepismenosti pri Ministarstvu prosvjete, koja je davala pomoć sreskim komisijama za likvidaciju nepismenosti i samim tečajevima, kao i omogućavala bolju saradnju masovnih organizacija na ovom pitanju.¹²

Najekonomičniji i najjednostavniji put za relativno brzo rješavanje problema nepismenosti bili su upravo analfabetski tečajevi.

U upustvima o kulturno-prosvjetnom radu koje je Ministarstvo prosvjete iz Sarajeva u junu 1945. godine dostavilo Okružnim narodnim odborima, u pogledu analfabetskih tečajeva u uvodu stoji da bez pismenog čovjeka ne može da bude prave politike, već glasine, spletke, priče i predrasude, ali ne politika. Zbog toga se nalaže da se što više vremena iskoristi za organizovanje i rad na tečajevima, da se napravi spisak nepismenih i da se u svakom mjestu, zaseoku, tvornici ili gdje god postoji najmanje 5 nepismenih otvori jedan analfabetski tečaj. Pored analfabetskih tečajeva odlučeno je da se formiraju tečajevi općeg znanja, tečajevi za produžno obrazovanje i stručni tečajevi.¹³

U nastavnom planu i programu za analfabetske tečajeve istaknuto je da je cilj njihovog osnivanja suzbijanje nepismenosti te da oni trebaju da obuhvate sve nepismene od 14 do 45 godina i djecu odraslu za školu u mjestima gdje nema škole.

11 ABiH, MPBiH, dok. 257/51, *Likvidacija nepismenosti i kulturno masovni rad, materijal s konferencije*, 3-5.

12 ABiH, MPBiH, *Naveden dokument*, 6-7; Mitar Papić, *Školstvo u Bosni i Hercegovini 1941–1955. godina*, I, Sarajevo 1981, 85-87. (dalje: M. Papić, *Školstvo u BiH*).

13 Arhiv Tuzlanskog kantona (dalje: ATK), fond Okružnog narodnog odbora Tuzla (dalje: OKNOT), k. 19, f. 2, dok. 2603/3, *Ministarstvo prosvjete NR BiH Okružnom narodnom odboru Tuzla*, Sarajevo 16. juni 1945.

Propisano je da tečajeve osnivaju Mjesni odbori preko svojih kulturno-prosvjetnih odsjeka. Tečajeve mogu osnivati i masovne organizacije, ali pod nadzorom mjesnih prosvjetnih vlasti. Za rad tečaja potrebno je imati nastavnika, prostorije i materijal za rad. Predviđeno je da nastava traje najmanje deset nedjelja, a više od polovine nastavnih sati planirano je za učenje osnovne pismenosti maternjeg jezika. Na ostalim satima predviđeno je učenje prostih računskih operacija, te čitanje članaka iz književnosti i historije s posebnim osvrtom na narodnooslobodilačku borbu.¹⁴

U Bosni i Hercegovini je 1945/1946. godine održano 5.091 tečajeva sa samo 900 rukovodioca tečajeva, 1947. godine je održano 8.319 tečajeva sa 7.981 predavačem, dok je 1948. godine bilo 11.852 tečaja sa 10.985 predavača. Broj predavača/rukovodioca i broj tečajeva u Bosni i Hercegovini će se izjednačiti 1949. godine kada je održano 11.735 tečajeva sa isto toliko predavača. Najmanji broj predavača u odnosu na broj tečajeva u periodu 1945-1947. godine bio je u Bosni i Hercegovini, dok je u ostalim republikama uglavnom bilo nešto više predavača u odnosu na broj tečajeva.¹⁵

Broj polaznika tečajeva u Bosni i Hercegovini i broj opismenjenih u periodu 1945–1948. godine izgledao je ovako: 1945/1946. (131.450 polaznika, 87.024 opismenjenih, 66,2%), 1947. (207.157 polaznika, 126.742 opismenjenih, 61,2%), 1948. (235.709 polaznika, 191.055 opismenjenih, 81,1%). Iz navedenog vidimo da je 1948. godine opismunjeno najviše stanovnika Bosne i Hercegovine, te da je ovo godina s najvećim procentom opismenjenih upisanih polaznika tečajeva u Bosni i Hercegovini uopće.

Dio tečajeva je na oslobođenim teritorijama sjeveroistočne Bosne započeo i prije zvaničnog završetka rata. Jedan od takvih je i analfabetски tečaj u tuzlanskom naselju Bukinje, koji je počeo s radom 29. novembra 1944. godine, a završio 17. marta 1945. godine. Rukovodilac tečaja je bila učiteljica Gordana Sandić. Bilo je upisano 12, a tečaj je završilo 11 žena, polaznica. Svim tečajkama su izdata uvjerenja o završenom analfabetском tečaju, o čemu izvještava Prosvjetni odsjek Narodnooslobodilačkog odbora za Okrug Tuzlanski.¹⁶ Donosimo i primjer analfabetskog tečaja iz Moluha kod Tuzle, o čemu je podniet izvještaj 15. decembra 1944. godine. Tečaj se održavao u mektebu, u početku je bilo oko 60 upisanih, a od kako je rukovođenje istim preuzeo E. Kulenović, tečaj je pohađalo do 35 polaznica, dakle sve su djevojke, odnosno žene. Udatih je četvrtina, a sve su do 35 godina starosti. „udate žene s većom možda voljom se zalažu, ali teže shvataju i manje rade kod kuće“, ističe Kulenović, koji navodi da je prostorija mekteba mala i za 20, a ne 30 učenika, koliko ih prisustvuje tečaju. U početku nije bilo ni table ni klupa, sada imaju, navodi rukovodilac tečaja u svom izvještaju s kraja 1944. godine.¹⁷

14 ATK, fond Sreski narodni odbor Tuzla (dalje: SNOT), k. 93, f. 1, *Nastavni plan i program za analfabetske tečajeve*, 1947.

15 Nenad Perošević, Miloš Krivokapić, *Prosvjećivanje naroda i problem nepismenosti u Crnoj Gori i Jugoslaviji 1947–1951*, *Annales, Series Historia et sociologia*, br. 26/2, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Koper 2016, 317-330.

16 ATK, OKNOT, k. 19, f. 1, *Završen analfabetски tečaj u Bukinju*, Tuzla, 26. mart 1945.

17 ATK, OKNOT, k. 33, dok. 4338/1, *Analfabetски tečaj u Moluhama*, Tuzla, 15. decembar 1944.

Opismenjavanje u sjeveroistočnoj Bosni

I u sjeveroistočnoj Bosni, kao i u ostalim dijelovima Bosne i Hercegovine i Jugoslavije, da bi se moglo pristupiti uspostavljanju široke mreže analfabetskih tečajeva, prvo se pošlo sa obrazovanjem rukovodioca analfabetskih tečajeva. Do sredine juna 1945. godine na području Okruga Tuzla su održana 4 tečaja za rukovodioce analfabetskih tečajeva na kojima su stekla znanje 84 polaznika, i to 4 iz Bijeljine, 21 iz Tuzle, 10 iz Vlasenice, 5 sa Trebave, 4 iz Zvornika, 2 sa Romanije. Od 38 polaznika koji su pohađali tečaj u Gradačcu, 14 ih je bilo iz Bosanskog Šamca.

Na ovim tečajevima se radilo po nastavnom planu i programu ZAVNOBiH-a, primali su se iole pismeni ljudi koji su na tečajevima trebali dodatno se obrazovati. Ove tečajeve za rukovodioce u Tuzli su vodili nastavnici iz učiteljskog tečaja, građanske škole i jedan učitelj. Međutim, vlasti nisu bile zadovoljne radom ovdje obrazovanih rukovodioca tečajeva, tako da su zahtjevali da se u nove tečajeve za rukovodioce primaju polaznici sa završena 4 razreda osnovne škole ili s nešto završene gimnazije.¹⁸

U Brčkom se kao rukovodioci tečajeva u brčanskom srezu u junu 1945. godine navode: Ahmet Slomić iz Brčkog (završena gimnazija), Vera Burović, Brčko (učiteljska škola), Darinka Vučelić, Požega (učiteljska škola), Zora Milorad, Lijevno (učiteljska škola), Luka Brkić, Oštra Luka (osnovna škola i tečaj za pom. pučke škole).¹⁹

U srezu gradačaćkom se navode 23 rukovodioca (jedan rukovodioc uglavnom drži dva tečaja i svi rukovodioci su iz Gradačca). U gračaničkom srezu 23 (dosta ih je iz Gračanice, po jedan iz Mrkonjć Grada, Ljubuškog i Livna). Nekoliko rukovodioca tečajeva u Gračanici su imali završenu medresu: Muhamed Mašić iz Gračanice, završio Gazi Husrev-begovu medresu u Sarajevu, Zaim Mutapčić iz Sladne, završio medresu u Brčkom, Ibrahim Joldić iz Sladne, završio medresu u Gračanici. U bijeljinskom srezu 34 rukovodioca, u Bratuncu 7 rukovodioca, od čega dvije žene: Šahsena Muharemagić (učiteljska škola) i Koviljka Dimitrić (kurs za rukovodioce tečajeva u Tuzli).²⁰

Na dan, 28. juna 1945. godine, u srezu tuzlanskom se navodi 31 rukovodioc analfabetskih tečajeva, 63 tečaja i 1.830 polaznika. Završeno je 25 tečajeva i opismenjeno 294 polaznika, dok 38 tečajeva još nije završilo s nastavom, odnosno ispitima.²¹

18 ATK, OKNOT, k. 19, f. 2, Prosvjetno odjeljenje MP BiH, Odjeljenje za narodno prosvjeđivanje, Tuzla, 25. juni 1945.

19 ATK, OKNOT, k.19, f.2, *Podaci o rukovodiocima analfabetskih tečajeva u srezu brčanskom*, Brčko, 22. juni 1945.

20 ATK, OKNOT, k.19, f.2, dok. 2637/2, *Podaci o rukovodiocima u analfabetskim tečajevima*, Bratunac, 3. jula 1945; ATK, OKNOT, k. 19, f. 2, dok. 2631/1, *Podaci o analfabetskim tečajevima*, Gračanica, 29. juni 1945; ATK, OKNOT, k. 19, f. 2, dok. 2641/3, *Podaci o rukovodiocima analfabetskih tečajeva*, Bijeljina 4. juli 1945.

21 ATK, OKNOT, k. 19, f. 2, dok. 2626/1, *Rukovodioci analfabetskih tečajeva*, Tuzla, 28. juni 1945.

U prvoj polovini 1945. godine stanje sa organizovanjem analfabetskih tečajeva, broj opismenjenih, broj polaznika i rukovodioca tečajeva na Okrug Tuzla može se pratiti detaljnije iz pristiglih izvještaja od 23. maja 1945. godine, i to po slijedećim Sreskim narodnim odborima (SNO):

- U gradu Tuzli i srezu Tuzlanskom radilo je 37 analfabetskih tečajeva sa 37 polaznika. Sem toga, 23 tečaja su završila rad, a čitati i pisati je naučilo 238 polaznika. Na terenu je radilo 8 kvalifikovanih rukovodioca tečajeva, te veći broj učitelja i profesora srednjih škola.
- U srezu bijeljinskom radilo je 13 tečajeva, a 5 tečajeva su vodili učitelji. Pohađanje tečajeva prilično je neredovno, obzirom na poljske radove koji su u zamahu.
- U gračaničkom srezu je radilo 5, a u gradačaćkom 8 tečajeva, uz jedan tečaj organizovan u Gradačcu za rukovodioce tečajeva.
- U srezu vlaseničkom, u Vlasenici i Novoj Kasabi radio je po jedan tečaj sa ukupno 25 polaznika.
- U Kladnju su u maju 1945. godine radila 3, a u Zvorniku samo 1 tečaj,
- U svim navedenim i drugim srezovima opismenjavanje se vršilo i u Narodnim osnovnim školama za uzrast koji je pristigao za školu, dok su stariji nepismeni građani upisivani na analfabetske tečajeve.²²

U mjesecu septembru i oktobru 1945. godine vršene su pripreme i vođena propaganda, pomoću koje je davana važnost opismenjavanju stanovništva. U dnevnoj i sindikalnoj štampi vršena su poređenja predratnog vremena u kome je vladao mrak i ne znanje (nepismenost) i vremena koje slijedi, u kome će pismen i obrazovan radnik, seljak i građanin, preuzeti svoju novu ulogu u društvu.²³

Prva zimska kampanja narodnog prosvjećivanja u Bosni i Hercegovini počela je u decembru 1945. godine i trajala je do marta 1946. godine. U ovom periodu akcijom masovnog opismenjavanja kroz analfabetske tečajeve obuhvaćeno je oko 70 hiljada ljudi. Prva godina tekla je uz određene improvizacije, ali je i donijela iskustva koja su upotrebljena za dalje usavršavanje rada u slijedećim godinama.²⁴

U tuzlanskom okrugu su u decembru 1945. godine radila 164 analfabetska tečaja sa 6.648 polaznika, muških 3.287 i ženskih 3.361. Rezultati ove kampanje su bili veoma dobri, u toku kampanje u odnosu na decembar osnovano je još nekoliko tečajeva u odnosu na decembar 1945, stoga je Okrug Tuzla postao bogatiji za ukupno 6.588 opismenjenih stanovnika.²⁵

22 ATK, OKNOT, k. 77, dok. 11856/1-2, *Prosvjetne prilike okruga tuzlanskog*, Tuzla, 23. maj 1945.

23 M. Papić, *Školstvo u BiH*, 85-87.

24 *Isto*, 88-91.

25 Branka Doknić, Milić F. Petrović, Ivan Hofman (prir.), *Broj tečajeva tokom decembra 1945. (Prilog 2) u Kulturna politika Jugoslavije 1945-1952, Zbornik dokumenata*, knjiga 1, Arhiv Jugoslavije, Beograd 2009, 280-281; *Front Slobode*, br. 61, Tuzla, 21. april 1946, 3.

Broj tečajeva i polaznika se stalno povećavao, tako da je u martu 1946. godine u sjeveroistočnoj Bosni bilo 233 tečaja, a broj polaznika koji su u njima učili čitati i pisati 6.588.²⁶

Osim analfabetskih tečajeva koje su organizovali Prosvjetni odsjeci sreskih narodnih odbora, mjesni kulturno-prosvjetni odbori i masovne antifašističke organizacije, tečajevi su, doduše u manjem broju, organizovani i pri osnovnim školama. Izvještaje o takvim „osnovnim“ tečajevima imamo, a ovdje će se osvrnuti samo na nekoliko primjera. U Prvoj i Drugoj Narodnoj osnovnoj školi u Brčkom početkom marta 1946. godine su radila tri odjeljenja tečaja sa 256 polaznika.²⁷ U Bijeljini su u osnovnim školama također radila tri odjeljenja osnovnog tečaja sa 159 polaznika.²⁸ Osnovna škola Poljice, SNO Lukavac je u proljeće 1946. godine držala deset tečajeva, i to četiri u Poljicu, po jedan u Prokosovićima i Bikodžama, po dva u Banovićima i Treštenici. Broj opismenjenih polaznika bio je 432, najviše u Poljicu 124, te u Treštenici 117. Ova škola je organizovala i 21 čitalačku grupu.²⁹

Zbog poljoprivrednih radova, odlaska mladih na omladinske akcije, kao što je pruga Brčko-Banovići, a učitelja na dopust, intenzitet opismenjavanja je oslabio. Agitprop KPJ je redovno pratio kulturno-prosvjetni rad na terenu, stoga na sjednicama partije su imali izvještaje o tome, a krajem ljeta 1946. posebno su kritikovali nadležne u bijeljinskom i tuzlanskom srezu.

Međutim, od početka procesa do augusta 1946. godine, prema podacima partije, na tuzlanskom okrugu je ukupno održano 1.059 analfabetskih tečajeva sa 24.150 polaznika. Nedostatak dovoljnog broja dobrih rukovodioca odrazio se i na kvalitet tečajeva. Posebno se isticala važnost prevođenja završenih tečajaca u čitalačke grupe gdje bi dalje razvijali pismenost, ali i uključili se u društveno-političke tokove.³⁰

Propaganda za polazak na analfabetske tečajeve u Tuzli vršena je preko AFŽ-a, uz pomoć odgovarajuće lektire, ali i pojedinačnim ubjeđivanjem, a među radnicima Kreke i Solane preko predavanja o nepismenosti. Također, održani su sastanci sa rukovodstvom i sindikatom preduzeća, kako bi određeni broj njihovih namještenika bio uključen u tečaj za rukovodioce analfabetskih tečajeva.³¹

26 *Front slobode*, br. 61, Tuzla, 21. april 1946, 3; Senaid Hadžić, Sead Selimović, Društveni razvoj sjeveroistočne Bosne od 1945 do 1952. godine, *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Tuzli*, br. 6, Tuzla 2005, 85.

27 ATK, OKNOT, k. 22, f. 2, dok. 2848/1, *Osnovni tečajevi pri školama*, Brčko, 7. mart 1946.

28 ATK, OKNOT, k. 22, f. 2, dok. 2818/3, *Osnovni tečajevi*, Bijeljina, 8. mart 1946.

29 Semir Hadžimusić, Analfabetski tečajevi i opismenjavanje stanovništva na području Lukavca 1945–1953. godine, *Baština sjeveroistočne Bosne*, Časopis za baštinu, kulturno-historijsko i prirodno naslijeđe, br. 6, Tuzla 2014, 56. (dalje: S. Hadžimusić, *Analfabetski tečajevi Lukavca*).

30 ATK, fond Okružnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije Tuzla (dalje: OKKPJ T), k. 6, dok. IIa 126/3, *Izvještaj o agitaciji i propagandi*, Tuzla, 30. august 1946, 2.

31 ATK, OKKPJ T, k. 6, dok. IIa 24/2, *Mjesečni izvještaj Agitprop komisije pri Mjesnom komitetu Tuzla*, Tuzla, 28. august 1946, 3.

Okružni komitet KPJ Tuzla je u svojim izvještajima Pokrajinskom komitetu u Sarajevu izražavao zabrinutost zbog pojava da pojedine analfabetske tečajeve zbog nedostatka kvalifikovanih rukovodioca vode „hodže i popovi“. To je slučaj sa brčanskim, zvrničkim, tuzlanskim i lukavačkim srezom, a ova pojava je „eliminisana“, te je na Okružnoj prosvjetnoj konferenciji i sastanku sreskih agitprop komisija zaključeno da „hodže i popovi“ ne mogu voditi tečajeve.³²

Na Okružnoj prosvjetnoj konferenciji održanoj 20. oktobra 1946. godine u Tuzli donesen je Okvirni plan za zimsku prosvjetnu kampanju 1946/1947. godine, gdje je prema potrebama srezova planiran broj stanovnika koji će se opismeniti: Tuzla-grad 1.500, Tuzla-srez 1.500, Bijeljina-grad 800, Bijeljina-srez 2.000, Suho Polje 1.000, Brčko-grad 345, Brčko-srez 3.000, Lopare 1.500, Bosanski Šamac 1.000, Gradačac 3.000, Zvornik 2.000, Vlasenica 2.500, Srebrenica 1.000, Lukavac³³ 3.000, Kladanj 1.000. Ova zimska kampanja počela je 1. novembra 1946, a završila 1. marta 1947. godine. Do konca decembra 1946. godine neki srezovi su već prebacili zadati plan. Planirano je da poslije završetka tečajeva polaznici pređu u čitalačke grupe.³⁴

Upoređujući zimsku kampanju 1946/1947. godine sa prethodnom iz 1945/1946. godine sa uspjehom na nivou Bosne i Hercegovine, predstavnici Odjeljenja za narodno prosvjećivanje pri Ministarstvu prosvjete NR BiH su isticali da je kampanja 1946/47. godine imala bolje rezultate. Opismenjeno je 225.000 lica, a u prethodnoj kampanji ni 70.000 lica. Također, tečajevima je obuhvaćeno više žena nego prije, manje je bilo tzv. „divljih tečajeva“, čijim ispitima kako se navodi nije niko prisustvovao u 1945/1946. godini.³⁵

U zimskoj prosvjetnoj kampanji narodnog prosvjećivanja u srezu Brčko je radilo 156 analfabetskih tečajeva sa 4.321 polaznikom. Bukvik, Lončari i Gornji Rahić su u ovoj kampanji imali uspjeha i kvalitativno i kvantitativno. Međutim u Donjoj Bukovici i Ražljevi tečajevi su podbacili i nisu završeni sve do juna 1947. godine.³⁶

Prema podacima SNO Vlasenica, tokom održavanja tečajeva bilo je mnogo manjkavosti jer su neki od rukovodioca upravo analfabete, koji nisu prošli dodatnu obuku. Zatim veliki broj polaznika je upisan, neki su napustili tečaj, a znatan broj nije prisustvovao završnom ispitu. U Milićima je na tečaj upisano 372 polaznika, 179 je pristupilo ispitu, a 114 položilo ispit. Ukupno u srezu Vlasenica na tečaj je u zimskoj kampanji 1946/1947. upisano 2.734 tečajaca, njih 1.734 su izašla na ispit,

32 ATK, OKKPJ T, k. 6, dok. IIa 183/3, *Izvještaj. Kulturno-prosvjetni rad*, Tuzla, 16. decembar 1946.

33 O opismenjavanju stanovništva na području lukavačkog sreza više vidi: Semir Hadžimusić, Lukavački srez administrativno-teritorijalne i društveno-ekonomske karakteristike 1945–1947. godine, *Gračanički glasnik*, Časopis za kulturnu historiju, br. 39, Gračanica 2015, 72-83.

34 ATK, OKNOT, k. 77, dok. 11865/1, *Okvirni plan za narodno prosvjećivanje*, Tuzla, 21. decembar 1946.

35 ABiH, MPBiH, dok. 1001/48, *Sastanak Zemaljske komisije za likvidaciju nepismenosti*, Sarajevo, 23. januar 1948, 133.

36 ATK, OKNOT, k. 20, f. 3, *Izvještaj o radu na narodnom prosvjećivanju*, Brčko, juli 1947.

a položila su 1.092 kandidata. Napolaganje ispita se pravdalo učešćem u proljetnoj sjetvi, na akciji izgradnje pruge kod Kladnja, ali i propusti vlasti koji nisu adekvatno izvijestili o terminu ispita. Po završetku tečajeva upriličene su priredbe, postavljene zidne novine i slično.³⁷

Tokom zimske kampanje narodnog prosvjeđivanja 1946/1947. u tuzlanskom okrugu je opismenjeno 45.760 polaznika (18.470 muških, 27.353 ženskih). Veliki broj polaznika nije polagao završni ispit. Prema izvještajima koji su dostavljeni Sreskom kulturno-prosvjetnom odboru Tuzla, do kraja decembra 1947. godine na području sreza tečajevima je obuhvaćeno 11.888 lica ili 96% od predviđenog plana. Na području Mjesnog narodnog odbora Lukavac tečajevima je obuhvaćeno tek 50,3% polaznika, a u MNO Puračić 79,1% od sreskog plana.³⁸

Krajem januara 1947. godine u gračaničkom srezu je bilo 10.862 nepismenih stanovnika, od toga je „zemljoradnika“ 9.591, radnika 327, „građana“ 764. Tečajevima je obuhvaćena 1/3 (zemljoradnika – 2.982, radnika 93, građana 301), svega 3.376 polaznika.³⁹

Narodna skupština FNRJ je 30. aprila 1947. godine donijela *Zakon o petogodišnjm planu razvoja zemlje u periodu 1947-1951. godine*. Osim brze likvidacije ekonomske zaostalosti i izgradnje „napredne privrede“ Petogodišnji plan je postavio zadatak likvidacije nepismenosti lica mlađih od 45 godina do 1951. godine. Pojedininim naredbama se željelo postići što bolji rezultat na polju opismenjavanja do proljeća 1948. godine, to jeste do prvog postratnog popisa stanovništva.

Iz tromjesečnog izvještaja o završetku rada tečajeva za suzbijanje nepismenosti za SNO Bijeljina u periodu april-juni 1947. godine saznajemo da je u ovom srezu opismenjeno 1.045 polaznika tečajeva, od toga muških 278, a ženskih 767 polaznika. Opismenjeno je 1.017 Srba i 28 Muslimana, dok Hrvata nije bilo. Ćirilicom je pisalo 983 polaznika, a latinicom 62. Svi polaznici su se bavili poljoprivredom.⁴⁰

Iz tromjesečnog izvještaja, april-juni 1947. godine za SNO Tuzla saznajemo da je u ovom srezu opismenjeno 2.292 polaznika tečajeva, od toga muških 1.332, a ženskih 960 polaznika. Opismenjeno je Srba 381, Hrvata 406 i 1.365 Muslimana (27 ćirilica, 103 latinica, ostaje da su se drugi izjasnili za oba pisma). Od ukupnog broja 2.193 polaznika su poljoprivrednici, 84 radnici u industriji i 15 ostalo.⁴¹

Opismenjavanjem su bili obuhvaćeni i prethodni regruti. Iz izvještaja od 20. aprila 1947. godine vidi se kakav je bio plan opismenjavanja ove kategorije do 1. marta 1948. godine. Na tuzlanskom okrugu bilo je nepismeno 4.395 prethodnih regruta, 405 regruta je planirano individualno opismeniti, u posebnim tečajevima u

37 ATK, OKNOT, k. 20, f. 3, *Izvještaj o radu na narodnom prosvjeđivanju za mart 1947*, Vlasenica, 31. mart 1947.

38 S. Hadžimusić, *Analfabetski tečajevi Lukavca*, 54-61.

39 ATK, OKNOT, k. 22, f. 2, *Statistički podaci*, Gračanica, 28. januar 1947.

40 ATK, OKNOT, k. 20, f. 3, dok. 2906/13, *Tromjesečni izvještaj*, Bijeljina, 5. juni 1947.

41 ATK, OKNOT, k. 20, f. 3, *Tromjesečni izvještaj*, Tuzla, 1. juni 1947.

proljeće i ljeto 529, a u jesen i zimu 1.034 regruta, opismeniti u opštim tečajevima 2.427 lica. OKNOT je u vezi s navedenim od nadležnih u Sarajevu zatražio dostavu najmanje 2.000 bukvara.⁴²

U zborničkom srezu je bilo nepismeno 389 prethodnih regruta, a u loparskom srezu 102 regruta koji će se većinom uključiti u gore navedene tečajeve.⁴³

Masovnije opismenjavanje nije bilo moguće bez paralelnog školovanja kadrova, što je bio i razlog otvaranja Učiteljske škole u Tuzli 1948. godine, kao i otvaranja učiteljskih tečajeva na kojim su se po skraćenom programu obučavali učitelji za osnovne škole. Najbolji učitelji angažovani su kao rukovodioci kurseva za rukovodioce tečajeva, favorizirajući mlade i žene i ističući da je bez priliva novih prosvjetih radnika nemoguće završiti kampanju za likvidaciju nepismenosti.⁴⁴

*Pismenost je moćan instrument za proširivanje i sticanje novih znanja, za usvajanje kulture i korišćenje kulturnim blagom.*⁴⁵ O tome koliko je uspio rad analfabetskih tečajeva u periodu 1945–1948. vidi se iz zvaničnih podataka o pismenosti koje nam donosi prvi postratni popis stanovništva od 15. marta 1948. godine. U uvodnim razmatranjima u knjizi IV popisa stanovništva, „Stanovništvo po školskoj spremi“, navodi se *da popis stanovništva iz 1948. godine sadrži dva kulturna obilježja pismenost i školsku spremu*. Na pitanja o pismenosti (knjiga V „Stanovništvo po pismenosti“) odgovarala su ona lica koja su rođena prije 1941. godine, dok je u konačnoj obradi rezultata popisa uzeto u obzir stanovništvo s najmanje 10 godina starosti. Na ovo pitanje moglo se izjasniti za tri ponuđena odgovora i to: „čita i piše“, „samo čita“ i „nepismen“. Također, je utvrđeno da se polaznici tečajeva za opismenjavanje smatraju pismenim tek po uspješno završenom tečaju, a ne u toku samog tečaja.⁴⁶ Ova klauzula dosta je uticala na ishod samih rezultata.

Prema rezultatima popisa iz 1948. godine u Sloveniji koja je i prije imala mali procenat, nepismenost je skoro potpuno iskorijenjena i iznosi svega 2,4%. Na drugom mjestu po broju pismenih bila je AP Vojvodina, zatim slijede Hrvatska, Crna Gora, Uža Srbija, Makedonija, Bosna i Hercegovina i AP Kosovo. U Makedoniji je nepismen svaki četvrti, u Bosni i Hercegovini svaki treći a na Kosovu svaki drugi stanovnik.⁴⁷

42 ATK, OKNOT, k. 60, dok. 8034/6-7, *Opismenjavanje nepismenih prethodnih regruta*, Tuzla, 29. april 1947.

43 ATK, OKNOT, k. 22, f. 2, dok. 2847/4, *Broj nepismenih predhodnih regruta u 1947. godini*, Lopare, 8. april 1947.

44 Denis Bećirović, Prosvjetne i kulturne prilike u sjeveroistočnoj Bosni 1945–1953, *Stav*, br. 8-9, Tuzla 2004, 83-84.

45 Branka Doknić., Milić F. Petrović, Ivan Hofman (prir.), *Kulturna politika Jugoslavije 1945–1952, Zbornik dokumenata*, knjiga 1, Arhiv Jugoslavije, Beograd 2009, 271

46 *Konačni rezultati popisa stanovništva od 15. marta 1948. godine*, knjiga V, Stanovništvo po pismenosti, Beograd 1955, 9-10.

47 *Isto*, 25-27.

Prema popisu stanovništva iz 1948. godine u Bosni i Hercegovini je bilo 1.425.497 pismenih i 834.801 nepismenih osoba, što je ipak bolji rezultat u odnosu na 1931. godinu. Od popisa do popisa stopa nepismenosti smanjivala se relativno brže u kulturno razvijenijim područjima, ali je imala veće apsolutno opadanje u područjima u kojima je veći procenat nepismenih.⁴⁸

Pismenost stanovništva na području sjeveroistočne Bosne, odnosno većeg dijela prethodno ukinutog Okruga Tuzla, na popisu stanovništva 1948. godine vidi se iz slijedeće tabele:

Srez/grad	Tuzla	Tuzla-grad	Bijeljina	Brčko	Doboj	Gračanica	Gradačac	Kladanj	Lopare	Srebrenica	Vlasenica	Zvornik	Ukupno
Pismeni	28.557	15.464	36.487	25.700	18.287	15.874	14.496	5.147	11.075	12.664	9.134	13.857	288.161
Nepismeni	36.081	5.370	22.139	16.983	10.472	16.388	15.286	5.503	11.655	15.346	10.878	21.705	255.420

Tabela 1. *Pismenost u sjeveroistočnoj Bosni prema popisu stanovništva od 15. 3. 1948. godine.*⁴⁹

Shodno podacima predstavljenim u tabeli 1, saznajemo da je najveća pismenost zabilježena u gradu Tuzla, bijeljinskom, brčanskom i dobojskom, a najveća nepismenost u zvorničkom i srebreničkom srezu.

Na području tuzlanskog sreza 15. marta 1948. bilo je slijedeće stanje u pogledu pismenosti: od ukupno 31.824 stanovnika muškog spola, nepismena su bila 11.992 lica. Što se tiče ženskog spola, stanje je bilo još nepovoljnije: od 32.814 stanovnika ženskog spola nepismeno je bilo čak 24.089 lica. Najveća nepismenost bila je kod ženskog stanovništva starijeg od 30 godina. Uzmimo za primjer da je od 4.974 lica ženskog spola u razdoblju od 30 do 39 godina starosti, nepismeno bilo ukupno 4.159 lica.⁵⁰

⁴⁸ Isto, 24-28.

⁴⁹ *Konačni rezultati popisa stanovništva od 15. marta 1948. godine*, knjiga V, Stanovništvo po pismenosti, Beograd 1955, 9-10; *Statistički godišnjak NR BiH 1945–1953*, Sarajevo 1953, 56-59; Dino Ćorić, *Kulturno-prosvjetne prilike u sjeveroistočnoj Bosni 1945–1948*, neobjavljena magistarska radnja, Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli, 14. novembar 2015, 110.

⁵⁰ *Konačni rezultati popisa stanovništva od 15. marta 1948. godine*, knjiga V, Stanovništvo po pismenosti, Beograd 1955, 323-326.

Zaključna razmatranja

Nakon što je u Bosni i Hercegovini ratni plamen Drugog svjetskog rata ugašen zemlja je ostala razorena, infrastruktura uništena, industrija, stambeni fond i što je najgore ostali su veliki ljudski gubici. Trebalo je obnoviti zemlju, a tomu se prišlo neposredno po okončanju ratnih dejtava. Obnavljala se infrastruktura, industrija, obnavljao se društveni život, prosvjeta i kultura.

Ratna razaranja nisu poštedita ni ionako lošu kulturno-prosvjetnu sliku Bosne i Hercegovine. Bosna i Hercegovina je izašla iz rata sa još većom nepismenošću stanovništva, lošijom kadrovskom i napose materijalno-tehničkom osnovom za pokretanje rada na planu prosvjete i kulture. Tokom rata su uništene brojne školske zgrade, materijal, raseljeno stanovništvo, pa i prosvjetni kadar.

Uništenje kulture života i rada na ovim prostorima u ratnom periodu 1941–1945. godine pokušavalo se ublažiti organizovanjem kulturno-prosvjetnog rada na oslobođenim teritorijama Bosne i Hercegovine. Već tada su organizovani prvi analfabetški tečajevi za opismenjavanje stanovništva, prve priredbe, predavanja, usmene i zidne novine, te drugi oblici i metode narodnog prosvjeđivanja. Sve je to tih godina bilo u povelju, a u prvim godinama poslije rata planski će se pripremati i usmjeravati.

Prvi korak u narodnom prosvjeđivanju poslije Drugog svjetskog rata bilo je kako opismeniti znatan procenat nepismenog stanovništva u Bosni i Hercegovini, kako što brže i što ekonomičnije organizovati proces opismenjavanja. Rezultat toga je pokretanje rada analfabetških tečajeva za nepismeno stanovništvo koje je preraslo redovnu školsku obavezu. Tečajevi su se provodili intenzivno u periodu 1945–1950. godine, pa i poslije. Međutim, najviše tečajeva održano je 1948. godine, nakon čega se postepeno smanjuje intenzitet ovog vida narodnog prosvjeđivanja, a pažnja se usmjerava ka što većem obuhvatu djece u osnovne škole koje se ubrzo organizuju kao osmogodišnje. Tečajevi su provodeni tokom cijele godine, a najviše tokom zimskih kampanja narodnog prosvjeđivanja, koje su počinjale 1. novembra tekuće, a završavale 1. marta naredne godine.

Petogodišnji plan za Jugoslaviju, koji je donijet u aprilu 1947. godine, posebno je mjesto dao opismenjavanju stanovništva, odnosno „likvidaciji nepismenosti“, koja je planirana da se završi do isteka Plana.

Ovakav proces opismenjavanja je karakterističan za cijelu Bosnu i Hercegovinu, pa tako i za sjeveroistočnu Bosnu, u kojoj su neki srezovi kao što je vlasenički početak prve kampanje opismenjavanja dočekali sa preko 80% nepismenog stanovništva. Najviše nepismenog stanovništva bilo je na selu, a mnogo više nepismenih bilo je kod lica ženskog spola. Da bi se mogli organizovati analfabetški tečajevi morao se prvo obrazovati kadar koji će preuzeti rukovođenje tečajevima. Stoga, su organizovani kursevi za rukovodioce tečajeva, a podatke o njima donijeti su u radu, navodeći čak i konkretnim imenima rukovodioca.

O kampanjama opismenjavanja dati su zbirni podaci za Bosnu i Hercegovinu, tuzlanski okrug, ali i pojedine srezove, donoseći podatke s terena.

Veliki problem u sjeveroistočnoj Bosni posebno u početku procesa opismenjavanja stanovništva je bilo napuštanje tečajeva od strane polaznika, ali i ne odazivanje na završne ispite. Zbog toga su se praktično opismenjeni tečajci morali izostaviti iz statističkih podataka o uspješnosti opismenjavanja, pa i samog popisa stanovništva iz 1948. godine, prema kojem je na području sjeveroistočne Bosne bilo 288.161 pismenog stanovništva.

Ministarstvo prosvjete NR BiH, Odjeljenje za narodno prosvjeđivanje, Okružni narodni odbor Tuzla, odnosno njegov Prosvjetni odsjek, nadležni sreski i mjesni kulturno-prosvjetni odbori, te masovne antifašističke organizacije vršile su organizaciju i kontrolu rada tečajeva. Naravno, sav proces su pratili i usmjeravali i iz Okružnog komiteta Komunističke partije u Tuzli, prije svega uz pomoć Agitprop komisije koja je donosila terenske informacije o agitaciji i propagandi. Još za vrijeme opismenjavanja polaznici su djelomično ideološko-politički usmjeravani, a intenzivnije propagandno djelovanje partije i vlasti je počelo sa uključivanjem analfabeta u čitalačke grupe, a potom i druge oblike kulturno-prosvjetnog i ideološko-političkog rada.

Dakle, opismenjavanje je bilo ključan faktor da se stanovništvo Bosne i Hercegovine uključi u postratnu obnovu zemlje, privredne i društveno-političke tokove. Isticalo se da partijske parole i stavove može razumjeti jedino pismen čovjek.

Pored svega, opismenjavanje stanovništva nije dalo očekivane rezultate, ali se zbog uslova u kojim se odvijalo ipak može okarakterisati kao relativno uspješan i društveno svrsishodan proces.

Summary

After Bosnia and Herzegovina war flames of World War II calmed down the country remained devastated, with destroyed infrastructure, industry, housing and the worst - big human losses. It was necessary to restore the country, which came immediately after the end of the war. The infrastructure, the industry, the restoration of social life, education and culture were being restored.

War destructions have not spared the already bad cultural and educational image of Bosnia and Herzegovina. Our country has emerged from the war with even greater illiteracy of the population, poorer human resources and in particular the material-technical base to start work in the field of education and culture. During the war numerous school buildings, material, population, and educational staff were lost.

Destroying the culture of life and work in this region during the war period 1941-1945. year attempted to alleviate the organization of cultural and educational work in the liberated territories of Bosnia and Herzegovina. Even then they organized the first literacy courses for literacy of the population, the

first performances, lectures, oral and wall papers, and other forms and methods of popular enlightenment. It's all those years was in its infancy, and in the first years after the war plan will be prepared and directed.

The first step in national enlightenment after World War II was how to literate a significant percentage of illiterate people in Bosnia and Herzegovina as quickly and economically as possible in organizing the literacy process. The result is the launching of analytical courses for illiterate people who have grown up to regular school obligations. The courses were conducted intensively in the period 1945-1950. year, even afterwards. However, the most courses were held in 1948, after which the intensity of this type of national enlightenment gradually decreased, and attention was paid to the greater inclusion of children in primary schools that are soon organized as eight years old. The courses were conducted throughout the year, and most of all during the winter campaigns of national enlightenment, which started on November 1, current, and ended on March 1 of the following year.

The five-year plan for Yugoslavia, adopted in April 1947, gave a special place to the literacy of the population, that is, the "liquidation of illiteracy", which is planned to end until the expiration of the Plan.

This literacy process is characteristic of the whole of Bosnia and Herzegovina, and also for northeastern Bosnia, where some regions, such as the beginning of the first literacy campaign, greeted over 80% of the illiterate population. The majority of the illiterate population was in the countryside, and many more illiterate women were female. In order to be able to organize analytical courses, a cadre should first be formed to take charge of the courses. Therefore, courses for course managers have been organized, and data on them have been brought to work, citing even the specific names of the manager.

Collective data for Bosnia and Herzegovina, Tuzla district, but also some regions, are given on literacy campaigns, bringing data from the field.

A great problem in northeastern Bosnia, especially at the beginning of the literacy process of the population, was the abandonment of courses by the trainees, but not the response to the final exams. Because of this, practically literate students had to be omitted from the statistic data on literacy performance, as well as the census of 1948, according to which there were 288,161 literate population in the area of northeastern Bosnia.

The Ministry of Education of the People's Republic of Bosnia and Herzegovina, the Department for National Enlightenment, the District National Committee Tuzla, or its Educational Section, the competent local and local cultural and educational committees, and mass anti-fascist organizations have organized and supervised the work of courses. Of course, all the process was followed and directed from the District Committee of the Communist Party in Tuzla, first of all with the help of the Agitprop Commission, which provided field information on agitation and propaganda. During literacy, participants were partially ideologically-politically oriented, and the more intensive propaganda work of the party and the

government began with the inclusion of the analysis group in reading groups, and then other forms of cultural-educational and ideological-political work.

Therefore, literacy was a key factor for the population of Bosnia and Herzegovina to engage in post-war reconstruction of the country, economic and socio-political flows. It was stressed that only a literate man can understand the party's slogans and attitudes.

In addition, the literacy of the population did not yield the expected results, but due to the conditions in which it can still be characterized as a relatively successful and socially purposeful process.

ZIMSKE OLIMPIJSKE IGRE U SARAJEVU 1984. U FUNKCIJI PROMOCIJE JUGOSLAVIJE I BOSNE I HERCEGOVINE

Apstrakt: *Autori su nastojali prikazati najveći sportski događaj u nekadašnjoj Jugoslaviji – organizaciju XIV zimskih olimpijskih igara u Sarajevu, 1984. godine. Na početku su se ukratko osvrnuli na istoriju olimpijskog kretanja i zimskih olimpijada, nazvanih Zimske olimpijske igre. Predstavili su predviđanja politike i privrede, da će za tu namjenu novosagrađena zimska sportska infrastruktura, s organizacijskim i finansijskim ulaganjima svih republika i pokrajina još pospješiti razvoj zimskog sporta u Bosni i Hercegovini i cijeloj Jugoslaviji.*

Ključne riječi: *Istorija, Zimske olimpijske igre, Sarajevo 1984, finansije, zimski sportski objekti, Slovenci na olimpijadi.*

WINTER OLYMPIC GAMES IN SARAJEVO 1984. AS PROMOTION OF YUGOSLAVIA AND BOSNIA AND HERZEGOVINA

Abstract: *In the paper, the authors present the biggest sporting event in the former Yugoslavia – organization of the XIV Winter Olympics in Sarajevo in 1984. They briefly outline the history of the Olympic Games and of Winter Olympics and describe the expectations of politicians and economists that winter sports infrastructure, built for this purpose through financial input of all Yugoslav republics and autonomous provinces, would promote and facilitate the development of winter sports in Bosnia and Herzegovina as well as in the entire Yugoslavia.*

Key words: *History, Winter Olympics, Sarajevo 1984, finances, winter sports facilities, Slovenes at the Olympics.*

Uvod

Olimpijske igre ili Olimpijada su sportski događaj, koji se odvija svake četvrte godine, što u stvari znači četverogodišnji period, koji se završava s

olimpijskim igrama. Prvobitno, prije n.e. olimpijske igre su se odvijale u Grčkoj, gdje su čak početak jednog perioda označavali s početkom priređivanja olimpijskih igara. Već u 17. stoljeću je u Engleskoj organizovan sportski festival, nazvan po olimpijskim igrama. U narednim stoljećima u Francuskoj i Grčkoj bilo je organizovano više sličnih događaja, koji su bili značajni samo za taj kraj. Zanimanje za oživljavanje olimpijskih igara je naraslo, kada su njemački arheolozi sredinom 19. stoljeća otkrili ruševine stadiona antičke Olimpije. Nekako u isto vrijeme je francuski baron Pierre de Coubertin razmišljao o uzrocima francuskog poraza u francusko-pruskom ratu (1870–1871). Došao je do zaključka, da moraju popraviti fizičku spremnost francuskih vojnika pomoću sporta. Coubertin je igre zamislio kao način zbližavanja s narodom, na kojima bi se mladići i djevojke takmičili u sportskim disciplinama, umjesto da se bore s oružjem u ratu.

Na kongresu, koji je organizovan između 16. i 23. juna 1894. na pariškom univerzitetu Sorboni, on je svoje zamisli predstavio međunarodnoj javnosti. Zadnji dan kongresa donesen je zaključak, da se prve olimpijske igre modernog doba organizuju 1896. godine u Atini, domovini antičkih olimpijskih igara. Prve olimpijske igre modernog doba su doživjele uspjeh, iako se takmičilo samo 250 takmičara, što je tada ipak bio najveći sportski događaj svih vremena. Grčka javnost i vlast su bili oduševljeni i predložili su da se igre organizuju u Atini svake četiri godine. Međutim, Međunarodni olimpijski komitet (MOK) sa sjedištem u Laussani u Švicarskoj, odlučio je da se zemlje mijenjaju i zato su slijedeće igre bile organizovane u Parizu. Igre, poznatije kao ljetne olimpijske igre od 1896. godine i dalje se s već spomenutim izuzecima priređuju svake četiri godine.

Krajem januara 1924. godine su u Chamionixu u Francuskoj, organizovali *Semaine des Sports d'Hiver* (sedmicu zimskih sportova). Događaj je bio organizovan pod pokroviteljstvom MOK-a i nadovezao se na olimpijske igre, koje su se od maja do jula iste godine održavale u Parizu. Događaj je ocijenjen kao vrlo uspješan, a 1925. godine MOK je odlučio osnovati odvojeno od olimpijskih ljetnih igara, zimske olimpijske igre. Olimpijski pravilnik zahtijeva, da se sve sportske discipline olimpijskih igara moraju odvijati na snijegu, eventualno na ledu. Do 1924. su ljetne i zimske olimpijske igre padale iste godine. Godine 1986. MOK se odlučio, da ih razdvoji, s čime su trebali jednakomjernije rasporediti troškove među svima na koje bi se odnosili. Radi te odluke, olimpijske zimske igre su od 1994. bile organizovane sa dvogodišnjim pomjeranjem, naizmjenično zimske i ljetne. Organizaciju Međunarodnog olimpijskog komiteta danas čini 205 nacionalnih olimpijskih komiteta.

Na prvim zimskim olimpijskim igrama u Chamionixu u Francuskoj¹ su se u deset disciplina takmičila 292 takmičara iz šesnaest država; dok se na XIV Zimskim olimpijskim igrama u Sarajevu² takmičilo u dvadesetdevet disciplina, 1.274 takmičara iz četrdeset devet država.

1 Od 25. januara do 5. februara 1924.

2 Od 8. do 19. februara 1984.

Pripreme za zimsku olimpijadu u Sarajevu

Na sjednici 27. novembra 1980. je odlučeno, da se izdaje glasnik, "Olimpijski informator", koji će obavještavati o radu Olimpijskog komiteta, njegovih organa i tijela o pripremama za igre, gradnji sportskih objekata, realizaciji programa i o sudjelovanju organizacija udruženog rada i društvenopolitičkih organizacija. Pisat će naravno i o saradnji s Međunarodnim Olimpijskim komitetom, s njegovim tijelima i međunarodnim sportskim federacijama i organizacijama. Prvi broj je izašao 15. decembra 1980.³ i bio je proslijeđen organima i organizacijama u federaciji, republikama i pokrajinama, Jugoslovenskom olimpijskom komitetu, gradu Sarajevu, zatim onima koji su izabrali delegate u OK XIV ZOI⁴ i svakako članovima radnih tijela. Samo gradivo obuhvata proučavanje učešća od 9.500 do 10.000 učesnika (sportista, trenera, predstavnika i nacionalnih olimpijskih komiteta i sportskih federacija, novinara i predstavnika za kulturno umjetnički program). Isto tako su predvidjeli oko 5.500 predstavnika štampe, radija i televizija iz domovine i inostranstva. Početkom novembra boravili su u Sarajevu predstavnici FIS-a, Međunarodnog saveza za biatlon, koji su pripremili posebnu studiju. Radi se o pripremama za Olimpijske igre.

U Sloveniji se određene količine arhivskog gradiva, štampe, kao i muzejskih eksponata, vezanih za taj događaj čuvaju u Muzeju sporta u Ljubljani i Slovenskom skijaškom muzeju u Tržiču.⁵ Nešto gradiva još uvijek je kod nekadašnjih učesnika članova organizacionih odbora, kao što su na primjer: Marko Račić, ing. Janez Gorišek i njegov brat Lado, Janez Pavčić, ing. Peter Petrček, Lojze Ravnik, Peter Lakota, Tjaša Andree Prosenc i Janez Kocijančič.

Organizaciju i pripremu igara, politički su nadgledali Predsjedništvo SR BiH, Predsjedništvo CK SK BiH i predsjedništvo CK SKJ. U biltenu je navedena na primjer posjeta Lazara Mojsova kao predsjednika Predsjedništva CK SKJ u društvu Nikole Stojanovića, predsjednika CK SK BiH i Mihaila Džonovića, izvršnog sekretara u CK SK BiH pri Organizacionom komitetu IK OK ZOI, Alije Lastića, podpredsjednika OK SO i Ahmeda Karabegovića, generalnog sekretara OK ZO, što znači da bi mogli očekivati gradivo koje se odnosi na OI-e kod tadašnjih političkih aktera.

Planiranje XIV zimskih olimpijskih igara

Nakon raspisivanja konkursa Međunarodnog olimpijskog komiteta 1977. godine, za organizovanje XIV-tih zimskih olimpijskih igara za 1984. godinu, grad Sarajevo proučavalo je mogućnosti za prijem kandidature. Polazilo se sa stanovišta

3 Izdavač je bio Organizacijski odbor XIV zimskih olimpijskih igara, Sarajevo '84, ulica JNA 23, Sarajevo.

4 OK XIV ZOI – Olimpijski komitet XIV Zimskih olimpijskih igara.

5 Tržiški muzej, Muzejska 11, 4290 Tržič.

razvoja fizičke kulture i vrhunskog, te rekreacionog zimskog sporta u Bosni i Hercegovini i u Jugoslaviji, za napredak turističke privrede i uvažavanja Jugoslavije u svijetu. Dobili su pozitivne saglasnosti od Saveza za fizičku kulturu Jugoslavije i Jugoslovenskog olimpijskog komiteta. Savezni izvršni savjet SFRJ "preporučio" je Izvršnom savjetu Skupštine SR BiH, da počne proceduru dogovaranja s ostalim republikama i pokrajinama o prihvatanju spomenute inicijative i o finansiranju samih igara. Predvidjeli su da će na igrama učestvovati 2.300 takmičara,⁶ od oko 5.500 predstavnika štampe, radija i televizije iz domovine i inostranstva. Početkom novembra 1983. bili su u Sarajevu Richard Platner, inspektor za homogenizaciju alpskih staza FIS (Međunarodnog skijaškog saveza) i Peter Baumgarner, tehnički delegat FIS-a za muške alpske discipline, koji su pregledali terene na Jahorini i Bjelašnici. Osmog novembra 1983. godine Sarajevo je posjetio Kurt Hinze, predsjednik Tehničke komisije Međunarodne federacije za biatlon u pogledu startno-ciljnog prostora na Velikom polju. Potvrdili su elaborat za bob stazu, koji je predviđao izgradnju kombinovane trodijelne staze na području Čoline kape na Trebeviću. Bilo je puno govora i o prehrani olimpijaca. Zato je bila ustanovljena i komisija za smještaj sportista i funkcionera. Komisija za štampu MOK-a je 30. aprila 1984. zasjedala u Sarajevu.⁷

Isto tako su Savezni izvršni savjet SFRJ i Izvršni savjet SR BiH ocijenili, da će doći iz inostranstva približno 10.000 gledalaca i da će igre neposredno pratiti oko 500.000 gledalaca. Očekivali su 2.000 novinara, komentatora i snimatelja iz oko 100 država. Samu organizaciju su povjerili jugoslovenskim turističkim organizacijama. S privrednog stanovišta su očekivali dobre ekonomske rezultate od prodaje sportskih rekvizita i druge opreme za zimske sportove.

Kandidatura grada Sarajeva za zimsku olimpijadu bila je dostavljena MOK-u⁸ u decembru 1977. godine. Nakon toga su sve djelatnosti bile usmjerene u pravcu saradnje s Međunarodnom sportskom federacijom, s Međunarodnim olimpijskim komitetom i nacionalnim komitetima za što bolju propagandnu promociju. Posebno se u tome iskazao grad Sarajevo za vrijeme zasijedanja Međunarodnog olimpijskog komiteta u Atini. Pored Sarajeva kandidati za organizaciju igara su bili još Sapore iz Japana i Geteborg iz Švedske, dakle gradovi koji su već bili poznati kao zimski sportski centri. Prema opštoj ocjeni, sarajevska kandidatura ostavila je najbolji utisak, što se vidjelo i po rezultatima glasanja. Nakon što je primljena odluka Međunarodnog olimpijskog komiteta u Atini, 18. maja 1978, organizacija XIV zimskih olimpijskih igara povjerena je Jugoslaviji, odnosno Skupštini grada Sarajeva, koja je u julu 1978. primila odluku o formiranju Privremenog organizacionog komiteta, koji će djelovati, dokle Savezni izvršni savjet SFRJ u smislu Društvenog dogovora ne formira Organizacioni komitet igara.

6 Arhiv Jugoslavije, AJ 832, Jugoslovenski Olimpijski komitet 1959-2003, *XIII sednica Predsedništva*, Beograd, 21.1.1983, br. fascikle 18, 2.

7 *Olimpijski informator, XIV zimske olimpijske igre Sarajevo 1984*, 7, Muzej Športa, Ljubljana, Odelek Zavoda za šport Republike Slovenije Planica.

8 MOK – Međnarodni olimpijski komitet.

Skupština grada Sarajeva također je izradila prostorni plan Zimske olimpijade. Pred samu olimpijadu bilo je već nešto organizacionih priprema s međunarodnim sportskim savezima i zimskim jugoslovenskim sportskim savezima, za Evropski alpski pokal na Jahorini, skijaški skokovi na Vlašiću i takmičenje za godišnjicu Igmanskog marša. Sve to su tretirali kao prethodnicu i vježbu za organizaciju i osposobljavanje mnogo većeg broja tadašnjih kadrova, što je posebno važno, pošto je Sarajevo organizator i svjetskog omladinskog prvenstva u biatlonu na Igmanu 1980. godine.

Izvršni savjet SR BiH je Saveznom izvršnom savjetu SFRJ „preporučio“ da počne proceduru s ostalim republikama i pokrajinama novog društvenog dogovora o usvajanju spomenute inicijative u pogledu finansiranja samih igara.

U Međurepubličkom komitetu za finansije imali su raspravu, ali se nisu usaglasili po pitanju izvora za finansiranje samih igara i zato su dogovorili da novi tekst dogovora pripremi Savezni sekretarijat za finansije SFRJ, u saradnji sa Saveznim komitetom za zakonodavstvo SFRJ, u saglasnosti s republičkim i pokrajinskim sekretarijatima za finansiranje. Radna grupa je pripremila novi prijedlog dogovora za finansiranje ZOI 84, koji je Međurepublički komitet za finansijsku oblast načelno usvojio.⁹ Navedeni prijedlog je bio sličan već usvojenom načinu finansiranja VIII olimpijskih igara u Splitu. Sporazum je bio podržan od svih republika osim Slovenije, koja je prijedlog društvenog dogovora inače ocijenila pozitivno.¹⁰

Na sastanku 20. januara 1983. u Beogradu u organizaciji Odbora za finansije, Stručne službe i Saveznog sekretarijata za finansije zimskih olimpijskih igara 1984. date su bile primjedbe u pogledu samog finansiranja. Predstavnik Vojvodine je kritikovao Sloveniju, jer u početku nije pristupila sporazumu i zaključio da to neće predstavljati smetnju za usvajanje finansijskog dijela troškova, koji otpadaju na Sloveniju. Predstavnica Slovenije, Majda Poljanšek je kao predsjednica Republičkog komiteta za odgoj i obrazovanje, te fizičku kulturu SRS zahtijevala, da se u okviru pomenutog društvenog dogovora riješi i problem finansiranja dijela troškova svjetskih prvenstava, koja su bila u Sloveniji i koje se ne smije porediti s organizacijom zimskih olimpijskih igara u Sarajevu, jer je Slovenija sva svjetska prvenstva na svom teritoriju pokrivala s vlastitim finansijskim sredstvima.¹¹

9 ZOI '84 – Zimske olimpijske igre 1984.

10 Jugoslovenski Olimpijski Komitet, *XII Sednica Predsedništva*, Beograd, 4.3.1983. Arhiv Jugoslavije, AJ 832 – Jugoslovenski olimpijski komitet 1959-2003, br. fascikle 18, 1983–1984, Predsedništvo.

11 AJ 832 – Jugoslovenski olimpijski komitet 1959-2003, br. fascikle 18, 1983–1984, Predsedništvo. Jugoslovenski olimpijski komitet – Sednica Predsedništva – Kao informacija za članove Predsedništva JOK – Informacija sa sastanka u Saveznom sekretarijatu za inostrane poslove (ZOI-84), Beograd, 25. februar 1983. godine.

Finansijska šema XIV zimskih olimpijskih igara

Na osnovu člana 124. Ustava SFRJ, Skupština SFRJ, Skupština SR Bosne i Hercegovine, Skupština SR Crne Gore, Sabor SR Hrvatske, Sobranje SR Makedonije, Skupština SR Slovenije, Skupština SAP Kosovo, Skupština SAP Vojvodine, Skupština grada Sarajevo, Savez za fizičku kulturu Jugoslavije i Jugoslovenski olimpijski komitet sklopili su Društveni dogovor o organizovanju i finansiranju XIV olimpijskih igara 1984. u Sarajevu.

Učesnici dogovora su zaključili da su igre značile izuzetno važan doprinos međunarodnom ugledu Jugoslavije u svijetu, da doprinose širenju ideja i načela olimpijskog kretanja i u pogledu učešća velikog broja država i sportista znače veliko svjetsko takmičenje. Učesnici dogovora su ustanovili, da je za finansiranje potrebno obezbijediti 5.500.000.000 dinara i još za gradnju sportskih objekata i takmičarskih terena, nužnih za igre 4.802.000.000 dinara, za pokrivanje troškova organizovanja i izvođenja igara 698.000.000 dinara. Grad Sarajevo i SR BiH su obezbijedili 4.716.082.000 dinara, odnosno 85,8%, druge republike i autonomne pokrajine 573.918.000 dinara, odnosno 10,4% i proračun federacije 210.000.000 dinara tj. 3,8%. Od toga:

1	Makedonija	40.774.500
2	Slovenija	77.059.500
3	Srbija bez pokrajina	169.309.500
4	Hrvatska	171.093.000
5	Vojvodina	81.395.250
6	Kosovo	17.220.000
	Ukupno	573.918.000

Učešće republika i pokrajina bilo je određeno u srazmjeri s učešćem u društvenom proizvodu cjelokupne jugoslovenske privrede i s učešćem u prihodima od igara. Republike i pokrajine su trebale većinu sredstava obezbijediti iz prihoda od igara na sreću. Pripreme koje je vodio Organizacioni komitet XIV olimpijskih igara, odredili su Skupštini grada Sarajevo, da ima prava i obaveze investitora. Potpisnica ispred Skupštine Slovenije bila je Majda Poljanšek.¹²

¹² „Uradni list SFRJ“, br. 26/1983. AJ 832 – Jugoslovenski olimpijski komitet 1959–2003, br. fascikle 18, 1983–1984, Predsedništvo.

Finansijska konstrukcija

Za gradnju sportskih objekata za finansiranje, bilo je predviđeno 4.802.000.000 dinara.¹³ Sredstva navedena za obavljene radove na pojedinačnim lokacijama, objektima i napravama su pregledna u naznakama, te su iznosila:

- 490.000.000 dinara troškova za disciplinu trke za muškarce na Bjelašnici,¹⁴
- za trku za žensku alpsku disciplinu na Jahorini 459.000.000 dinara troškova,¹⁵
- 400.000.000 dinara za takmičenje u nordijskoj disciplini, biatlonu i skakanju na Igmanu,¹⁶
- 316.000.000 dinara za izgradnju staze na Trebeviću,¹⁷
- za dvoranu Skenderija u Sarajevu planirano je 350.000 dinara,¹⁸
- za dvoranu Zetra u Sarajevu 1.075.000.000 dinara,¹⁹
- za održavanje zgrada dodjeljeno je 62.000.000 dinara,²⁰
- za mašine za snijeg i zaleđivanje ledenih površina, predviđeno je 88.000.000 dinara,²¹
- 260.000.000 dinara za troškove pružanja međunarodnog signala,²²
- 190.000.000 dinara za troškove poštanske i telegrafске komunikacije,²³
- za iznajmljivanje elektronske opreme izdvojeno je 56.000.000 dinara²⁴ i
- za ostale troškove namijenjeno je 124.000.000 dinara.²⁵

Takođe su predviđena sredstva za direktnu organizaciju i realizaciju igara u iznosu od 698.000.000 dinara, pokrivajući troškove ceremonije otvaranja,

13 Delegatski bilten Skupština grada i udruženje opštine Sarajeva, br. 36, 20. decembar 1980, 1-12.

14 Za pripremne radove, za izgradnju glavne i pomoćne staze za skijanje, slalom i veleslalom, za infrastrukturu (ceste, energetiku i ostala postrojenja), žičare, stolice i ski liftovi na trkaćim terenima, opremu za staze, ograde i mreže.

15 Za pripremne radove, za izgradnju glavne i pomoćne staze za skijanje, slalom i veleslalom, za infrastrukturu, za vertikalni transport i za opremanje trkaćih terena.

16 Za pripremne radove, za izgradnju staza za biatlon, streljane i skokove, za infrastrukturu i opremu trkaćih terena.

17 Za pripremne radove, za izgradnju bob staze i staze za sankanje, za opremanje terena (tehnička oprema i signalizacija).

18 Za izgradnju dvorane se ledenom površinom.

19 Za infrastrukturu, za nadogradnju nogometnog stadiona Koševo, za ledom pokrivenu dvoranu, za energetski pogon i za stadion za brzo klizanje (ledena staza 400 m).

20 Za održavanje izgrađenih staza na Bjelašnici, Jahorini i Igmanu od 1981. do februara 1984. (nabijanje zemlje, sijanje i popravak travnjaka, raspored kanalizacijskih kanala, uklanjanje posljedica erozije i drugih hitnih radova koji su bili sastavni dio funkcije objekata) i za organizaciju i osposobljavanje skakaonice.

21 Za zgrtanje snijega (16 strojeva potrebnih za pripremu staza za trke) i za obradu leda (5 strojeva).

22 Za osiguranje prijenosa takmičenja - RTV Sarajevo kao JRT (Jugoslavenska radijotelevizija).

23 Pružati PTT usluge između igara od strane Radne organizacije PTT promet Sarajevo.

24 Za najam elektroničke opreme kao što su elektronski semafori na konkurentnim terenima, interna televizija, računalna oprema za mjerenje rezultata i druga elektronička oprema.

25 Za opremu za unutarnji transport, za osiguranje motornih sanki itd.

troškova kompletiranja igara, troškova zvaničnika, troškova uniforme, uključujući i troškove amaterskih radnika koji su učestvovali u igrama, utvrđenih pravilima Međunarodnog olimpijskog komiteta i međunarodnih federacija zimskih sportova, osiguranje učesnika u utakmicama, troškove u olimpijskim naseljima i troškove koje je obezbijedio MOK i druge međunarodne sportske federacije zimskih sportova, uključujući i troškove amaterskih radnika koji su učestvovali u igrama.²⁶

Slovenski doprinos Olimpijskim igrama u Sarajevu

Ovom poglavlju smo pristupili s arhivskim izvorima u obliku tzv. usmene tradicije. Metod dobivanja podataka u obliku neformalnog intervjua sa živim učesnikom olimpijade korišten je sa Pavčićem.²⁷

Janez Pavčić²⁸ je učestvovao na Zimskim olimpijskim igrama u Sarajevu kao trkač, trener, službeno i dio organizacionog tima, a prisustvovao je na pet Olimpijskih igara.

Najponosniji je na svoju ulogu na Olimpijskim igrama u Sarajevu 1984. godine, dok je lider kosina na Igmanu, gdje se održavaju takmičenja za skijaško trčanje i biatlon, a već ima iskustvo stečeno u trasiranju atletske staze u Ljubljani. “Da, u nekonkurentnom dijelu bio sam veoma angažovan.” Kada mu je 1979. godine ponuđena pozicija šefa staza cross-country na Olimpijskim igrama u Sarajevu, pozivom iz Beograda prihvatio je poziv, iako je također dobio poziv da bude trener biatlon unije, što je on odbio, jer je bio svjestan da je za ulogu trenera na najvišem nivou bio suviše star: “Predložio sam im da nađu mlađeg.” Odlučujući je bio telefonski poziv iz Beograda za organizacioni rad na Olimpijskim igrama. “Da sam znao šta me čeka, vjerovatno ne bih, jer na areni takmičenja na snijegu još nije bilo niti hrpice snijega, dvije godine prije Olimpijskih igara u Sarajevu.

Mještani su se hvalili da imaju u prosjeku od 1,4 metra snijega u zimskom periodu, ali to nije ni od kakve koristi kad snijega nema! “Na pitanje: šta bi napravili, ako 1984. za vrijeme igara, ne bude pao snijeg? Oni su mu odgovorili da će “snijeg dovesti sa Bjelašnice i Treskavice, koji su oko 35 kilometara od Sarajeva, jer tamo upravo čiste cestu” i da će biti dovezen u grad i napraviti staze za skijaško trčanje. Tada je sagovornik poludio. Shvatio je da je put bio makadam i znao je da bi u ovom snijegu bila gomila pijeska i blata, a takav snijeg nije bio upotrebljiv za skijanje. Uprkos svim stresovima, ponosan je na svoj rad u organizovanju igara.

26 *Delegatski bilten Skupštine Grada Sarajeva*, br. 36, 20. decembar 1980. *Informacija o pripremanju za ZOI*, 3, Muzej Športa, Ljubljana – Odelek Zavoda za šport Republike Slovenije Planica.

27 Pri dobivanju informacija u obliku neformalnog intervjua moramo uzeti u obzir tjelesno i mentalno stanje. Kao primjer, rekao bih da smo u početku namjeravali intervjuirati kandidata koji je bio organizacijski na višoj poziciji, ali smo bili upozoreni da je bio prilično potresen da je komunikacija gotovo nemoguća.

28 <https://siol.net/sportal/rekreacija/pozabljeni-olimpijec-ki-je-sodeloval-pri-snovanju-ene-najbolj-obleганиh-tekaskih-tras-v-sloveniji-415974>.

Sa kolegom Lojzetom Ravnikom pripremili su 64 kilometara liniju za klasičnu kombinaciju i biatlon, a uspješno su završili preliminarni i olimpijski turnir. Na kraju, sve je proteklo dobro. Olimpijske igre u Sarajevu bile su vrhunac sportske karijere.

Kao zanimljivost Pavčić je još upozorio na već objavljenu priču²⁹, kako se presvlačio, zajedno sa švedskim kraljevskim parom, koji je upoznao za vrijeme takmičenja na skijanju na Igmanu. Slučajno su se čak presvlačili u istoj prostoriji. “Sjećam se da je četvrtak i da me niko nije obavijestio o tome da na Igman dolazi kraljevski par. Ja sam ih primijetio tokom takmičenja, kralj me je uporno pratio, ali nisam znao, kamo da ih svrstam, a nijedna služba obezbjeđenja ih nije pratila, što puno govori o vremenskom periodu”, kaže Pavčić. Posle trčanja, požurio je u svoj tehnički ured da se presvuče, sve ostale prostorije su bile zatvorene, a onda je neko kucao na vrata. “Pozvao sam naprijed i kroz vrata je došao sam kralj Švedske. Na engleskom jeziku, on me je pitao da li se može presvući. Nakon deset minuta mu se pridružila supruga. Svako u svom uglu smo se presvlačili. Smiješno, zar ne? Kada sam mislio da su svi bili obučeni, okrenuo sam se i vidio švedsku kraljicu u roza grudnjaku. Od iznenađenja sam napravio čudnu grimasu, a kralj se nasmijao.”

Što se tiče ženske kvote, predstavljamo Tjašu Andree Prosenč,³⁰ koja je umjetnička klizačica, koja je nekako povezana sa igrama u Sarajevu. Sa svojim ambicija je sve preticala, sa 21 godinu je bila najmlađi novinar na Zimskim olimpijskim igrama, sa 25 godina, najmlađi advokat, danas u 74 je i dalje aktivna. “Imam sjajne uspomene na Sarajevo. Tokom 20. godišnjice Olimpijskih igara, ova olimpijska priča je obnovljena. Šestog februara 2004. godine, kada je završilo u Budimpešti Evropsko prvenstvo u umjetničkom klizanju, predsjednik Međunarodnog olimpijskog komiteta Juan Antonio Samaranch je tada izjavio da se Sarajevo mora vratiti tamo gdje je bilo prije rata. Dvorana Zetra je obnovljena, a mi smo se dogovorili da povodom godišnjice igara tamo izvedemo klizačku reviju. “Na 20. godišnjicu Olimpijskih igara u Sarajevu, došli su najbolji klizači sa Evropskog prvenstva, koje se završilo nekoliko dana ranije u Budimpešti, a na inicijativu Prosenčeve ponovo je izvedena u ledenoj dvorani Zetra. Ona je uspjela da ubijedi sve dobitnike medalja sa Evropskog prvenstva da se pridruže reviji za spomen-klizanje, i svi su došli bez naknade! Također je uspjela privući njemačku klizačicu Katarinu Witt, olimpijsku prvakinju iz Sarajeva i Olega Vasilieva, klizača iz plesnog para Elena Valova-Oleg Vasiliev, pobjednika iz Sarajeva, koji je bio u Budimpešti kao trener pobjedničkog para. Također su trebali nastupiti Britanci Christopher Dean i Jayne Torvill, koji su 1984. u Sarajevu pobijedili s programom, ali su, zbog bolesti, morali otkazati dolazak. Sjeća se da je Wittova plakala, svi su bili zbunjeni. Kada su sutradan prolazili kroz Baščašiju, ljudi su ih pratili, rukovali se s klizačima i izrazili svoju zahvalnost za povratak. “Ima sjajne

29 <https://siol.net/sportal/rekreacija/pozabljeni-olimpijec-ki-je-sodeloval-pri-snovanju-ene-najbolj-obleганиh-tekaskih-tras-v-sloveniji-415974>.

30 <https://siol.net/sportal/sportal-plus/eminentna-gospa-ki-je-sodelovala-na-desetih-olimpijskih-igrah-in-se-tudi-pri-74-letih-uspesno-izogiba-upokojitvi-video-434754>.

uspomene na uspjeh u tom periodu". Jedan od najviših rangiranih učesnika bio je Janez Kocjančič, do 1984. godine predsjednik Ski Association of Slovenia (SZS) i naredne četiri godine jugoslovenske asocijacije. Tokom cjelokupne sportsko-političke karijere imao je podršku SZS-a, koji ga je uvijek predlagao za svog predsjedničkog kandidata. Također je postao potpredsjednik Međunarodne skijaške organizacije, a prošle godine izabran je za potpredsjednika Evropskog olimpijskog komiteta. U Sarajevu je učestvovalo 52 jugoslovenskih sportista. Najpoznatiji su bili Jure Franko, Bojan Križaj, Gregor Benedik, Tomaž Cerkovnik, Jože Kuralc, Mateja Svet, Boris Strel itd.

Maskota Vučko, prepoznatljiva i danas

Zimske olimpijske igre u Sarajevu predstavljala je i danas predstavlja legendarna maskota *Vučko*. Više od hiljadu dizajnera iz cijele Jugoslavije poslalo je svoje radove na takmičenje. Prijedlozi su bili vrlo različiti, bilo je mnogo snješka, zečeva, ježeva, a vuk je bio samo jedan. Autor lijepog vuka *Vučka* je akademski slikar Jože Trobec, koji je u posljednjem trenutku poslao svoju maskotu Komisiji za takmičenje, na insistiranje svojih ukućana. Finaliste su odabrali čitatelji tadašnjih dnevnih novina u Jugoslaviji, a *Vučko* je uspio pobijediti konkurente. U najuži izbor ušli su još: vjeverica, jagnje, jež, lisica i pahuljica. Tako je legendarni *Vučko* s pravom bio rangiran među najbolje olimpijske maskote svih vremena. *Vučko* je imao nekoliko uloga - bio je skijaš, klizač, hokejaš, skijaški skakač. Maskota koja živi i danas, imala je izuzetan prijem među ljudima, a njen autor kaže da je za uspjeh *Vučka* vjerovatno kriv duh Sarajeva. *Vučko* je također doprinio činjenici da je percepcija pojave i izgleda vuka, koji se smatra krvoločnom životinjom, skoro u potpunosti izbljedita među ljudima, a posebno kod djece.³¹

Fond SI AS 1086, Zbirka filmova u Arhivu Republike Slovenije

Još nekoliko riječi o SI AS 1086, Zbirci filmova Slovenske filmske arhive u Arhivu Republike Slovenije. Zbirka sadrži većinu najvažnijih slovenačkih filmskih produkcija dokumentarnih, igranih filmova i animiranih filmova od 1905. godine, kada je advokat iz Ljutomera dr. Karel Grossmann napravio kratki film: *Sajam u Ljutomeru* i *Odlazak sa mise u Ljutomeru*. U svojoj sadašnjoj formi, kolekcija je počela da se oblikuje 1968. godine, kada se Arhiv Slovenije³² bavio zaštitom filmskog materijala za čitavu teritoriju Slovenije. Prije toga, Triglav film se prvenstveno bavio očuvanjem slovenačkog filmskog naslijeđa, koji je, pored svoje proizvodnje, prikupljao i pohranio i starije slovenske filmove koji su stvoreni prije

31 <https://siol.net/sportal/zanase/oce-priljubljene-maskote-za-vucka-sem-iztrzil-toliko-da-sem-si-lahko-kupil-garazo-455538>.

32 Na podlagi *Zakona o arhivskem gradivu in o arhivih*, „Ur.l. SRS“, št. 4/66.

1945. godine. Arhiv RS-a je u početku posvetio najveću pažnju ovim filmovima, zbog neadekvatnih uslova čuvanja kod Triglav filma, koji je bio u vrlo lošem stanju i uglavnom je snimljen na zapaljivoj (nitro) traci. Urađeno je njegovo kopiranje, a zapaljive trake su deponovane u Jugoslovenske kinoteke u Beogradu, odakle su vraćeni u Arhiv Republike Slovenije, zajedno s ostalim filmovima Triglav filma, u junu 1991. godine. Kolekcija se 1974. sastojala od gotovo 800 naslova, 992 naslova u 1977. godini, 1993. godine 1.810 naslova, a krajem 1997. godine oko 4.000 naslova, 8.936 u 2012. i 11.577 naslova filmova je registrovano u 2016. godini.

Tehnički, kolekcija filmova (1905–2017) sadrži 30.352 filmskih diskova. U arhivskoj filmskoj kutiji sa arhivskim kodom 4.625 sačuvan je film pod nazivom: *YPA na Zimskim olimpijskim igrama (JNA na Zimskim olimpijskim igrama)*.³³ Film prikazuje bljesak Sarajeva za vrijeme Olimpijskih igara, ski-liftove na okolnim brdima, vojnike iz pješadije, energetske stručnjake na pripremi staza za skijanje, specijalne jedinice u pripremi skijališta, zaštitnih ograda i skakaonica. Film se završava otvaranjem Zimskih olimpijskih igara, sa takmičenja u biatlonu, veleslalomu, slalomu i skijaškim skokovima, kao i dodjeli medalja jugoslovenskom skijašu Juretu Franku.

Zaključak

Zanimljiv je bio izvještaj Organizacionog komiteta XIV zimskih olimpijskih igara Jugoslavija, Sarajevo 1984. godine u Rimu maja 1984.³⁴ godine. Izvještaj se odnosi na situaciju novih objekata u pojedinim sektorima, same organizacije, o raznolikom kulturnom životu grada Sarajeva: od raznih izložbi, prezentacije slikara naivaca, dramskih, glazbenih, opernih, baletnih i folklornih predstava, programa iz svih krajeva Jugoslavije. Izdate su bile zbirke pesama “Međunarodni dani Sarajevske poezije” na jeziku pjesnika svih zemalja svijeta. Posebna pažnja je posvećena i zdravstvenoj službi za gledaoce i izvođače. Mnogi centri za štampu su organizovani. Glavni press centar je u novom dijelu kulturnog i sportskog centra “Skenderija” u centru površine 7.000 m². Glavna radna soba je imala 300 mjesta, 100 telefonskih govornica, teleprinter 50, 20 perforatora, 15 faksimil i 5 telefoto aparata i 15 javnih telefonskih govornica. Imali su i novinarsku salu sa 300 mjesta. Simultano prevođenje na šest jezika podržalo je različite projekcije. RTV centar se nalazio u novom domu Radio-televizije Sarajevo u blizini

33 Odgovorne osobe za film bile su: pomoćni fotograf: Piton Petar, Dragan Stanačević, Ilić Dragan; urednik: Mandić Jasmina; organizator: Đević Dušan, Đoković Rodoljub; pisac tekstova: Zaninović Stjepan; Producent: Zastava film Beograd; direktor: Berić Milorad, Nestorović Milivoje; scenarista: Milovanović Vukoman, Sekulić Mihajlo; snimatelj: Mićunović Vladimir, Žegarac Boško, Čeperac Ilija; stručni saradnik: Lušina Janez, Prvolović Slavoljub; obrada zvuka: Nikolić Zoran i Smederevac Rajko.

34 Organizacioni komitet XIV Zimskih olimpijskih igara Jugoslavija, Sarajevo 1984, *Izvještaj podnesen na 85. zasjedanju Međunarodnog olimpijskog komiteta*, Rim, maja 1984, 3, Muzej Športa, Ljubljana – Odelek Zavoda za šport Republike Slovenije Planica.

olimpijskog sela, 6 km od Press centra. U vrijeme Olimpijskih igara imali su i 20 studijsko-režijskih prostorija.³⁵

Bilten Sarajevo '84 je završni izvještaj Organizacionog odbora XIV Zimskih olimpijskih igara u Sarajevu 1984. Branko Mikulić, predsjednik Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine pohvalio je uspješnu realizaciju "Olimpijskih igara u Sarajevu" kao veliki sportski događaj i manifestacija mira i prijateljstva, sportaša, sportskih stručnjaka i ljudi iz cijelog svijeta. Huan Antonio Samaran, je istakao da su to: "najbolje organizovane zimske olimpijske igre u istoriji Olimpijskog pokreta "i predstavljaju veliko priznanje za grad Sarajevo, za SR Bosnu i Hercegovinu i za cijelu Jugoslaviju.³⁶

Efekte XIV ZOI u Sarajevu i Jugoslaviji su tada bili viđeni na svakom koraku: u novoizgrađenim sportskim halama, u zimskim centrima u planinama, u svjesnosti ljudi, u mogućnostima razvoja turizma u zimskim sportskim centrima i doprinosu ideji olimpijskog duha.

Rezime

U ovom članku autori su pokazali pripreme za XIV. zimske olimpijske igre u Sarajevu 1984. godine. Oni su pokazali pripreme za samu organizaciju, uspjeh grada Sarajeva u glasanju o izboru Zimskih olimpijskih igara prije Sappora i Geteborga. Izgradnja sportske infrastrukture praćena objektima, skijaških skakaonica, ledene dvorane, bob staza, staze za brzo klizanje itd. U radu je analizirana i finansijska struktura organizacije igara i učešće pojedinih republika i pokrajina. Kao ekonomski efekat, igre bi također trebalo da budu promotori razvoja zimskog turizma, koji do tada u samoj Bosni i Hercegovini, zbog nedostatka infrastrukture za zimske sportove, nije bio pretjerano razvijen. Tokom samih igara istovremeno su održani bogati kulturno-umjetnički događaji, od različitih izložbi, prezentacija književnih ostvarenja, gostovanja umjetničkih i folklornih grupa itd.

Summary

In the paper, the authors show organizational preparations for the XIV Winter Olympics in Sarajevo in 1984. They describe the actual preparations for the organization of this huge event and the success of the city of Sarajevo in being selected as the host city before Sapporo and Göteborg. For the purpose of

35 Organizacioni komitet XIV Zimskih olimpijskih igara Jugoslavija, Sarajevo 1984, *Izvještaj podnesen na 85. zasjedanju Međunarodnog olimpijskog komiteta, Rim*, maja 1984, 25-28, Muzej Športa, Ljubljana – Odelek Zavoda za šport Republike Slovenije Planica.

36 Sarajevo '84, Yugoslavia 8–19.2, Sarajevo '84, *Završni izvještaj Organizacionog komiteta XIV zimskih olimpijskih igara Sarajevo*, 1984, 3, Muzej Športa, Ljubljana, Odelek Zavoda za šport Republike Slovenije Planica.

hosting the event, winter sports infrastructure was built, including sports facilities, ski jumps, ice hall, bob track, speed skating rink, etc. The authors analyse the financial construction of the organization of the games and the financial input of the individual Yugoslav republics and autonomous provinces. As far as economic effects of the event are concerned, the Winter Olympics 1984 were also supposed to promote and encourage the development of winter tourism in Bosnia and Herzegovina, which up to that point had not been well developed due to lack of the needed winter sports infrastructure. During the Olympics, a number of cultural and artistic events took place as well in the form of exhibitions, literary events, performances of various artistic and folklore groups, etc.

SRBIJANSKA POLITIKA I PRIPREME ZA AGRESIJU NA BOSNU I HERCEGOVINU

Apstrakt: *U radu nemamo namjeru dati cjelovit opis raspada Jugoslavije i agresorske politike Republike Srbije prema Bosni i Hercegovini, između ostalog i zbog toga što današnja razina istraženosti to i ne omogućava. Put, koji vodi spoznaji ovog rata, jesu činjenice, a ne predrasude. One su pogotovo jako značajne jer potvrđuju tvrdnju kojom se razbijačima Jugoslavije, planerima agresije na Bosnu i Hercegovinu imenuju Milošević, predsjednik Republike Srbije, Generalšab Oružanih snaga SFRJ, Služba državne bezbjednosti Srbije, odnosno Republika Srbija. U radu se bavimo analizom srbijanske politike koja je dovela do raspada SFRJ, kao i refleksijama te politike na Bosnu i Hercegovinu. Bavimo se pripremama u Srbiji za realizaciju projekta "Svi Srbi u jednoj državi", aktivnostima SANU, pridobijanjem JNA za interese Srbije, naoružavanjem Srba u Bosni i Hercegovini, razmještanjem i priprema JNA na teritoriji Bosne i Hercegovine za realizaciju „velikospskog” projekta.*

Ključne riječi: *SFRJ, Srbija, Bosna i Hercegovina, JNA, SANU, Srbijanska politika.*

SERBIAN POLITICS AND PREPARATIONS FOR AGRESSION AGAINST BOSNIA AND HERZEGOVINA

Abstract: *We do not intend to give a complete description of the disintegration of Yugoslavia and the aggressor policy of the Republic of Serbia towards Bosnia and Herzegovina, among other things, because today's level of research does not allow this. The road leading to the knowledge of this war is the facts, not the prejudices. They are particularly important because they confirm the claim that Milosevic, the President of the Republic of Serbia, the General Staff of the Armed Forces of the SFRY, the State Security Service of Serbia, or the Republic of Serbia, are appointed to the aggressors of Yugoslavia to the planners of the aggression against Bosnia and Herzegovina. The paper deals with the analysis of the Serbian politics which led to the dissolution of the SFRY, as well as the reflections of that policy to Bosnia and Herzegovina. We are analyzing the*

implementation of the project "All Serbs in one Country", activities of the Serbian Academy of Sciences and Arts, the acquisition of Yugoslav National Army for the interests of Serbia, the arming of Serbs in Bosnia and Herzegovina, the deployment and preparation of YNA in the territory of Bosnia and Herzegovina for the realization of the "Great Serbian" project.

Key words: *SFRY, Serbia, Bosnia and Herzegovina, YNA, SANU, Serbian politics.*

Uvod

Srpsko rukovodstvo, sa Slobodanom Miloševićem na čelu, preuzelo je, „Memorandum SANU“ za svoj nacionalni program, i od tada se stanje u Jugoslaviji stalno pogoršavalo. Na scenu je stupio nacionalistički totalitarizam najmračnijeg tipa koji je, ne birajući sredstva, težio stvaranju „velike Srbije“, odnosno realizaciji historijskog zadatka nacionalističkih krugova u Srbiji.

Karakteristika srbijanskog totalitarnog režima je stvaranje masovnog pokreta, okupljanja velikog broja ljudi, posebno ruralnog dijela stanovništva. Za nacionalistički totalitarizam, rat se pojavljuje kao sredstvo za osvajanje teritorije, ali i za razgraničenje između ljudi i naroda. U teoriji i praksi je poznato da se razgraničenje naroda, tamo gdje ga nije moguće izvršiti mirnim putem, izvodi genocidnim radnjama, progonima ljudi i drugim nasilnim sredstvima, zatim iseljavanjem iz domova u kojim su do tada živjeli i zatiranjem svih kulturnih i civilizacijskih tragova njihovog postojanja. Potvrda za to je etničko čišćenje koje je u Bosni i Hercegovini proveo srbijansko-crnogorski agresor, uz upotrebu tadašnje JNA, četničkih i drugih paravojnih formacija.

Kosovski problem koji je tinjao godinama u SFRJ, Milošević je iskoristio da osvoji vlast, postane vođa Saveza komunista Srbije i da sa vlasti ukloni Ivana Stambolića, optužujući ga za vođenje tolerantne politike protiv navodne albanske diskriminacije Srba na Kosovu. Svoju političku karijeru Milošević započinje 1987. godine, na Kosovu polju, pred okupljenim kosovskim Srbima koji su bili i najosjetljiviji na „nacionalno pitanje“. Od tada, Milošević vješto manipulira zanosom masa i preko kontroliranih mitinga, od Vojvodine do Crne Gore, naprosto iznuđuje smjene svih političkih garnitura koje nisu zdušno podržavale njegov plan stvaranja jedinstvene Srbije.¹

U prvoj etapi Miloševićeve vladavine bilo je potrebno odraditi „posao“ na Kosovu i u Vojvodini, donijeti novi ustav Srbije kojim će se pojačati jedinstvena vlast i ukinuti autonomnost pokrajina, a na jugoslovenskom planu otvoriti srpsko nacionalno pitanje, te zahtijevati temeljitu reviziju Ustava iz 1974. godine, kao antisrpskog i konfederalističkog akta koji je donesen pod diktatom Kardelja i Tita, a shodno decenijskoj „antisrpskoj uroti“.

1 Ivan Stambolić, *Put u bespuće*, Beograd 1995, 165-167. (dalje: I. Stambolić, *Put u bespuće*).

„Podgrijavanje masa“ u cilju stvaranja povoljne klime za ostvarenje zacrtanog plana, nastavlja se strahovitom brzinom. Da bi se još više uzburkale nacionalističke strasti kod srpskog naroda, povodom 600. godišnjice Kosovske bitke, nošene su kosti cara Lazara od jedne do druge pravoslavne crkve, sve dok nisu vraćene u samostan koji je utemeljen u Ravanici u dolini Morave. Put kojim su nošene kosti cara Lazara, praktično je omeđio granicu „velike Srbije“.

Svojim nacionalističkim istupima i buđenjem nacionalizma u srpskom narodu, Milošević pravi nagli uspon u svojoj političkoj karijeri, pridobijajući srpski narod i cijelu generalsku svitu iz sastava JNA, koja je tada bila spremna da zaigra na njegovu nacionalističku kartu. Ovo su samo neki navodi koji govore o tobožnjoj brizi srpskog rukovodstva za očuvanje Jugoslavije, a sistematski se, zapravo, provodio koncept stvaranja „velike Srbije“ i potiranja volje i interesa drugih naroda i narodnosti u Jugoslaviji. Ta politika se u osnovi zasnivala na tezi da „svi Srbi treba da žive u jednoj državi“. Realizacija te teze nastojala se prikriti navodnim zahtjevom da se želi živjeti u modernoj i demokratski uređenoj Jugoslaviji, što su mnogi smatrali opravdanim i legitimnim. Kako je vrijeme odmicalo ta teza je „pročitana“. Nakon toga Miloševićev krug je prihvatao Jugoslaviju, sprva sa pet, kasnije sa četiri i na kraju sa dvije republike. To je bio sasvim jasan pokazatelj da je krajnji cilj tobožnjih zagovarača opstanka cjelovite Jugoslavije bio „velika Srbija“, a ne demokratski i dogovorno uređena i na dobrovoljnoj osnovi razvijena višenacionalna zajednica.

Put ostvarenja teze „da svi Srbi žive u jednoj državi“ bio je izglasavanje izmjena Ustava Srbije na Skupštini održanoj 10.10.1987. godine, čime je definitivno suspendiran dotadašnji ustavni položaj autonomnih pokrajina.

Za Srbe koji su živjeli u drugim republikama (Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i Makedoniji), nastojalo se, ostvariti autonomiju, nacionalne - srpske kantone, srpske republike i druge oblike organizovanja, sve u cilju zaokruživanja „velike Srbije“.

Propagandna mašinerija Slobodana Miloševića, uporno i bez skrupula, stvara takvu političku klimu i raspoloženje, koje traži da se ponovo otvori rasprava o osnovnim načelima jugoslovenske zajednice i o reviziji avnojevskih opredjeljenja, koja su ugrađena u Ustav SFRJ iz 1974. godine, odnosno ističe se zahtjev za utemeljenu zajednicu na novim principima.

Srpsko rukovodstvo tražilo je glavnog „krivca“ za razbijanje Jugoslavije i u svojoj propagandnoj mašineriji našlo ga u političkim kadrovima koji su predložili i usvojili Ustav SFRJ iz 1974. godine. Iz tih razloga posebno je na udaru bila Komisija za promjenu ustava, čiji su članovi napadani, optuživani i diskreditovani na razne načine.

Oko izrade novog ustava, gledišta predstavnika pojedinih republika su naizgled bila podudarna, ali su, u suštini, bila dijametralno različita. Izmjene ustava SFRJ će biti glavni uzrok raspada Federacije Jugoslavije.

Uticaj srbijanske politike na raspad SKJ

Raspad SKJ je uglavnom izazvala srpska politička garnitura sa punim ubjedenjem da im SKJ predstavlja smetnju u realizaciji velikosrpskog projekta, a da su stvoreni svi uslovi za realizaciju “srpskog sna”, stvaranje velike i homogene Srbije. Uslovi za to su već bili realizovani: politički program, medijska propaganda, vođa i pridobijanje JNA.

Vođa i nosilac realizacije projekta “srpskog sna”, stvaranje velike i homogene Srbije je Slobodan Milošević.² Izborom Slobodana Miloševića 1986. za Predsjednika Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije, počela je nova negativna politička praksa u radu SKS. Ideja “bratstva i jedinstva” zamjenjena je otvorenim raspirivanjem nacionalizma. Milošević je svoj put započeo odazivajući se na buđenje nacionalističke ideologije, i proglašavajući se kao vođa Srba. Da bi ostvario svoj cilj, Milošević je uz pomoć Službe državne bezbjednosti Srbije, iscenirao nekoliko procesa, koji su doveli do preuzimanja vlasti prije svega u Vojvodini i Crnoj Gori, postavljajući na vlast garnituru političara koji su odgovarali njegovoj viziji buduće Jugoslavije. Ta vizija se zasnivala na dominaciji Srbije kao najmnogoljudnije republike u SFRJ, te Miloševiću kao vođi Srbije.

On je zahtijevao da Jugoslavija, u kojoj je srpski narod pojedinačno bio najbrojniji (oko 35%), bude centralistički organizovana savezna država, sa vodećom idejno-političkom ulogom jedinstvene Partije - SKJ, ustavno uređena na principu jedan čovek - jedan glas. A to je značilo ignoriranje principa ravnopravnog ustavnog položaja republika i pokrajina, odnosno naroda na kojem je nastala i na kojem je počivala Titova, tzv. druga Jugoslavija. Politiku Miloševića su, pored plebiscitarne podrške skoro svih Srba širom Jugoslavije, podržala i partijsko-državna rukovodstva Republike Crne Gore i Autonomne pokrajine Vojvodine, koja je on, krajem 1988. i početkom 1989. doveo na vlast vaninstitucionalnim rušenjem legalno izabrane vlasti, putem tzv. “događanja naroda”, na masovnim narodnim mitinzima u Novom Sadu (tzv. “jogurt revolucija”) i u Titogradu, današnjoj Podgorici (tzv. “antibirokratska revolucija”). Te dvije “revolucije” su pokrenule točak raspada SFRJ, a Miloševiću podigle autoritet neprikosnovenog vođe. Svoju ulogu neprikosnovenog vođe Srpskog naroda započinje rečenicom “Niko ne sme da vas bije” izgovorenom 24.4.1987. godine, na Kosovom polju. Od tog trenutka Slobodan Milošević postaje narodni heroj koji štiti srpske nacionalne interese. Obračun sa neistomišljenicima i pobjedu ostvaruje na Osmoj sjednici Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije koja je održana 23. i 24. septembra 1987. godine. Na sjednici je predsjednik CK SK Srbije, Slobodan Milošević, razriješio članstva u CK SK Srbije Dragišu Pavlovića, predsjednika beogradske partijske organizacije, a Ivana Stambolića nekoliko mjeseci kasnije.³ Odmah poslije osme sjednice Milošević

² Slobodan Milošević (1941–2006), je bio predsjednik Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije 1986–1989, predsjednik Socijalističke Republike Srbije 1989–1997. i predsjednik Savezne Republike Jugoslavije od 23. jula 1997. do 5. oktobra 2000).

³ Krajem 1987. Milošević uspijeva ukloniti gotovo sve protivnike u državnom i partijskom vrhu Srbije, te uskoro, nizom poteza uspostavlja samovlast u Srbiji.

je smjenio ekipu u televiziji Beograd, smjenio je direktora *Politike*, i doveo kadrove koji će propagirati njegovu politiku.

Promjenom ustavnih odredbi u martu 1989. godine, nasilno je ukinuta autonomija Vojvodine i Kosova.⁴ Pred Saveznom skupštinom u Beogradu 2. marta 1989. godine, izrežiran je skup više stotina hiljada ljudi, tražeći hitno rješavanje situacije na Kosovu i hapšenje Azema Vlasija. Milošević se iste večeri obratio i obećao njegovo hapšenje.⁵ Potom je Slobodan Milošević od jugoslovenskog državnog i partijskog vrha ultimativno tražio da se na Kosovu proglasi izvanredno stanje, te da se uz pomoć JNA zavede red. Predsjedništvo SFRJ je pak, 3. marta proglasilo izvanredno stanje na Kosovu, ovlastivši jedinice JNA da zavode red.

U roku od nekoliko dana JNA i jedinice savezne milicije su na Kosovu pohapsile nekoliko stotina ljudi.⁶ Među njima je bio veliki broj Vlasijevih pristaša, kao i pokrajinskih i partijskih funkcionara. Na njihova mjesta su postavljeni Morinine i Miloševićeve pristaše.

Milošević je vlast na Kosovu uspostavio posrednim putem, odnosno pronalaženjem tzv. "zdravih snaga" u samom SK Kosova koje bi mu dale podršku. U tome je djelimično uspio kada se na njegovu stranu stavio Rahman Morina⁷. Sukob između Vlasijeve i Morinine struje u SK Kosova je eskalirao u novembru, kada se prenio na ulice. Širom Kosova je opet došlo do demonstracija, ali su se one pretvorile i u nered u kojima je zabilježeno nekoliko ljudskih žrtava, uključujući jednog milicionera. Vlasi je nakon toga izložen strahovitom pritisku, te je 17. novembra podnio ostavku zajedno sa Kaćušom Jašari. Vodstvo nad SK Kosova je privremeno preuzeo Remzi Koljgeci.

U vreme glasanja o amandmanima, zgrada Skupštine Kosova je bila okružena tenkovima, vojskom i policijom, a kosovski izvori navode da su pripadnici tajne policije bili prisutni i unutar zgrade. U takvoj atmosferi je 23. marta 1989. održana sjednica Skupštine SAP Kosovo na kojoj su odobreni ustavni amandmani. Kritičari tvrde da nije bilo potrebnog kvoruma te da su glasale i neke osobe koje nisu poslanici. Slijedeći dan je i Skupština SAP Vojvodine odobrila amandmane. To je omogućilo da 28. marta 1989, Skupština Srbije donese amandmane na republički Ustav. Tri dana kasnije Milošević je svoju pobjedu proslavio skupom u beogradskom Sava centru zajedno sa saveznim sekretarom za odbranu Veljkom Kadijevićem, kao i sa novoizabranim saveznim premijerom Antom Markovićem. Dok je Srbija slavila pobjedu, na Kosovu se policija obračunavala sa

4 Skupština SR Srbije donosi amandmane na Ustav kojima se vraća jurisdikcija nad sudstvom, milicijom, narodnom odbranom i inostranim poslovima pokrajina.

5 Slijedeći dan je Vlasi uhapšen od strane savezne Službe državne bezbjednosti pod optužbom za "kontrarevolucionarnu aktivnost".

6 O mjerama represije na Kosovu najbolje govori podatak o Udruženju političkih zatvorenika Kosova koje ima više od 30.000 članova.

7 Morina je bio pokrajinski sekretar unutrašnjih poslova u vrijeme nereda 1981. godine. Morina je oko sebe uspio organizirati još nekoliko Miloševićevih pristaša među kojima su bili Ali Šukrija i Hasen Azemi.

demonstrantima. Specijalne jedinice policije su 28. marta 1989. godine, otvorile vatru na albanske demonstrante, ubivši pri tom dvadeset četiri osobe. Zajednički izvještaj Helsinki Watcha i Međunarodne helsinške federacije za ljudska prava u to vrijeme smatrao je da “nije bilo opravdano pucati iz automatskog oružja na okupljene demonstrante”.

Na Gazimestanu na Kosovu⁸ Milošević je istakao ”opet smo pred bitkama i u bitkama. One nisu oružane, mada ni takve još nisu isključene”.⁹ Za Gazimestan profesor N. Duraković kaže” Gazimestan je bio finale onoga što se već dešavalo diljem bivše Jugoslavije, od “balvan revolucije”, “jogurt revolucije”, nošenja moštiju kneza Lazara, faktički demonstracije velikosrpskog nacionalizma. Već je počelo ono takozvano prebrojavanje kostiju, već je prenesen taj duh i jedan masovni, histerični i povampireni nacionalizam.”¹⁰

Velikosrpski nacionalizam se tada rasplamsava, naročito u medijima, posebno u nekim časopisima kao “Književna reč”, te u romanima Dobrice Ćosića, protura se teza da Srbija po pravilu dobija u ratu, ali da gubi u miru. Tada se pojavio i Pavićev “Hazarski rečnik” u tiražu od 150.000, koji otprilike govori o nebeskom narodu, o Hazarima koji su uvijek kažnjavani tim da dobijaju ratove, a ovamo je otprilike vatikansko - kominternovska zavjera, na čelu sa Titom i Kardeljem.

Memorandum SANU, idejna vodilja srpskog nacionalizma, glavni uzrok raspada SFRJ

Srpska akademija nauka i umjetnosti je izradila Memorandum SANU.¹¹ Dokument SANU koji se smatra intelektualnom najavom agresivnog srpskog nacionalizma i krvavih ratova na Balkanu sadrži sljedeće:

- “granice Srbije nisu u skladu s etničkim sastavom i kao takve one se trebaju prekrajati jer, prema Memorandumu, Ustav iz 1974. je nanio mnogo štete Srbiji, zbog stvaranja autonomnih pokrajina Vojvodine i Kosova, razvodnjavanje federacije, kao i zbog “umjetnih” administrativnih granica koje ne predstavljaju “pravu” sliku,

8 Na Gazimestanu je, na Vidovdan 1989. godine, održana proslava 600. godišnjice Kosovske bitke kojoj je prisustvovalo oko milion ljudi. Neki istoričari i bivši jugoslovenski političari smatraju da je tada Slobodan Milošević u svom govoru najavio raspad SFR Jugoslavije.

9 Haško tužilaštvo je upravo taj Miloševićev govor podnijelo kao dokaz o njegovim ratnim namjerama. Tužilac Džefri Najs je na suđenju protumačio da “oružana bitka, borba, nije bila isključena, čak i u tom momentu”.

10 Vidi intervju u okviru serije *Kako se raspala bivša Jugoslavija*, za Radio Slobodna Evropa govorio je i Nijaz Duraković, posljednji predsjednik CK SK BiH, prvi predsjednik reformiranih komunista, a potom i SDP BiH, redovni profesor na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu.

11 Dvadesettrećeg maja 1985. na Skupštini SANU jednoglasno je odlučeno da se zbog potrebe „isticanja najaktuelnijih društvenih, političkih, ekonomskih, socijalnih, naučnih i kulturnih problema“ pristupi izradi Memoranduma SANU. Vodstvo SANU dobilo je podršku CK SK Srbije čiji je Predsjednik bio Stambolić Ivan.

- ugroženost srpskog naroda od strane drugih naroda unutar SFR Jugoslavije: asimilacija, iskorištavanje, istjerivanja, nemogućnost izražavanja, marginalizacija u političkoj, ekonomskoj, kulturnoj i naučnoj sferi,
- jačanje antisrpskih snaga unutar SFR Jugoslavije (Hrvati, Albanci),
- potreba za brzom akcijom da se spriječi propadanje Srbije i srpskog naroda.“
- Nakon objavljivanja tog u osnovi velikosrpskog programa, politički vrh koji je vodio Ivan Stambolić tražio je da se SANU ogradi od njega, a tvrdio je da je manifest “slatkorečiv uvod u krvavi obračun te smrtonosni šovinistički proglas, ratni manifest za već zaboravljene komesare srpstva“.¹²

Memorandum SANU¹³ imao je dalekosežan uticaj na razvoj nacionalizma u Srbiji, ali i direktan uticaj na Slobodana Miloševića koji je ideje izložene u Memorandumu pokušao provesti u djelo: antibirokratska revolucija i ideja o velikoj Srbiji koja je kasnije bila uzrok rata u Sloveniji, Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i na Kosovu.

Osnovno polazište ovog dokumenta je bilo da: “Jedino srpski narod nije rešio nacionalno pitanje niti je dobio državu kao ostale nacije u SFRJ.” Ovaj stav proizilazi i logičan je nastavak programa širenja srpskog životnog prostora i stvaranja davno planirane “velike” i nacionalno homogene Srbije.¹⁴

Ovaj program je konkretnije oblikovan u tajnom spisu ministra unutrašnjih poslova Srbije, Ilije Garašanina, “Načertanije” iz 1844. godine, u kome se navodi da “srpska država ne smije ostati mala ...mora se rasprostraniti i ojačati”.¹⁵ Velikosrpske ideje se planski i stručno promovisu na svim poljima kulture i sporta.¹⁶ “Te ideje promovisu glumci, estradni radnici ... Vrlo suptilno. Mediji su odigrali ključnu ulogu, baš onako gebelsovski – Goebels na sreću nije imao televiziju, inače bi Treći Reich još postojao. Osam programa srbijanske televizije dano-noćno ispiraju mozak. Ako se sjećate, svojevremeno i patrijarh Pavle saziva 24 politička prvaka Srbije da se dogovore kako će praviti veliku Srbiju.”¹⁷

Povjesničarka Latinka Perović o Memorandumu SANU piše “Stvarnost koja je kreirana uz sudjelovanje akademika i Akademije, nije samo aberacija. Po

12 I. Stambolić, *Put u bespuće*, 130.

13 Autori Memoranduma su akademici: Pavle Ivić, Antonije Isaković, Dušan Kanazir, Mihajlo Marković, Dobrica Ćosić, Dejan Medaković, Vasilije Krestić, Ivan Maksimović, Kosta Mihajlović.

14 Projekat homogene Srbije Stevana Moljevića, četničkog ideologa u štabu Draže Mihajlovića datiran 30. juna 1941. godine ustvari je rekonstrukcija projekta srpskog kulturnog kluba iz 1938. godine, koji je uzeo u obzir prethodne modifikacije “Načertanija”.

15 Dokument je bio tajan sve dok nije konačno objavljen 1906. Tekst je podniet kao dokazni materijal pod brojem P805, na suđenju Miloševiću.

16 Čuvena rečenica vojvode Đujića: “Četiri stuba Srpstva su: Srpska Pravoslavna Crkva, Srpska Akademija Nauka i Umetnosti, novine Politika i FK Crvena Zvezda”, 1991. Zvezda postiže najveći uspjeh balkanskog klupskog fudbala i postaje prvak Evrope i svijeta.

17 Vidi intervju N. Duraković RSE.

mišljenju svojih autora, Memorandum je bio politički program s ciljem da artikulira orijentaciju na budućnost i da, s autoritetom znanosti, izvrši široku mobilizaciju”, ističući kako je krajnji cilj toga programa bila narodna, a ne moderna država. SANU je sredinom osamdesetih godina dvadesetog stoljeća otvoreno podržala konsenzus partije, vojske, crkve, intelektualaca o potrebi stvaranja Velike Srbije. Razgovor povjesničarke Perović sa akademikom Antonijem Isakovićem, 1987. potvrđuje dokaze o pripremama Srbije za rat. Ubeđivao me je “da je došlo vreme da Srbija konačno reši svoje pitanje, da Slovenci i Hrvati ne žele Jugoslaviju... „Čekaj”, prekinula sam ga, “vi hoćete rat?” „Da”, potvrdio je Isaković, “ali u Srbiji neće biti rata. Poginuće samo 80.000 ljudi!”¹⁸

Pridobijanje JNA za politiku Miloševića i stvaranje Velike Srbije ili dovođenje Miloševića na čelo vođe projekta od strane generala i ostalih srpskih zavjerenika je pitanje na koje će se morati odgovoriti. Po mišljenju profesora Durakovića na Osmoj sjednici CK SKS sve je bilo dobro izrežirano i tu je ključnu ulogu odigrao Nikola Ljubičić¹⁹, koji je već tada bio direktno u funkciji politike Slobodana Miloševića. On je imao ugled kao Titov general, kao čovjek koji je bio načelnik Generalštaba. Glasanje je bilo izrežirano. Sve je bilo lažirano. Sve je bilo, zapravo, apsolutno nedemokratski, a malo se ko smio tada drznuti i reći nešto, jer je iza svega toga stajala s jedne strane još uvijek moćna partija, vojni vrh s druge, a policija s treće strane. Dakle ova izjava potvrđuje da je vojni vrh, policija, partija i Milošević jedna cjelina okupljena oko velikosrpskog genocidnog zločinačkog projekta.

“Pojava Miloševića bila je pobjeda dominantne dogmatske struje u partiji i nacionalističke opozicije čiji je ideolog bio Dobrica Ćosić. Milošević se učvrstio kao vođa kroz populistički pokret koji mu je dodijelio nacionalnu misiju i kroz “savez elita” koji ga je podržao počev od Akademije, Srpske pravoslavne crkve, Udruženja knjižvenika, Vojske i dr. Osmu sjednicu CK SK Srbije nije bila samo unutarpartijski komunistički konflikt, već važan događaj u postrojavanju snaga za predstojeći obračun u Jugoslaviji. Ivan Stambolić je naknadno ocjenio njegov mandat kao “vojnu okupaciju Srbije”. Slobodan Milošević je došao na gotov projekt koji je već bio razrađen do u detalje u akademskim, vojnim, partijskim i crkvenim krugovima”²⁰.

Ono što su svi znali je da se projekat može realizovati samo uz potporu JNA i da se ne može ni zamisliti bez te podrške. Zato je godinama kadrovska politika u JNA vođena za potrebe velikosrpskog projekta. “Izdvajanje iz budžeta JNA za njezinu tehničku modernizaciju te upotpunjuje predodžbu o silnom novcu koji se

18 O ulozi SANU, dokazima i pripremama Srbije za rat van Srbije gde će poginuti 80.000 ljudi vidi intervju sa Latinkom Perović 13.4.2011, za Elektronske novine Razgovarala: Tamara Nikčević; <http://www.e-novine.com/intervju/intervju-politika/46612>.

19 Na čelo Srbije, nakon Titove smrti, dolazi general Nikola Ljubičić, koji od vojnika postaje srpski državnik. Prije toga je 13 godina bio na čelu JNA. Njegovo stanovište „Jugoslaviju će braniti Srbi i JNA“ sadrži shvatanje da je Jugoslavija srpska država, a JNA njena vojska.

20 Sonja Biserko, *Uloga medija u pripremi rata*, juli 2002, 3.

izdvajao u razdoblju od 1965. do 1989. godine. Tako je za tehničku modernizaciju JNA približno izdvojeno 15.826.600.000 USD, za opremanje JNA sredstvima NVO-a izdvojeno je 11.058.900.000 USD, dok je za proširenje kapaciteta namjenske industrije izdvojeno 1.258.000.000 USD. Eksperti Ministarstva odbrane Republike Hrvatske su vrijednost cjelokupne diobene mase JNA procijenili na iznos od oko 70 milijardi USD.²¹

JNA je kadrovskom politikom postala isključivo srpska. Više od 70% od 70.000 oficirskog kadra su bili Srbi oko 50.000 lica. Kontrolirajući Jugoslavensku narodnu armiju (JNA) Srbija je pod svojom kontrolom imala vojsku s 3,5 miliona komada modernoga pješačkog naoružanja, 3.500 tenkova, 3.760 oklopnih transporter, 11.000 komada artiljerijskog naoružanja (100 mm i većeg), 455 borbenih aviona i kompletnu ratnu mornaricu. Nasuprot tome Hrvatska²², Bosna i Hercegovina, Slovenija i Makedonija pod svojom kontrolom nisu imale nijedan tenk ni borbeni avion. Zbog toga su gotovo svi vojni stručnjaci očekivali brzu vojnu pobjedu JNA što bi zapravo značilo vojnu pobjedu Srbije.²³ Tim više što je Vijeće sigurnosti rezolucijom 713 od 25. septembra 1991. godine temeljem glave VII. Povelje, nametnulo opći i potpuni embargo na izvoz oružja u bivšu Jugoslaviju. Ta će se odluka reflektirati kako na duljinu trajanja sukoba u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini tako i na broj žrtava i materijalne štete.

Sav državni aparat Jugoslavije i diplomatija su stavljeni u službu Miloševića odnosno realizaciju velikosrpskog projekta, manipulirali su sa diplomatama drugih država koji su bili u Beogradu o događajima u Jugoslaviji jer oni nisu imali mogućnost stvarnog uvida u stanje.

Svaka varijanta velikosrpskog plana za proširenje srbijanskog životnog prostora na račun drugih država, računala je sa Bosnom i Hercegovinom. Bosna i Hercegovina je sa svojim geostrategijskim položajem i činjenicom da gotovo trećinu stanovništva čine lica koja se izjašnjavaju kao Srbi postala predmet od prvorazrednog značaja i bila uvjet za ostvarenje velikosrpskih ciljeva. Za projekat uništenja Bosne i Hercegovine, Milošević je uspio pridobiti dogovorom u Karađorđevu 24.3.1991, i Predsjednika Hrvatske, Franju Tuđmana, tako što će na isti način kao Srbi djelovati i Hrvati. Formiranjem takozvanih Hrvatskih autonomnih oblasti a zatim Hrvatske Republike Herceg-Bosne stvoriti uslove za obnovu Hrvatske banovine na račun Bosne i Hercegovine.

21 Više o ovome vidi u radu: Simeon Kovačev, Zdenko Matijašić, Josip Petrović, *Vojnoindustrijski kompleks SFRJ*, Polemos 9 (2006) 1: 127-203.

22 Stvarajući ravnotežu snaga, Hrvatska je kupovala oružje u inostranstvu, ali se odlučila i na druge metode naoružavanja. Do oktobra 1991. razoružano je 36 kasarni JNA i preko 50 manjih i većih skladišta, zarobljeno 250 tenkova, preko 500 artiljerijskih cijevi kalibra većih od 100 mm, oko 200 hiljada različitog streljačkog naoružanja. Hrvatska vojska je bila formirana. "Prvo polugodište 1991. utrošili smo u organizaciji hrvatske vojske i policije i njezinom osposobljavanju. Imali smo gotove snage od preko 120.000 ljudi i preko 200 oficira i generala u JNA s kojima smo čekali pogodno vrijeme", sjeća se Špegelj.

23 Antić, M. Teorija nadmoći i rat na teritoriji bivše Jugoslavije (1991–1995) , u: *Politička misao: Croatiain Political Science Review*, Vol. XLI (2004), br. 2, 126.

Političke i vojne pripreme Srbije za agresiju na Bosnu i Hercegovinu

Pripreme u vrhovima Srbije i "SFRJ" za "prisajedinjenje Bosne–Matici" vrše se neposredno poslije Titove smrti, mada ima argumenata koji govore da su pripreme bile i nekoliko godina prije Titove smrti kao npr. slučaj Džemala Bijedića predsjednika Saveznog izvršnog vijeća (SIV) Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ). Bijedić i njegova supruga Razija, te još šest putnika i članova posade, stradali su u avionskoj nesreći 18. januara 1977. godine, kada je zvanično zbog navodno loših vremenskih uvjeta avion udario u brdo Inač, na planini Lisin, iznad Kreševa, prepolovio se i eksplodirao. Bahrudin Bijedić²⁴, posljednji put se sa Džemalom sastao tri mjeseca prije njegove smrti u vikendici u Trnovu pokraj Sarajeva. Džemal mu je govorio na uho: "Bahrice, puno znam, ubit će me", govorio je da je Tito izoliran, da je blokiran od strane njegove supruge Jovanke, da se do njega ne može doći. Govorio mu je o vrhovima Jugoslovenske narodne armije (JNA)...". Bahrudin Bijedić je uvjeren da je njegov rođak predosjećao smrt. "Smatram da su to izvršili general Nikola Ljubičić, načelnik Generalštaba JNA i bivši predsjednik Predsjedništva SFRJ Petar Gračanin i Blagoje Adžić, general rodom iz Gacka. To su egzekutori Džemala Bijedića!²⁵ Po mišljenju Bijedića Jovanka Broz je bila podla osoba, bila je u toku svega i involvirana! Ona je bila nacionalista. Historičar dr. Husnija Kamberović, autor knjige "Džemal Bijedić - Politička biografija", kaže da je Džemina smrt 18. januara 1977. "velika tajna za mnoge"²⁶.

Drugi primjer je vojni plan blokade Sarajeva za koji General Armije Bosne i Hercegovine Rasim Delić "tvrdi da je to bio dio ukupnog ratnog plana JNA koji je rađen odmah poslije Drugog svjetskog rata, a svakih nekoliko godina obnavljan kao - odbrana grada Sarajeva. Dakle, veli on, sve ono što je planirano za eventualnu odbranu Jugoslavije, a pripremano je i Sarajevo za odbranu, iskorišteno je za blokadu grada. Posljednji ratni plan, čiji je osnovni zadatak bio kontraudar u Hrvatskoj, urađen je, kaže Delić, krajem '91. ili početkom '92. godine sa Gagovićem, Vukašinovićem i drugim oficirima na čelu, isključivo Srbima i Crnogorcima"²⁷.

Namjere Miloševića se najbolje mogu vidjeti iz slijedeće izjave: "Mi moramo obezbediti jedinstvo ako želimo da kao najveća i najbrojnija republika diktiramo dalji tok događaja. To su pitanja granica, suštinska državna pitanja. A granice kao što znate, uvek diktiraju jaki, nikad ne diktiraju slabi... Ja sam naredio mobilizaciju rezervnog sastava milicije. Dalje angažovanje u formiranju novih

24 Bahrudin Bijedić bliži rođak Džemala, bivši dugogodišnji diplomata i konzul Jugoslavije u Sjedinjenim Američkim Državama (SAD) i bivši ministar unutrašnjih poslova Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine.

25 Džemal Bijedić je bio u komisijama koje su ispitivale «Jovankin slučaj». Vidi tekst na www.slobodna-bosna.ba/vijest/12212/bahrudin_bijedic_dzemu_su_ubili_nikola_ljubichic_petar_grachanin_i_blagoje_adzic.

26 Izvještaj o padu aviona Džemala Bijedića zapečaćen na 50 godina.

27 Kako je došao Rasim Delić; <http://bosanskiratnici.blogspot.ba/arhiva/2011/03/23>.

snaga milicije, a Vlada je dobila zadatak da pripremi odgovarajuće formacije koje će nas učiniti u svakom slučaju bezbednim, odnosno učiniti sposobnim da branimo interese naše republike, srpskog naroda izvan Srbije... Ako treba da se tučemo, bogami ćemo da se tučemo. A nadam se da neće biti toliko ludi da se sa nama tuku. Jer ako ne umemo dobro da radimo i privređujemo, bar ćemo znati dobro da se tučemo.“²⁸

U pripreme srpskog stanovništva u Bosni i Hercegovini se najdirektnije uključuje Generalštab oružanih snaga SFRJ, državno i političko rukovodstvo Srbije i Crne Gore, gotovo sve političke partije, Srpska pravoslavna crkva Srbije u Bosni i Hercegovini, filozofi, umjetnici, političari i književnici srpske nacionalnosti iz Srbije, Crne Gore i Bosne i Hercegovine. Pripreme bosanskohercegovačkih Srba bile su temeljite i sveobuhvatne. Vršene su na političkom, ekonomskom i vojnom planu.²⁹

Što se tiče političkih priprema one su polazile od političkog vrha Srbije i preko SDS-a Bosne i Hercegovine. Ove pripreme su vršene pod izgovorima da Srbima prijeti opasnost genocida od Hrvata i muslimanskog fundamentalizma, da su Srbi izabran “nebeski narod”, neka pogine dva miliona Srba, ali da se konačno riješi srpsko pitanje, te da Srbi trebaju da žive u jednoj državi, Srbi dobijaju u ratu, a gube u miru.

Postupajući po instrukcijama Miloševića i vojnog vrha, Kadijević, SDS i SPO počinju da “razvaljuju” ustavni poredak Bosne i Hercegovine, formirajući srpske autonomne oblasti (SAO). Istovremeno i protivustavno stvaranjem SAO, stvaraju se srpski organi vlasti i uspostavlja novo društveno uređenje. Ovim činom direktno se ugrožava normalno funkcionisanje i teritorijalna cjelina Bosne i Hercegovine, a cilj je da se Bosna i Hercegovina što više oslabi i što lakše priključi velikoj Srbiji. Organizovanjem srpskog plebiscita, i formiranjem parlamenta Srpske Republike u Bosni i Hercegovini kruniše se ta politička aktivnost.

Klub poslanika SDS i SPO osnivaju tzv. Skupštinu srpskog naroda u Bosni i Hercegovini 24. oktobra 1991. godine. Ova Skupština “legalizuje” političke odluke i propise SDS kao što su: Odluka Skupštine srpskog naroda od 21.11.1991. godine, verifikacija proglašenih tzv. srpskih autonomnih oblasti u Bosni i Hercegovini: “autonomna regija Krajina”, “SAO Hercegovina”, “SAO Romanijsko-birčanska”, “SAO Semberija” i “SAO Sjeverna Bosna”. Odluku tzv. Skupštine srpskog naroda o ostajanju srpskog naroda u zajedničkoj državi Jugoslaviji.

Vojni vrh je održavao sastanke i sa vođom SK-SDP i pokušavao ga na sve načine pridobiti za realizaciju svoga projekta, a prvenstveno suprostaviti se patriotskim snagama u Bosni i Hercegovini. O tim sastancima profesor Duraković izjavljuje: “Jesam. Imao sam i ja te sastanke. Ja sam imao sa cijelim Generalštabom ukupno 27 sastanaka. Nijedan nije bio javni, kakvi javni sastanci! Pa, otprilike je želja Generalštaba na čelu sa Kadijevićem, a mislim da je sve iza scene vodio

²⁸ Vidi intervjuu dat NIN-u 12. aprila 1991.

²⁹ Hasan Efendić, *Koje branio Bosnu*, “Okolo”, Sarajevo 1998, 58.

Mamula, da se SK-SDP Bosne i Hercegovine pretvori u SK Pokret za Jugoslaviju, sa direktnim obećanjima da, ako treba, Armija uđe u Bosnu i Hercegovinu i izvrši puč, pa da nas instalira na vlast i da onda mi provodimo politiku koju su oni zacrtali. Ja sam u tim razgovorima čak i fizički bio ugrožen, jer sam jednostavno bio ucijenjen: "Ili ćeš to uraditi ili si izdajica." Jednom sam čak pobjegao glavom bez obzira iz Doma garde sa beogradskog Topčidera. Kad su oni pritiskali, ja sam se vadio na to da ja ne mogu sam odlučiti, da ta partija nije moja babovina ni posjed i da bih, u najmanju ruku, morao sazvati Centralni komitet da se oni izjasne itd. Tada su Mamula i Kadijević udarili šakom od sto i rekli da ih niko u životu nije tako razočarao kao ja tada, u tom boljševičkom smislu."³⁰

O susretima sa Durakovićem piše i Branko Mamula: "Na sastanak u Beogradu, u Topčider dolazio je Nijaz Duraković, predsjednik komunista Bosne i Hercegovine. Prihvatio je, da u rukovodstvo SK-PJ uđu Brigić, Berberović i Vuković. Ovog zadnjeg vidjelo se kao mogućeg predsjednika SK-PJ. Uoči osnivačke skupštine, nenadano ih je povukao i napao SK-PJ"³¹.

Za SK-PJ Profesor Nijaz Duraković piše: "Indikativno je da ta stranka svoju glavnu političku aktivnost usmjerava na Bosnu i Hercegovinu. Kada nije naišla na podršku Saveza komunista BiH-SDP, otpočela je pravi ideološki rat protiv svih onih koji se nisu slagali sa njenim militantnim ciljevima. Sve je bilo jasno, čak i za one koji su se kolebali, kada je SK-PJ počeo da agituje na stvaranju posebnih vojnih jedinica koje bi se u slučaju potrebe odmah stavile pod rukovodstvo nadležne komande JNA i kada se njegovim pristalicama počelo djeliti oružje koje je izdašno obezbjeđivala JNA. Tako Savez komunista, Pokret za Jugoslaviju odrađuje najprljaviji posao, a to je tiha vojna priprema agresije na Bosnu i Hercegovinu."³²

Generaštab je značajnu aktivnost vodio na iznalaženju načina za pridobijanje podrške JNA, organizovanje tzv. burek demonstracije odnosno da određena udruženja uz kolače i pite se druže sa JNA, kao i organizovanje antiratnih prosvjeda, logorskih vatri mira i drugih skupova. Svakako cilj ovih aktivnosti je bio što više oslabiti žrtvu, građane Bosne i Hercegovine, da se što manje pripreme za odbranu, a i da se što više suprostave snagama koje tajno djeluju na pripremama za odbranu. Također, je tražio i političke predstavnike u vlasti za podršku, odnosno nesmetano realiziranje svojih planova. Za ove aktivnosti najbolji primjer je slučaj Fikret Abdić, pa u dobrom dijelu i političku vlast Tuzle.

Prema politički opredjeljenim ličnostima za suverenu i nezavisnu Bosnu i Hercegovinu primjenjivali su taktiku prijetnji, ucjena, zastrašivanja, a za vojna lica prijetnje, hapšenja i diskreditaciju (proturali su dezinformacije da su izdajnici odnosno saradnici KOS-a). Vršen je pritisak na predsjednike opština, komandante opštinskih štabova Teritorijalne odbrane, Sekretare narodne odbrane, posebno u drugoj polovini 1991. godine.³³

30 Duraković navedeni intervju.

31 Branko Mamula, *Slučaj Jugoslavija*, Podgorica 2000.

32 Nijaz Duraković, *Prokletstvo Muslimana*, HARFO-GRAF, Tuzla 1998, 251-252.

33 U komande Korpusa su veoma često pozivani i optuživani predstavnici opština, komandanti štabova pogotovo poslije razbijanja mobilizacije za rat u Hrvatskoj.

Najkrupnije odluke državnog i vojnog vrha Srbije u pisanoj formi nisu bile dostupne. Odluka o formiranju logora u Srbiji sačinjena u pisanoj formi koju je potpisao Veljko Kadijević, a čuvala se kao najveća tajna je dostupna. Odluka je kratka, samo na jednoj stranici. U naredbi, formiranje i organizaciju rada logora, ispitivanje zarobljenika i sve drugo u vezi s ishranom, zaštitom, otpuštanjem zarobljenih, dato je u nadležnost Upravi Vojne bezbednosti i timovima koji se formiraju sa zadatkom da se staraju o odabiru komandanata logora, broju pomoćnika i odabiru čuvara.

“Na teritoriji Republike Srbije, u periodu od oktobra 1991. godine, do sredine augusta 1992, postojalo je šest logora, koje su formirale JNA i vojna bezbednost. Od kraja jula 1995. godine, do 10. aprila 1996, Državna bezbjednost Srbije i Ministarstvo unutrašnjih poslova Srbije formirali su dva logora u Srbiji za Bošnjake sa prostora Žepe, Srebrenice i okolnih mjesta sjeveroistočne Bosne i Hercegovine. Logori za Bošnjake su se nalazili u Mitrovom Polju kod Aleksandrovca i Šljivovici kod Čajetine.

Logori su se nalazili kod Begejaca, današnjeg Torka, u opštini Žitište, i kod Stajićeva, u opštini Zrenjanin. Logor u Sremskoj Mitrovici se nalazio u dijelu Kazнено-popravnog zavoda Sremska Mitrovica, u Nišu - u prostorijama Kazнено-popravnog zavoda Niš i vojnom zatvoru u Nišu. Logor u Vojno-istražnom zatvoru u Beogradu, pri Vojnom sudu u Ustaničkoj 29 i logor na Banjici u Beogradu, nalazio se u podzemnim objektima Instituta bezbednosti. Većina logoraša zarobljena je tokom vojnih operacija na teritoriji Vukovara, Osijeka i okoline.”³⁴

Ekonomske pripreme Srbije išle su u pravcu obezbjeđivanja dovoljnih finansijskih sredstava kroz akciju zajam za Srbiju u iznosu od 600.000.000 dinara, devizne protivvrijednosti od 1.000.000.000 USA dolara³⁵, a 23. oktobra 1990, praktično uvela carine na robu iz svih republika nakon što je već godinu dana bojkotovala slovenačku robu. Skupština Srbije je donijela odluku kojom zadržava 50% poreza na promet za finansiranje vlastitih potreba i ako ne smije zadržati više od 25% i upad u platni sistem Federacije.³⁶ Ovaj upad je izazvao žestoke reakcije u SFRJ. “Odmah sam telefonom nazvao Miloševića i optužio ga za pljačku, koju je on, naravno, poricao lažući kako nema pojma o tome i da će ispitati stvar. Odgovorio sam mu da se u Srbiji ništa, ma kako beznačajno bilo, ne može uraditi bez njegovog znanja, a naročito ne “pljačka” tih razmjera. Zatražio sam da odmah poništi tu odluku, što je i “obećao” pod uvjetom da je istinita. Istog dana sam sazvao sjednicu vlade i obavezao NBJ da izvrši povrat novca. Koliko se sjećam, u roku od dva do tri tjedna vraćeno je 10-11 milijardi dinara. To znači da je ostalo 7-8 milijardi dinara ili 1 milijarda DEM.”³⁷ “Iz svedočenja Radeta Markovića pred

34 Više o ovom argumentu organizovanju logora i učešću Srbije vidi u radu: Tatjana Tabački i Andrej Jakovljević, *Logori u Srbiji devedesetih*, http://www.yuhistorija.com/serbian/ratovi_91_99_.

35 *Zakon o zajmu za privredni razvoj u Socijalističkoj Republici Srbiji*, „Sl. glasniku SRS“, br. 25/89, 49/89, 56/89, 57/89, 9/90, 32/90. i 5/91).

36 Skupština Srbije je 28.12.1990, izvršila upad u platni sistem SFRJ zadužila se kod Narodne banke Srbije za više od 1,8 milijardi američkih dolara.

37 Borislav Jović, r. 214-215 (na engleskom).

Tribunalom vidi se da je Milošević koristio sredstva koja pripadaju budžetu (carine) kao sopstveni džep, iz koga je gotovinom isplaćivao koga je hteo, koliko je hteo.³⁸

Najznačajnija političko-ekonomska aktivnost Miloševićeve politike bila je svakako preuzimanje Savjeta guvernera Narodne Banke Jugoslavije³⁹. Savjet guvernera NBJ je donosio odluku o primarnim emisijama, kao i slučajevima kada su se one koristile za financiranje deficita saveznog budžeta. Za donošenje odluke o primarnim emisijama bila je potrebna suglasnost Savjeta guvernera. Milošević nije imao utjecaja na odluke koje je Savjet guvernera donosio 1989. i 1990. To se promijenilo u drugoj polovini 1991. Milošević je imao vlastite ljude u Savjetu guvernera. Savjet guvernera je tada funkcionirao na isti način kao i krnje Predsjedništvo SFRJ jer su guverneri narodnih banaka republika napustili Savjet. NBJ je trebala funkcionirati kao nezavisna ustanova, ali je krajem 1991. uveliko bila pod Miloševićevim nadzorom.⁴⁰ Na ovaj način primarnim emisijama novca izvršena je neviđena pljačka savjesnih, štedljivih građana Bosne i Hercegovine i institucija koji su imali na računima banaka novčana sredstva, kao i svih drugih građana u Srbiji, Crnoj Gori i Makedoniji. Drugim riječima sopstvenim novcem finansirali su Miloševićeve krvave ratne pohode.

O rezultatima primarnih emisija novca Dragoš Ivanović utvrđuje: “Nesumnjivo da je najzamašniji pljačkaški pohod na sopstveni narod vlast izvela 1993. godine, planiranim podsticanjem inflacije. Sve je to smišljeno da bi se finansirao nastavak rata, znači državnih izdataka bez javne kontrole. Dinar je obezvređivan iz dana u dan. U drugoj polovini godine inflacija je prešla u galopirajući tempo izazivajući razornu pustoš... Krajem decembra 1993. jedna nemačka marka na crnom tržištu vredela je bilion dinara... U januaru 1994. godine, kada je to njoj odgovaralo, država je monetarnom reformom zaustavila ovaj inflacioni tajfun koji je već dostigao fantastičnih 313 miliona posto.”⁴¹

Ekonomske pripreme i aktivnosti se usmjeravaju na razaranje ekonomskog sistema u Bosni i Hercegovini, destabilizacijom i pljačkom velikih privrednih sistema: Šipada, Energoinvesta, Unisa, Pretisa i drugih zabrana izvoza iz Srbije prehrambenih artikala u Bosnu i Hercegovinu, izuzimanjem deviza iz banaka u Bosni i Hercegovini i njihovo prenošenje u Narodnu banku Jugoslavije, a stalnim štampanjem novca u Beogradu vrši se organizovani ulični otkup deviza od građana Bosne i Hercegovine koje završavaju u Beogradu, čini vrhunac ekonomskog osiromašenja i priprema za rat u Bosni i Hercegovini.

38 Spisi Tribunala u predmetu Milošević.

39 Savjet guvernera je postojao prije raspada SFRJ. Sastojao se od guvernera narodnih banaka svih šest republika i dvije autonomne pokrajine. Savjet guvernera funkcionirao je isto kao i Predsjedništvo SFRJ – neke odluke su se donosile na osnovu većinskih glasova, dok je za druge bila potrebna suglasnost svih predstavnika.

40 Vidi svjedočenje Ante Markovića u predmetu Milošević: Tužitelj protiv Slobodana Miloševića IT-02-54-T.

41 Preuzeto iz: Srđa Popović, *Raspad Jugoslavije. Oni se kao otcepljuju, a mi im kao ne damo*, pdf, 15.

Sadržaj obim i nivo priprema za agresiju na Bosnu i Hercegovinu najbolje se vidi kroz vojno organizovanje i naoružavanje srpskog stanovništva. Naredbom SDS Bosne i Hercegovine (26.10.1991. godine), se nalaže:

- formiranje komandnih mjesta,
- uspostavljanje pune borbene gotovosti,
- formiranje jedinica za front i određivanje njihovih zamjena,
- prevođenje svih ljudi mladih od 40 godina iz civilne zaštite u teritorijalnu odbranu, a potčinjavanje teritorijalne odbrane korpusima JNA,
- raspuštanje paravojnih formacija ako postoje i njihovo prevođenje u teritorijalnu odbranu.

Postoje podaci o formiranju paravojnih četničkih jedinica još 1990. godine. Te godine formirani su Odred Karađorđe u Nevesinju, Odred Stojan Kovačević u Gacku, Četnički romanijski odred i više samostalnih četa na Palama, Ozrenski odred u opštini Tuzla, dobrovoljačke jedinice na području Bosanske krajine, itd.⁴²

Generalštab oružanih snaga SFRJ je naoružao teritorijalnu odbranu, dobrovoljačke jedinice Ministarstva unutrašnjih poslova tzv. Srpske Republike Bosne i Hercegovine, što ukupno čini oko 320.000 pripadnika. Svakako, ova aktivnost išla je u sprezi sa aktivistima SDS-a, i na taj način su jačali uporište stranke u srpskom narodu.

Ova aktivnost dobija potpunu sliku ako se ukomponuje razoružanje teritorijalne odbrane SR Bosne i Hercegovine i stavljanje tog naoružanja u magacine JNA na čuvanje, maja 1990. godine.⁴³

Dana, 19.10.1990. godine, Predsjedništvo SR Bosne i Hercegovine shodno naređenju Generalštaba oružanih snaga SFRJ donosi odluku o povlačenju naoružanja i opreme Teritorijalne odbrane u vojne magacine JNA. Ovu odluku nisu ispoštovale 23 opštine sa većinskim hrvatskim stanovništvom i 17 opština sa većinskim srpskim stanovništvom. TO SR Bosne i Hercegovine tada je raspolagala sa 270.000 cijevi streljačkog naoružanja, 18.240 minobacača, ručnih bacača i protivavionskih topova, 211 protivoklopnih i protivavionskih raketa, 85.000.000 metaka za streljačko naoružanje, 580 tona minskoeksplozivnih sredstava i municije kalibra preko 14,5 mm i preko 2.000 sredstava veze. Vrijednost navedenih MTS procijenjena je na 600 miliona US dolara. Ovim činom su razoružani građani i narodi Bosne i Hercegovine, a kasnijim aktivnostima je naoružan i vojno organizovan samo srpski narod za genocid i zločine.

Zadovoljstvo uspješnim pripremama za agresiju i genocid nad građanima Bosne i Hercegovine možemo prepoznati u telefonskom razgovoru Karadžića od 12. oktobra 1991, sa Gojkom Đogom (beogradskim književnikom i profesorom), otvoreno i neposredno iznio namjeru o izvršenju genocida nad Bošnjacima, nacionalnom, etničkom i vjerskom grupom kao takvom, izjavljujući da će nestati

42 *Vojno-politički informator*, Izdanje vojno-politički novinski centar, 2. februar 1992, 46.

43 Naređenje Generalštaba oružanih snaga SFRJ, Pov. br. 9-1 od 14.5.1990.

(“oni će nestati, taj narod će nestati sa lica zemlje..., ... da bi tu bilo krvi do koljena i da bi muslimanski narod nestao..., To će biti pokolj krvavi...”). Obrazlažući te zločinačke namjere prema Bošnjacima (“... oni će nestati...”), Karadžić je naveo “da ima 20.000 naoružanih Srba oko Sarajeva”, a “300-400.000 naoružanih Srba u Bosni i Hercegovini... Plus je tu Armija i tehnika i sve to”. Sarajevo je, po Karadžiću, trebalo biti “crni kotao, gdje će 300.000 Muslimana umrijeti...”.

Karadžić je, u skladu sa navedenim zločinačkim namjerama, politikom u razgovoru sa Momčilom Krajišnikom 13. oktobra 1991, ponovio namjeru o uništenju Bošnjaka u Sarajevu i Republici Bosni i Hercegovini: “Za dva-tri dana Sarajevo će nestati i biće pet stotina hiljada mrtvih. Za mjesec dana u Bosni i Hercegovini će nestati Muslimani...”. U “samo par dana Sarajevo će nestati i biće 500.000 mrtvih, u jednom mjesecu, Muslimani će biti uništeni u Bosni i Hercegovini...”⁴⁴

Neposredno ouslovi agresije na Bosnu i Hercegovinu, na njenom teritoriju bio je koncentrisan ogroman vojni potencijal organizovan u slijedećim korpusima JNA: Tuzlanski, Sarajevski, Banjalučki, Bihaćki i Mariborski, te djelovi Kninskog, Zagrebačkog, Riječkog, Podgoričkog i Užičkog, kao i određene vojno-pomorske oblasti. Njihovi efektivni bili su: “Preko 100.000 naoružanih vojnika, starješina i pitomaca; 900 tenkova; 1.100 oklopnih transportera i drugih borbenih vozila; zatim nekoliko hiljada različitih artiljerijskih sredstava za podršku; određeni broj borbenih aviona i helikoptera, te druge tehnike, kao i ogromne količine ratnih rezervi. Tako je od ukupno sedamnest korpusa JNA na teritoriji Bosne i Hercegovine djelimično ili u cjelini bilo stacionirano jedanaest.”⁴⁵ Ovim vojnim potencijalima treba pridodati i druge razne srpske oržane formacije formirane po odluci vojnog i političkog vodstva SFRJ, odnosno Srbije i Crne Gore.

Zaključak

Srbijanska politika kod raspada SFRJ bila je orjentisana na realizaciju projekta “Svi Srbi u jednoj državi”. Ovaj projekat star 150 godina je uvijek imao svoje pristalice i realizatore u pojedinim historijskim fazama. Srpski klub (političari, SANU, crkva, umjetnici, intelektualci, generali i JNA) izborom Miloševića kao vođe projekta užurbano je krenuo u njegovu realizaciju.

44 IRGC; Analiza Internacionalnog ekspertnog tima Instituta za istraživanje genocida, Kanada, *Glas nauke o genocidu - genocidna ideologija i politika paradržavne tvorevine „Republike srpske Bosne i Hercegovine”** 12. January 2017. <http://bosnjaci.net/prilog.php?pid=60920>.

45 Smail Čekić, *Agresija na Bosnu i Hercegovinu i genocid nad Bošnjacima 1992–1993*, Sarajevo 1994, 148.

Realizacija projekta je imala slijedeću putanju:

1. Prvo, na pitanju Kosova ojačati srpski nacionalizam i definisat pristalice, a zatim ukloniti protivnike;
2. Kadrovski preuzeti medije i na taj način kreirati javno mjenje, podršku projektu i vođi;
3. U autonomnim pokrajinama (Vojvodina, Kosovo) i Repulici Crnoj Gori instalirati rukovodstva koja podržavaju projekat i vođu;
4. Izmjenom Ustava Srbije i Ustava autonomnih pokrajina omogućiti političko djelovanje;
5. Ukloniti moguće protivnike, njihovo djelovanje preko institucija na koje nije ostvaren potpuni uticaj. S tim ciljem je izazvan raspad SKJ, blokiran rad Predsjedništva SFRJ, stvarani uslovi za državni udar, dogovoren izlazak Slovenije između Kučana i Miloševića uz dogovor međusobnog podržavanja. Na ovaj način Srbija je obezbjedila minimum četiri od sedam glasova u Predsjedništvu SFRJ što je bilo dovoljno da Generalštab prihvata takve odluke⁴⁶;
6. Za realizaciju plana RAM izvršene su političke, ekonomske i vojne pripreme. Političke pripreme su išle preko SDS-a i SPO-a na stvaranje Srpskih autonomnih oblasti, Srpske republike, plebiscita, podrške ratu u Hrvatskoj. Traganje za pristalicama podrške SFRJ, formiranje SK-PJ, podrška građanskih udruženja (logorske vatre, pokreti za mir), podrška Tuđmana i HDZ-a na uništenju Bosne i Hercegovine kroz projekat HZ-HB.
7. Ekonomske pripreme su išle u pravcu obezbjeđivanja finansijskih sredstava, raspisivanje zajma za Srbiju, preusmjeravanje carina i drugih poreza sa računa federacije, upad u platni sistem, urušavanje i pljačkanje velikih privrednih sistema u Bosni i Hercegovini, zabrana izvoza u Bosni i Hercegovini prehrambenih roba.
8. Vojne priprema za agresiju vođene su preko Generalštaba OS SFRJ, Službe državne bezbjednosti Srbije i KOS-a, a odvijale su se od pripreme, obuke, naoružavanja i formiranja jedinica preko SDS-a, razmještanje JNA iz Slovenije i Hrvatske na prostore Bosne i Hercegovine i tiha okupacija od strane JNA, razoružanje TO Bosne i Hercegovine, zastrašivanje, prijetnje, ubistva i druge provokacije prema onima koji ne podržavaju projekat.
9. Zadovoljstvo pripremama za brzu realizaciju projekta najbolje oslikava izjava Karadžića “Za dva-tri dana Sarajevo će nestati i biće pet stotina hiljada mrtvih. Za mjesec dana u Bosni i Hercegovini će nestati Muslimani ...”. U “samo par dana Sarajevo će nestati i biće 500.000 mrtvih, u jednom mjesecu Muslimani će biti uništeni u Bosni i Hercegovini.”

46 Borislav Jović, *Poslednji dani SFRJ*, Politika, Beograd 1995, 162.

Svakako da ovaj rad otvara nova pitanja kao na primjer:

1. Koji je stvarni cilj ovakvog moćnog političkog, vojnog, finansijskog projekta?
2. Kakva je vojna i politička moć Bosne i Hercegovine i šta je poduzela da se odbrani od agresije?
3. Kakav je bio ishod?

Svaki detaljni odgovor može biti novi naučni rad i kvalitetna podloga za pisanje moderne političke historije Bosne i Hercegovine, pogotovo kada bude dostupna građa Haškog suda, građa u Arhivima Srbije o radu Predsjedništva SFRJ, Generalštaba OS SFRJ, Savjeta za odbranu i drugih institucija.

Summary

Serbian politics in the breakup of the SFRY was oriented towards the realization of the project “All Serbs in one Country”. This 150-year project has always had its supporters and executors in some historical phases. Serbian club (politicians, SANU, church, artists, intellectuals, generals and YNA) by choosing Milosevic as the project leader has started to realize it.

The realization of the project had the following path:

1. First, on the issue of Kosovo to strengthen Serbian nationalism and define supporters, then remove opponents;
2. Taking over the media and thus create public exchange, support for the project and the leader;
3. In the autonomous provinces (Vojvodina, Kosovo) and Republic of Montenegro, install the leadership supporting the project and the leader;
4. To change the Constitution of Serbia and the Constitution of the Autonomous Provinces to enable political action;
5. Eliminate potential opponents, their actions through institutions that have no full impact. With this aim the SCJ disintegration, the blockade of the Presidency of the SFRY was blocked, the conditions for a coup were created, the agreed exit of Slovenia between Kucan and Milosevic, with the agreement of mutual support. In this way, Serbia secured at least four out of seven votes in the Presidency of the SFRY, which was sufficient for the General Staff to accept such decisions;
6. Political, economic and military preparations were carried out for the implementation of the RAM plan. Political preparations went through SDS and SPO to create Serbian autonomous regions, Serbian republics, plebiscites, support for war in Croatia. Search for supporters of SFRY support, formation of SK-PJ, support of civic associations (campfire, peace

movements), support of Tudjman and HDZ on the destruction of Bosnia and Herzegovina through the HZ-HB project.

7. Economic preparations went towards the provision of financial resources, the issuance of a loan to Serbia, the reorientation of customs and other taxes from the federation's account, the decline in the payment system, the collapse and plundering of large economic systems in Bosnia and Herzegovina, the ban on exports of food in Bosnia and Herzegovina.
8. Military preparations for the aggression were conducted through the General Staff of the SFRY SFRY, the State Security Service of Serbia and KOS, and they were conducted from the preparation, training, armaments and formation of units through the SDS, the deployment of the JNA from Slovenia and Croatia to the territories of Bosnia and Herzegovina Herzegovina and quiet occupation by the JNA, disarmament of the TO of Bosnia and Herzegovina, intimidation, threats, murders and other provocations against those who do not support the project.
9. Satisfaction with the preparations for the rapid realization of the project best reflects the statement of Karadzic "In two or three days Sarajevo will disappear and there will be five hundred thousand dead. In a month, Muslims will disappear in Bosnia and Herzegovina... ". In "only a few days Sarajevo will disappear and there will be 500,000 dead, in one month the Muslims will be destroyed in Bosnia and Herzegovina."

Surely this work raises new questions like for example:

1. What is the real goal of such a powerful political, military, financial project?
2. What is the military and political power of Bosnia and Herzegovina and what did it take to defend itself against aggression?
3. What was the outcome?

Every detailed answer can be a new scientific paper and a quality basis for the writing of modern political history of Bosnia and Herzegovina, especially when the material of the Hague Tribunal is available, material in the Archives of Serbia on the work of the Presidency of the SFRY, the General Staff of the SFRY SF, the Council for Defense and other institutions.

SRESKI SAVEZ ZEMLJORADNIČKIH ZADRUGA TUZLA (1946–1962) – SUMARNI INVENTAR

Apstrakt: U radu je prikazan sumarni inventar fonda Sreski savez zemljoradničkih zadruga Tuzla (SSZZTz) za period 1946–1962. godina. U djelokrugu rada Saveza bilo je pružanje pomoći zadrugama - članicama (zemljoradničke zadruge, seljačke radne zadruge) po svim djelatnostima kojima su se zadruge bavile. Najznačajniji dio fonda čine knjige Sreskog saveza, seljačkih radnih zadruga i zemljoradničkih zadruga te zapisnici i izvještaji Skupštine, Upravnog odbora i Predsjedništva, personalna dokumentacija, finansijska dokumentacija, opšta arhiva i arhiva zadruga.

Ključne riječi: Sreski savez zemljoradničkih zadruga Tuzla, zemljoradničke zadruge, seljačke radne zadruge, knjige, spisi.

ASSOCIATION OF AGRICULTURAL COOPERATIVES TUZLA (1946–1962) – SUMMARIZED INVENTORY

Abstract: This paper presents the summarized inventory of the Fund of the Association of Agricultural Cooperatives Tuzla (SSZZTz) for the period 1946-1962.. The scope of work of the Union was to provide assistance to cooperatives - members (agricultural cooperatives, peasant labor unions) in all activities that cooperatives were dealing with. The most important part of the fund consists of the books of the Srebrenica, peasant working cooperatives and agricultural cooperatives, as well as the minutes and reports of the Assembly, the Steering Committee and the Presidency, personal documentation, financial documentation, general archives and archives of cooperatives.

Key words: Association of Agricultural Cooperatives Tuzla, agricultural cooperatives, peasant labor unions, books, writings.

OPIS FONDA:

1. Identifikacija

1.1. Signatura	BiH ATK
1.2. Naslov	Sreski savez zemljoradničkih zadruga Tuzla
1.3. Vrijeme nastanka građe	1945-1962. godina
1.4. Nivo opisa	Fond
1.5. Količina jedinica opisa	117 knjiga, 31 kutija

2. Kontekst

2.1. Naziv stvaratelj	Sreski savez zemljoradničkih zadruga Tuzla
2.2. Upravna historija	

Sreski zadružni savez z.s.o.j. za srez i grad Tuzla osnovan je 30. maja 1946. godine u Tuzli.¹ U zadružni registar kod Okružnog suda u Tuzli upisan je 29. juna 1946. godine pod brojem Zadr. 85/46.

U djelokrugu rada Zadružnog saveza bilo je pružanje pomoći zemljoradničkim zadrugama po svim djelatnostima kojima su se zadruge bavile.

Zadatak Saveza bio je:

- da ujedinjuje sve zadruge na svome području i da se brine o osnivanju novih zadruga,
- da se brine o pravilnom radu i napretku svojih zadruga – članica,
- da organizuje prodaju proizvoda zadrugara svojih zadruga, kao hrane, stoke, stočnih proizvoda i ostalih zemljoradničkih proizvoda i prerađevina te proizvoda zanatske i kućne radinosti,
- da nabavlja za potrebe zadrugara svojih zadruga-članica stoku i priplod u cilju poboljšanja pasmine,
- da organizuje i pomaže rad zemljoradničkih zadruga, naročito poljoprivrednih radnih zadruga, koje se bave zajedničkom obradom zemlje,
- da pomažu nastojanje svojih zadruga-članica oko podizanja produktivnosti rada njihovih članova, organizovanja i unapređenja proizvodnje, prerade i prodaje, te da samostalno ili u saradnji sa svojim članicama podiže zadružna preduzeća prvenstveno za preradu zemljoradničkih proizvoda,
- da nabavlja sve vrste dobara i da ih ustupa zadrugama-članicama u cilju opšteg, što povoljnijeg snabdijevanja njihovih članove ili za rad samih zadruga-članica,
- da podiže stovarišta kako za snabdijevanje svojih članica, tako i za preuzimanje zemljoradničkih proizvoda i prerađevina, kao i proizvoda zanatske i kućne radinosti,
- da nabavlja kredite za svoje poslovanje,

¹ Arhiv Tuzlanskog kantona (dalje: ATK), Fond: Sreski savez zemljoradničkih zadruga Tuzla (dalje: SSZZTz), kut. 1, serija: Zapisnici: *Zapisnik sa Osnivačke skupštine od 30.5.1946. godine.*

- da odobrava kredite svojim zadrugama - članicama,
- da stvara potrebne fondove,
- da podiže i kupuje zgrade i domove, kako za svoje potrebe, tako i za potrebe svojih zadruga - članica,
- da svoj rad usklađuje sa radom drugih zadružnih organizacija, narodnih vlasti i državnih preduzeća,
- da od svojih zadruga - članica prikuplja i sređuje podatke za zadružnu statistiku,
- da zastupa interese svojih zadruga - članica i zadrugarstva uopšte,
- da se stara o podizanju stručnih zadružnih kadrova i širenju zadrugarstva,
- da organizuje zadružnu propagandu i zadružno obrazovanje putem štampe i predavanja i da organizuje sve vrste zadružnih tečajeva i
- da preduzima sve što je potrebno u interesu pravilnog rada zadruga - članova, kao i sve poslove koje mu u opštem interesu povjeri narodna vlast.²

Organi Sreskog saveza bili su: Upravni odbor, Kontrolni odbor i Skupština.

Sreski savez je poslove obavljao preko odjeljenja: Opšteg odjeljenja, Odjeljenja za nabavku i prodaju i odjeljenja za knjigovodstvo. Odjeljenja se po potrebi mogu dijeliti na odsjeke.

Djelokrug rada Saveza prostirao se na području Sreza i grada Tuzla. Godine 1947. ukida se Sreski zadružni savez Lukavac i pripaja Sreskom zadružnom savezu Tuzla.

Godine 1947. Savez mijenja ime u Sreski savez zemljoradničkih zadruga Tuzla.³ Od 1955. godine Savez je imao ispostave u Gračanici i Olovu. Skraćeni naziv Saveza bio je Sreski zadružni savez Tuzla.

2.3. Vrijema djelovanja stvaratelja jedinice opisa 1946–1962. godina

2.4. Historijat fonda

Građu fonda Sreski savez zemljoradničkih zadruga Tuzla (1946–1962) Regionalnom istorijskom arhivu Tuzla predala je Regionalna privredna komora Tuzla. Primopredaja je izvršena prema Zapisniku o primopredaji arhivske građe od 6.5.1992. godine.

2.5. Način preuzimanja Predaja građe po službenoj dužnosti

3. Sadržaj i ustroj

3.1. Djelokrug i sadržaj

Fond sadrži arhivsku građu nastalu kao rezultat djelatnosti Sreskog saveza zemljoradničkih zadruga Tuzla, u periodu od 1946. do 1962. godine. U djelokrugu

2 ATK, SSZZTz, kut. 1, *Pravila Sreskog zadružnog saveza z.s.o.j Tuzla.*

3 ATK, SSZZTz, kut. 12, *Pravila Sreskog saveza zemljoradničkih zadruga Tuzla.*

rada Sreskog saveza bilo je pružanje pomoći zadrugama (zemljoradničke zadruge, seljačke radne zadruge) po svim djelatnostima kojima su se zadruge bavile.

Najznačajniji dio fonda čine zapisnici i izvještaji Skupštine, Predsjedništva, Upravnog odbora, personalna dokumentacija, finansijska dokumentacija, opšta arhiva te građa zemljoradničkih i seljačkih radnih zadruga.

3.2. Vrednovanje i izlučivanje

U Arhivu Tuzlanskog kantona je izvršeno odabiranje arhivske građe i izlučivanje bezvrijednog registraturnog materijala.

3.3. Sistem sređivanja

U fondu građa je grupisana i popisana u okviru slijedećih serija: I - Zapisnici i izvještaji; II – Personalna dokumentacija; III – Finansijska dokumentacija; IV – Opšta arhiva; V – Zemljoradničke zadruge i VI – Seljačke radne zadruge.

4. Uslovi dostupnosti korištenja

4.1. Pravni položaj

Građa je preuzeta u skladu sa *Zakonom o arhivskoj djelatnosti*⁴ i *Uputstvom o načinu primopredaje arhivske građe između imalaca i nadležnog arhiva*.⁵

4.2. Uslovi dostupnosti

Građa je dostupna u skladu sa *Zakonom o arhivskoj djelatnosti*.⁶

4.3. Jezik/pismo arhivske građe

Jezik: Bosanski, Srpski, Hrvatski
Pismo: latinica, ćirilica

4.4. Informativna sredstva

Sumarno-analitički inventar

4.5. Napomena arhiviste

Inventar je uradila Ešefa Begović

4.6. Datum vezan za inventar

Sumarno-analitički inventar je urađen 2016. godine

4 „Sl. list SRBiH“, br. 21/87.

5 „Sl. list SRBiH“, br. 41/88.

6 „Sl. novine TK“, br. 15/2000.

Sumarni inventarni popis građe**KNJIGE**

Inventarni broj	Vrsta knjige	Godina
-----------------	--------------	--------

Matične knjige službenika

1. Matična knjiga službenika SSZZ Tuzla, 1 knjiga	1947–1954.
2. Matična knjiga službenika SSZZ Tuzla, 1 knjiga	1948–1962.
3. Matična knjiga službenika Saveza, 1 knjiga	1948–1951.
4. Matična knjiga službenika Saveza, 1 knjiga	1949–1954.
5. Matična knjiga službenika Saveza, 1 knjiga	1953–1957.
6. Index službenika SRZ i zemljoradničkih zadruga Sreskog saveza zemljoradničkih zadruga, 1 knjiga	

Djelovodni protokoli

7. Djelovodni protokol Sreskog zadružnog saveza Lukavac, 1 knjiga	1946.
8. Djelovodni protokol, 1 knjiga	1946.
9. Djelovodni protokol, 1 knjiga	1957.
10. Djelovodni protokol, 1 knjiga	1958.
11. Djelovodni protokol, 1 knjiga	1959–1960.
12. Djelovodni protokol Disciplinskog suda pri SSZZ Tuzla, 1 knjiga	1949/50.

Napomena:

Djelovodni protokol za 1955-1956. godinu zaveden pod brojem 112.

Djelovodni protokol za 1959. godinu zaveden pod brojem 113.

Knjiga zapisnika sa sjednica Izvršnog odbora SSZZTz, 1946-1953. godina zavedena pod brojem 114.

Zapisnici Upravnog odbora

13. Knjiga zapisnika sa sjednica Upravnog odbora SSZZ Tuzla, 1 knjiga	1953–1955.
14. Zapisnici sa sjednica Upravnog odbora Fonda za mehanizaciju pri Sreskom zadružnom savezu, 1 knjiga	1950.

Seljačke radne zadruge**SRZ „Novi život“ Behrami**

15. Spisak članova – zadrugara, 1 knjiga	1949–1950.
16. Knjiga zemljišnih udjela članova zadruge, 1 knjiga	1950.
17. Knjiga obračuna sa zadrugarima, 1 knjiga	1952–1953.

SRZ „Oslobođenje“ Bokavići

18. Spisak članova-zadrugara, 1 knjiga	1949.
19. Knjiga zemljišnih udjela zadrugara, 1 knjiga	1949.
20. Knjiga zapisnika sa Skupštine SRZ, 1 knjiga	1949–1952.

-
21. Knjiga zapisnika sa Konferencije SRZ, 1 knjiga 1949–1952.
 22. Zapisnici sa sjednica Upravnog odbora SRZ, 1 knjiga 1949–1952.

SRZ „Brazda“ Breške

23. Djelovodni protokol za period 1 knjiga 1950–1952.
 24. Spisak članova SRZ, 1 knjiga 1949.
 25. Knjiga zemljišnih udjela i potraživanja članova za unijeto zemljište,
 1 knjiga 1950.

SRZ „Miloš Kupres“ Brijesnica

26. Spisak članova SRZ, 1 knjiga 1949.
 27. Knjiga zemljišnih udjela članova zadruga, 1 knjiga 1950.

SRZ „Janjić Petar“ Cviljevina-Kolimer

28. Knjiga zemljišnih udjela zadrugara, 1 knjiga 1950–1952.

SRZ „Ratiš“ Cage

29. Spisak članova SRZ, 1 knjiga 1949.
 30. Knjiga zemljišnih udjela zadrugara, 1 knjiga 1950.
 31. Knjiga zapisnika sa konferencija zadrugara, 1 knjiga 1950–1952.

SRZ „Vasić Svetozar“ Čaklovići

32. Spisak članova zadruga, 1 knjiga 1949.
 33. Knjiga zemljišnih udjela i potraživanja članova za unijeto zemljište i zasade,
 1 knjiga 1950–1953.

SRZ „Napredak“ Đurđevik

34. Knjiga zemljišnih udjela i potraživanja članova za unijeto zemljište i zasade,
 1 knjiga 1949.
 35. Obračun sa zemljoradnicima, 1 knjiga 1951–1952.

SRZ „Brigadir“ Đurđevik

36. Knjiga zemljišnih udjela i potraživanja članova za unijeto zemljište i zasade,
 1 knjiga s.d.

SRZ „Sloga“ Gnojnica

37. Spisak članova zadruga, 1 knjiga 1949.
 38. Knjiga zemljišnih udjela zadrugara, 1 knjiga 1950.

SRZ „Partizan“ Gornji Srebrenik

39. Spisak članova zadruga, 1 knjiga 1949.
 40. Knjiga obračuna sa zadrugarima, 1 knjiga 1950.

- 40/A Knjiga obračuna sa zadrugarima, 1 knjiga 1951.
 41. Knjiga radnih dana zadrugara, 1 knjiga 1950.

SRZ „Abdurahman Saračević“ Gornja Tuzla

42. Knjiga zemljišnih udjela zadrugara, 1 knjiga 1949–1952.

SRZ „Pobjeda“ Gornja Smoluća

43. Knjiga zemljišnih udjela i potraživanja članova za unijeto zemljište i zasade,
 1 knjiga 1949–1950.

SRZ „27. juli“ Gornji Rainci

44. Knjiga sa sastanaka SRZ (Konferencije, Upravni odbor, Skupština),
 1 knjiga 1950–1951.

SRZ „Mala Luka“ Grabovica

45. Spisak članova zadruge, 1 knjiga 1949–1950.
 46. Knjiga zemljišnih udjela i potraživanja članova za unijeto zemljište,
 1 knjiga 1950–1951.
 47. Obračun sa zadrugarima, 1 knjiga 1950–1951.
 48. Knjiga novčanih udjela zadrugara, 1 knjiga 1950.

SRZ „Sloboda“ Dobrnja

49. Knjiga zemljišnih udjela i potraživanja članova za unijeto zemljište i zasade,
 1 knjiga 1950.
 50. Obračun sa zadrugarima, 1 knjiga 1951.

SRZ „Bajazit Kešetović“ Donji Moranjci

51. Knjiga zemljišnih udjela članova zadruge, 1 knjiga 1949.

SRZ „9. maj“ Donji Srebrenik

52. Spisak članova zadruge, 1 knjiga 1950.

SRZ „Prvomajska“ Duboštica

53. Knjiga zemljišnih udjela i potraživanja članova za unijeto zemljište i zasade,
 1 knjiga 1949–1950.
 54. Knjiga zemljišnih udjela i potraživanja članova za unijeto zemljište i zasade,
 1 knjiga 1951–1952.

SRZ „Crvena zastava“ Dubrave

55. Knjiga zemljišnih udjela članova zadruge, 1 knjiga 1949–1953.

SRZ „Mladost“ Jasenica (Podorašje)

56. Spisak članova zadruge, 1 knjiga

57. Knjiga zemljišnih udjela članova zadruge, 1 knjiga 1951–1952.

SRZ „Majevica“ Jasenice

58. Knjiga zemljišnih udjela članova zadruge, 1 knjiga 1950.

SRZ „Novi život“ Kuge

59. Spisak članova zadrugara, 1 knjiga 1950.

60. Knjiga zemljišnih udjela i potraživanja članova za unijeto zemljište i zasade,
1 knjiga 1949.

61. Knjiga zemljišnih udjela i potraživanja članova za unijeto zemljište i zasade,
1 knjiga 1950.

62. Knjiga zemljišnih udjela i potraživanja članova za unijeto zemljište i zasade,
1 knjiga 1951.

63. Knjiga zemljišta i dugogodišnjih zasada, 1 knjiga 1949–1951.

64. Platne liste namještenika SRZ za period juli-decembar 1952. godina
i april 1953. godine, 1 knjiga 1952–1953.

65. Knjiga obračuna sa zadrugarima, 1 knjiga 1950.

66. Knjiga obračuna radnih dana zadrugara, 1 knjiga 1950.

SRZ „Novi dan“ Konjkovići

67. Knjiga zemljišnih udjela i potraživanja za unijeto zemljište i zasade,
1 knjiga 1949–1950.

SRZ „Marković Pejo“ Lipnica

68. Spisak članova zadruge, 1 knjiga 1949.

69. Knjiga zemljišnih udjela i potraživanja članova za unijeto zemljište,
1 knjiga 1949.

70. Knjiga zemljišta i dugogodišnjih zasada, 1 knjiga 1949–1951.

SRZ „Partizan“ Lukavac

71. Knjiga obračuna sa zadrugarima, 1 knjiga 1952–1953.

72. Knjiga zemljišnih udjela zadrugara, 1 knjiga s.d.

SRZ „Crvena zvijezda“ Ljenobud

73. Knjiga zemljišnih udjela članova zadruge, 1 knjiga 1952.

SRZ „Trudbenik“ Medojevići (Đurđevik)

74. Knjiga zemljišnih udjela članova zadruge, 1 knjiga 1950.

SRZ „Polet“ Milino Selo

75. Spisak članova zadruge, 1 knjiga 1949–1950.
76. Spisak zemljišnih udjela zadrugara, 1 knjiga 1949.

SRZ „Zadrukar“ Orahovica

77. Djelovodni protokol, 1 knjiga 1949–1950.
78. Djelovodni protokol, 1 knjiga 1950.
79. Spisak članova zadruge, 1 knjiga 1949.
80. Knjiga zemljišnih udjela članova zadruge, 1 knjiga 1949.
81. Knjiga zapisnika sa konferencija SRZ, Upravnog odbora, 1 knjiga 1950–1952.

SRZ „Marko Pucar“ Osmaci

82. Knjiga novčanih udjela zadrugara, 1 knjiga 1948–1950.

SRZ „Bosna“ Potpeć

83. Spisak članova zadruge, 1 knjiga 1950.

SRZ „9. maj“ Požarnica

84. Spisak članova zadruge, 1 knjiga 1949.
85. Registar zadrugara, 1 knjiga 1951.
86. Knjiga zapisnika sjednica Upravnog odbora, 1 knjiga 1951–1953.
87. Knjiga zemljišnih udjela zadrugara, 1 knjiga 1949.

SRZ „27. juli“ Prokosovići

88. Spisak članova zadruge, 1 knjiga 1950.

SRZ „Bratstvo“ Puračić

89. Djelovodni protokol, 1 knjiga 1949–1950.
90. Spisak članova zadruge, 1 knjiga s.d.
91. Knjiga zemljišnih udjela članova zadruge, 1 knjiga 1949.
92. Zapisnici sa sastanaka članova zadruge, 1 knjiga 1949–1950.
93. Zapisnici sa sastanaka članova zadruge, 1 knjiga 1950.
94. Knjiga zapisnika sa sastanaka SRZ (konferencije, Upravni odbori, odborske sjednice, skupštine), 1 knjiga 1950–1952.
95. Zapisnici konferencija, skupština, Upravnog odbora zadruge, 1 knjiga 1952–1953.

SRZ „Novo pokolenje“ Seljublje

96. Knjiga zemljišnih udjela zadrugara, 1 knjiga 1950–1951.

SRZ „Ozren“ – „Ozren“ Sižje

97. Spisak članova zadruge, 1 knjiga 1950.
98. Knjiga zemljišnih udjela zadrugara, 1 knjiga 1950.

Zemljoradnička zadruga Slavinovići

99. Spisak članova zadruge, 1 knjiga 1946.
100. Zapisnici sa sastanaka Upravnog odbora ZZ, 1 knjiga 1946–1947.

SRZ „6. bosanska“ Srpski Lukavac

101. Spisak članova zadruge, 1 knjiga 1950.
102. Obračun sa zadrugarima, 1 knjiga 1952.

SRZ „Krivače“ Svojat

103. Djelovodni protokol SRZ, 1 knjiga 1950–1951.
104. Knjiga zapisnika organa samouprave SRZ, 1 knjiga 1950–1952.

SRZ „Tuzlanski odred“ Šikulje

105. Knjiga zemljišnih udjela članova zadruge, 1 knjiga 1949–1950.
106. Knjiga zemljišta i dugogodišnjih zasada, 1 knjiga 1950.

SRZ „Vijenac“ Treštenica

107. Knjiga zemljišnih udjela i potraživanja članova za unijeto zemljište i zasade, 1 knjiga 1950.
108. Knjiga zemljišta i dugogodišnjih zasada, 1 knjiga 1950.

SRZ „Budućnost“ Tinja

109. Knjiga obračuna sa zadrugarima, 1 knjiga 1953.
110. Zapisnici sa konferencija, sastanaka UO, sastanaka zadrugara, 1 knjiga 1949–1951.

Zemljoradničke zadruge

Zemljoradnička zadruga Kikači

111. Spisak članova zadruge, 1 knjiga 1946–1947.
111/1. Djelovodni protokol zadruge, 1 knjiga 1946–1947.

Napomena:

Knjige Zemljoradničke zadruge Slavinovići zavedene pod brojem 99 i 100.

Spisak naknadno pronađenih knjiga

112. Djelovodni protokol SSZZ Tuzla, 1 knjiga 1955–1956.
113. Djelovodni protokol SSZZTz, 1 knjiga 1959.
114. Knjiga zapisnika sa sjednica Izvršnog odbora SSZZTz, 1 knjiga 1946–1953.
115. SRZ „Kolektiv“ Devetak, Djelovodni protokol, 1 knjiga 1951–1952.

SPISI**I Zapisnici i izvještaji****1. Identifikacija**

1.1. Signatura	BiH ATK
1.2. Naslov	Zapisnici i izvještaji
1.3. Granične godine	1946–1962.
1.4. Količina jedinice opisa	2 kutije
1.5. Nivo opisa	Serijska

Inventarni br. kutije	Vrste spisa	Godina
1 – 2	Zapisnici sjednica Skupštine SSZZTz (1946–1960); Upravnog odbora (1955–1960); Predsjedništva (1955 - 1962); Izvještaji, analize.	1946–1962.

II Personalna dokumentacija**1. Identifikacija**

1.1. Signatura	BiH ATK
1.2. Naslov	Personalna dokumentacija
1.3. Granične godine	1949–1961.
1.4. Količina jedinice opisa	2 kutije
1.5. Nivo opisa	Serijska

Inventarni br. kutije	Vrste spisa	Godina
3 – 4	Dosjei službenika i radnika Sreskog saveza i zadruga; Spiskovi službenika Sreskog saveza i zemljoradničkih zadruga; Podaci o rukovodećem kadru zemljoradničkih zadruga; Analize o stanju kadrova.	1949–1961.

III Finansijska dokumentacija**1. Identifikacija**

1.1. Signatura	BiH ATK
1.2. Naslov	Finansijska dokumentacija
1.3. Granične godine	1946–1962.
1.4. Količina jedinice opisa	4 kutije
1.5. Nivo opisa	Serijska

Inventarni br. kutije	Vrste spisa	Godina
5 – 8	Platne liste službenika Sreskog saveza, „Zadružnog magazina“, Fonda za mehanizaciju, Biroa za zadružnu reviziju; Završni računi Saveza i zemljoradničkih zadruga; Finansijski planovi zemljoradničkih zadruga.	1946–1962.

IV Opšta arhiva

1. Identifikacija

1.1.	Signatura	BiH ATK
1.2.	Naslov	Opšta arhiva SSZZ Tuzla
1.3.	Granične godine	5 kutije
1.4.	Nivo opisa	Serijska

Inventarni br. kutije	Vrste spisa	Godina
--------------------------	-------------	--------

9 – 13

Dopisi, obavijesti vezani za djelokrug rada Saveza (snabdijevanje stanovništva, raspodjela tekstila, otkup viška žitarica, odobrenja nacrti pravila SRZ, reorganizacija zadružne mreže, Rasporedna rješenja za seljačke radne zadruge, analize rada zemljoradničkih zadruga), Izvještaji o radu; Analiza izbora za organe upravljanja; Podaci o zemljoradničkim zadrugama; Pravila, Statuti Saveza (1947, 1949, 1956–1978, 1960); Programi rada Saveza (1957–1962). Dio građe sadrži arhivu Sreskog zadružnog saveza Tuzla – ispostava Gračanica (1955–1957) i Sreskog zadružnog saveza Tuzla – Ispostava Olovo (1956).

1947–1962.

V Zemljoradničke zadruge

1. Identifikacija

1.1.	Signatura	BiH ATK
1.2.	Naslov	Zemljoradničke zadruge
1.3.	Granične godine	1946–1962.
1.4.	Količina jedinice opisa	7 kutija
1.5.	Nivo opisa	Serijska

Inventarni br. kutije	Vrste spisa	Godina
14 – 20	U okviru serije nalazi se slijedeća dokumentacija: Matični kartoni zemljoradničkih zadruga; Zapisnici godišnjih skupština zadruga; Spiskovi zaposlenog osoblja; Završni računi zadruga i Zapisnici o pregledu završnih računa.	1946–1962.

VI Seljačke radne zadruge

1. Identifikacija

1.1.	Signatura	BiH ATK
1.2.	Naslov	Seljačke radne zadruge (SRZ)
1.3.	Granične godine	1945–1952.
1.4.	Količina jedinice opisa	10 kutija
1.5.	Nivo opisa	Serijska

Inventarni br. kutije	Vrste spisa	Godina
21 – 30	U okviru serije nalazi se slijedeća dokumentacija: Materijali sa osnivačkih skupština SRZ; Pristupne izjave članova zadruge; Završni računi zadruga; Odobrenja Pravila zadruge; Molbe za stupanje iz članstva u zadrugama; Rasporedna rješenja.	1945–1952.

VII Sreski savezi zemljoradničkih zadruga: Bijeljina, Bosanski Šamac, Vlasenica, Srebrenica

1. Identifikacija

1.1.	Signatura	BiH ATK
1.2.	Naslov	Sreski savezi zemljoradničkih zadruga
1.3.	Granične godine	1946–1957.
1.4.	Količina jedinice opisa	1 kutija
1.5.	Nivo opisa	Serijska

Inventarni br. kutije	Vrste spisa	Godina
31.	Sreski savez zemljoradničkih zadruga Bijeljina (SSZZBi) - Zapisnici sa godišnjih skupština Saveza (1946, 1952–1954); Zapisnici sjednica zadružnih savjeta (1952); Platne liste (1952–1955).	1946–1955.

Sreski savez zemljoradničkih zadruga Bosanski Šamac (SSZZBŠ) – Zapisnici sjednica Skupština saveza; Zapisnici sjednica Predsjedništva, Plenuma i zadružnog Savjeta. 1953–1955.

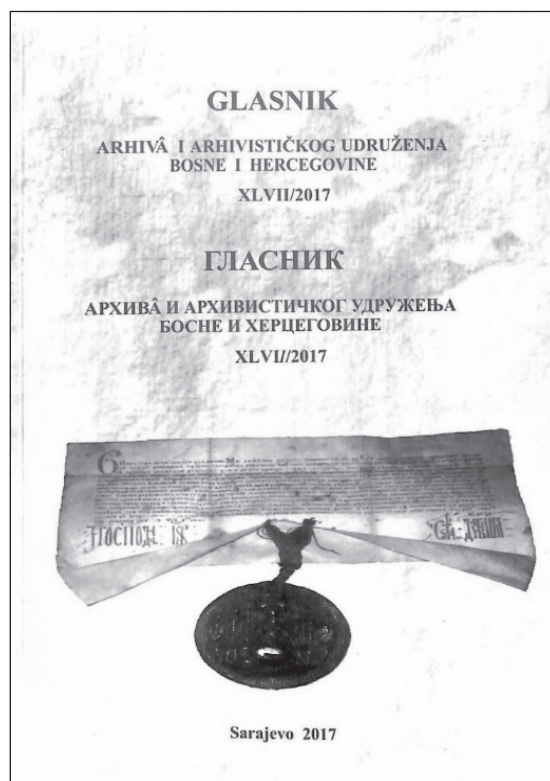
Sreski savez zemljoradničkih zadruga Vlasenica (SSZZVI) – Zapisnik o pregledu Završnog računa ZZ za 1956. godinu; Zapisnici o zemljištu koje domaćinstva unose u zadrugu, Rasporedna rješenja zadrugara. 1949–1957.

Sreski savez zemljoradničkih zadruga Srebrenica (SSZZSr) – Zapisnici o pregledu zadruga 1957.

IV PRIKAZI

**GLASNIK ARHIVA I ARHIVISTIČKOG UDRUŽENJA BOSNE
I HERCEGOVINE 47/17, Arhivističko udruženje Bosne i
Hercegovine, Sarajevo 2017, 395 str.**

Društvo arhivskih radnika Bosne i Hercegovine i Arhiv Bosne i Hercegovine pokrenuli su izdavanje stručnog arhivskog časopisa *Glasnik arhiva i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine*. Prvi broj časopisa izašao je 1961. godine. Časopis izlazi u kontinuitetu preko šezdeset godina. Iz štampe je izašao njegov četrdesetsedmi broj koji donosi niz stručnih tekstova iz arhivske i historijske nauke.

U četrdesetsedmom broju *Glasnika arhiva i Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine* objavljeni su stručni radovi vezani za pitanje stanja arhivske građe (fondova) iz socijalističkog perioda, prezentirani na savjetovanju u Jajcu, maja 2017. godine, te radovi koji govore o stanju u arhivskoj djelatnosti Bosne i Hercegovine prezentirani na okruglom stolu u Sarajevu 12.12.2017. godine, u povodu obilježavanja 70-godišnjice rada Arhiva Bosne i Hercegovine. Većina radova u ovom broju *Glasnika* su radovi predstavljeni na tradicionalnom *Savjetovanju arhivskih radnika Bosne i Hercegovine*, koje je održano u Jajcu od 17. do 19. maja 2017. godine.

Autori radova u ovom broju *Glasnika* su iz Bosne i Hercegovine, Republike Hrvatske, Republike Srbije i Republike Slovenije, kao i jedan rad autora iz Njemačke. U strukturalnom pogledu, pored **Predgovora**, str. 1 - 6, na bosanskom i engleskom jeziku, radovi su razvrstani u pet poglavlja i to: **Arhivistika i arhivska**

građa, Iz građe, Prikazi, Vijesti i rubrika **In memoriam**. Svi objavljeni radovi u časopisu su recenzirani, a časopis je indeksiran u bazi „C.E.E.O.L.“

U prvom poglavlju *ARHIVISTIKA I ARHIVSKA SLUŽBA*, str. 9–206, objavljeni su aktuelne teme iz arhivske struke, kao što je sudbina arhivske građe nastale u bivšoj ex Jugoslaviji i dr. U ovom poglavlju radove je objavilo 17 autora koji obrađuju teme iz arhivistike i historije.

U radu dr. sc. Šimuna Novakovića *Arhivsko gradivo socijalističkog razdoblja u procesu provedbe Aneksa D Sporazuma o pitanju sukcesije*, str. 9–19, autor predstavlja pitanje preraspodjele zajedničke imovine bivše Jugoslavije, u koju spada i arhivska građa, nastala od 1918. godine do njenog raspada. Postupak rješavanja navedenog pitanja regulisan je Sporazumom o pitanju sukcesije bivše SFRJ, potpisanom u Beču 29.7.2001. godine. Nakon što su ga ratifikovale sve zemlje potpisnice na snagu je stupio 2004. godine. Jedno od pitanja Sukcesije bilo je i pitanje zajedničke arhivske građe. Navedena problematika regulisana je Aneksom D Sporazuma, a provode ga državni arhivi zemalja potpisnica. Procesu preuzimanja arhivske građe prethodila je izrada Liste potraživanja prema Aneksu D navedenog Sporazuma. Iz Liste potraživanja vidljivo je da Bosna i Hercegovina u procesu sukcesije potražuje originalnu dokumentaciju ili kopije iz nekoliko stotina fondova koji se nalaze u Arhivu Jugoslavije, ili na drugim lokacijama. U prvom redu ističe se građa vojne provenijencije i filmska građa. Obzirom da se radi o velikoj količini arhivske građe, ako se njeno preuzimanje ne intezivira, trajaće desetljećima.

Rad Ivana Medveda i Joakima Čićića *Arhivska građa socijalističkog perioda u Državnom arhivu u Slavonskom Brodu – stanje zaštita i korištenje*, str. 20–27, govori o aktuelnom stanju arhivske građe iz tog perioda. Kapaciteti preuzimanja građe iz tog perioda u Arhivu su ograničeni i neće se preuzimati građa jer nije obezbijeđen spremišni prostor.

U radu Verice Josipović i Ljubice Ećimović *Arhivski fondovi organa uprave socijalističkog perioda u Arhivu Republike Srpske*, str. 28–35, govori se o građi tog perioda. Rad sadrži podatke o broju fondova, količini, stanju, sređenosti, sadržaju i korištenju građe nastale u periodu 1945–1992. godina. Preuzeta arhivska građa u Arhiv Bosanske Krajine je dobro očuvana, upakovana u arhivske kutije i čuva se u depoima Arhiva.

Rad Hatidže Fetahagić i Selme Isić *Pregled i korištenje fondova društveno – političkih organizacija socijalističkog perioda u Arhivu Tuzlanskog kantona*, str. 36–46, sadrži podatke o fondovima i zbirkama tih političkih organizacija preuzetih od strane Arhiva. Dati su podaci o 34 preuzeta fonda društveno-političkih organizacija i dva fonda sindikata. Fondovi su dobro obrađeni i analitički inventari mogu se preuzeti sa web stranice Arhiva.

Rad Huseina Hadžića *Arhivska građa Fonda Učiteljske škole u Bihaću od 1947. do 1972. godine*, str. 47–53, govori o preuzimanju, obradi i popisu te škole. Navedeni fond je nepotpun, ali sadrži brojne podatke o radu Učiteljske škole, njenim učenicima, NPP, podatke o nastavnicima i dr.

U radu Suzane Petrović i Milana Jovanovića *Arhivska građa socijalističkog perioda – stanje, zaštita i korištenje – Narodni odbor Sreza vranjskog – Vranje 1944–1955*, str. 54–71, govori se o osnivanju organa vlasti koje su rukovodile razvojem tog kraja. Rad proučava prošlost Vranja u periodu 1944–1945. godine i daje podatke o političkoj, socijalnoj i kulturnoj prošlosti ovog kraja.

Andrijana Varešković u radu *Preuzimanje i obrada nesređenog arhivskog fonda Općinskog javnog tužilaštva u Bugojnu*, str. 72–80, govori o procesu reorganizacije pravosuđa u Bosni i Hercegovini i formiranju Kantonalnih tužilaštava. Zbog značaja navedene građe Arhiv se odlučio da preuzme nesređenu arhivsku građu Općinskog tužilaštva u Bugojnu, te su navedeni problemi s kojima se Arhiv susretao u obradi tog fonda.

Dr. sc. Šimun Novaković u radu *Ustroj arhivske službe u Bosni i Hercegovini*, str. 81–90, donosi podatke o historijskom razvoju arhivske djelatnosti u Bosni i Hercegovini. Tokom austrougarskog razdoblja u Bosni i Hercegovini počela se čuvati sistemski arhivska građa, a zatim se daju podaci o formiranju arhivske mreže u Bosni i Hercegovini. U radu se govori o predratnom i poslijeratnom ustroju arhivske službe koja je kadrovski dosta nepopunjena.

Rad mr. sc. Omera Zulića *Kadrovi arhivske službe u Bosni i Hercegovine (stanje i perspektive)*, str. 91–106, govori o kadrovskim potencijalima arhivske službe u Bosni i Hercegovini. Pored drugih bitnih pretpostavki, kadrovi su jedan od ključnih faktora funkcionisanja arhiva i arhivske službe. Rad analizira i predstavlja trenutno stanje arhivske službe u poređenju sa stanjem iz 1991. godine. Autor je koristio više metoda u pisanju ovog rada i konstatovao da je potreban daleko veći broj kadrova u arhivima u Bosni i Hercegovini naročito u IT sektoru. Rezultati arhivske službe u Bosni i Hercegovini su zapaženi i oni ne zaostaju za arhivskom službom zemalja u okruženju.

Spomenka Pelić, Emina Salkić i Milena Gašić u radu *Doprinos Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine razvoju arhivske djelatnosti u Bosni i Hercegovini*, str. 107–128, govore o 70-godišnjici organizovanja arhivske službe u Bosni i Hercegovini, odnosno od osnivanja Arhiva Bosne i Hercegovine. Značajnu ulogu u očuvanju arhivske građe na prostoru Bosne i Hercegovine i afirmaciju arhivske djelatnosti imalo je strukovno arhivističko udruženje. Ono bez prekida radi od 1954. godine i dalo je značajan doprinos u razvoju arhivske službe kako u Bosni i Hercegovini tako i zemljama u okruženju. Svojim aktivnim djelovanjem navedeno udruženje je udarilo pečat arhivskoj struci, a njegovo glasilo *Glasnik arhiva i Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine* izlazi u kontinuitetu već 46 godina i nalazi se u međunarodnim bazama podataka.

Zita Jukić i Ivana Čurik u radu *Nove kompetencije u digitalnom dobu – Prikaz edukativnog programa Referentnog centra za digitalizaciju Mađarske u Arhivu Grada Budimpešte i prikaz praktičnog rada na Europskom arhivskom portalu*, str. 129–139, govore o kontinuiranom programu stručnog usavršavanja zaposlenika u arhivima izvan Mađarske i njihovom stručnom osposobljavanju. Digitalna

tehnologija stvara veliki potencijal i korist arhivima, ali da bi je korisno iskoristili arhivisti trebaju sticati kontinuirano nova znanja iz digitalnih tehnologija.

Mr. sc. Omer Zulić u radu *Analiza propisa u Bosni i Hercegovini u oblasti postupanja i upravljanja zapisima na novim nosiocima informacija*, str. 140–148, govori da upravljanje zapisima na novim nosiocima informacija nema alternative. Bosna i Hercegovina još nema definisane standarde i pravila koja bi definisala tu oblast, ali arhivska služba mora imati sve odgovore vezane za rukovanje sa zapisima na novim nosiocima informacija.

Mr. sc. Alma Hasukić u radu *Značaj primjene informacionih tehnologija u radu službe za nadzor i zaštitu registraturne građe van arhiva (iskustva Arhiva Tuzlanskog kantona)*, str. 149–157, govori o razvoju informacionih tehnologija i njihovom uticaju na arhivistiku i arhivsku službu.

Mr. Jasmin Jajčević u radu *Značaj, zaštita i korištenje matičnih knjiga u arhivima Bosne i Hercegovine, sa akcentom na Arhiv Tuzlanskog kantona*, str. 158–177, govori o značaju matičnih knjiga koje nude raznovrsne podatke. Zbog toga su veoma značajni podaci iz matičnih knjiga pa treba voditi posebnu brigu o načinu preuzimanja, zaštiti i korištenju te građe. Zatim navodi iskustva Arhiva Tuzlanskog kantona sa rukovanjem matičnim knjigama.

Rad dr. Petera Pavela Klasinca pod nazivom *Archives and society – interdisciplinarity, internationality and building bridges*, str. 178–185, objavljen je na slovenačkom jeziku.

Mr. sc. Vladan Vukliš i prof. dr. Anne J. Gilliland u radu *Arhivski aktivizam: nove forme i lokalne primjene*, str. 186–199, govori ukratko o historiji onoga što se zove arhivski aktivizam. Autori identifikuju četiri forme arhivskog aktivizma koje treba da se oslobode balasta „neutralnosti“ i da se aktivno uključe u socijalno osvješten rad.

Saša Beltram u radu *Biblioteka Historijskog arhiva Sarajevo s naglaskom na arhivsku građu iz perioda socijalističke Jugoslavije*, str. 200–206, daje prikaz obnove i predstavlja postojeće stanje biblioteke tog Arhiva. Specijalizirane biblioteke, kakve su arhivske, imaju poseban značaj za istraživače što se odnosi i na ovu biblioteku. Bez obzira na preseljenje i otežane uslove rada specijalizirane biblioteke opravdale su svoje postojanje.

U II poglavlju *IZ GRAĐE*, str. 209–311, objavljeno je nekoliko radova u kojima su korišteni historijski izvori prvog reda. Radove u ovom poglavlju objavilo je pet autora i to:

- Mr. sc. Mirza Čehajić, *Uvođenje poreske trećine 1848. godine u Zvorničkom sandžaku (kajmakamluku)*, str. 209–232,
- Dr. sc. Safet Bandžović, *Vrijeme i pamćenje: Velika istočna kriza i deosmanizacija Balkana (1875–1878)*, str. 233–272,
- Mr. Adnan Buljubašić, *Kraći osvrt na prilike u Tuzli nakon Sarajevskog atentata od 28.6.1914. godine*, str. 273–289,
- Prof. dr. Sead Selimović, *Mjesto i uloga žene u privrednom razvoju Tuzle u periodu obnove i Prvog petogodišnjeg plana*, str. 290–300,

- Vladimir Jerić, *Razglednice Travnika – bibliografski katalog - Pacher Kisić, Mostar*, str. 301–311.

U III poglavlju *PRIKAZI*, str. 315–352, objavljeno je sedam predstavljanja novih izdanja knjiga, publikacija i časopisa koje obrađuju pitanja iz oblasti historije i arhivistike i to:

- *ARHIVSKA PRAKSA*, br. 20, Tuzla 2017, 677 str. (Selma Isić),
- Izet Šabotić, Omer Zulić *ARHIVSKA PRAKSA (1998–2017) – U POVODU DVADESET GODINA PUBLIKOVANJA ČASOPISA*, Arhiv Tuzlanskog kantona i Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona, Tuzla 2017, 208 str. (mr. Semir Hadžimusić),
- *ORIJENTALNA ZBIRKA ARHIVA TUZLANSKOG KANTONA 1563–1936*. Analitički inventar, Drugo dopunjeno izdanje, Nermana Hodžić (priredila), Tuzla 2017, 145 str. (Adnan Tinjić),
- *HISTORIJSKI POGLED NA RAZVOJ I POLOŽAJ NACIONALNIH MANJINA U SARAJEVU I BOSNI I HERCEGOVINI*, Zbornik radova, Edicija ZBORNICI, Knjiga 2, Udruženje za modernu historiju/ Udruga za modernu povijest (UMHIS) Sarajevo, Sarajevo 2017, 243 str. (mr. Jasmin Jajčević),
- Zbornik radova XXI Simpozija *ODNOS RELIGIJSKOG I NACIONALNOG U IDENTITETU I STVARNOSTI BALKANSKIH NARODA*, Bošnjačka nacionalna zajednica Hrvatske, Naučno-istraživački institut *Ibn Sina* Sarajevo, Medžlis islamske zajednice Zagreb, Svezak 14, broj 40–41, Zagreb 2015, 384 str. (Hadžija Hadžiabdić),
- Enes S. Omerović *POLITIČKO NASILJE U BOSNI I HERCEGOVINI (1918–1921)*, Institut za istoriju Sarajevo, Sarajevo 2015, 281 str. (Adnan Hadžiabdić),
- prof. dr. Senaid Hadžić, *PRIMJERI SUŽIVLJENJA – BILJEŠKE O TUZLANSKOM KRAJU U 19. STOLJEĆU*, Tuzla 2017. (prof. dr. Izet Šabotić),

U IV poglavlju *IZVJEŠTAJI*, str. 355–382, date su važne informacije o stručnim, naučnim i kulturnim događajima koji su se održali u Bosni i Hercegovini i zemljama u okruženju. Na svim navedenim događajima, pored ostalih učesnika, učestvovali su i arhivisti iz Bosne i Hercegovine, dajući im značajan pečat. U ovom poglavlju dato je sedam izvještaja i to:

- *Izveštaj sa Druge redovne sjednice Skupštine Arhivističkog udruženja Federacije Bosne i Hercegovine*, Hotel Turist u Jajcu 19. maja 2017. godine (Amela Bedaković),
- *Konferencija 27. međunarodni arhivski dani i 11. jesenja škola arhivistike u Trstu 2017*, (mr. Marijana Todorović Bilić, Adnan Tinjić),

- Izvještaj sa Međunarodne naučne Konferencije *ZNAMENITE LIČNOSTI U HISTORIJU BOSNE I HERCEGOVINE*, Tuzla, 16–17. novembar 2017. godine (mr. Jasmin Jajčević),
- *IZVJEŠTAJ POVODOM OBILJEŽAVANJA 70 GODINA ARHIVA I ARHIVSKE SLUŽBE U BOSNI I HERCEGOVINI*, decembar 2017. (Hadžija Hadžiabdić),
- Izvještaj sa okruglog stola *ODNOS I OBLICI SARADNJE ARHIVA I ARHIVSKE DJELATNOSTI I DRUGIH NAUČNIH OBLASTI*, Tuzla, 15. decembra 2017. (mr. Jasmin Jajčević),
- *Deklaracija o saradnji između Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine i Udruženja arhivista Turske*, (Jasmina Hopić).

U V poglavlju *IN MEMORIAM*, str. 383–389, dati su osnovni podaci o preminulim kolegama koji su radili u arhivima Bosne i Hercegovine, a koji su nas napustili:

- *In memoriam SARIĆ SAMIJA (1935–2017)*, Arhiv Bosne i Hercegovine (Mina Kujević),
- *In memoriam ALADŽIĆ (MILANA) ČEDOMIR (1939–2018)* Arhiv Doboj (Davidović David),
- *In memoriam MILENA (MIĆO) GAŠIĆ (1955–2018)*, Istorijski arhiv Sarajevo (Amela Bedaković),
- *In memoriam MILI BRANKOVIĆ (1939–2018)*, Arhiv Mostar (Zaposlenici Arhiva Mostar).

Četrdesetsedmi broj stručnog časopisa *Glasnik* predstavlja značajnu historijsku i arhivsku publikaciju koja na neki način usmjerava razvoj arhivistike i daje podatke o toj zanimljivoj nauci koja je u službi drugih nauka, a posebno historije i historičara. Važno je napomenuti da su svi radovi objavljeni u ovom broju *Glasnika* stručno strukturirani, recenzirani i sa apstraktom i zaključkom na bosanskom/srpskom/hrvatskom i engleskom jeziku.

Ovaj broj časopisa obilježio je 70. godišnjicu razvoja arhivske struke u Bosni i Hercegovini i preporučujem ga stručnoj i naučnoj javnosti, kako u Bosni i Hercegovini, tako i u zemljama njenog okruženja.

Hajrija ABDULAHović

Arhiv Tuzlanskog kantona

**„ARHIVI U HRVATSKOJ – (RETRO)PERSPEKTIVA“
RADOVI 5. KONGRESA HRVATSKIH ARHIVISTA
Zadar, 24–27. oktobar 2017, 539 str.**

Godine 2017. naučnoj i stručnoj javnosti predstavljen je časopis *Arhivi u Hrvatskoj – (retro)perspektiva - Radovi 5. Kongresa hrvatskih arhivista*. Izdavač ovog časopisa je Hrvatsko arhivističko društvo, za izdavača Dražen Kušen, Silvija Babić, glavna urednica.

Mjesto i vrijeme održavanja kongresa je u Zadru, Hotel „Kolovare“, 24–27. oktobar 2017. Organizacijski odbor čine: Dražen Kušen (predsjednik

HAD-a, Državni arhiv u Osijeku), Ante Gverić (ravnatelj Državnog arhiva u Zadru), Hrvoje Stančić (dopredsjednik HAD-a, Filozofski fakultet u Zagrebu), Silvija Babić (članica Predsjedništva HAD-a), Ivana Burić (Državni arhiv u Zadru), Melina Lučić (članica Predsjedništva HAD-a), Marijan Maroja (Državni arhiv u Zadru), Ljerka Vuk Bilić (sekretar HAD).

Programski odbor čine: Dražen Kušen - HAD, Ante Gverić - DAZD, Silvija Babić - HAD, Dubravka Kolić - DAZD, Melina Lučić - HAD, Ivo Orešković - član Predsjedništva HAD-a, Državni arhiv u Dubrovniku, Ljerka Vuk Bilić - HAD.

Časopis se sastoji od trideset dva rada od kojih je petnaest stručnih radova, deset preglednih znanstvenih radova, dva rada studije slučaja, jedan osvrt, jedan prikaz i tri rada koja nisu klasificirana.

Prvi rad pod nazivom *Arhivsko zakonodavstvo u Hrvatskoj: normativni optimizam* je pregledni znanstveni rad, autora **Joze Ivanovića**, Hrvatski državni arhiv. Autor u radu govori o prvom arhivskom zakonu iz 1962. godine gdje navodi da je osnovna načela takvog arhivskog zakonodavstva detaljno izložio Bernard Stulli koji je bio dugogodišnji ravnatelj Arhiva Hrvatske. Po njemu to je slijedećih pet načela koja su detaljno objašnjena:

1. Univerzalna zaštita arhivskog gradiva,
2. Obvezatnost arhivske službe na čitavom području Republike,
3. Načelo da se arhivsko gradivo čuva u arhivama,
4. Kompleksni karakter arhivskih ustanova,
5. Potpuna pravna mehanizma zaštite arhivskog gradiva.

Strateško planiranje i arhivska služba - pozicija i utjecaji je naziv stručnog rada **Ivane Prgin**, Hrvatski državni arhiv. Autorica u svom radu piše o uticaju savremenih trendova na ulogu arhiva koji se u Hrvatskoj mogu pratiti kroz oblikovanje različitih strategija i programa kao što su Strategija razvitka Republike Hrvatske, Strategija kulturnog razvitka, strateški planovi Ministarstva kulture te strategija razvoja arhivske službe proizašla iz projekta MATRA - administrativna i upravna reforma arhivske službe koja je trajala od 2007. do 2009. godine.

Obrazovanje arhivista je naziv preglednog znanstvenog rada autora **Mrvoja Stančića** sa Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. U svom radu autor piše o bolonjskom sistemu studiranja 2005. godine kada smjer Arhivistika postaje jedan od smjerova diplomskog studija današnjeg Odsjeka za informacijske i komunikacijske znanosti. Dalje u tekstu autor je naveo sve predmete koji se polažu tokom diplomskog studija i koji se grupišu u pet cjelina i dao tabelarni prikaz obaveznih i izbornih predmeta, način izvođenja nastave, broj ECTS bodova i dužinu studiranja. Detaljno je obradio pitanje sticanja kvalifikacija studenata koji završe jednopredmetni ili dvopredmetni diplomski studij te poseban značaj ovog rada je što je prikazano da studenti imaju mogućnost usavršavanja svog znanja kroz praksu u određenim institucijama.

Globalna vizija suvremenih arhiva i hrvatska praksa naziv je stručnog rada autorice **Vlatke Lemić**. Autorica u ovom radu obrađuje tematiku arhivskih trendova i aktivnosti iz perspektive tekućih strateških ciljeva Međunarodnog arhivskog vijeća a to su: repozicioniranje arhiva, praćenje i uticaj mogućnosti novih tehnologija i jačanja kompetencija arhivske struke, pregled aktivnosti i stanja arhivske djelatnosti i struke u Hrvatskoj u odnosu na globalne strategije i stručne trendove. Rad sadrži dva podnaslova i to: „Međunarodna arhivska zajednica, ICA i globalni stručni trendovi“ i „Strateški ciljevi ICA-e 2014–2018.“

Sređivanje i opis arhivskog gradiva - postojeći problemi u praksi, je pregledni znanstveni rad autorice **Vide Pavliček**, Državni arhiv u Varaždinu. Rad govori o pitanjima i problemima koji se javljaju u oblikovanju i strukturiranju arhivskih jedinica, njihovoj identifikaciji, opisu konteksta i oblikovanju samih obavještajnih

pomagala. Autorica prikazuje probleme u primjeni postojećih stručnih normativa u sređivanju i opisu arhivskog gradiva.

Vrednovanje u hrvatskoj suvremenoj arhivskoj praksi, pregledni znanstveni rad, autora **Nenada Bukvića**, Hrvatski državni arhiv. Autor u svom radu daje osvrt na vrednovanje u hrvatskoj savremenoj arhivskoj praksi u posljednjem dvadesetogodišnjem razdoblju. Pregledom su obuhvaćene dvije razine vrednovanja: vrednovanje društvenih funkcija i njihovih nositelja (makrorazina / makrovrednovanje) i vrednovanje cjelina zapisa (mikrorazina / mikrovrednovanje), kako izvan tako i u samim arhivima u Hrvatskoj.

Nacionalni arhivski informacijski sustavi: hrvatska praksa, stručni je rad autora **Tihomira Pleše**, Hrvatski državni arhiv. Nacionalni informacijski sistem odgovorio je na dvije potrebe: kvalitetnije upravljanje podacima i informacijama i otvaranje direktnog kanala prema korisnicima kroz zajedničke baze podataka unutar arhivske struke, te objavom relevantnih podataka i omogućavanjem lakšeg pristupa gradivu.

Recentni problemi i izazovi rada sa stvarateljima pod nadležnošću Hrvatskog državnog arhiva, osvrt, autor **Kristijan Karajić**, Hrvatski državni arhiv. Rad je zamišljen kao pokušaj da se razumiju osnovni problemi sa kojima se susreću ovlašteni predstavnici Hrvatskog državnog arhiva (HDA) tokom rada na terenu, a koja uključuju i lična razmišljanja autora.

Prikaz suvremenog pravnog uređenja zaštite privatnog arhivskog gradiva izvan arhiva, autorice **Elizabete Kuk**, Hrvatski državni arhiv. Obaveze arhiva u zaštiti privatne građe propisane su osnovnim arhivskim zakonom i provedbenim propisima, a te propise obavezni su poštovati ne samo sva tijela koja obavljaju javnu službu, odnosno imaju javne ovlasti, nego i privatne, kako pravne tako i fizičke osobe.

Retrospektiva razgraničenja arhivskog gradiva između središnjega i područnih državnih arhiva, je stručni koautorski rad, **Diane Mikšić i Snježane Ivanović**, Hrvatski državni arhiv. Kroz rad se prikazuje pregled provedenih razmjena gradiva na primjerima razmjene javnog arhivskog gradiva i to tijela uprave i pravosuđa, ali i gospodarskih, kulturnih, obrazovnih institucija, društava i slično između središnjeg državnog arhiva i područnih državnih arhiva.

Tehnička mjerila i pravila organizacije spremišnih prostorija i preventivne zaštite gradiva Odjela za zaštitu i obradu arhivskog gradiva Hrvatskog državnog arhiva - teorija i praksa, rad je autora **Boruta Gulića**, Hrvatski državni arhiv. Rad obrađuje slijedeće podnaslove:

- Objekti i spremišta HDA lokacije i spremišni objekti,
- Aktivnosti u vezi s manipuliranjem gradivom,
- Prosječni mjesečni podaci o temperaturi, relativnoj i apsolutnoj vlazi po spremištu-Marulićev trg, Kerestinec, Januševac,
- Mjere preventivne zaštite,
- Mjere pripravnosti,

- Plan spašavanja,
- Saniranje posljedica nesreće i zbrinjavanje ugroženog gradiva.

Pravilnik o evidencijama u arhivima - iskustvo HDA 2002–2017. stručni rad, autorice **Ivane Kubar**, Hrvatski državni arhiv. Stručni rad obrađuje temeljne evidencije svakog arhiva: pravilnikom propisane dosje, evidenciju gradiva izvan arhiva, obavještajna pomagala - inventare, evidenciju o korištenju gradiva (evidencija korisnika, prijavnice za korištenje gradiva, zahtjeve za korištenje gradiva, dnevnik čitaonice i evidencija korištenog gradiva).

Problemi tranzicije i refleksije na arhivsko i registraturno gradivo - praksa Državnog arhiva u Osijeku, stručni je koautorski rad **Manuele Kozić i Željka Vrbana**, Državni arhiv u Osijeku. Rad prikazuje brojne probleme sa kojima se susreću zaposlenici Državnog arhiva u Osijeku u radu sa stvaraocima, imaocima arhivske i registraturne građe, nedefinisano pravno nasljedstvo bivših upravnih organa, nedefinirani postupci centralizacije, odnosno decentralizacije organa uprave i javnih preduzeća.

Sređivanje vlastelinstva - (retro)perspektiva hrvatske i srednjoeuropske prakse“, pregledni znanstveni rad, autori **Ladislav Dobrica** - Hrvatski državni arhiv, **Markus Leideck** - Državni arhiv u Pazinu. Rad govori o sačuvanosti gradiva vlastelinstava, metodologiji sređivanja građe u Republici Hrvatskoj od pismohrana vlastelinstva do danas, srednjoeuropskoj metodologiji sređivanja arhiva i fondova vlastelinstava, te o integralnosti i strukturiranju arhiva i fondova vlastelinstava.

Interventna zaštita gradiva iz fonda HR HDA 13, studija slučaja, autorice **Marijane Mimice Tkalčec**, Hrvatski državni arhiv. Osnovna svrha ovog rada jeste da ukaže na značaj preventivnih postupaka zaštite arhivske registreturske građe sa ciljem preventivnog djelovanja prije nego što nastanu nepovratne štete na arhivskoj građi.

Obrada gradiva fonda Gradskog komiteta Saveza komunista Hrvatske Zagreb, pregledni znanstveni rad, autora **Ivane Fabris i Hrvoja Jakića**, Hrvatski državni arhiv. Rad govori o historijatu djelovanja i značenju partijske organizacije Grada Zagreba unutar SKH-a. Objašnjen je postupak sređivanja navedenog fonda.

Agencija za fotodokumentaciju – pozitivizam stvaratelja u postskrbničkom vremenu, pregledni znanstveni rad, autora **Hrvoja Gržina**, Hrvatski državni arhiv. Rad donosi podatke o vremenskom rasponu djelovanja Agencije za fotodokumentaciju (1945–1991), rezultat njenog rada je 500.000 izvornih snimaka koje svjedoče o hrvatskim prilikama tog vremena.

Digitalno arhivsko gradivo Haškog suda kao izvor za istraživanje novije hrvatske povijesti na primjeru suđenja Momiru Taliću - dostupnost i problemi u istraživanju, je pregledni znanstveni rad, autora **Natka Martinić Jerčić**, Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata. U ovom radu su istraženi dokazni predmeti izneseni na suđenju Momiru Taliću u Haškom sudu, ukupno 2.686 dokaza u razdoblju 2002. do 2004. godine. Svi ti dokumenti dostupni su u digitalnom obliku na internet stranicama Haškog suda, www.icty.org.

Problemi pri obradi i vrednovanju gradiva gospodarstva i bankarstva, je stručni rad autora **Daria Mlinarevića i Željka Vrbana**, Državni arhiv u Osijeku. U ovom radu autori su iznijeli ukupno pet problema koji se pojavljuju prilikom vrednovanja i izlučivanja građe koja se odnosi na gospodarstvo i bankarstvo u Hrvatskoj, ponuđena su i rješenja za navedene probleme.

Arhivsko gradivo obrtničkih udruženja u međuratnome razdoblju na području Međimurja i koprivničke Podravine, sažetak, autorica **Jasne Požgan**, Državni arhiv za Međimurje i **Ivane Posedi**, Državni arhiv u Varaždinu. Prilog obrađuje problematiku obrtničkih udruženja između dva svjetska rata na području Međimurja i koprivničke Podravine, građa ovih udruženja se čuva u Državnom arhivu za Međimurje, Državnom arhivu u Varaždinu i Arhivskom sabirnom centru Koprivnica.

Povijest žena i arhivi - Arhivistička praksa na primjeru gradiva ženskih mirovnih udruga iz Domovinskog rata pohranjenog u Hrvatskome memorijalno-dokumentacijskom centru Domovinskog rata“, stručni rad, autorica **Julije Barunčić Pletikosić i Željke Križe**, Hrvatski memorijalno dokumentacijski centar Domovinskog rata. Rad opisuje konvencionalno gradivo izdvojeno u dva arhivska fonda koja sadržavaju dokumentaciju koja je nastala radom dva ženska udruženja - Bedemi ljubavi i Hrvatski feniks. Nekonvencionalnu građu čine fotografije i videozapisi koji se nalaze u Zbirci fotografija. U radu je opisana građa koja se čuva u HMDCDR-u, način na koji je ona nastala te način na koji je ta ista građa predstavljena javnosti i istraživačima.

Izazovi komunikacije sa stvarateljima na primjeru Državnog arhiva u Splitu, stručni rad, autorice **Maje Kovačević Kuzmanić**, Državni arhiv u Splitu. Rad obrađuje problematiku poslovne komunikacije, govori o Etičkom kodeksu zaposlenika Hrvatskog državnog arhiva, problematici komunikacije sa stvarateljima arhivske građe temeljene na anketi sa 49 osoba različitih ustanova, različite dobi, stručne sprema i godina radnog staža.

Arhiviranje digitalnih zapisa - stanje i perspektive je pregledni znanstveni rad autora **Magdalene Kuleš i Hrvoja Stančića**, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Rad govori o tome da pohranjeni zapisi trebaju zadržati osobinu autentičnosti, pouzdanosti, cjelovitosti i iskoristivosti dok digitalno potpisani zapisi trebaju dodatno zadržati mogućnost provjere valjanosti digitalnog zapisa. Autori ovog rada su analizirali složenost tog procesa i ukazali na smjerove budućeg razvoja kako sa aspekta tehnologije (blockchain), tako i sa aspekta razvoja nauke (kompjuterska arhivistika).

Arhivističke (informaciono-informacijske) tehnologije: procjene i preporuke, pregledni znanstveni rad, autora **Ariana Rajha**, Agencija za lijekove i medicinske proizvode RH. Rad govori o arhivskoj tehnologiji, autor analizira postojeće informacijske sisteme i daje preporuku za procjenu arhivističkih tehnologija prije nabavke i implementacije nekih od postojećih alata, analizira dosadašnju situaciju sa privatnim stvaraocima arhivske građe.

Utjecaj Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o arhivskom gradivu i arhivima na dostupnosti gradiva HDA s osobnim podacima u središnjoj čitaonici HDA, je studija slučaja autora **Borisa Suljagića**, Hrvatski državni arhiv. Autor je u svom radu obrazložio koliko je Zakon o arhivskom gradivu i arhivima objavljen 2017. godine pojednostavio upotrebu arhivskog gradiva u Središnjoj čitaonici u HDA, ali ukazao i na sve njegove nedostatke.

Mrežna vidljivost hrvatskih arhiva, stručni rad, autora **Josipa Mihaljevića**, Srednja škola za medicinske sestre Zagreb. Stručni rad obrađuje internetske stranice hrvatskih arhiva ukupno njih 17 kao i internetske stranice Hrvatskog državnog arhiva. Odgovoreno je na pitanja da li je dizajn stranice prilagođen za prikaz na mobilnim uređajima različitih veličina i proizvođača, da li ima Facebookovu stranicu.

Dostupnost arhivskog gradiva prije isteka zakonskih rokova, prikaz, autora **Branimira Petija**, Državni arhiv u Vukovaru. Ovaj rad govori o dostupnosti arhivske građe kojoj nije istekao rok da bi se mogla koristiti, obrađeno je neklasificirano javno gradivo, klasificirano javno gradivo, te javno gradivo koje sadrži lične podatke.

Autor **Silvio Salamon Jazbec**, Jadranski naftovod d. d. u stručnom radu pod nazivom *Arhivi i arhivisti u književnosti i popularnoj literaturi*, govori o literaturi u kojoj se na romansirani način autori dotiču arhiva i arhivista, uz pregled umjetničkih filmskih djela gdje se pojavljuju arhivi i arhivisti, pružaju se odgovori na fenomen slabe zastupljenosti prikaza arhivista i arhiva u umjetnosti i popularnoj literaturi.

Arhivsko-pedagoške aktivnosti Državnog arhiva u Vukovaru 2013–2017, stručni rad, autora **Petra Eleza**, Državni arhiv u Vukovaru. U ovom radu se opisuju iskustva, rezultati i perspektive povezani sa predstavljenjem arhivske pedagogije sa ciljanim nastavničkim i predmetnim skupinama (vjeroučitelji, učitelji razredne nastave) kao i drugim ustanovama kulture itd, napravljen je pregled odgojno-obrazovnih aktivnosti Državnog arhiva u Vukovaru u kojem je i sam autor imao ulogu koordinatora.

Pedagoška iskustva u praksi Državnog arhiva u Sisku, stručni rad, autorice **Snježane Žegor**, Državni arhiv u Sisku. Rad govori o tome da se saradnja Državnog arhiva u Sisku s osnovnim i srednjim školama Sisačko-moslavačke županije pokazala kao dobra praksa jer su učitelji i profesori sisačkih osnovnih i srednjih škola prepoznali arhiv kao ustanovu koja nudi zanimljive historijske i kulturne sadržaje. Saradnja je ostvarena sa pedagoškim ustanovama, osnovnim i srednjim školama i fakultetima kroz razna predavanja, promocije knjiga te otvaranje izložbi.

Otvaranje arhiva javnosti na primjeru recentne prakse Državnog arhiva u Zagrebu, stručni rad, autorica **Živane Hedbeli i Mihaele Barbarić**, Državni arhiv u Zagrebu. Autorice u svom radu donose historijat Državnog arhiva u Zagrebu, prosjek starosti uposlenika, objavljene publikacije, tabelarni prikaz zahtjeva i posjeta korisnika usluga Arhiva, novu mrežnu stanicu, profil na Facebooku,

otvaranje atrija palače turistima, snimanje promotivnog filma itd, a sve sa ciljem otvaranja Arhiva javnosti.

Zagrebački školarci u posjeti izložbi o Zagrebu u vrijeme vladavine Franje Josipa I, stručni rad, autorice **Željke Dmitrus**, Državni arhiv u Zagrebu. Rad govori o velikoj posjećenosti ovoj izložbi naročito djece školskog uzrasta. S obzirom na tu činjenicu autori izložbe su se potrudili, te pripremili prezentacije adekvatne njihovom uzrastu. Za svaki su uzrast pažljivo birani elementi koji će se prikazivati na njima zanimljiv način. Osnovna svrha jeste da učenici steknu znanje o tome šta su arhivi, ko je Franjo Josip I, i šta se događalo u gradu Zagrebu u drugoj polovini 19. vijeka.

Na osnovu uvida u sve objavljene radove u časopisu *Arhivi u Hrvatskoj - (retro)perspektiva - Radovi 5. Kongresa hrvatskih arhivista* može se konstatovati da isti sadrži veliki broj stručnih radova koji se mogu konsultovati za budući istraživački rad i stručno usavršavanje arhivskih zaposlenika jer obiluje radovima koji obrađuju aktuelna stručna i znanstvena pitanja iz arhivistike.

Adnan TINJIĆ

Arhiv Tuzlanskog kantona

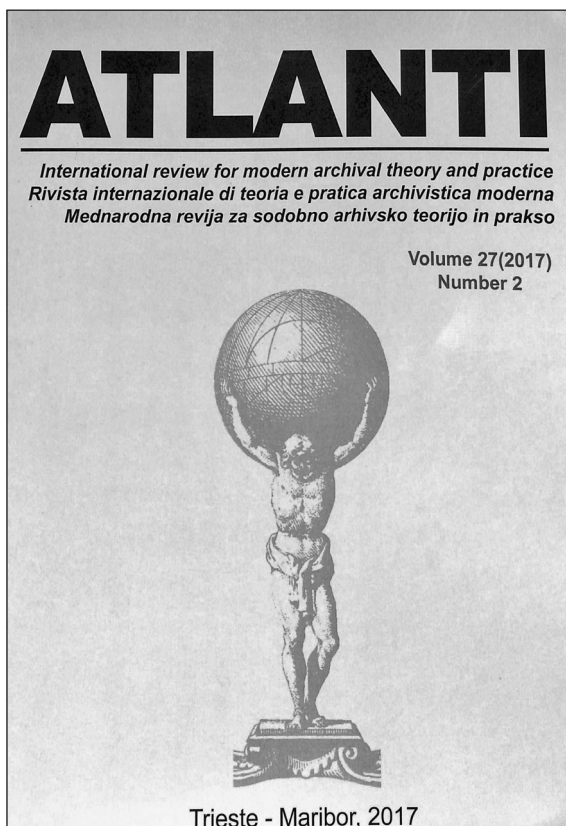
**ATLANTI, Revija za savremenu arhivsku teoriju i praksu, Vol.
27, No. 1 i 2, Trieste – Maribor 2017, 540 str.**

U oktobru 2017. godine objavljena je dvadesetsedma Revija za savremenu arhivsku teoriju i praksu ATLANTI. Izdavači ovog stručnog časopisa su, kao i do sada, Međunarodni institut za arhivsku znanost (International Institute for Archival Science – IIAS) iz Trsta i Maribora, te Državni arhiv u Trstu. Glavni i odgovorni urednici revije ATLANTI su Peter Pavel Klasinc (iz Slovenije) i Grazia Tato (Italija), a uz njih znanstveni odbor čine Liliana Bagala (Italija), Guilia Barrera (Italija), Davit Leitch (Škotska), Antonio Monteduro (Italija), Miroslav Novak (Slovenija), Zdenka Semlič Rajh (Slovenija), te Ludvik Toplak (Slovenija).

Publikacija prati teme predstavljene na konferenciji „27. Međunarodni arhivski dan“ (27th International Archival Day), a koja je održana u NH Hotels Trst, 16. i 17. oktobra 2017. godine. Teme konferencije, a samim time i ovog izdanja časopisa ATLANTI, bile su: **Arhivska obrada elektronskih zapisa i Obrazovanje arhivista u 21. stoljeću**. Prvoj temi posvećen je prvi tom (prvi dio) publikacije, a drugoj temi drugi tom izdanja.

Dvadesetsedmi broj časopisa ATLANTI sadrži 48 radova, od toga 22 vezanih za

prvu temu, te 26 koji se bave drugom temom konferencije. Na prvi pogled jasan je međunarodni karakter konferencije i samog časopisa, te je kao i prethodnih godina u časopisu objavljen niz interesantnih i za arhivsku nauku i struku korisnih

radova istaknutih svjetskih arhivista i drugih naučnih radnika iz Italije, Slovenije, Bosne i Hercegovine, Austrije, Švicarske, Bjelorusije, Rusije, Hrvatske, Srbije, Crne Gore, Mađarske, Poljske, Španije, Češke, Slovačke, Rumunije, Francuske, Velike Britanije, Turske, Sultanata Oman, Južne Afrike, Kenije i Vijetnama. Radovi su objavljeni na različitim jezicima, ali svi sadrže sažetke i apstrakte na sva tri službena jezika konferencije (i časopisa); engleskom, italijanskom i slovenačkom.

Prvi dio ovog izdanja časopisa, kako je to slučaj bio i sa prethodnim brojevima, započinje sa uvidom glavnog urednika, Petera Pavla Klasinca, te kratkim prikazom radova izlaganih na IIAS konferenciji prethodne godine (radova objavljenih u prethodnom izdanju ATLANTI, broju 26), koje je pripremio Charles Kecskemeti, bivši generalni sekretar Međunarodnog arhivskog vijeća. Slijedi članak posvećen deset godina IIAS Jesenje arhivističke škole čiji je autor Antonio Monteduro.

Uvod u prvu temu kojom se dvadesetsedmi broj ATLANTI bavi dao je Peter Pavel Klasinc, a rad nosi naziv *Kompatibilnost između arhivske obrade digitalnih zapisa i školovanja arhivista u 21. stoljeću*.

U nastavku časopisa koji se bavi temom „Arhivska obrada elektronskih zapisa“ objavljeno je 22 rada, i to:

- **Snežana Pejović i Joško Katelan** (Crna Gora), *Historijski arhivi i elektronski zapisi*;
- **Stefano Allegrezza** (Italija), *Dematerijalizacija administrativnih postupaka i ne samo dokumenata: projekat za preoblikovanje upravljanja dokumentima na univerzitetu u Udinama*;
- **Francisco Javier Acuna Llamas** (Meksiko), *Obrada elektronskih dokumenata na INAI-u: Pohranjivanje emailova i informatizacija na socijalnim mrežama institucije i njihov doprinos transparentnosti*;
- **Thi Hoa Doan** (Vijetnam), *Aktuelna legislativa o elektronskim dokumentima i elektronski arhivi u Vijetnamu*;
- **Monica Martignon** (Italija), *Digitalna arhiva Univerziteta „Iuav“ u Veneciji: elektronski računi i rješenja*;
- **Thi Hoa Doan** (Vijetnam), *Trenutni zakonski okviri o elektronskim dokumentima i elektronskim arhivama u Vijetnamu*;
- **Mikhail V. Larin** (Rusija), *Teorija i praksa arhivskog čuvanja elektronskih zapisa*;
- **Christian Kruse** (Njemačka), *Svi sa jednim ciljem: Saradnja na federalnom nivou na polju digitalnog arhiviranja*;
- **Vlatka Lemić** (Hrvatska), *Hrvatski arhivi i elektronski zapisi: aktuelnosti i trendovi razvoja*;
- **Tatjana Hajtnik** (Slovenija), *Osnivanje nacionalnog e-arhiva: izazov i kako odgovoriti na njega?*;
- **Linh Nguyen – Thuy Tran** (Vijetnam), *Trenutno stanje i rješenja za upravljanje arhivskim dokumentima u digitalnom formatu*;

- **Bogdan Florin Popovici** (Rumunija), *Mimo standarda i automatizacije: iskustvo sa bazama popisa stanovništva*;
- **Andrei Rybakou** (Bjelorusija), *Digitalno stvoreni dokumenti: preuzimanje, dugoročno čuvanje i potvrda dugoročne pravne valjanosti*;
- **Zdenka Semlič Rajh** (Slovenija), *Sudar arhivista i bibliotekara: upravljanje digitalno stvorenim zapisima*;
- **Patricia Engel** (Austrija), *Sistematsko razmišljanje u teoriji konzervacije*;
- **Aleksandar Lavrenčić** (Slovenija), *Arhivska obrada digitalno stvorenih zapisa u arhivi TV Slovenije*;
- **Aida Škoro Babić** (Slovenija), *Moderni pristupi pedagoškom procesu u arhivskoj nauci u kontekstu elektronskog arhiviranja*;
- **Loan Thi Tran – Main Thi Ngoc Nguyen** (Vijetnam), *Proces upravljanja materijalom prije digitalizacije naslijeđa Vinh Nghiem pagode*.

Radovi koji su dio drugog toma časopisa bavili su se temom obrazovanja arhivista u 21. vijeku:

- **Grazia Tato** (Italija), *Priručnik za 21. vijek?*
- **Petria De Vaal-Senekal** (Južna Afrika), *Organiziranje arhivskih radionica u Južnoj Africi u cilju razvoja vještina i suočavanja sa izazovima u arhivskoj profesiji*;
- **Christina Bianchi** (Švicarska), *Švicarski model za arhiviste 21. vijeka*;
- **Flavio Carbone – Francesca Nemore** (Italija), *Gdje arhivisti nastaju: od hartije do bita*;
- **Elisabeth Schoggl-Ernst** (Austrija), *Obrazovanje arhivskog osoblja u Austriji van univerziteta*;
- **Yolanda Cagigas Ocejo** (Španija), *Zvanični fakultetski program master studija Arhivistike i upravljanja dokumentima u Španiji 2017/18. godine*;
- **Ana-Felicia Diaconu** (Rumunija), *Obrazovanje arhivista u Rumuniji: Izazovi, ograničenja i perspektive*;
- **Željka Dmitrus** (Hrvatska), *Izučavanje moderne arhivistike u Hrvatskoj*;
- **Marija Grabnar – Jedert Vodopivec Tomažič** (Slovenija), *Obrazovanje iz sfere prezervacije i konzervacije arhivskog naslijeđa u Sloveniji*;
- **Cleophas Ambira** (Kenija), *Njegovanje profesionalnih talenata u arhivistici i upravljanju dokumentima u Keniji*;
- **Antonio Monteduro** (Italija), *Deset godina poslije: IIAS Jesenja arhivistička škola*;
- **Elena Romanova** (Rusija), *Edukacija i reedukovanje arhivista u Sveruskom naučnom i istraživačkom institutu za dokumentaciju i archive (VNIIDAD)*;
- **Jelka Melik – Mateja Jeraj** (Slovenija), *Arhivista: Zanimanje ili profesija?*;
- **Branka Doknić** (Srbija), *Arhivisti i 21. vijek: koliko su arhivisti spremni za dostignuća 21. vijeka?*;

- **Abdalmohsin Said Al Hinai** (Sultanat Oman), *Obrazovanje arhivista u 21. vijeku*;
- **Magdalena Marosz** (Poljska), *Profesionalne kompetencije arhivista: izmjene koje možemo očekivati*;
- **Jozef Hanus - Katarina Vizarova - Radko Tino – Milena Rehakova – Nina Lalikova, Emilia Hanusova** (Slovačka), *Obrazovanje i istraživanje: neizbježni uslovi za očuvanje naslijeđa u ustanovama kulture sjećanja*;
- **Izet Šabotić** (Bosna i Hercegovina), *Stručni arhivistički ispit i stručna zvanja kao način educiranja arhivista*;
- **Alizata Kouda** (Burkina Faso), *E-Administracija u Burkini Faso: kakav tip obrazovanja za upravitelje podacima?*
- **Maryna Paliienko** (Ukrajina), *Arhivističko obrazovanje u Ukrajini: između tradicije i modernih izazova*;
- **Svetlana Perović Ivović** (Srbija), *Potrebe modernih arhiva u Srbiji i obrazovanje stručnjaka na polju prezervacije kulturnog naslijeđa*;
- **Tibor Csaba Reisz** (Mađarska), *Obrazovanje arhivista u Mađarskoj na početku 21. vijeka*;
- **Jonathan Rhys-Lewis** (Velika Britanija), *Podučavanje o prezervaciji arhivske građe studentima arhivistima na University College London*;
- **Omer Zulić** (Bosna i Hercegovina), *Važnost obrazovanja arhivskog osoblja: iskustva Arhiva Tuzlanskog kantona*;
- **Marie Ryantova** (Češka), *Obrazovanje arhivista u 21. vijeku, neke refleksije*;
- **Jovan P. Popović** (Srbija), *Arhivsko osoblje i edukacija arhivista sa naglaskom na planiranje i implementaciju u Republici Srbiji*.

Na kraju svakog dijela (toma) časopisa date su kraće biografije autora radova, te upute saradnicima časopisa ATLANTI.

Na osnovu prezentiranog sadržaja dvadesetsedmog po redu časopisa ATLANTI, moguće je isti pozitivno ocijeniti kao stručnim i naučnim radovima bogat i koristan časopis za sve koji se bave arhivističkim i srodnim naukama. Časopis u svakom izdatom broju dosljedno obrađuje aktuelna naučna i stručna pitanja iz polja arhivistike i drugih informacijskih nauka, koja zaslužuju posebnu pažnju stručne i naučne, pa i šire, javnosti. Radovi objavljeni u časopisu ATLANTI predstavljaju ključan i značajan doprinos razvoju moderne arhivske teorije i prakse, te su kao takvi nezaobilazni za sve one koji se bave arhivistikom i srodnim naučnim disciplinama, i takvima časopis ATLANTI toplo preporučujemo.

**ZAPISNICI SARAJEVSKOG GRADSKOG ZASTUPSTVA
(1878–1881), priredio Haris Zaimović, JU Historijski arhiv
Sarajevo, Sarajevo 2018, 232 str.**

Obilježavajući značajni jubilej 70 godina rada, 3. maj 1948 – 3. maj 2018. godine, Historijski arhiv Sarajevo pokrenuo je novu ediciju u izdavačkoj djelatnosti pod nazivom *Zapisi iz gradske uprave*. Riječ je o vema važnom i značajnom istraživačkom i izdavačkom poduhvatu da se vrijedno arhivsko blago

približi istraživačima u pisanju nacionalne historije Sarajeva i Bosne i Hercegovine.

Novu ediciju izdanja Arhiv je započeo objavljivanjem zapisnika prvog saziva gradskog zastupstva iz perioda 1878–1881. godine. Priređivač ovog vrijednog rukopisa je Haris Zaimović. Pored *Riječi urednika*, str. 5, kojeg potpisuje Fuad Ohranović, priređivač je dao dobar uvod u faksimile zapisnika i priloge koji ih prate. Tu su tekstovi: *Dolazak nove uprave u Sarajevo 1878, Organizacija i djelokrug provizorne uprave Grada Sarajeva – Općinsko predstavništvo, Početak rada Gradskog zastupstva Grada Sarajeva, Zapisnici sa Sjednica gradskog zastupstva i Prilozi*.

U tekstu *Dolazak nove uprave u Sarajevo 1878. godine*, str. 7-9, priređivač daje osnovne podatke

o mandatu i okupaciji Bosne i Hercegovine od strane Austro-Ugarske Monarhije. Austrougarska vojska vršila je prodor iz tri pravca kako bi zauzela Bosnu i Hercegovinu i veće gradove u njoj. Bitka za Sarajevo odigrala se 19. augusta 1878. godine i trajala je sedam sati. Branioci su bili primorani da se pred discipliniranim i bolje organizovanim austrougarskim snagama povuku. Sa zauzimanjem grada

započinje ustrojavanje uprave sa ciljem da se pripremi organizacija civilne uprave i organizaciji Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu.

Grad Sarajevo postaje sjedište nekoliko administrativno-upravnih ureda kao što su Zemaljska vlada, Okružna oblast Sarajevo, Kotarska oblast Sarajevo, Zemaljsko finansijsko ravnateljstvo, formirano u februaru 1880, te pravosudnih organa Vrhovnog suda, Okružnog suda i dr. U Sarajevu su bila sjedišta raznih vojnih službi.

U tekstu *Organizacija i djelokrug provizorne uprave Grada Sarajeva – Općinska predstavništva*, str. 10-13, priređivač daje podatke o teritorijalnoj podjeli Sarajevskog okruga i kotara, te grada Sarajeva.

Teritorijalna podjela bila je slijedeća:

- Okrug Sarajevo obuhvatao je područje grada Sarajeva, te kotarske oblasti: Sarajevo, Fojnica, Visoko, Kladanj, Rogatica, Višegrad, Čajniče, Foča i ispostave, tzv. ekspoziture: Trnovo (pri Sarajevu), Kreševo i Busovača (pri Fojnici), Vareš (pri Visokom) i Goražde (pri Čajniču).
- Kotar Sarajevo činilo je 25 tzv. političkih opština/seoske općine i mjesta: Crnotina, Čiftluk – Crna Rijeka, Dolac, Donja Vogošća, Donji Butmir, Drozometva, Gornja Vogošća, Gornji Butmir, Hadžići, Hrasnica, Hreša, Kijevo, Korča, Koševo, Kuliješ, Mokro, Nahorevo, Ozren, Pale, Pazarić, Rakova Noga, Rakovica, Romanija, Srednje i Terbević.
- Teritorij grada Sarajeva bio je podijeljen na osam gradskih kotareva i 25 mahala. Gradski kotarevi bili su: Čaršija, Koševo, Bjelave, Kovači, Grad, Hrvatin, Bistrik i Čobanija.

Gradsko zastupstvo činilo je 19 do 20 zastupnika izabranih od strane vojnog i civilnog upravitelja. U njeg je ulazilo pet do šest muslimana, pet do šest pravoslavaca, tri do četiri katolika, i četiri do pet jevreja. Taj broj stalno se mjenjao.

Gradsko poglavarstvo bilo je izvršni organ općine i činili su ga gradonačelnik/načelnik, dogradonačelnici/podnačelnici, te njima podređeni personal za manipulativnu, tehničku, poreznu, zdravstvenu i blagajničku službu.

Vladin povjerenik vršio je one agende prenesenog djelokruga općine, što ih je dobijao posebnom uredbom od strane Zemaljske vlade. Funkcije gradonačelnika, gradskih zastupnika i vijećnika bile su tzv. počasne funkcije, odnosno službe od časti i ugleda, te se nije davala nikakva novčana naknada za obavljanje funkcija.

U slijedećem tekstu *Početak rada gradskog zastupstva grada Sarajeva*, str. 14-18, priređivač daje podatke o prvom općinskom zastupstvu. Od uglednih predstavnika svih konfesija formirano je prvo zastupstvo na čelu sa gradonačelnikom Mustafom begom Fadilpašićem i 22 zastupnika. Vojni i civilni upravitelj je u decembru 1878. godine iz reda zastupnika imenovao gradske vijećnike (iz svake konfesije po jednog). Gradsko zastupstvo je radilo u javnom interesu i pomagalo je zemaljsku upravu u izvršavanju njenih naređenja.

Godinu dana poslije vojnog zauzimanja Sarajeva nova vlast suočila se sa novim velikim nedaćama. Sarajevo je zadesio veliki požar, u predvečerje 8. augusta 1879. godine. Obzirom da su građevine bile drvene, te da je bila topla ljetna noć, požar se brzo proširio, te trajao do jutarnjih sati. Po izvještajima te su noći izgorjele 304 kuće, 434 dućana, te preko 130 drugih objekata u 36 sarajevskih ulica.

Pred novu vlast postavio se i zadatak saniranja ovog katastrofalnog požara, što se može pratiti po zapisnicima sa sjednica i tekstova iz štampe. Nakon poplave 1880. godine u Sarajevu postavilo se i pitanje regulacije toka Miljacke i njenih pritoka. Gradsko zastupstvo bilo je dužno donijeti proračun za gradaku općinu uz saglasnost vladinog povjerenika. Proračun općine bio je jedan od glavnih zadataka zastupstva u kojem se ogledao budući infrastrukturni urbanistički razvoj Sarajeva.

U tekstu *Zapisnici sjednica gradskog zastupstva*, str. 19-20, autor navodi da je glavni izvor rada i djelovanja gradskog zastupstva jesu zapisnici koji su vođeni od strane gradskog perovođe pri gradskom poglavarstvu. Zapisnici su nosili određene brojeve, i predpostavlja se da su pripadali protokolu Gradskog poglavarstva. Zapisnici su također objavljivani u zvaničnoj štampi *Bosansko-hercegovačke novine / Sarajevski list*, kao i u spisima Gradskog poglavarstva grada Sarajeva.

Historijski arhiv Sarajevo posjeduje orginalne primjerke zapisnika austrougarske uprave u Sarajevu za 1878. i 1879. godinu. Za ostale godine (1880. i 1881) izvor su bile *Bosansko-hercegovačke novine*. Jezik na kojem su sastavljani zapisnici jeste *zemaljski jezik*, odnosno jezik *bosanskog naroda*. Sačuvani zapisnici za 1878. i 1879. godinu pisani su rukopisom, latiničnim pismom dok su oni pisani u *Bosansko-hercegovačke novine / Sarajevski list* štampani latinicom, a nekoliko njih i ćiriličnim pismom. Zapisnici su štampani u ovoj publikaciji u izvornom obliku sa terminologijom i izrazima onog vremena.

U daljem tekstu publikacije dati su zapisnici:

- Za 1878. godinu, str. 23-39, data su dva zapisnika, 1 i 2, i tri teksta iz *Bosansko-hercegovačke novine*.
- Za 1879. godinu, str. 43-119, dato je dvadestšest zapisnika, 1-26, poredanih hronološki,
- Za 1880. godinu, str. 123-161, dati su zapisnici sa sjednica od 27. do 38. sjednice,
- Za 1881. godinu, str. 165-203, dati su zapisnici sa sjednica od 38. do 51. sjednice.

Iz navedenih zapisnika može se vidjeti ko je prisustvovao sjednicama, o čemu se odlučivalo tako da se može pratiti kompletna dešavanja u Gradskom zastupstvu u Sarajevu. Tako se može pratiti društveni i politički život na tom području i proučavati i pratiti kulturne, privredne, vjerske, društvene i druge prilike tog vremena, tako da su oni nezaobilazni izvor za proučavanje nacionalne historije Sarajeva i Bosne i Hercegovine.

Na kraju ove stručne publikacije dati su *Prilozi*, str. 207-227, među kojima se nalaze dostupne fotografije gradskih zastupnika, planovi Sarajeva, odlomci iz zapisnika, naslovne stranice nekih publikacija i dr.

Recenzent ovog vrijednog historijskog rukopisa, *ZAPISNICI SARAJEVSKOG GRADSKOG ZASTUPSTVA (1878–1881)*, Andrej Rodinis, koji je dao kratak tekst recenzije, iako ovaj rukopis zaslužuje daleko više da se o njemu kaže.

Publikacija *ZAPISNICI SARAJEVSKOG GRADSKOG ZASTUPSTVA (1878–1881)* je vrijedan izdavački poduhvat Historijskog arhiva Sarajevo i nadamo se da će se i nastaviti. Izlaskom iz štampe ove publikacije Historijski arhiv Sarajevo je dao pečat obilježavanju svoje 70. godišnjice plodnog rada i publikovanja svojih fondova i zbirki kao historijskih izvora prvog reda.

Publikacija *ZAPISNICI SARAJEVSKOG GRADSKOG ZASTUPSTVA (1878–1881)* će doprinjeti lakšem i bržem korištenjem historijskih izvora prvog reda svim istraživačima u izučavanju nacionalne historije Sarajeva i Bosne i Hercegovine zbog čega je preporučujem svim istraživačima, kao i široj kulturnoj i naučnoj javnosti kako naše zemlje tako i šire.

**Milan Radanović, KAZNA I ZLOČIN: SNAGE
KOLABORACIJE U SRBIJI: ODGOVORNOST ZA RATNE
ZLOČINE (1941–1944) I VOJNI GUBICI (1944–1945), 2.
dopunjeno izdanje, izd. Rosa Luxemburg Stiftung, Regionalna
kancelarija za jugoistočnu Evropu,
Beograd 2016, 648 str.**

Cjelokupna historija je „savremena historija“, nužno pisana „sa stanovišta sadašnjosti“. Velike geopolitičke promjene, uz prerađu historije i kolektivnog pamćenja, uvijek prate smjene ideoloških znamenja i političkih simbola. „Izmijenjena stvarnost“ otvara dodatna pitanja i nove teme u analiziranju prošlosti, koje su neki markirali kao „dalje širenje historijskog horizonta, a drugi kao manipulativne političke revizije“. Sa slomom „evropskog socijalizma“, uz eksploziju nacionalizama i postmoderne „politike mnoštva“, nastala je i gradnja „integrativnih mitova radi ponovnog učvršćenja nacionalnog identiteta“. Kolektivni, nacionalni identitet podrazumijeva idealnotipski model. Svaka politika identiteta iz historije, zapaža Srđan Milošević, odabira ono što smatra vrijednim spomena i sjećanja. U sjeni zaborava ili pod oštricom kritike drži druge aspekte jedne složene pojave. Ova atomizacija ima, pak, svoje granice iza kojih počinje puko falsificiranje. Svuda je „uzdrmana antifašistička kultura sećanja“. Uvrnuta svijest „globalne događaje i univerzalne narative samjerava prema svojim partikularnim interesima“. Širom Evrope su oživjele nacionalističke i neofašističke ideologije. Raspad socijalističke ideološke paradigme i dramatični nestanak jugoslavenske državne zajednice praćeni su također „najezdama“ historije, izbijanjem „građanskog rata između raznih sjećanja“, masovnom distribucijom dezinformacija i „alternativnih činjenica“, „kopernikanskim preoblikovanjem slojeva svijesti i preispitivanjem historije u nakani da se demantiraju ranija, reprezentativna interpretiranja „adaptirane“ prošlosti. Antikomunizam je postao primarni izvor legitimacije raznih ideoloških „priča“ i interpretacija.

U postjugoslavenskim zemljama, u „tranzicionoj historiografiji“, sa „tržišnim“ problemima popune nedovršenih tema i „historiografskih bjelina“, uz emocionalizaciju diskursa i „redukciju totaliteta“, oni su, u skladu s potrebama vremena i politike, u većem ili manjem stepenu, upućuju kritički intonirani radovi historičara, doveli i do vannaučnog nasilja, obrnute „historiografske perspektive“. Došlo je do zamjene vrijednosnih stavova, „razbarušenih“ interpretativnih promjena, „retradicionalizacije“, „falsifikata prošle stvarnosti“, učitavanja poželjnih

motiva u historiju, „apsolutizacije parcijalnih istina“, sakaćenja ljudi i ideja, kontroverznih talasa historijskog revizionizma, jednog od stubova nacionalističke ideologije, čije je obilježje „bezočni relativizam“, do selektivnog korišćenja i tumačenja činjenica. U pojavi univerzalnog fenomena - historijskog revizionizma ili pseudorevizionizma, koji više govori o sadašnjosti nego o prohujaalom vremenu, na djelu nije pluralnost pristupa i interpretiranja, već „novo“ čitanje i pisanje historije. To je prerada prošlosti nošena „jasnim ili prikrivenim namerama pravdanja užih nacionalnih ili političkih ciljeva“, negacija prethodnog sistema i države, kroz izvrtanje njihove suštine. Historija mu služi za izgradnju „identiteta“ mimo činjenica, znanja i konteksta prošlosti.

Retroaktivno se, u nizu zemalja, nastoji retuširati historija Drugog svjetskog rata. Njenim falsificiranjem, derogiranjem i odricanjem od antifašizma došlo se i do njegove smjene anti-antifašizmom, do rehabilitiranja kolaboracionista i relativiziranja njihove odgovornosti. Kolaboracija viših društvenih slojeva sa fašističkim osvajačem odlika je svih okupiranih evropskih zemalja tokom tog rata. Osvete pobjednika nakon 1945. bile su goleme u više zemalja, od Čehoslovačke i Poljske do Jugoslavije, Francuske i Norveške. Ključ za razumijevanje biti kolaboracionizma na prostoru rasparčane Jugoslavije 1941. godine, treba tražiti i u analizi predratne stvarnosti te države. U svim narodima Jugoslavije bilo je poslušnika i pristalica naci-fašizma, ali i veliki broj njegovih protivnika. Antijugoslavenske snage su, skoro sve do kraja rata, bile brojnije od projugoslavenskih. Jugoslavija je imala najmasovniju kolaboraciju u Evropi. Na priči o Narodnooslobodilačkoj borbi i antifašizmu građeni su, pak, temelji i poratna stabilnost Jugoslavije. Jugoslavenska historiografija nije adekvatno obradila zločine koje su na njenom tlu počinile sukobljene strane tokom rata. U nizu segmenata bila je to „istoriografija pod nadzorom“. Potisnuta prošlost vremenom je, s krizom sistema normi i vrijednosti, sustizala savremenost. S nestankom Jugoslavije, dekonstrukcijom nasljeđa i delegitimiziranjem socijalističkog obrasca, te demontažom njegove oficijelne kulture sjećanja, ratno šarenoliko kvislinško društvo na Balkanu, pa i u Srbiji, teži se, iz ugla revizionista, prezentirati, izvrtanjem perspektive, kao žrtva „politički i ideološki motivisanog nasilja“. Partizani se demoniziraju kao „dželiti“ čiji je antifašizam, baziran na jugoslavenskoj platformi, bio nerazuman bunt. Radi se o „obračunu s prošlošću“, njenom deformiranju i kroz izmjenu narativa u javnom prostoru i udžbenicima historije. Mediji su također moćni propagatori u nametanju novih kultura sjećanja i izmjenama kolektivnog pamćenja.

Historičar Milan Radanović jedan je od predstavnika akademske struje u Srbiji koja nije spremna nekritički prihvatiti dominantnu redefiniciju historije Narodnooslobodilačke borbe u kojoj se partizani tretiraju kao „komunistički zločinci“, a kolaboracionisti kao dobronamjerni, „koje su ni krive ni dužne progonili komunisti“. Radanovićeva knjiga *Kazna i zločin: snage kolaboracije u Srbiji: odgovornost za ratne zločine (1941–1944) i vojni gubici (1944–1945)*, inspirativno je djelo o nasilju i zločinima kolaboracionističkih snaga u Srbiji tokom Drugog svjetskog rata, nastalo u vrijeme političke amnezije i antikomunističkog pohoda

novih elita širom Evrope i u mikrokosmosu postjugoslavenskih država. Inverzija naslova poznatog romana F. M. Dostojevskog (*Преступление и наказание*) - označava fenomen kažnjavanja lica ili struktura iz korpusa kolaboracije odgovornih za zločine tokom okupacije Srbije. To je bio važan element odnosa pobjedničke strane prema kolaboracionistima. Radanović upućuje da „nema sumnje da je kolaboracija zločin“. Politička i vojna kolaboracija podrazumijeva doprinos u stvaranju ambijenta koji odgovara okupatoru. U pisanju knjige oslanjao se na neobjavljene i objavljene arhivske izvore u Beogradu. Koristio je i njemačku vojnu dokumentaciju, odnosno mikrofilmovanu građu Nacionalnog arhiva u Vašingtonu (National Archive Washington), dostupnu na sajtu „Znaci.net“. Knjiga sadrži detaljnu hronologiju zločina snaga pod komandom Dragoljuba Draže Mihailovića i pod ingerencijom kvislinške vlade Milana Nedića. Ona je i argumentirana polemika sa „osvetničkom“, revizionističkom historiografijom, sa izraženim antikomunističkim sentimentom, fokusirane na historiju Srbije (1941–1945). Obraduje niz fenomena važnih za razumijevanje te prošlosti. Ukazuje na ignoriranja činjenica, plasiranja poluinformacija, mistificiranja konteksta i donošenja nenaučnih zaključaka historičara koji istražuju Drugi svjetski rat. Upućuje i na šira promišljanja o složenom odnosu politike, prava i historije.

Revizija prošlosti jedna je od bitnih karakteristika postsocijalističkog društva i u Srbiji. Naizgled su dozvoljene sve verzije prošlosti, konstatira sociolog Todor Kuljić, čiji su radovi nezaobilazni u proučavanju fenomena revizionizma, ali vladajući određuju koja je hegemon. Prošlost se u Srbiji, prilagođena novim ideološkim imperativima, prerađuje u skladu sa epohalnom sviješću koja se pomjerila udesno. Zanemaruju se, detraumatiziraju ili relativiziraju „tamnije strane“ nacionalne historije. Opšte mjesto društvene svijesti u njoj je „pokušaj prevrednovanja prošlosti, njene relativizacije, izvlačenja iz jedino mogućeg, prošlog istorijskog konteksta i autoritativno davanje ocena o „mogućnostima“ (koje se nisu desile) i „pametnijem ponašanju“ (kojeg nije bilo), kao pravim istorijskim izborima u datom trenutku“ (Olivera Milosavljević). Nova slika posebno se primjenjuje na vrijeme rata 1941–1945, kao temeljnom „pozitivnom“ aspektu odbačenog prethodnog jugoslavenskog društva i države. „Prevladavanje prošlosti“, putem radikalne izmjene slike historijske zbilje, obuhvata „definitivno usaglašavanje prošlosti“, tj. projekciju prihvatanja rezultata „novog sagledavanja prošlosti“, neideologizirane i lišene pristrasnosti, kao podrazumijevajućeg normativa. Historijski revizionizam doveden je do „krajnjih konsekvenci samoopravdavajućom tvrdnjom da on kao pojava sa negativnim predznakom, ustvari i ne postoji“. Ideje poratne srpske političke emigracije prepoznate su još 80-ih godina XX stoljeća kao željeni „kontinuitet“ nekadašnjeg i savremenog nacionalizma. Rehabilitaciju pokretâ koji su djelovali 1941–1945. sarađujući sa okupatorom, u postsocijalističkoj Srbiji zagovaraju snage koje, zbog ideološko-političkih interesa, nastoje da diskreditiraju pobjednički partizanski pokret. To se dogodilo nakon 2000. godine, iako je prethodno, još režim S. Miloševića tolerirao renesansu ideologije kolaboracionističkih pokreta. Društveno-politički ambijent

90-ih godina normalizirao je „različite verzije historiografskog ekstremizma“. Institucionalna rehabilitacija je uslijedila nakon dolaska na vlast političkih partija koje su bile opozicija Miloševićevom režimu. Postupci sudske rehabilitacije – „ispravljanja istorije“, vode se po *Zakonu o rehabilitaciji* i *Zakonu o vanparničnom postupku* koji ne poznaje suprotstavljene stranke, pa ni „instituciju umešača koji bi stupio u parnicu na strani nekog od učesnika u sporu“. Više se shvataju „kao ideološka i politička mera revizije istorije, a ne kao pravna mera“. Svojim odlukama sudije ‘pišu’ historiju, ali vlastitu, ostavljajući budućim historičarima napismeno dokaze o svom radu, ideologiji i „svom intelektualnom i profesionalnom poštenju“. Revizionizam u Srbiji uz „otkrivanje istine“ koju je navodno skrivala „komunistička diktatura“, karakterizira minimiziranje doprinosa „marksističke historiografije“, „zatočenika dogmatizovane historiografije“, demonizacija socijalizma, relativiziranje uspjeha jugoslavenskog antifašističkog pokreta, pod vođstvom KPJ, i, kao najradikalnija manifestacija prerade prošlosti, apologiziranje kvislinštva i viktimiziranje istaknutih kolaboracionista. Zločinački karakter kvislinga teži se izbrisati iz historije i iz iskustva koje treba prenijeti budućim generacijama.

Kvislinštvo se promovira u racionalnu politiku i patriotizam. Recentni revizionizam teži rehabilitaciji ideologije poražene 1945, koristeći se frazama o „egzistencijalnoj dijalektici“, depolitizaciji historije i vraćanju digniteta svim akterima i žrtvama rata. Preko revizionizma se rastjerećuju u ratu poražene struje, tretiraju se kao patriotske i antitotalitarne. Svaka organizirana prerada historije je „pokušaj pravdanja nečeg savremenog i izvor legitimnosti novih društvenih snaga“. Nije malo umijeće „od kvislinga načiniti patriotu“. Tobožnji pasivni realpolitičari (nedićevci i četnici) vodili su računa o sigurnosti Srba, dok su idealpolitičari (komunisti) borbenim antifašizmom „ugrožavali život nacije“. U kolaboraciju se ulazilo zbog bliskosti idejnih opredjeljenja. Dolazak armijskog generala Milana Nedića na čelo „Vlade narodnog spasa“ u Srbiji 1941. godine, nije bio neočekivan, imajući u vidu da je on prije rata, kao ministar vojske i mornarice u vladi Cvetković-Maček, sarađivao sa profašističkim političarem Dimitrijem Ljotićem, pomagao njegovom pokretu „Zbor“ i javno se zalagao za približavanje Jugoslavije silama „Osovine“, zbog čega je u novembru 1940. smijenjen s položaja ministra. Zvanični razlog obrazovanja Nedićeve vlade bila je potreba da se što prije uguši ustanak u Srbiji. Bila je neophodna struktura koja će se boriti protiv „komunističkih bandi“ i biti u stanju da pridobije povjerenje srpskog naroda. Kao predsjednik „Vlade narodnog spasa“, Nedić je najveću podršku imao u Ljotiću i drugim predratnim germanofilima i simpatizerima njemačkog Rajha. Pomagali su mu da kolaboraciju predstavi kao „junački i martirski podvig dostojan kosovskih junaka i drugih slavnih srpskih predaka“. Nedić je, uz njemačku saglasnost, osnovao Srpsku državnu stražu (SDS), koja je zamijenila žandarmeriju. Imao je pod vlašću i Srpske dobrovoljačke odrede, odnosno formacije Srpskog dobrovoljačkog korpusa (SDK). Nedić i Nijemci su, za suzbijanje „komunističkih akcija“, od augusta 1941. imali na raspolaganju i četničke odrede Koste Milovanovića Pećanca. Nedićeva vlada donijela je 16. septembra „Uredbu o prekim sudovima“. Ona obznaniuje: „Kazniće

se smrću“ svako „ko rečima ili delom ispoljava komunizam ili anarhizam, ili pripada organizaciji koja to ispoveda“. Jedna od „pedagoških mera“, bila je i javno batinjanje nepoćudnih podanika.

Odnos srpskih kvislinga prema Jevrejima i Romima spada u „najnečasnije stranice“ novije historije Srbije. Centralni zahtjev Nedićeve propagande, postavljan kao uslov za osiguranje „života naroda“, bio je „smrt međunarodnom jevrejstvu i judeoposlušnoj masoneriji, njihovo potpuno ne samo fizičko već i duhovno uništenje“. Kvislinška administracija sprovodila je rasističke mjere protiv Jevreja i Roma. Nedićeva Specijalna policija, pripadnici Srpske državne straže i Ljotićevog Srpskog dobrovoljačkog korpusa tokom okupacionih godina hapsili su i isporučivali nacistima prvo beogradske, a kasnije i Jevreje širom Srbije, a ovi su ih dovodili upravo u logor „Sajmište“ i likvidirali u Jajincima, Marinkovoj Bari, Kumodražu i Jabuci kraj Pančeva. Žandarmerija je uhapsila oko 1.500 Roma iz Beograda i nekoliko najbližih sela, predala ih okupatoru, nakon čega su oni strijeljani. Logor „Sajmište“ („Judenlager Zemun“), namjenski izgrađen za internaciju Jevreja, formalno se nalazio na teritoriji NDH koja se prostirala do lijeve obale Save u Beogradu, ali je sporazumom između njemačke komande u Beogradu i Pavelićeve vlade u Zagrebu „Sajmište“ bilo stavljeno pod kontrolu nacističkog bezbjednosnog aparata. Ovaj logor je bio nacistički logor i dio Srbije pod direktnom njemačkom okupacijom. Oko 7.000 Jevreja, uglavnom žena, djece i starih, približno polovina jevrejske populacije u Srbiji, od marta do maja 1942, tu je ubijano u pokretnoj gasnoj komori dopremljenoj iz Njemačke. Beograd je bio prvi evropski grad koji je zvanično proglašen „Judenrein“ („oslobođen od Jevreja“). „Sajmište“ je bilo jedini koncentracioni logor sa „rasnim imenom“ - mjesto oko koga se, u poratnim interpretacijama i označavanjima sjećanja na Drugi svjetski rat u Srbiji učvrstio zid šutnje i potiskivanja. Nakon što su jevrejski zatočnici ubijeni, „Sajmište“ je pretvoreno u Anhaltelager, prihvatni logor za političke zatvorenike, zarobljene partizane i prinudne radnike, koji su, većinom, dalje transportirani u radne logore širom Njemačke. Od maja 1942. do jula 1944. godine 32.000 logoraša, mahom Srba, prošlo je kroz ovaj logor od čega je 10.600 ubijeno ili umrlo od gladi. Za Nedićevim antisemitskim djelovanjem, slijedio je antikomunizam, proistekao iz nacional-socijalističke vizure. Mržnja prema partizanima („komunistima“) kao „srpskim izrodima“, pojačavana je njihovim identificiranjem sa Jevrejima iz ubjeđenja da je „jevrejstvo izmislilo komunizam“. Revizionisti za Nedića pišu da je bio „ličnost tragična“, „srpska majka“, da se „žrtvovao za narod“. Njegova intencija nije bila da Srbe, odnosno „biološku supstancu srpskog naroda“, kako su to formulirali neki historičari, već da učestvuje u neutraliziranju komunista i onih koji su podržavali Titov pokret. Nedić se obraćao javnosti preko radija, novina i na skupovima ponavljajući rečenice kao „Nemačka nije naš neprijatelj“, „Ustaj i brani svoje ognjište od komunističkih pljačkaša, razbojnika i odmetnika“. Od pripadnika SDS-a tražio da budu obazrivi: „Neprijateljska propaganda vara vas i truje najprimamljivijim stvarima, dragim vašem srpskom srcu. Ona operiše zastavom, Otadžbinom, oslobođenjem, borbom protivu okupatora. Zovu sebe oslobodiocima,

partizanima i tome podobno. A to su sve zlikovci u jagnjećoj koži. Oni ne misle dobro ni Bogu, ni Srbiji, ni narodu, ni vama. Satrite ih i ubijajte i trebite taj šljam, taj kukolj iz srpske narodne njive. Vaša će se ruka posvetiti, a ime ovekovečiti kao branioca Otadžbine“. Vjernost nacističkom „novom poretku“ ostalo je obilježje Nedićevog režima do kraja okupacije.

Radanović iznosi naučno utemeljene i relevantne stavove. Proučio je i pitanje partizanske retorizacije ili „revolucionarnog terora“ u Srbiji, naročito nakon septembra 1944. godine. Kako su revizionisti ponudili „svoj“ odgovor, potrudio se da taj fenomen dodatno kontekstualizira. Prvi dijelovi knjige zato su posvećeni primjerima masovnih zločina snaga kolaboracije, od kojih mnogi nisu bili naučno eksplicirani. Radanović je pružio sadržajan pregled tih nedjela kako bi se ustanovilo koliko je potom partizanski „revolucionarni teror“ bio reaktivno, a koliko izvorno nasilje. Istražio je i teror nad pripadnicima Narodnooslobodilačkog pokreta, kao i nad civilnim stanovništvom u Srbiji. U srpskoj historiografiji nisu bili, primjera radi, obrađeni zločini Srpske državne straže u 30-ak propartizanskih sela u Leskovačkom i Topličkom okrugu 1944, iako je riječ o najdrastičnijim pojavama direktnog terora te formacije tokom rata.

Politički i ideološki aspekti rehabilitacije snaga kolaboracije u Srbiji, uz podršku pseudopravnog mehanizma, obuhvataju manipuliranje temama iz razdoblja od prije više decenija kako bi se delegitimirao sistem koji je izmijenio društvene, ekonomske, političke i nacionalne odnose - karakteristične za razdoblje monarhističke Jugoslavije. Partizanima se sa više strana negira oreol ratnog pobjednika, a simbolički gube dobijeni rat jer je on vođen koliko protiv okupatora, toliko i protiv „domaćih izdajnika“. Pokret koji je izborio pobjedu 1945, optužuje se kao zločinački, da je na vlast došao političkom uzurpacijom i revolucionarnim terorom, te se održavao prvenstveno represijom. Komunisti se tretiraju kao protivnici tzv. srpskih nacionalnih interesa. Ova raširena floskula poslužila je za normalizaciju i omasovljenje antikomunističkog sentimenta. Kako bi se komunisti predstavili kao uzurpatori i zločinci („crveni đavoli“), jugoslavenska socijalistička revolucija kao eksces, u srbijanskim medijima, političkom životu, u revizionističkoj historiografiji i javnosti povedena je ideološka kampanja kriminalizacije i demonizacije komunista kao uljeza u nacionalnoj historiji. Brojni historičari protive se upotrebi termina četnici-četnički, uz obrazloženje da su oni ušli u upotrebu preko „partizanske terminologije i propagande“ i forsiraju naziv: JVuO (Jugoslovenska vojska u otadžbini). Postupak rehabilitacije Dragoljuba Draže Mihailovića u Srbiji 2015. godine, uz prikrivanje zločinačke prakse ravnogorskog četničkog pokreta, poprimio je mnogostruka značenja i konsekvence, u njenom društvenom životu, ali i u regionalnim odnosima. „Prečišćena“ slika Mihailovića, uz preovlađujući „hagiografski“ pristup njegovoj biografiji, ponuđena je kao nacionalna ikona javnosti. Nama je, piše Dobrica Ćosić, ipak bila „glavno oružje te bradate vojske pod šubarama“.

Za D. Mihailovića su komunisti bili veći neprijatelji nego okupatori, najopasniji suparnik koji ugrožava suštinske interese monarhije. Na drugoj strani,

„računao je da će se kolaboracija, posle aktivnog nastupa četnika u završnoj fazi rata, lako predati zaboravu, shvatiti kao taktika ili nužnost samoodbrane“. U uputama svojim komandantima iznosi da je “potrebno i vrlo važno potući komuniste da im se traga ne zna”, kao i sve one koji su ih pomagali. Time je narušena jedna od temeljnih normi savezništva u ratu, koju je Čerčil proklamirao nakon njemačkog napada na SSSR i koju su prihvatile savezničke sile. Ubistva, hvatanja i predaja Nijemcima zarobljenih partizana i njihovih simpatizera, krajem 1941, u vrijeme i neposredno nakon uništenja partizanske vlasti u zapadnoj Srbiji, čine najmasovnije četničke zločine na području Užičkog, Čačanskog i Valjevskog okruga nad pripadnicima NOP-a. Uništenjem ili desetkovanjem partizanskih odreda u zapadnoj, centralnoj i istočnoj Srbiji i odstupanjem dijela partizana u Bosni i Hercegovini, Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije (NOVJ) na tom prostoru je prestala da postoji ili je svedena na malobrojne čete i odrede. U raspisu komandantima u Srbiji polovinom januara 1943, Mihailović navodi: „Naročito podvlačim da je komunistička opasnost jedna od najvećih. Te zlotvore i krvnike našeg naroda uništavajte bez milosti... Bez milosti ih uništavajte. Svi komandanti odgovorni su mi za svoje rejone da budu čisti od ovih mangupa i probisveta”.

Jugoslavenska i srpska historiografija nisu izvršile kvantifikaciju kolaboracionističkih zločina u Srbiji. Približan broj ubijenih od četnika (četnici D. Mihailovića, K. Pećanca i legalizirani ravnogorski četnici) još je nepoznat. Riječ je, prema nekim navodima, o više hiljada ubijenih. Mihailovićev pokret usvojio je kulturu nasilja, karakterističnu za praksu nekih fašističkih pokreta. Značila je teror nad svima koji su podržavali komuniste i zločine nad civilnim stanovništvom, etnički motivirani, bez ikakvog vojničkog rezona. Najmasovniji četnički zločin u Srbiji izvršen je od 5. do 11. februara 1943. na prostoru Pribojskog sreza. Stradalo je nekoliko hiljada Bošnjaka, pretežno žena i djece. Istovremeno, Mihailovićeve snage su izvršile masovne zločine nad bošnjačkim stanovništvom na području Pljevaljskog, Čajničkog i Fočanskog sreza, u okviru iste operacije. Mihailović je u martu 1943. obavijestio kapetana Boru Mitranovića, delegata četničke Vrhovne komande za zapadnu Bosnu, o ishodu operacije u zapadnom Sandžaku: „U Sandžaku smo sve Turke po selima likvidirali sem po varošicama“. Britanci su početkom 1944. procijenili da je Mihailovićev pokret definitivno kolaboracionistički, čak i u Srbiji, gdje je aspekt kolaboracije prethodno bio uspješnije kamufliran nego na drugim područjima na „kojima je JVuO bila aktivna“.

Učešće predstavnika akademskog historijskog revizionizma u aktivnostima državne revizije prošlosti, u postsocijalističkoj Srbiji, treba sagledavati kao snaženje nastojanja ka rasterećivanju negativnog historijskog багаža srpskih kolaboracionističkih snaga iz perioda Drugog svjetskog rata. Demonizacija Narodnooslobodilačkog pokreta i svega komunističkog, a veličanje i pokušaj afirmiranja nacionalizma u funkciji je slabljenja kritike i osude kolaboracije, u službi njene rehabilitacije, anuliranja izdaje, krivice i odgovornosti. Mihailovićevi i Pećančevi četnici bili su ideološki bliski. Antikomunizam je smatran važnim elementom ideološke kohezije. Problematika Mihailovićevih četnika je, prema

Radanoviću, kompleksnija u odnosu na ostale pokrete kolaboracije u Srbiji i Jugoslaviji s obzirom na to da je Mihailovićev pokret nastao kao antiokupatorski, i pogotovo jer se u nekim momentima rata oružano konfrontirao sa okupatorom. Također, ovaj pokret je uživao političku podršku vlade Velike Britanije koja je prihvatila jugoslovensku izbjegličku vladu u kojoj je Mihailović do kraja augusta 1944. bio ministar. Radanović je ukazao i na njegovu komandnu odgovornost za zločine četnika nad partizanskim simpatizerima širom Srbije, s obzirom na to da je u više navrata naređivao njihovo uništavanje. Znatna njemačka logistička i druga podrška pokretu D. Mihailovića, išla je preko Nedićeve vlade, s ciljem uništenja partizanskog pokreta. Četnici su, pod Mihailovićevom komandom, počinili veći broj zločina nego oružane snage Nedićeve vlade.

Autor je tematski obradio fenomen amnestiranja četnika tokom *Bitke za Srbiju* (borbe za oslobođenje Srbije, august-oktobar 1944) i odnos partizana prema najbrojnijem domaćem suparničkom pokretu u Srbiji. *Bitka za Srbiju* je tu ključna. Radi se o razdoblju kada je u njoj Mihailovićev pokret bio u zenitu, ali i kada doživljava težak poraz, umnogome zahvaljujući strukturalnoj eroziji. Preko polovine srbijanskih četnika je „prešlo“ u partizanske redove tokom ljeta i jeseni 1944, budući da je vodstvo NOP-a, na traženje zapadnih saveznika, omogućilo amnestiju i premobilizaciju četnicima koji nisu počinili zločina. Ova činjenica je ignorirana od revizionističkih historičara, a jedva da je bila predočena u socijalističkom razdoblju. Velikom broju četnika, hrvatskih domobrana i slovenskih domobranaca omogućeno je tada da polože oružje ili da pređu u antifašistički tabor. Odsustvo eksplikacije fenomena amnestiranja pripadnika četničkih snaga 1944–1945. u historiografiji omogućilo je revizionistima da ignoriraju važnost, opseg i posljedice dvije amnestije iz 1944. godine. Radanović sugerira da je nacionalno pomirenje („imperativ“ koji stoji u pozadini zahtjeva za rehabilitaciju pripadnika domaćih pokreta poraženih 1945) omogućeno i umnogome sprovedeno još 1944, navedenim amnestijama. Više od polovine četnika iz Srbije amnestirano je 1944. i, manjim dijelom, 1945. godine. Mnogi od njih su dezertirali, nakon čega su samoinicijativno ili uz dogovor sa snagama NOVJ prešli na partizansku stranu, a podjednak ili još veći broj ih je pošteđen nakon zarobljavanja.

Uz D. Mihailovića su ostali mahom oni koji su bili najviše inkorporirani u kolaboraciju i zločine ili oni kojima takva praksa nije bila sporna. Dio knjige tiče se sudbine upravo te grupacije, historijata Mihailovićevog pokreta od oktobra 1944. do maja 1945. godine. Četnici su bili od veće koristi Nijemcima nego snage pod ingerencijom Nedića. Mihailovićev pokret bio je kapilarno organiziran, teritorijalno rasprostranjeniji, brojčano zastupljeniji i vojno kvalitetniji od snaga kvislinške vlade. Najveća zastupljenost četničkih snaga na strani Nijemaca u Srbiji zabilježena je tokom *Bitke za Srbiju*, u ljeto 1944, i tokom boravka srbijanskih četničkih snaga u Bosni i Hercegovini, od kraja 1944. do završetka rata. Period posljednjih šest mjeseci historijata Mihailovićevih četnika nedovoljno je istražen, naročito njihovi gubici. Radanović osporava mit o stradanju 9.300 četnika na Zelengori i Sutjesci sredinom maja te godine, kao i revizionističke ocjene kako je većina stradalih

strijeljana. Ustvrdio je da na Zelengori i Sutjesci nije stradalo više od 3.000 četnika. Većina je poginula u borbi, a dio je strijeljan nakon zarobljavanja. Neki su srpski kolaboracionisti sa Nijemcima, pak, ostali do kraja. Dobrovoljački korpus Dimitrija Ljotića dočekao je završetak rata kao „Srpski dobrovoljački SS korpus“.

Apsolutiziranje represije, nastale nakon pobjede partizana, nemoguće je bez ignoriranja njihovog korektnog odnosa prema većini četnika, zarobljenih 1944. u operacijama u Srbiji. Veliki gubici NOVJ u borbama za zauzimanje Beograda, uz stradanja pripadnika i simpatizera NOP-a u tom gradu 1941–1944, jedan je od osnovnih razloga za strijeljanje većeg broja lica u Beogradu nakon oslobođenja. Među njima, kao i širom zemlje, bio je dosta onih koji nisu zaslužili takvu kaznu. Završni dio knjige obrađuje temu političke represije u Srbiji nakon uspostave nove vlasti, pri čemu je pozornost na brojkama i demistifikaciji revizionističkih stereotipa. Problematizirani su neki aspekti metodologije Državne komisije za tajne grobnice (DKTG) u formiranju registra stradalih stanovnika Srbije nakon 12. septembra 1944, posebno kada je riječ o uvrštavanju u registar stranih državljana i osoba poginulih u borbi, kao i proizvoljnom tumačenju izvora. Radanović analizira i procjene broja „žrtava komunističkog terora“ na teritoriji tzv. uže Srbije, nekih njenih opština i gradova. Revizionistička historiografija iznosi brojke od 5.000 do 10.000 stradalih Beograđana. Rezultati DKTG su osporili ove procjene. Radanović je korigirao podatke iz registra DKTG za grad Beograd koji obuhvata preko 1.900 imena, osporivši preko 400 upisa (duplikati, lica koja nisu imala prebivalište u Beogradu i ona docnije umrla prirodnom smrću). Broj stradalih Beograđana je veći od 1.500 i vjerovatno premašuje broj od 2.000 za nekoliko stotina. Zločini i surovost okupatora i njihovih pomagača dali su osnovu za ratnu i poratnu osvetu partizana. Njihovi gubici bili su najveći u posljednjoj godini rata. Odgovornost snaga kolaboracije za zločine, uz saradnju sa okupatorom, razlog je njihovog kažnjavanja, osвете i terora.

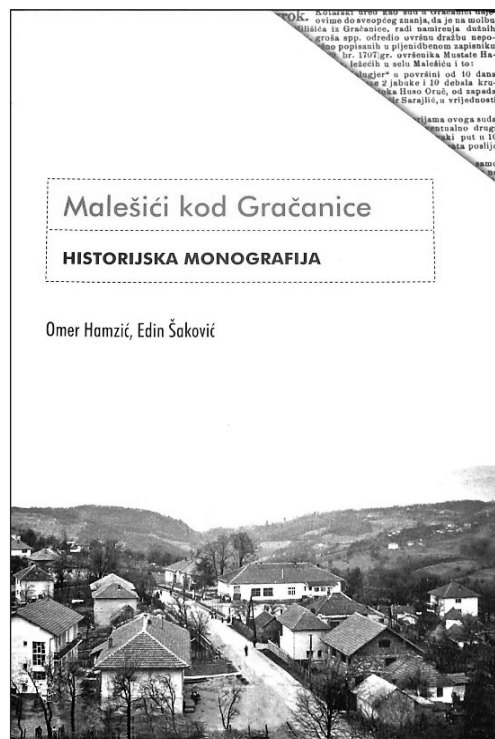
Simbolički rat za interpretaciju donosi dominantnu prevagu u društvu, jer „onaj ko kontroliše prošlost, kontroliše budućnost, onaj ko kontroliše sadašnjost, kontroliše prošlost“ (George Orwell, 1984). Diskurs o prošlosti uklopa se u „referentni okvir značenja“ sadašnjice. Pitanja „zla i dobra, zločina i žrtve, života i smrti, bivstvovanja i ništavila“, stoji u literaturi, su metafizička, a ne ideološka pitanja. Savladavanje prošlosti je kritičko suočavanje sa vlastitom „problematičnom“ historijom. Društva i države koje rehabilitiraju i „normaliziraju“ kolaboraciju sa fašizmom teško da se mogu pozivati na antifašizam. Njegova slika uvijek ovisi od vizije budućnosti. Knjiga Milana Radanovića je značajan doprinos u kritičkom otporu nadirućoj balkanskoj orvelizaciji historije, konstituiranju i nametanju prečišćenih verzija historije, normiranog, poželjnog sjećanja, kao i u razotkrivanju interesa koji deformiraju činjenice, za koje prošlost ima tek upotrebnu vrijednost. Historičari podstiču proces učenja, pišu za one koji hoće da znaju, a pseudohistoričari „za one koji hoće da vjeruju“. Historijska nauka nije statična. Treba slijediti onu staru maksimu da je „istina cjelina“.

Prof. dr. Izet ŠABOTIĆ

Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli

**Prof. dr. Omer Hamzić, mr. Edin Šaković, MALEŠIĆI KOD
GRAČANICE, Gračanica 2018, 540 str.**

Istraživanje lokalne historije je veoma zahtjevan i kompleksan posao, koji iziskuje dugogodišnja istraživanja i traganja za svjedočanstvima prošlosti. Stoga svaki rezultat na tom planu predstavlja uspjeh i značajan doprinos historiografiji. Poseban doprinos predstavljaju monografska djela nastala primjenom naučnog pristupa i metodologije istraživanja. Monografija “Malešići kod Gračanice”, autora prof. dr. Omera Hamzića i mr. Edina Šakovića je naučno dijelo sa vrijednim historijskim sadržajem.

zaokruženu sliku prošlosti Malešića kod Gračanice, od najstarijih vremena do danas.

Kao provjereni iiskusni istraživači, nakon datog *Predgovora*, autori su u prvom poglavlju “Zemljopisne odlike područja Malešića”, dali precizne i

Naime, pomenuti dvojac, iako sa pozamašnim iskustvom i znanjem na ovim poslovima, imao je veoma složen i kompleksan zadatak, napraviti historijsku priču o selu Malešići kod Gračanice. To je zahtijevalo složen istraživački postupak, sadržan u traganju za neophodnim historijskim izvorima, rasutim kod brojnih institucija i pojedinaca. I pored toga, autori su u izradi ove monografije pored brojne relevantne literature, konsultovali značajan broj objavljenih, te posebno neobjavljenih historijskih izvora. Na taj način stvorili su valjanu historijsku osnovu za pisanje jednog složenog historijskog sadržaja kakav je monografija “Malešići kod Gračanice”. Kroz strukturu sadržanu u devet zasebnih poglavlja, autori su uspjeli otvoriti veliki broj pitanja, obraditi ih i dati odgovor na ista i tako stvoriti jednu

zanimljive podatke vezane za geološku i geomorfološku građu Malešića, opisali njegove reljefne karakteristike, predstavili važne izvore i vodotoke, te ukazali na klimatske prilike kojima se odlikuje ovaj kraj. Osim toga, koristeći relevantnu literaturu predočeni su zanimljivi i precizni podaci vezani za sastav tla ovog područja, te brojne činjenice o biljnom i životinjskom svijetu. Naučno utemeljeno otvoreno je pitanje o mogućnosti egzistiranja čovjeka u prahistoriji na ovom području, ukazujući pri tome na bitne karakteristike brojnih arheoloških lokaliteta na širem gračaničkom području.

Zaseban historijski sadržaj u Monografiji se odnosi na stariju prošlost Malešića, gdje su kroz širu elaboraciju otvorena mnoga važna pitanja, poput onih koja se odnose na tragove naseljenosti ovog područja u srednjem vijeku, ukazujući pri tome na značaj lokaliteta "stećaka" kao važnih materijalnih dokaza. Zanimljivo tumačenje je dato u vezi imena mjesta Malešići, te o tome jesu li Malešići postojali u XVI stoljeću. Poseban osvrt dat je o selu Drenovac iz kojeg su se Malešići izdvojili kao samostalno selo. Isticanjem važnih i veoma zanimljivih činjenica iz ovog perioda prošlosti autori su podsjetili na stare Malešiće, navodeći brojne činjenice, koje se uglavnom prvi puta u ovoj monografiji prezentuju javnosti. Sa više zanimljivih detalja dat je osvrt na prošlost Malešića u zadnjem stoljeću osmanske uprave.

Prošlost Malešića u vremenu austrougarske uprave je detaljno tretirana, predočeni su važni podaci o kretanju stanovništva na ovom području, ali i o samom selu, o njegovim mahalama i familijama koje su živjele u ovom vremenu u Malešićima. Na zanimljiv način predstavljeni su običaji i tradicija, te vjerske i kulturno-prosvjetne prilike Malešića u ovom vremenu. Detaljni podaci su dati i o prilikama u Prvom svjetskom ratu, gdje se precizno navode poginula, ranjena i zarobljena lica iz Malešića. Ova saznanja rezultat su konsultovanja različitih historijskih izvora, koji su omogućili stvaranje jedne jasne slike Malešićima u ovom periodu.

Period između dva svjetska rata je značajno zastupljen u ovoj monografiji. Uz opće prilike, jasno je predstavljen upravno-administrativni okvir ovog područja, te iznijeti detaljni podaci o kretanju stanovništva u ovom vremenu. Upečatljivo su predstavljene političke prilike, te ukazano na privrženost stanovništva Malešića JMO, što potvrđuju pobjede na izborima koji su održavani u ovom vremenu. Zanimljivi podaci su dati o gradnji osnovne škole, koja je bila nada u bolje sutra za Malešiće. U ovom poglavlju predstavljen je i vjerski život u Malešićima, te ukazano na neke posebnosti vezane za vakufske poslove. U monografiji su značajno zastupljena pitanja iz oblasti privrede, pri čemu je ukazano da je poljoprivreda bila osnovna privredna grana od koje je zavisila egzistencija stanovništva Malešića u ovom vremenu.

Drugi svjetski rat je posebno zastupljen u monografiji, obradom važnih pitanja, poput: uspostave ustaške vlasti i odnosa stanovništva prema istoj. Veoma pregledno je predstavljeno izbijanje ustanka, te ukazano na opasnost četničkih

formacija koje su organizirano djelovale u neposrednom okruženju Gračanice i Malešića. U ovom poglavlju je predložena i uloga Hadžiefendićeve legije i odnos stanovništva ovoga kraja prema istoj. Poseban sadržaj se odnosi na ratna stradanja, broj žrtava i ukupnih ljudskih gubitaka koje je stanovništvo Malešića imalo u vrijeme drugog svjetskog rata. Predstavljen je i žrtvoslov bošnjačkog stanovništva Malešića u Drugom svjetskom ratu, kao i žrtve u zaseoku Ahmići.

Socijalistički period je najdetaljnije i najsveobuhvatnije obrađen, sa velikim brojem korištenih historijskih činjenica i detalja. Događaji, procesi i značajne ličnosti vezane za ovaj period tretirane su zasebno kroz dva razdoblja. U prvom razdoblju, autori su uspješno obradili važna pitanja, poput: reakcije stanovništva Malešića prema novoj vlasti, opisana je pojava odmetništva, predstavljeno je političko organiziranje u prvim godinama nakon rata, te ukazano na prisutne suprotnosti u tom vremenu. To je vrijeme evidentnog progresivnog razvoja, ali i čestih represija vlasti prema stanovništvu. Ukazano je na značaj rada Mjesnih narodnih odbora za ukupne prilike u Malešićima u ovom vremenu. Veoma zanimljivo je predstavljen život na selu, zasnovan na složenoj i poprilično primitivnoj poljoprivrednoj proizvodnji, koja nije garantirala lagodan život stanovništvu. No i pored složenih životnih prilika, ipak je vidljiv prosperitet Malešića u ovom vremenu, što potvrđuju rezultati poput: izgradnje škole, elektrifikacije sela, te evidentnog podizanja društvenog i kulturno-zabavnog života na veći nivo.

U drugom razdoblju socijalizma napredak i prosperitet sela je bio još vidljiviji, o čemu se u monografiji donose validni pokazatelji. Izvršena je konsolidacija, te provedene brojne aktivnosti u cilju stvaranja boljih uslova života. Ubrzani razvoj i napredak u okruženju i Malešićima je posebno bio evidentan u vremenu od 1974. do 1981. godine. Ukazano je da su na ukupne prilike u Malešićima u zadnjih deset godina socijalizma uticali politički procesi koji su se dešavali u tadašnjoj zajedničkoj državi, a koji su bili izraz težnje da se unutar te zajednice uspostave dominacije određenih politika, zasnovanih na realizaciji velikodržavnih projekata. Sve se to prenosilo na niže nivoe vlasti, pa tako i na mjesnu zajednicu Malešići. Rezultat toga jesu procesi koji su došli do izražaja potkraj devedesetih godina XX stoljeća, a vezani su za uvođenje pluralizma i novog načina političkog djelovanja, što je potvrđeno dolaskom novih političkih snaga nakon održanih višestranačkih izbora 1990. godine. To je predstavljalo velike promjene i vidan zaokret u ukupnom životu Malešića.

Posebno poglavlje u monografiji posvećeno je zbivanjima u Malešićima u vremenu disolucije i agresije na Bosnu i Hercegovinu, što je imalo potpunog odraza na ukupne prilike u Malešićima. Stoga, autori veoma objektivno i odgovorno daju osvrt na ovaj period prošlosti Malešića, otvarajući nekoliko značajnih pitanja, koja su se bavila složenom problematikom ovog vremena. U tom smislu obrađena su slijedeća pitanja: političko-destruktivno djelovanje SDS i prijetnja JNA, organizacija odbrane, stvaranje kriznih štabova, taktiziranje i priprema za odbranu, prvi napadi na Malešiće, te prve borbe i prvi ljudski gubici. Pregledni podaci dati su

i o organizaciji ratnih jedinica, o uspjesima vezanim za oslobađanje Visa i Lendića, o radu kriznog štaba, Savjeta mjesne zajednice i civilnog sektora u Malešićima. Predstavljani su i drugi procesi iz ovog perioda, vezani za obrazovanje, socijalni život i solidarnost koja je egzistirala u ovim teškim vremenima među stanovništvom Malešića, koje je otvorilo vrata protjeranim Bošnjacima. Posebno mjesto u monografiji dato je šehidima i poginulim borcima, te ubijenim i stradalim civilima Malešića u toku agresije na Bosnu i Hercegovinu. Ono što je važno istaći, jeste, da je riječ o preciznim i provjerljivim podacima o zbivanjima iz navedenog perioda. Na taj način, stvarana je objektivna i jasna slika o prilikama u Malešićima iz vremena agresije na Bosnu i Hercegovinu.

U zasebnom poglavlju predstavljene su prilike u Malešićima u vremenu od 1995. do 2017. Riječ je o važnom, veoma dinamičnom periodu punom iskušenja za stanovništvo Malešića. To je vrijeme obnove i važnih infrastrukturnih projekata, borbe za razvoj privrede i poboljšanje životnih uslova. O svemu navedenom autori donose važne i zanimljive podatke koji upućuju na evidentan uspon u razvoju Malešića u ovom vremenu. Sa puno činjenica predstavljen je politički život u Malešićima, a kroz detaljnu analizu svih izbornih ciklusa i političkih faktora u općini Gračanica i MZ Malešići.

Na kraju monografije “Malešići kod Gračanice” dati su sadržajni prilozi u vidu dokumenta, novinskih članaka, preuzetih priloga iz knjiga i fotografija, što dodatno osnažuje sadržaj ove monografije.

Stoga, možemo konstatovati da monografija “Malešići kod Gračanice” predstavlja vrijedno historijsko štivo, s preglednim i zaokruženim sadržajem, koji tretira najvažnija pitanja prošlosti Malešića od najstarijih vremena do danas. Pravilnim naučno-istraživačkim i metodološkim pristupom, sa validnom historijskom osnovom, zasnovanom na značajnom broju relevantnih historijskih izvora, autori su uspjeli objektivizirati sliku prošlosti Malešića. Ta slika je veoma sadržajna, pregledna i zaokružena i predstavlja naučni monografski sadržaj, koji može poslužiti kao školski primjer proučavanja lokalne historije. Stoga knjigu “Malešići kod Gračanice-historijska monografija”, toplo preporučujem naučnoj i široj kulturnoj javnosti.

Dino DUPANOVIĆ

JU Umjetnička škola Bihać i Katolički školski centar Ivan Pavao II

**Muhamed Nametak, BOSANSKI TROUGAO U CRVENOJ
ZVIJEZDI - KULTURNI TOKOVI I IZGRADNJA
“SOCIJALISTIČKOG DRUŠTVA” U BOSNI I
HERCEGOVINI OD 1945. DO 1952, Sarajevo, Univerzitet u
Sarajevu - Institut za historiju, 2017, 187 str.**

U okviru recentne bosanskohercegovačke historiografije do sada je objavljena čitava plejada knjiga koje su većim dijelom zaokupljene političkim temama, unutar kojih se autori tek djelimično dotiču kulturne historije. Tematika kulturne historije bosanskohercegovačkog društva uglavnom je obrađivana kroz

naučne članke. Itekako je malen broj literature koja kao meritum svoje istraživačke osnove stavlja upotrebu kulture od strane vlasti s ciljem kontrolisanja života običnog čovjeka. Razlog zašto se teme svakodnevnice rijetko nalaze na repertoaru historičara, jeste širok dijapazon političkih događaja iz socijalističkog perioda, koji su mnogo privlačniji za čitalačku publiku. Upravo zbog toga knjigu Muhameda Nametka, *Bosanski trougao u crvenoj zvijezdi* možemo smatrati izuzetnim doprinosom historiografiji, jer otvara veliki broj rasprava, koje je svakako potrebno sagledati iz različitih uglova s obzirom na to da su neke od njih obrađene tek fragmentarno. Knjiga *Bosanski trougao u crvenoj zvijezdi* predstavlja dorađen magistarski rad Muhameda Nametka, odbranjenog na Filozofskom

fakultetu u Sarajevu 2012. godine pod naslovom *Kulturna politika Bosne i Hercegovine 1945–1953. godine*. Ovo je ujedno i prva Nametkova knjiga.

U *Uvodu* autor donosi određene karakteristike o dosadašnjem proučavanju kulturne politike u Jugoslaviji, ali i Bosni i Hercegovini, navodeći da je

kulturna politika dugo bila marginalizirana u recentnoj bosanskohercegovačkoj historiografiji. Osnovno pitanje na koje Nametak nastoji dati odgovor, a što i sam ističe u ovom dijelu knjige, glasi: Koliko je kultura bila cilj, a koliko sredstvo u politici Komunističke partije? Osim toga, autor se dotiče i ostalih pitanja kao što su posljedice kulturne politike po bosanskohercegovačko stanovništvo, kao i pitanja uspješnosti zadataka koje je stavila pred sebe. Drugim riječima, Nametak, nastoji pratiti transformaciju društva u periodu nakon završetka Drugog svjetskog rata i promjenama koje su nastale kao posljedica Informbiroa 1948. godine, odnosno zaoštavanja odnosa između Sovjetskog saveza i Jugoslavije. U prvom od ukupno pet poglavlja, pod nazivom *Osnovna obilježja - kontekst, ciljevi i uzroci*, iznosi neke od problema s kojim se susrela nova socijalistička vlast nakon okončanja rata u Bosni i Hercegovini. Kao jedan od primarnih ciljeva nove vlasti ističe zaokupiranost Partije sa konsolidacijom vlasti, prilikom čega će kontrola kulturne politike odigrati značajnu ulogu u preobražaju bosanskohercegovačkog društva. Najveći problem tom prilikom za agitprop (komisija Komunističke partije za upravljanje kulturom) predstavljale su financije, ogromna ratna razaranja u Bosni i Hercegovini i veliki broj nepismenog stanovništva. Nadalje, Nametak obrađuje pitanje organizacionih problema i zapostavljanja idejnog rada agitpropa, kao i organiziranosti jugoslavenskog modela kulturne politike po uzoru na Sovjetski savez.

U drugom poglavlju knjige pod nazivom *Kulturna revolucija* dat je osvrt osnovnih karakteristika kulturne politike i vlasti naspram bosanskohercegovačke kulturne baštine, umjetnika i inteligencije, ali i uspostavljanju novih tekovina pod kontrolom socijalističke vlasti. Prvo pitanje koje Nametak razlaže jeste pitanje književnosti, uspostavljanje novog pravca, ali i osuda nekih istaknutih bosanskohercegovačkih književnika koji su djelovali u periodu ustaške vlasti. Kao polazna osnova agitpropa za razvoj novog pravca bilo je da treba raskrstiti sve veze sa starim sistemom iz Kraljevine SHS, ali i s ostacima materijalne baštine iz osmanskog perioda. Takav odnos nove vlasti dovest će do urbicida u Sarajevu, Travniku, Mostaru i drugim mjestima u Bosni i Hercegovini, ali i do gradnje novih spomenika kulture čiji će konstruktori većinu svojih motiva tražiti u narodnooslobodilačkoj borbi. Osim toga bilo je važno uspostaviti izdavačku djelatnost pa u skladu s tim dolazi i do pojave prvih izdavačkih kuća u Bosni i Hercegovini nakon Drugog svjetskog rata: *Svjetlost* (1945), *Seljačke knjige* (1948) i *Veselin Masleša* (1950). Upravo kroz prizmu favoriziranja pojedinih autora od strane navedenih izdavačkih kuća, možemo pratiti na koji način je kulturna politika usmjeravala razvoj književnosti. Međutim Bosna i Hercegovina će dugo vremena još ostati na margini kulturnih tokova Jugoslavije s obzirom na broj izdanih knjiga 1947. godine, kada je u ovoj republici objavljeno tek 113 naslova, od čega je samo u Crnoj Gori objavljeno manje.

Nametak se dotiče i pitanja *uvoza* zapadnjačke literature koja je nakon sastanka savezne Uprave agitpropa održanog 5. marta 1952. godine doživjela određeni porast, ali je marksističko-lenjinistička literatura i dalje zadržala primat u

društvu. Važan dio kojeg se autor dotiče u ovom dijelu knjige jeste pitanje represije nad kulturnom elitom koja je djelovala za vrijeme ustaške vlasti tokom Drugog svjetskog rata. Tako su se u zabilješkama nove vlasti našli istaknuti kulturni radnici, od koji je veliki broj odslužio visoke zatvorske kazne. Među njima se ističu: Enver Čolaković, Edhem Mulabdić, Ahmed Muradbegović, Alija Nametak, Salim Čatić kao i neki drugi istaknuti umjetnici. Od novih književnika se očekivalo da kao meritumu svoja djela stave NOB-u i svakodnevnicu nove socijalističke države. Najznačajniji bosanskohercegovački autori ovog vremena su Skender Kulenović, Branko Ćopić i Ivo Andrić. S druge strane slikari u Bosni i Hercegovini nisu bili izloženi progonima nove vlasti s obzirom na to da su bili znatno manje cijenjeni u društvu od pisaca. U slikarstvu Bosne i Hercegovine poslije rata se ističu: Ismet Mujezinović, Roman Petrović, Vojo Dimitrijević, Mica Todorović, Karlo Afan Rivera, Petar Šain, Rizah Šetić, Hakija Kulenović, Sigo Sumereker, Vojo Hadžimajanović i Božo Nikolić. Važnu ulogu u okviru nove kulturne politike zauzima i otvaranje velikog broja novih muzeja, osnivanje kulturno-umjetničkih društava, a sve to u periodu nakon raskida s Informbiroom, a sve to kako Nametak navodi u cilju promjene kursa kulturne politike u kojoj se sve više okreće izučavanju i promociji domaćeg socijalističkog pokreta gdje se u prvi plan stavlja NOB.

U trećem poglavlju *Kulturna politika i socioekonomski preobražaj zemlje*, koji konceptualno i po kvaliteti predstavlja najistaknutiji dio knjige, Nametak se dotiče ključnih pitanja propagandnog sistema agitpropa u cilju stvaranja *novog čovjeka*. Kao najvažniju odrednicu u budućem razvoju Bosne i Hercegovine, autor ističe usvajanje prvog petogodišnjeg plana u junu 1947. godine u Narodnoj skupštini FNRJ. Primarni cilj nove vlasti bila je opća mobilizacija većinskog agrarnog stanovništva i njihov nasilni preobražaj u industrijske radnike. Glavno sredstvo kojim se režim poslužio bila je propaganda koja je rad u industriji predstavila kao ugodan i dobro plaćen posao, glavno sredstvo komuniciranja s društvom bilo je putem štampe, raznih predavanja i filma. Međutim, autor donosi zaključak da ovakav pristup transformacije društva nije doveo do očekivanih rezultata. Tako se socijalistički period u Bosni i Hercegovini završio s visokim procentom zaposlenosti, koju privredni razvoj nije pratio u toj mjeri. Osim toga i pored raznih metoda u svrhu povećanja produktivnosti kao što je metoda udarništva, nije značajno utjecala na to da i dalje veliki broj radnika napušta industrijska postrojenja, za što su često poduzimane represivne mjere, a dezertteri označavani kao neprijatelji izgradnje socijalizma.

Dio u kojem autor obrađuje pitanje omladinskih radnih akcija, predstavlja možda i najbolje obrađeno poglavlje unutar knjige, s obzirom na korištenje velikog broja izvorne građe, inventivnost autora, ali i doticanje pitanja koje je u okviru bosanskohercegovačke historiografije obrađivano samo površno, često sekundarnog značaja i bez ozbiljnijeg pristupa obrade ove tematike. Nametak, navodi da su omladinske radne akcije jedna od najvećih pobjeda komunističke propagande ne samo u Bosni i Hercegovini nego i u cijeloj Jugoslaviji. Ovakve

akcije zasnovane uglavnom na dobrovoljnom radu omladine iza sebe su ostavile veliki broj objekata, a u Bosni i Hercegovini se naročito ističu pruge Šamac - Sarajevo, Brčko - Banovići i Doboj - Banja Luka. Nametak konstatira, da većina literature koja obrađuje pitanje omladinskih radnih akcija, a pogotovo ona iz socijalističkog perioda na neobjektivan način pristupa izučavanju ovog problema. Kao konačni zaključak autor navodi da se na osnovu arhivskih dokumenata može uočiti da se radilo o mnogo složenijim procesima od spontanog i dobrovoljnog okupljanja omladine koja je u ime Tita i naroda krenula u izgradnju zemlje. Tako se kao primjeri navode veliki broj zarobljenika, čiji je broj recimo na pruži Brčko - Banovići dosegao i do 1.500, a na pruži Šamac - Sarajevo 15.000. Također, u literaturi su izostavljeni i podaci o broju smrtno stradalih na tipovima rada poput ovog, iscrpljivanju omladine, filtriranju mjesta koji su bili dozvoljeni za posjetu novinskih ekipa, ali i pozivnicama koje su slate omladincima s napomenom da svaki izostanak nosi zakonske posljedice. Ovakvim pristupom autor vrši svojevrsnu demitologizaciju i konstruira sasvim novu sliku omladinskih radnih akcija koje su tadašnjem stanovništvu Jugoslavije ali i Evropi, bile idealizirane kroz različite propagandne sisteme. U konačnici krajnji cilj omladinskih akcija ispunjen je tek djelimično s obzirom na to da je značajan broj omladinaca odbio otići na rad u ostale privredne sektore.

Na koji način i uolikoj mjeri je stanovništvo Bosne i Hercegovine prihvatilo kulturne i ekonomske promjene u novoj državi, kako je tekao preobražaj inferiornog *starog čovjeka* u superiornog *novog čovjeka*, kako se na njega odrazio događaj iz 1948. godine, samo su neka od pitanja čije odgovore možemo naći u podnaslovu *Koncept i stvaranje novog čovjeka*. Nametak donosi zaključak da je izgradnja *novog čovjeka* u socijalističkom društvu u širem smislu bila izuzetno slojevita radnja koja se odvijala na svim nivoima ljudske egzistencije. Osim toga u konačnici je bilo moguće napraviti razliku između predinformbiroovskog *novog čovjeka* i postinformbiroovskog *novog čovjeka*. U vrijeme prije raskida taj je čovjek bio većim dijelom sastavni dio kolektiva, skromniji i požrtvovaniji, dok je *novi čovjek* iz period nakon raskida bio umjereniji, stavivši ličnu slobodu na istu ravan sa slobodom kolektiva. Važnu ulogu je trebala imati i vjera, s obzirom da je Partija smatrala da *novi čovjek* treba sve posmatrati s naučno-empirijskog gledišta. međutim takav pristup se pokazao pogrešnim. Na posljetku se odustalo od koncepta *novog čovjeka* i prepustilo se da vrijeme oblikuje čovjeka i njegov karakter.

Društvene skupine na koje je trebalo ostvariti snažan kulturni utjecaj bile su žene i seljaci. Po samoj ideologiji komunizma žene su trebale imati ravnopravan status s muškarcima, iako su i dalje trebale zadržati majčinstvo kao svoju glavnu ulogu. Zbog toga su žene na plakatama često prikazivane kao srednjovjekovne, obične majke, koje se bore i trpe isto koliko i muškarci, što je potpuno suprotno zapadnjačkoj propagandi koja je često žene predstavljala kao nagradu muškarcima. Upravo je Antifašistički front žena odigrao značajnu ulogu u izbornom procesu nakon Drugog svjetskog rata i istakao se u humanitarnom i kulturnom radu. Žene su

postale predmet propagande za jedno od ključnih pitanja u bosanskohercegovačkom društvu, a to je pitanje skidanja zara i feredže. Istu takvu ulogu imalo i seljaštvo koje je predstavljalo najbrojniji društveni stalež u Bosni i Hercegovini. Zbog toga se često forsirao rad na poljoprivrednim dobrima kao i propaganda udarništva, snimanja brojnih filmova, a sve kako bi se potaknulo seljake da višak svojih proizvoda predaju državi.

Peto poglavlje pod nazivom *Organizacija prosvjete i stanje u školstvu 1945–1952.* godine obrađuje pitanje uloge Komunističke partije u opismenjavanju većinskog nepismenog stanovništva Bosne i Hercegovine u postratnom periodu. U nastojanju da odgovori na neka pitanja autor donosi određene novine vezano za ovu problematiku, iako je pitanje školstva dobrim dijelom obrađeno u starijoj socijalističkoj i recentnoj bosanskohercegovačkoj historiografiji. Kao primarni problem, Nametak ističe, nedostatak adekvatnih uslova za održavanje nastave, problem multikulturalizma i postojanja tri tipa vjerskih škola na ovim prostorima koje su ostavile snažan utjecaj kod stanovništva u ranijem periodu. Nedostatak visokoobrazovnih institucija nametnuo se kao važan problem školstva, sve do pojave prve najviše nastavno-odgojne i naučne institucije 11. septembra 1949. godine, odnosno *Univerziteta u Sarajevu*. Analfabetski tečajevi koji su spustili prosjek nepismenog stanovništva sa 70% iz 1941. godine, na 39% 1953. godine, nisu se pokazali kao adekvatno rješenje jer je većina polaznika brzo zaboravljala naučeno s obzirom na kratak vremenski period koliko je trajao kurs. Osim toga kao primarni cilj narodnog prosvjećivanja nametnula se ideološka pozadina prosvjete. Kao fundament prosvjete nametnulo se odgajanje mladih naraštaja u skladu sa vladajućom društveno-političkom ideologijom. U takvim okolnostima, autor ističe istaknuli su se predmeti poput historije, biologije, računa i geometrije (matematika), geografije, ali i vjeronauke koja će biti pod strogom kontrolom Partije. Važno je napomenuti da Nametak zaključuje da su samo rijetki polaznici medrese mogli zauzeti visoke pozicije u socijalističkom društvu, gdje kao primjer navodi uglednog historičara, Hazima Šabanovića.

Na kraju, u petom poglavlju *Promjena kursa* iznose se zaključci o stavu jugoslavenskih komunista nakon sukoba sa Sovjetima. Ovaj vremenski period obilježen je brojnim turbulencijama i hapšenjem velikog broja članova Partije pod optužbom da su u političkoj liniji s Informbiroom, ali i nejasno definiranim antisovjetskim stavom. Jedina stvar koja je bila vidljiva jeste popuštanje u slobodi izražavanja brojnih kulturno-umjetničkih radnika, koji ostvaruju brojne veze sa sličnim djelatnicima sa Zapada, ali još uvijek s jasno određenom granicom do koje se moglo ići. Najilustrativniji primjer jeste kritika Josipa Broza Tita upućena Branku Ćopiću na Trećem kongresu AFŽ-a u Zagrebu krajem oktobra 1950. godine. Prodor nove zapadnjačke kulture u njenim raznim oblicima, od kojih su džez muzika i roman naročito bili prihvaćeno od publike samo je nagovijestilo da Jugoslavija polagano ulazi u proces liberalizacije.

Nakon pet ukratko predstavljenih dijelova, slijede *Zaključak* na bosanskom jeziku i *Summary* na engleskom, gdje autor navodi sve pozitivne i negativne strane kulturne politike od 1945. do 1952. godine u Bosni i Hercegovini, *Literatura*, *Indeks ličnih imena* i *Podaci o autoru*.

Knjiga Muhameda Nametka koncipirana od velikog broja do sada neobjavljenih historijskih izvora i širokog spektra literature, svakako predstavlja značajan doprinos recentnoj bosanskohercegovačkoj historiografiji, naročito zbog obrade teme koja se dugo vremena nalazila na margini interesovanja historičara i kao takva vrijedna da se nađe na policama privatnih biblioteka.

**PRILOZI HISTORIJU BOSNE I HERCEGOVINE U
SOCIJALISTIČKOJ JUGOSLAVIJI: Zbornik radova,
Sarajevo, Udruženje za modernu historiju, 2017, 368 str.**

Zbornik radova *Prilozi historiji Bosne i Hercegovine u socijalističkoj Jugoslaviji*, objedinjava radove sa znanstvenog skupa održanog u Mostaru 16–17. septembra 2016. godine, na temu *Bosna i Hercegovina u socijalističkoj Jugoslaviji: od Ustava 1946. do Deklaracije o nezavisnosti 1991. godine*. U okviru ovog zbornika objavljeno je 14 radova neujednačenog kvaliteta i različitih koncepcija.

Svi radovi su pisani na temelju primarnih izvora i relevantne literature, što se može zaključiti iz znanstvenog aparata koji prati radove.

U radu pod naslovom *Bosna i Hercegovina u Jugoslaviji (1943–1993) – kratki pregled* (str. 11–42), Vera Katz donosi pregled razvoja povijesnih procesa u periodu od 1943, kada je Bosni i Hercegovini priznat status republike u okviru jugoslavenske federacije, do 1992. godine, kada su se rasplamsale međunarodne podjele; do tada zatambljavane idejom bratstva i jedinstva. Autorica je stavila akcent na praćenje rješavanja nacionalnog pitanja, kao najosjetljivijeg pitanja koje su na osoban način rješavale komunističke vlasti. Autorica

dalje u radu objašnjava međurepubličke ekonomske odnose, opisuje društveno-ekonomske prilike u Jugoslaviji nakon smrti Josipa Broza Tita, i na koncu zaključuje da je Bosna i Hercegovina (od izuzetno zaostale i razrušene zemlje),

u toku socijalističkog razdoblja dosegla značajan nivo razvoja u svim oblastima, naravno na komunističkim ideološkim temeljima.

Ajdin Huseinpašić autor je rada *Pravni partikularizam i uniformizam u građansko-pravnim odnosima na području Jugoslavije tokom druge polovine XX vijeka s fokusom na regulisanje nasljedno-pravnih odnosa* (str. 43-81), u kojem konstatuje da je ustavni razvoj socijalističke Jugoslavije počeo sa izdavanjem Fočanskih i Krajiških propisa, da bi tek 31. januara 1946. godine, izglasavanjem prvog Ustava, Federativna Narodna Republika Jugoslavija (FNRJ) dobila prave obrise ustavnosti. Prema Ustavu koji je Ustavotvorna skupština usvojila 31. decembra 1946. godine, Bosna i Hercegovina je proglašena narodnom državom republikanskog oblika. U narednim redovima autor opisuje oblik vlasti i državnu organizaciju, analizirajući tekst novog jugoslavenkog Ustava iz 1963. godine (prema kojem je FNRJ preimenovana u Socijalističku Federativnu Republiku Jugoslaviju) i posljednjeg iz 1974 godine. Fokus rada usmjeren je na analizu razvoja nasljednog prava, čija je osnovna karakteristika bila postojanje (ne)ograničenog broja lica koja su se mogla javiti kao redovni zakonski nasljednici (različito je bilo regulisano u pojedinim republikama). Posmatrano kroz zakonske odredbe, u socijalističkoj Jugoslaviji su se smjenjivali periodi pravnog partikularizma i uniformizma, navodi autor.

Rad pod naslovom *Uspostava i rad milicije u Sarajevu* (str. 83-90), napisao je Fedžad Forto, u okviru kojeg iznosi rezultate analize dokumenata koji se odnose na uspostavu narodne milicije u Sarajevu 1945. godine. Proučavajući dokumente iz Fonda Narodnog odbora grada Sarajeva, autor je došao do pomalo iznenađujućeg zaključka: komunistička vlast je uprkos postratnim neprilikama – progoni poraženih vojski, obračun sa klasnim neprijateljem, ilegalna trgovina, nedovoljan broj pripadnika milicije itd. – radila na stvaranju profesionalne milicije, koja će čuvati javni red i poredak u skladu sa zakonom, i koja će svojim postupcima potvrditi kredibilitet nove vlasti i zavrijediti povjerenje i poštovanje naroda.

U radu *Zakon o konfiskaciji iz 1945. godine kao oruđe represije režima: slučaj Ibrahima Klokića iz Malešića kod Gračanice* (str. 91-100), Omer Hamzić piše o provođenju represivne politike u Bosni i Hercegovini nakon 1945. godine, na temelju Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji i Zakona o konfiskaciji. U periodu od 1945. do 1953. godine, represija je bila najintenzivnija. Cilj agrarne reforme bio je uklanjanje eksploatacije tuđeg rada na temelju posjedovanja zemlje, te je posljedično tome oduzeta sva zemlja (i ostala imovina koja se odnosila na poljoprivredu), svim vlasnicima koji su je obrađivali isključivo najamnom radnom snagom. Konfiskacija je podrazumijevala djelimično ili potpuno oduzimanje imovine narodnim neprijateljima i suradnicima okupatora, osuđenim na kaznu konfiskacije. Nakon navođenja općih napomena o političkim i pravnim prilikama u zemlji nakon rata, autor *in concreto* predstavlja posljedice provođenja agrarne reforme i konfiskacije, analizirajući slučaj Ibrahima Klokića, koji je nakon preživljene agrarne reforme, „pogođen“ Zakonom o konfiskaciji.

Alen Zečević, u radu *Husein Ćišić i bošnjačko nacionalno pitanje na dnevnom redu Ustavotvorne skupštine Jugoslavije 1946. godine* (str. 101-118), donosi raspravu o Ćišićevoj nacionalnoj misli i njegovom pokušaju da bosanskim muslimanima priskrbi bolji pravni i politički status u socijalističkoj Jugoslaviji. Ćišić je, naime, od Ministarstva za Konstituantu 5. decembra 1945. godine, zahtijevao da se narodna posebnost bosanskohercegovačkih muslimana, predstavi šestom buktinjom u okviru grba FNRJ. Međutim, njegov prijedlog nije usvojen i Ćišić je glasao protiv usvajanja Ustava FNRJ. U ovom radu autor je predstavio integralni tekst Ćišićevog zahtjeva (od 5. decembra 1945), u kojem između ostalog stoji: da Bosna i Hercegovina kao federalna jedinica, zasnovana na ravnopravnosti Srba i Hrvata nema nikakvih izgleda za uspjeh, jer njihovi nacionalni koncepti obuhvataju i Bosnu i Hercegovinu, te je sukob između njih neizbježan. Ćišić je smatrao da Bosna i Hercegovina, kao federalna jedinica, može funkcionirati isključivo na principu: Bosna – Bosancima. Autor Zečević smatra, da su Ćišićevi zahtjevi bili uvjetovani interesima bošnjačkog naroda, dok su komunisti, svojim nepodržavanjem Ćišićevih zahtjeva (zbog političkog konformizma), nanijeli nesagledivu štetu bošnjačkoj naciji u Jugoslaviji, čije su se posljedice u različitim formama ispoljavale decenijama nakon rata.

Denis Bećirović predstavlja analizu ustavnopravnog položaja vjerskih zajednica u socijalističkoj Bosni i Hercegovini u radu pod naslovom *Ustavno i zakonsko reguliranje statusa vjerskih zajednica u socijalističkoj Bosni i Hercegovini od 1945. do 1991. godine* (str. 119-142). Na početku rada autor iznosi opće naznake o položaju vjerskih zajednica u socijalističkoj Jugoslaviji i tumačenju vjere u duhu komunističke ideologije. Polazeći od Ustava iz 1946. godine, autor je analizirao sadržaje zakonskih propisa o položaju vjera i vjerskih zajednica, donijetih u socijalističkoj Jugoslaviji do 1991. godine. Prema svim zakonskim aktima, vjerskim zajednicama je priznavan pravni suverenitet. Odnos države prema vjerskim zajednicama – u ustavnopravnom smislu - tokom vremena se mijenjao, međutim, ustavnopravno definiranje položaja vjerskih zajednica nije se *in genere* bitno mijenjalo tokom postojanja Jugoslavije. Odnos prema vjerskim zajednicama određivan je više prema političkim interesima države, nego prema ideološkim postavkama vladajuće ideologije.

Autorica rada *Idejno (re)definiranja fenomena književne Bosne u Bosni i Hercegovini krajem 1960-ih i početkom 1970-ih* (str. 145-184), Sabina Veladžić, proučavajući brojne izvore i literaturu, opisala je iniciranje afirmacije bosanskohercegovačke kulturne baštine općenito i idejno redefiniranje književne Bosne posebno, u okviru istog procesa, tokom navedenog perioda. Idejno redefiniranje književne Bosne i potrebu za priznavanjem muslimanske nacionalne književnosti, iniciralo je komunističko političko rukovodstvo i muslimanska inteligencija. Bosanskohercegovačku književnost nisu (dominantno) priznavali predstavnici srpske i hrvatske inteligencije, pravdajući negiranje, navodnom izolacijom Bosne i Hercegovine od srpsko – hrvatskog kulturnog kruga, kojem

bezuslovno pripada. Autorica je imenovala inicijatore procesa redefiniranja i negatore takve ideje, analizirala njihove argumente i rasprave koje su vodili na raznim skupovima.

Jasmin Jajčević i Semir Hadžimusić napisali su rad pod naslovom *Kulturno-prosvjetna društva u sjeveroistočnoj Bosni u periodu 1945–1949. godine* (str. 185–209), u kojem opisuju značaj djelovanja nacionalnih kulturno-prosvjetnih društava na planu prosvjećivanja stanovništva i kulturno-umjetničkog rada u poslijeratnom periodu do 1949. godine. Organizirano prosvjećivanje stanovništva, kulturno-prosvjetna društva (Napredak, Prosvjeta i Preporod), vršila su na osnovama komunističkih ideoloških postavki, navode autori. Preporod je nastao ujedinjenjem Gajreta i Narodne uzdanice 15. septembra 1945. godine. Uporedo sa radom nacionalnih kulturno – prosvjetnih društava, osnivana su i radnička nadnacionalna društva. Vlasti su likvidirale nacionalna društva u martu 1949. godine. Tada je imovina nacionalnih društava prenesena na Savez kulturno – prosvjetnih društava Bosne i Hercegovine. Pored općih navoda o radu nacionalnih društava, autori su iznijeli niz zanimljivih činjenica o djelovanju lokalnih organizacija ovih društava na području sjeveroistočne Bosne.

Amra Čusto je napisala rad o urbanom razvoju Sarajeva, pod naslovom *Urbane transformacije Sarajeva u socijalizmu* (str. 211–230). Činjenice i interpretacije iznijete u radu ukazuju na to da je socijalistička Jugoslavija prošla kroz više faza urbanog razvoja, od kraja Drugog svjetskog rata do 1990-tih godina XX stoljeća. Autorica Čusto je proučavala urbani razvoj Sarajeva u periodu od 1970-tih do 1990-tih godina. Privredni razvoj Jugoslavije, sedamdesetih godina bio je na svom vrhuncu. Životni standard je omogućio razvoj potrošačkog društva. Sveukupni razvoj se odrazio i na fizički izgled, ali i na socijalnu strukturu grada Sarajeva. Autorica navodi da su reprezentativna arhitektonska postignuća odražavala sveukupni napredak Bosne i Hercegovine, i da su ta zdanja, zapravo djela stručnjaka školovanih na Tehničkom fakultetu, koji su u to doba preuzeli vodeću ulogu u izgradnji grada. U opisanom periodu, Sarajevo je izrastalo u moderan politički, privredni i kulturni, republički centar, u kojem su se intenzivno razvijali raznoliki sadržaji urbanog i društvenog života. Politička elita je inicirala kreiranje urbanog razvoja grada. Pored izgradnje stambenih objekata, izgrađivani su i objekti za obrazovne i znanstvene institucije, zatim poslovni objekti, sportski objekti itd. Navest ćemo samo dio, od velikog ukupnog broja reprezentativnih objekata izgrađenih u doba socijalizma: zgrada Narodne skupštine Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine (1978), hotel Holiday Inn (1983), Sarajka (1975), Studentski dom u Nedžarićima (1971), Porodilište (1977), Zetra (1982), Zgrada Oslobođenja (1981/1982), RTV dom (1983), etc. Uzimajući u obzir sve činjenice, nije nejasno zašto je autorica konstatovala, da je angažman političke elite na izgradnji Sarajeva bio stvarni dokaz njihove brige o napretku grada Sarajeva i Bosne i Hercegovine u cjelini.

U radu, *Kako je nastao grad – prva decenija Novog Travnika* (str. 231–254), Mirza Džananović opisuje proces razvoja Novog Travnika, grada iz temelja

izgrađenog nakon Drugog svjetskog rata. Za deset godina Novi Travnik je izrastao (u sjeni fabrike „Bratstvo“) u moderan urbani grad srednje veličine. Odluka o formiranju preduzeća „Bratstvo“, posljedica je straha od eventualne invazije Saveza sovjetskih socijalističkih republika (SSSR-a), uslijed otvorenog ideološko-političkog sukoba Jugoslavije sa SSSR-om. Da bi se zaštitila namjenska industrija u okolnostima ratnih dejstava, fabrika topova iz Kragujevca dislocirana je u Kasapoviće kraj Travnika. Odluku o osnivanju „Bratstva“ potpisao je Tito 15. juna 1949, a proizvodnja je krenula 27. septembra 1950. godine.

Harun Išerić i Mirza Hebib u radu *Uloga Ustavnog suda Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine u procesu političke pluralizacije* (str. 255-296), nude na uvid analizu društveno-političkih okolnosti u SFRJ u vrijeme donošenja Odluke Ustavnog suda SR Bosne i Hercegovine, o neustavnosti (čl. 4, stav 2) Zakona o udruživanju građana. Ovom Odlukom, otklonjena je formalno-pravna barijera za organizaciju nacionalnih stranaka, koje su potom osnovane i pobijedile na izborima 1990. godine. Autori, također opisuju i atmosferu stvorenu na javnoj raspravi, održanoj 5. juna 1990. godine, o „spornim“ članovima Zakona o udruživanju građana; analiziraju mišljenje Zakonodavno-pravne komisije Skupštine SR Bosne i Hercegovine i stavove sudija iznesene tokom rasprave i donošenja Odluke. Odluka je donijeta 11. juna 1990. godine.

Alfredo Sasso u radu *Observation, not resolution. The final congresses of the Bosnian communists (1989–1990)* (str. 297-325), raspravlja o pokušaju Saveza Komunista Bosne i Hercegovine da iznađu novi (neutralni) politički pravac djelovanja - u kontekstu jugoslavenske krize - na 14. Kongresu Saveza Komunista Jugoslavije i 10. Kongresu SKBiH.

Velimir Veselinović u radu *Odnos Hrvatske stranke prava prema Bosni i Hercegovini od 1990. do 1992.* (str. 327-350), prati razvoj i političko djelovanje Hrvatske stranke prava (HSP) od 1990. do 1992. godine, sa detaljnim osvrtom na državno-pravni položaj Bosne i Hercegovine u političkim koncepcijama HSP-a. Hrvatska stranka prava se zalagala za osnivanje Nezavisne države Hrvatske, u čijem sastavu bi se našao i cijeli teritorij Bosne i Hercegovine. Autor je rekonstruirao osnivanje Hrvatskih odbrambenih snaga (HOS), njihovo učešće u odbrani Bosne i Hercegovine, rasvjetljava ubistvo Blaža Kraljevića, te zaključuje da je politika HSP-a prema Bosni i Hercegovini bila idealistička i nije predstavljala relevantnu političku snagu.

Senad Bolić, napisao je rad pod naslovom *„Politički život u Zenici 1990–1991. godine prema pisanju „Naše riječi“* (str. 351-368), u kojem kroz analizu tekstova objavljenih i sedmičnom listu „Naša riječ“, rekonstruira društveno-političke prilike u Zenici u toku 1990. i 1991. godine.

Prilozi historiji Bosne i Hercegovine u socijalističkoj Jugoslaviji, značajan su doprinos razvoju suvremene bosanskohercegovačke historiografije, potencijalno korisno štivo studentima, nastavnicima u osnovnim i srednjim školama, javnim djelatnicima, i naravno profesionalnim historičarima. Svi radovi nisu istog kvaliteta,

ali svi tretiraju historiografski relevantne i društveno opravdane (korisne) teme. Rezultati izloženi u radovima i objedinjeni u predstavljenoj knjizi, demantiraće zagovornike teza – prisutnih i u javnom diskursu - koje nekritički glorificiraju socijalističko doba, ali će svakako dati i kontraargumente antipodnim tezama, koje sataniziraju socijalistički period, predstavljajući ga (isključivo) dobom mraka i nazadovanja.

Mr. Jasmin JAJČEVIĆ

Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona

Mirjana Marinković-Lepić

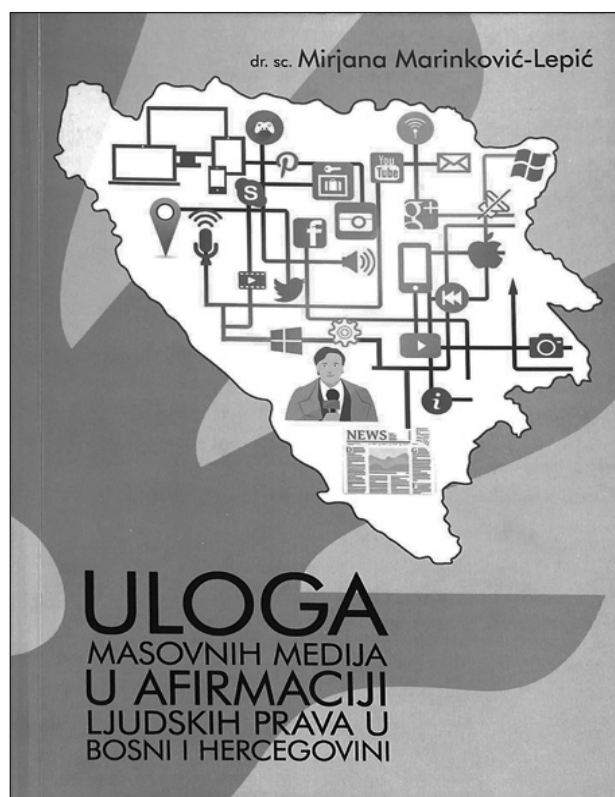
**ULOGA MASOVNIH MEDIJA U AFIRMACIJI LJUDSKIH
PRAVA U BOSNI I HERCEGOVINI, Tuzla 2017, 252 str.**

O ulozi masovnih medija, afirmaciji ljudskih prava i njihovoj zaštiti do sada se nedovoljno istraživalo u Bosni i Hercegovini. Stoga je upravo tu temu odlučila naučno istražiti Mirjana Marinković-Lepić, a rezultate istraživanja objavila je u knjizi *Uloga masovnih medija u afirmaciji ljudskih prava u Bosni i Hercegovini*. Knjiga je publikovana 2017. godine, a izdavači su Arhiv Tuzlanskog kantona i Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona. Recenzenti knjige su

eminentne naučnice Jelenka Vočkić-Avdagić i Emina Kečo-Isaković, profesorice sa Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Sarajevu. Štampanje knjige finansijski je podržalo Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke.

Uloga masovnih medija u afirmaciji ljudskih prava u Bosni i Hercegovini predstavlja važno javno i naučno pitanje, vezano za stvaranje jasnije slike o ulozi medija u izgradnji demokratije i demokratskih odnosa, a kroz formu uticaja na iste od strane nevladinog sektora. Knjiga je strukturirana kroz nekoliko zasebnih poglavlja, gdje je otvoreno više zanimljivih i raznovrsnih pitanja. Naučna

istraživanja koja su prezentovana u knjizi, provedena su u vremenskom periodu od 2012. do 2016. godine.

Struktura knjige izgleda ovako:

- *Predgovor*
- *Uvod*
- *Pojam i razvoj teorijske misli o ljudskim pravima*
- *Pravno-institucionalni okvir zaštite ljudskih prava u Bosni i Hercegovini*
- *Mediji kao globalni fenomen*
- *Uloga nevladinog sektora u domenu ljudskih prava*
- *Rezultati istraživanja*
- *Mediji-kanal za podizanje svijesti o ljudskim pravima*
- *Zaključna razmatranja*
- *Izvori i literatura*
- *Izvodi iz recenzija*

Knjiga počinje s poglavljem *Pojam i razvoj teorijske misli o ljudskim pravima*. Na početku poglavlja data je definicija kojom se podsjeća „da su ljudska prava, prava koja pripadaju pojedincu ili grupi pojedinaca, kao posljedica činjenice da su oni ljudska bića“. Zanimljivo su tretirane tekovine demokratije i ljudskih prava, počev od antičkog vremena, preko srednjeg vijeka, koji je predstavljen kao „prazan hod“, do tekovina liberalizma, gdje je evidentna promjena shvatanja čovjeka, koja je imala usmjerenje od feudalnog podanika, do modernog građanina. To je imalo uticaja da se u XVIII stoljeću ustanovi promišljanje o jednakosti svih. Nešto kasnije, demokratskim normama se bavila i marksistička teorija. Sve navedeno, predstavlja važnu osnovu za uobličavanje demokratskih odnosa i ostvarivanja ljudskih prava.

Značajan prostor u knjizi dat je *Pravno-institucionalnom okviru zaštite ljudskih prava u Bosni i Hercegovini*. Počinje se sa važnim engleskim pravnim aktom „Magna Carta Libertatum“, koji u svojoj osnovi sadrži elemente ljudskih prava. U tom smislu, važan je i akt „Habeas Corpus act“ iz 1679. godine, dokument koji je posebno značajan za oblast krivičnog prava. Posebnu pravu snagu na polju ostvarivanja ljudskih prava imaju „Povelja o pravima“, donijeta u Engleskoj u XVII stoljeću, kao i „Deklaracija o nezavisnosti 13 američkih kolonija“, kao prvi konstitutivni akt SAD, koju je napisao Thomas Jefferson, a koja je usvojena 4. jula 1776. godine. U sferi demokratije i ljudskih prava posebno mjesto zauzimaju: „Deklaracija o pravima čovjeka i građanina“, od 26. augusta 1789. godine, „Povelja Ujedinjenih nacija“ nakon Drugog svjetskog rata, te „Opšta deklaracija o pravima čovjeka“, od 10. decembra 1948. godine. Svi navedeni pravni akti predstavljaju nesumljiv napredak u međunarodnom pravnom priznavanju ljudskih prava, kao i o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda. U okviru ovog poglavlja, zanimljiv podnaslov se odnosi na pitanje „Bosna i Hercegovina – država pravnih i političkih suprotnosti i nedorečenosti. U istom se ukazuje na brojne ustavne nedorečenosti i posebnosti, vezane za pravni okvir zaštite ljudskih prava, kroz analizu Ustava Bosne i Hercegovine, kao i ustava entiteta. Detaljno su analizirani i drugi pravni

propisi, od značaja za ljudska prava, te predstavljene institucije zadužene za poštivanje istih, poput: Ustavnog suda, Komisije za ljudska prava, Doma za ljudska prava, Institucije ombudsmana i drugih institucija.

Mediji kao globalni fenomen su obrađeni u posebnom poglavlju. U uvodnom dijelu pojašnjeni su pojmovi: medija, funkcije medija, tradicionalne teorije medija i nove teorije medija. Poseban sadržaj odnosi se na razvoj medija s aspekta ljudskih prava, od Gutenberga do interneta. U sklopu ove tematske cjeline obrađeno je pitanje: „Sloboda medija kao garant osnovnih ljudskih prava“ pri čemu je predložen pravni okvir slobode medija u Bosni i Hercegovini, te izvršena detaljna analiza sadržaja programa tri bosanskohercegovačka javna TV servisa, što je pregledno šematski i tabelarno predstavljeno. Rezultati analize su pokazali, da na javnim TV servisima, kao sadržaji dominiraju strane serije i informativni program, dok je obrazovni program simbolično zastupljen. Značajna pažnja je posvećena kršenju ljudskih prava u medijima. Navedeni sadržaj je rezultat istraživanja koje je trajalo 90 dana, pri čemu su praćeni štampa i elektronski mediji. Posebno su praćene dnevne novine, sedmični magazini i elektronski mediji. Rezultati ovog istraživanja potvrđuju da se mediji u Bosni i Hercegovini nedovoljno bave afirmacijom ljudskih prava.

Glavno pitanje u knjizi je obrađeno u poglavlju *Uloga nevladinog sektora u domenu ljudskih prava*. Jedan od osnovnih problema vezan je za slabu informiranost građana o ljudskim pravima. Ovo pitanje je sistematično obrađeno, kroz postavljenih devet tematskih pitanja. Važan akcenat je dat na aktivizam nevladinog sektora, koji u Bosni i Hercegovini počinje dolaskom nevladinih međunarodnih organizacija od 1993. godine. Od 123 zemlje koje su priznale Bosnu i Hercegovinu, njih 34 učestvovala su u humanitarnim aktivnostima u Bosni i Hercegovini. Ukazano je na značaj nevladinih organizacija, kao institucija civilnog društva u Bosni i Hercegovini koje su imale višestruku ulogu u domenu ljudskih prava. Autorica je putem upitnika koje je dostavila u 26 NVO, pokušala izvršiti uvid u njihov rad i doprinos zaštiti i afirmaciji ljudskih prava. Od navedenog broja, samo je 10 NVO odgovorilo na dostavljeni upitnik. Ovaj podatak govori o neodgovornosti nevladinog sektora, prema javnosti. Rezultati vezani za navedenu problematiku predstavljeni su kroz tabelarni pregled.

Značajna pažnja u knjizi posvećena je i pitanju finansiranja NVO. Ukazano je da u finansiranju NVO učestvuju strani i domaći faktori, što NVO dovodi u poprilično zavisnu situaciju. U ovom poglavlju je obrađeno nekoliko važnih pitanja, koja nam daju jasniju sliku o značaju i ulozi NVO u ostvarivanju ljudskih prava. Ta pitanja su pokazala da je nevladin sektor nezaobilazan faktor u bosanskohercegovačkom društvu, koji se nametnuo kao jedan veoma značajan segment u oblasti zaštite i unapređenja ljudskih prava. Međutim veći stepen samostalnosti, profesionalizam i bolja educiranost kadra u NVO, dali bi daleko bolje rezultate na planu zaštite i promocije ljudskih prava, od postojećih.

Na zanimljiv i sistematičan način obrađeno je poglavlje *Mediji – kanal za podizanje svijesti o ljudskim pravima*. U ovom poglavlju je obrađeno nekoliko strukturalnih pitanja, poput: kakva je dosadašnja saradnja sa medijima, kako se ostvaruje saradnja sa medijima, zatim da li su mediji u Bosni i Hercegovini objektivni i nezavisni, koji su ključni faktori koji mogu uticati na unapređenje odnosa sa medijima i druga pitanja. U ovom poglavlju obrađena su i pitanja uloga interneta u afirmaciji ljudskih prava, arhiva vijesti i informacija o aktivnostima NVO (prikazi portala), misija, vizija i ciljevi rada i djelovanja NVO, popis i reference osoblja NVO. Važna tematika odnosi se na: kontakt formu i društvene mreže, te medije kao zagovarače javnog interesa u oblasti ljudskih prava. Obradom ovih pitanja stvara se jasnija slika o ulozi medija u oblasti ljudskih prava.

Iz svega navedenog može se zaključiti da preovladava mišljenje da mediji imaju ključnu ulogu u zagovaranju ljudskih prava, te da je riječ o jako važnoj i značajnoj društvenoj temi. Međutim, u Bosni i Hercegovini ova tema nije značajnije zastupljena u medijima. Ukazano je da mediji treba da budu zagovarači ljudskih prava, posebno u tranzicijskoj zemlji kakva je Bosna i Hercegovina. U Bosni i Hercegovini mediji nisu odigrali značajniju ulogu u afirmaciji ljudskih prava, nisu dovoljno educirali građane i mobilizirali. Navedena knjiga predstavlja objektivni prikaz stanja odnosa i doprinosa NVO na planu promovisanja i zaštite ljudskih prava u Bosni i Hercegovini. Zbog svega navedenog, ova knjiga se smatra veoma poučnom, korisnom i potrebnom i postoji potpuna opravdanost i svrsishodnost izlaženja ove knjige. Autorici, uredništvu i izdavaču čestitam na publikovanju ove knjige, koja može poslužiti kao koristan izvor relevantnih informacija naučnoj javnosti, studentima, nevladinom sektoru, novinarima, ali i široj čitalačkoj publici.

V IZVJEŠTAJI

KULTURNO-OBRAZOVNA DJELATNOST ARHIVA TUZLANSKOG KANTONA U PERIODU OD JUNA 2017. DO JUNA 2018. GODINE

Arhiv Tuzlanskog kantona je kao i prethodnih godina imao za cilj da ostvari program rada koji kao značajna regionalna ustanova kulture svakako treba da slijedi pri svom djelovanju. Mnoge od kulturnih i obrazovnih aktivnosti Arhiva Tuzlanskog kantona imaju već konstantnu, tradicionalnu notu s obzirom na dugogodišnje, redovno održavanje, te svjedoče o predanosti ove ustanove na planu jačanja kulturno-obrazovne djelatnosti. Hronološki pregled kulturnih, stručnih i obrazovnih sadržaja koji su obilježili period od jula 2017. godine do jula 2018. godine donosimo u nastavku teksta.

Period juni – decembar 2017. godine

Arhiv Tuzlanskog kantona i Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona povodom obilježavanja 63 godine od osnivanja i uspješnog rada Arhiva u Tuzli, dana **30.6.2017. godine** pripremili su i postavili izložbu **“Graditeljski simboli Tuzle”**. Izložbom je pred-

stavljen dio reprezentativnih graditeljskih objekata i arhitekture stare Tuzle. Odabrani objekti su podijeljeni u tri grupe. Prvu čine objekti koji su u dobrom stanju i predstavljaju simbole kulturnog naslijeđa Tuzle. Drugu čine objekti koji su zbog posljedica slijeganja bili porušeni, ali zbog velikog značaja istih obnovljeni

Slika 1. Sa otvaranja izložbe „Graditeljski simboli Tuzle“, 30.6.2017. godine.

su u autentičnom obliku. Treću skupinu čine objekti koji su porušeni i na čijem mjestu su izgrađeni neki novi objekti ili su pretvoreni u zelenu površinu. Ova izložba predstavlja izbor najreprezentativnijih graditeljskih objekata, iako se u Tuzli nalaze

i mnogi drugi, također vrijedni pažnje. Među sačuvanim objektima prikazani su: Hastahana, Most s kipovima, Srpska pravoslavna crkva (Hram Uspenja Presvete Bogorodice) i Turalibegova (Poljska) džamija. Porušeni objekti koji su predstavljeni na izložbi su: Austrijska pošta (Narodna biblioteka), Dom zdravlja na Skveru, Realna Gimnazija u Tuzli, Hotel "Bristol" i Hotel „Grand”, zgrada Behrambegove medrese, željeznička stanica „Musala“, Solana u Simin Hanu, Fabrika špirita i Templ (Jevrejski hram). Porušeni, ali obnovljeni objekti koji su zastupljeni na izložbi su: Čaršijska (gradska) česma, zgrada Barok i stara Katolička crkva. Prisutnima su se ovom prilikom obratili direktor Arhiva Tuzlanskog kantona, mr. sc. Omer Zulić, te jedna od autorica izložbe, Hatidža Fetahagić. Izložba je otvorena u prostorijama Arhiva Tuzlanskog kantona, ul. Franje Ledera 1, u Tuzli, sa početkom u 14 sati, a istu je otvorenom proglasio dugogodišnji saradnik i prijatelj Arhiva, Atah Mahić, iz Brčkog. Prisutni su također imali priliku pogledati i odlomke iz filma o tonjenju Tuzle "So gradi, so razgrađuje".

U organizaciji Arhiva Tuzlanskog kantona u Tuzli i Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona, a pod pokroviteljstvom Federalnog ministarstva obrazovanja i nauke i Ministarstva obrazovanja, nauke, kulture i sporta Tuzlanskog kantona u Kristalnoj dvorani Hotela "Tuzla" **od 27. do 29. septembra u Tuzli održano je jubilarno 30. Međunarodno savjetovanje "Arhivska praksa"**.

Slika 2. Sa Savjetovanja „Arhivska praksa 2017“, 27.9.2017. godine.

U toku trodnevnog održavanja savjetovanja upriličena je i Svečana akademija posvećena 30. održanom Savjetovanju „Arhivska praksa“ i 20. broju istoimenog časopisa. Program Svečane akademije uključivao je prikazivanje dokumentarnog filma „30 godina Savjetovanja Arhivska praksa“, promociju publikacije „Arhivska praksa (1998–2017) – u povodu 20 godina publikovanja časopisa“, te otvaranje izložbe Arhiva Tuzlanskog kantona „30 godina Savjetovanja Arhivska praksa“. Prvog dana Savjetovanja, nakon svečanog otvaranja upriličena je promocija časopisa *Arhivska praksa* broj 20. Promotori časopisa bili su: dr. Dražen Kušen i dr. Senaid Hadžić, te dr. Izet Šabotić. Na savjetovanju su prisutni imali priliku čuti oko 40 izlaganja iz tri različite tematske cjeline:

- *Zaštita registraturne građe u nastajanju u vremenu tranzicije - rezultati i perspektive,*

- *Doprinos projekta „Arhivska praksa“ razvoju arhivske djelatnosti,*
- *Zaštita nekonvencionalne građe u nastajanju i ostala aktuelna pitanja arhivske teorije i prakse.*

Kao dio programa Savjetovanja upriličena je i posjeta kulturno-historijskom naslijeđu Općine Gračanica.

Dana 29. septembra 2017. godine u velikoj Sali Bosanskog kulturnog centra u Tuzli održana je **promocija Monografije o Drugom korpusu Armije Republike Bosne i Hercegovine 1992–1995.** Autori monografije su prof. dr. Sead Selimović i prof. dr. Izet Šabotić, profesori sa Odsjeka za historiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Tuzli. Sem autora, prisutnima na promociji obratio se jedan od recenzenata, prof. dr. Adnan Velagić. Osim prof. dr. Velagića, recenzenti su bili i prof. dr. Husnija Kamberović i prof. dr. Selmo Cikotić. Arhiv Tuzlanskog kantona institucionalno je bio uključen u izradu ove monografije, te je i suizdavač iste. Saradnici na tekstu su mr. sc. Omer Zulić, direktor Arhiva Tuzlanskog kantona, Adnan Tinjić i mr. Jasmin Jajčević. Urednik Monografije je mr. sc. Omer Zulić, korektor mr. Jasmin Jajčević, prevode na engleski radio je Adnan Tinjić. Lektor Monografije je još jedan zaposlenik Arhiva Tuzlanskog Kantona, prof. Hatidža Fetahagić. Dizajn korica rad je Adnana Tinjića i Fikreta Jahića Vršanina. Monografija sadrži 17 poglavlja. Tretirana su gotovo sva značajna pitanja vezana za Drugi korpus. Obrađeno je svih 45 brigada, 14 prištapskih jedinica, svih osam operativnih grupa i pet divizija. Obrađen je ratni put Drugog korpusa, vjerski život, kultura, sport, informativna služba, kadrovi, heroji, zlatni ljiljani, šehidi i poginuli borci, RVI, žene pripadnice Drugog korpusa i druge teme. Osim toga, postoji posebno poglavlje koje obrađuje sjećanja savremenika o Drugom korpusu.

Od 16. do 17. oktobra 2017. godine Međunarodni institut arhivskih znanosti Trst – Maribor (IIAS) je organizirao **konferenciju 27. Međunarodni arhivski dan, u NH Hotels (Trst, Italija).** Arhivski stručnjaci iz cijelog svijeta razmjenili su iskustva na temu elektronskih zapisa i njihovog upravljanja, te na temu obrazovanja arhivista u 21. stoljeću. Iz Bosne i Hercegovine, u radu konferencije sa vlastitim izlaganjima i prezentacijama učestvovali su mr. sc. Omer Zulić (direktor Arhiva Tuzlanskog kantona) i dr. sc. Izet Šabotić (Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli). Nakon konferencije uslijedila je 11. Arhivistička jesenja škola, koju je pohađalo dvadesetak arhivista iz nekoliko zemalja svijeta. Školi su ispred Bosne i Hercegovine pohađali Adnan Tinjić (Arhiv Tuzlanskog kantona) i Marijana Todorović Bilić (Arhiv Republike Srpske).

Dana 7.11.2017. godine sa početkom u 16 sati, u Plavoj sali BKC Tuzla, održana je **promocija Zbornika radova** sa okruglog stola održanog **povodom 70. godišnjice izgradnje pruge Brčko – Banovići.** Prisutne je pozdravio premijer Tuzlanskog kantona, Bego Gutić. O Zborniku, te o značaju pruge Brčko – Banovići su govorili promotori Zbornika: Zlatko Dukić, prof. dr. Izet Šabotić i mr. sc. Omer Zulić, direktor Arhiva Tuzlanskog kantona. U okviru Zbornika objavljeno je 11 radova, te transkript diskusije među učesnicima okruglog stola. Dodatno, u publikaciju je uključen i primjerak kataloga izložbe “Historijska pruga kroz historijske izvore”. Navedeni katalog i izložbu pripremili su (kao dio obilježavanja

70. godišnjice pruge Brčko – Banovići) Arhiv Tuzlanskog kantona i Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona. Autori izložbe i kataloga su: mr. sc. Omer Zulić, Saneta Adrović, Selma Isić, Hatidža Fetahagić, Munisa Kovačević i Adnan Tinjić.

Na Filozofskom fakultetu u Tuzli **od 16. do 17.11.2017. godine održana je naučna konferencija “Znamenite ličnosti u historiji Bosne i Hercegovine”**. Ista je okupila naučnike iz šest zemalja jugoistočne Evrope, koji su problematizirali ovu zanimljivu temu. Organizator ovog skupa bio je Odsjek za historiju Filozofskog fakulteta u Tuzli, Arhiv Tuzlanskog kantona, Društvo historičara Tuzlanskog kantona, Centar za istraživanje moderne i savremene historije Tuzla, te Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona. Konferencija je uveličana i otvaranjem izložbe dokumenata “Tuzla na osmanskim dokumentima” koju su priredili gosti – predavači iz Republike Turske, u saradnji sa Arhivom Tuzlanskog kantona.

Arhiv Tuzlanskog kantona su posjetili i profesori fakulteta iz Burdura (Turska), prof. dr. Abiden Temzer i prof. dr. Zafer Golen, te su uz obilazak Arhiva, zajedno sa dekanicom Filozofskog fakulteta u Tuzli, dr. sc. Nihadom Delibegović Džanić, pogledali i dokumente koji čine dio Orijentalne zbirke Arhiva Tuzlanskog kantona.

Arhiv Tuzlanskog kantona i Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona u saradnji sa OŠ “Sjenjak” i Gimnazijom “Ismet Mujezinović” Tuzla dana 24.11.2017. godine **obilježili su 25. novembar, Dan državnosti Bosne i Hercegovine**. Obilježavanje je započelo izvedbom himne Bosne i Hercegovine, u izvedbi učenika OŠ “Sjenjak”, nakon čega je prisutne pozdravio direktor Arhiva Tuzlanskog kantona, mr. sc. Omer Zulić. Program obilježavanja uključivao je

Slika 3. Sa Okruglog stola „Odnos i oblici saradnje arhiva i arhivske djelatnosti i drugih naučnih oblasti“, 15.12.2017. godine.

historijski čas o Danu državnosti (priredili učenici Gimnazije “Ismet Mujezinović”), prigodne recitale (učenici OŠ “Sjenjak”), te razgledanje izložbe djece polaznika Likovne radionice “Vršani”.

Arhiv Tuzlanskog kantona i Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona povodom obilježavanja 70. godišnjice arhivske

službe Bosne i Hercegovine organizirali su **Okrugli sto na temu “Odnos i oblici saradnje arhiva i arhivske djelatnosti i drugih naučnih oblasti”**. Okrugli sto održan je 15. decembra 2017. godine sa početkom u 10 sati, u Kongresnoj sali “A-Hotela” (Hotel “Tuzla”). Dan prije okruglog stola, 14.12.2017. godine, dr. sc.

Hrvoje Stančić, profesor sa Odsjeka za informacijske i komunikacijske znanosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu održao je **predavanje na Filozofskom fakultetu u Tuzli** studentima Odsjeka za historiju (u sklopu predmeta "Arhivistika"). Izlaganje profesora Stančića, organizirano u saradnji Odsjeka za historiju i Arhiva Tuzlanskog kantona, za temu je imalo "Očuvanje digitalne građe".

Dana **18.12.2017.** u Brčkom, povodom 70. godišnjice arhivske službe Bosne i Hercegovine, realiziran je **program stručnog usavršavanja na temu "Registratorska i arhivska građa, stanje i perspektive"**. Organizator istog bila je Služba za arhiv Brčko distrikta. Predavači, koji su pred 70-tak učesnika predstavili svoja znanja i iskustva, te odgovarali na pitanja, bili su: mr. sc. Omer Zulić, direktor Arhiva Tuzlanskog kantona, prof. dr. Izet Šabotić (Filozofski fakultet Tuzla) i Zoran Mačkić (Arhiv Republike Srpske).

Period januar – juni 2018. godine

Dana **25. januara** sa početkom u 12 sati, u Galeriji Bosanskog kulturnog centra Tuzlanskog kantona, upriličeno je **otvaranje izložbe "Kulturno naslijeđe i tradicija našeg kraja"**. U izložbi su učestvovala kulturne ustanove Tuzlanskog kantona (Arhiv Tuzlanskog kantona sa izložbom **"Kulturno blago Arhiva Tuzlanskog kantona – Nacionalno blago Bosne i Hercegovine"**, Muzej istočne Bosne sa svojim eksponatima i dr). Neposredno nakon otvaranja izložbe uslijedila je i konferencija o potrebi stavljanja sevdalinke pod zaštitu UNESCO-a, kao značajne nematerijalne baštine Bosne i Hercegovine. Organizator konferencije je Udruženje muzičkih umjetnika, a izlagači su govorili o ljepoti sevdalinke, njenoj važnosti i budućnosti.

Arhiv Tuzlanskog kantona, Narodna i Univerzitetska biblioteka „Derviš Sušić“ Tuzla, Jevrejska opština Tuzla i Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona **povodom obilježavanja Dana holokausta organizirali su izložbu slika 26. januara 2018. godine**, sa početkom u 13 sati, u prostorijama Arhiva Tuzlanskog kantona (ul. Franje Ledera 1, Tuzla) pod nazivom "Sjećanje". Prisutnima su se obratili direktor Arhiva Tuzlanskog kantona, mr. sc. Omer Zulić, direktorica Biblioteke Mirna Trifković i slikar Fikret Jahić Vršanin. Izložbu je otvorila predsjednica Jevrejske opštine Tuzla, Marina Rajner.

Austrijska akademija nauka, Arhiv Tuzlanskog kantona, Narodna i Univerzitetska biblioteka „Derviš Sušić“ Tuzla i Jevrejska opština Tuzla povodom obilježavanja Dana holokausta organizirali su **promociju knjige "Žrtve holokausta iz Bosne i Hercegovine: portreti i sjećanja"** autora Anise Hasanhodžić i Rifeta Rustemovića. Arhiv Tuzlanskog kantona jedan je od suizdavača ove publikacije. Promocija je održana **26. januara 2018. godine u 18 sati**, u Velikoj sali Narodne i Univerzitetske biblioteke "Derviš Sušić" u Tuzli. U ime domaćina, tuzlanske biblioteke, prisutne je pozdravila direktorica Mirna Trifković. Prisutnima su se, sem autora, obratili i dr. Wolfgang Thill, zamjenik ambasadora Republike

Austrije u Bosni i Hercegovini, Srđan Mićanović, ministar za kulturu, sport i mlade Tuzlanskog kantona, Jasmin Imamović, gradonačelnik Tuzle, mr. sc. Omer Zulić, direktor Arhiva Tuzlanskog kantona, prof. dr. Izet Šabotić, Edin Jahić i Marina Rajner, predsjednica Jevrejske opštine Tuzla.

Arhiv Tuzlanskog kantona i Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona priredili su **promociju knjige “Orijentalna zbirka Arhiva Tuzlanskog kantona 1563-1936. Analitički inventar”** koja je održana 20.2.2018. godine sa početkom u 14 sati, u prostorijama Arhiva Tuzlanskog kantona. Riječ je o najnovijem izdanju Arhiva i Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona, o kojem su govorili promotori prof. dr. Izet Šabotić, dr. sc. Šefko Sulejmanović i mr. sc. Kemal Nurkić. Prisutnima se obratila i Nermana Hodžić, priređivač inventara.

Bošnjačka zajednica kulture „Preporod“ u saradnji sa Arhivom Tuzlanskog kantona, Hrvatskim kulturnim društvom „Napredak“, Srpskim građanskim vijećem i Centrom za kulturu Tuzla organizirala je 26.2.2018. godine u povodu obilježavanja Dana nezavisnosti

The image is a promotional poster for a book launch. At the top, it features the logos of the Tuzla Canton Archives and the Association of Archivists. The text in the center reads: 'Arhiv Tuzlanskog kantona Društvo arhivskih zaposlenika TK priređuju promociju knjige *Orijentalna zbirka Arhiva Tuzlanskog kantona 1563 - 1936. Analitički inventar*'. Below this is an image of the book cover, which has a title in Arabic calligraphy and the author's name 'Nermana Hodžić'. To the right of the book cover, the names of the promoters are listed: 'Promotori: prof. dr. Izet Šabotić, dr. sc. Šefko Sulejmanović, mr. sc. Kemal Nurkić, Nermana Hodžić, priređivač'. Below that, the moderator is listed: 'Moderator: Selma Ilić, prof.'. At the bottom, the event details are given: 'Arhiv Tuzlanskog kantona (Franje Ledera br. 1), 20. februar 2018. godine (utorak) u 14:00 h'.

Slika 4. Plakat promocije knjige “Orijentalna zbirka Arhiva TK 1563-1936. Analitički inventar”.

u Međunarodnoj galeriji portreta Tuzla prigodan program, koji je uključivao otvaranje izložbe Arhiva Tuzlanskog kantona “Obnova i priznanje nezavisnosti Bosne i Hercegovine”, a održan je i koncert sevdalinka koji su izveli članovi orkestra „Balsika“. Na izložbi su predstavljeni grbovi Bosne i Hercegovine od srednjovjekovne bosanske države do danas, historijske i geografske karte na kojima je predstavljena Bosna i Hercegovina i njen teritorij, a trećom cjelinom su predstavljeni novinski članci koji se bave temom referenduma za nezavisnost Bosne i Hercegovine.

Dana 28.2.2018. godine, sa početkom u 11 sati, Arhiv Tuzlanskog kantona i Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona upriličili su **obilježavanje 1. marta, Dana nezavisnosti Bosne i Hercegovine**. Program obilježavanja ovog, za Bosnu i Hercegovinu značajnog datuma, održan je u saradnji sa Osnovnom Muzičkom školom Tuzla, Gimnazijom “Meša Selimović” Tuzla i Behram-begovom medresom Tuzla, u prostorijama Arhiva Tuzlanskog kantona.

Učenici Gimnazije prisutnima su održali prigodan historijski čas o referendumu za nezavisnost, a isti je upotpunjen recitalima učenica Behram-begove medrese iz Tuzle. Istoga dana u 12:45 sati u Amfiteatru 2 Filozofskog fakulteta Univerziteta u Tuzli Arhiv Tuzlanskog kantona, sa drugim suorganizatorima, organizirao je otvaranje izložbe **“Obnova i priznanje nezavisnosti Bosne i Hercegovine na temeljima milenijskog kontinuiteta”**. Izložbu je otvorio direktor Arhiva, mr. sc. Omer Zulić. Odmah po otvaranju izložbe upriličena je **tribina na temu “Referendum za nezavisnost Republike Bosne i Hercegovine – 26 godina poslije”**, na kojoj su studenti prvog i trećeg ciklusa Odsjeka za historiju Filozofskog fakulteta u Tuzli učestvovali sa prigodnim izlaganjima.

Slika 5. Sa otvaranja postavke izložbe *“Historijska pruga kroz historijske izvore (70 godina pruge Brčko – Banovići)”* u Istorijском arhivu Užice.

Dana 1. aprila 2018. godine, sa početkom u 18 sati u Užicu je upriličeno **postavljanje izložbe “Historijska pruga kroz historijske izvore (70 godina pruge Brčko – Banovići)”**. Predstavljanje ove izložbe užičkoj publici jedan je od mnogobrojnih projekata kulturne razmjene i saradnje Arhiva Tuzlanskog kantona i Istorijского arhiva Užice. U ime Arhiva Tuzlanskog kantona prisutnima na otvaranju izložbe obratili su se direktor Arhiva, mr. sc. Omer Zulić i jedan od autora izložbe, Selma Isić. U ime domaćina prisutnima se obratio direktor Istorijского arhiva Užice, Željko Marković. O gradnji pruge Brčko – Banovići govorio je jedan od učesnika gradnje pruge Radivoje Lapčević. Izložbu je otvorio zamjenik gradonačelnika Užica, Nemanja Nešić.

Dana 6.4.2018. godine u prostorijama motela “Alić” u Srebrenici održana je **promocija publikacije “Primjeri suživljenja”**, autora dr. sc. Senaida Hadžića, čiji su izdavači Arhiva Tuzlanskog kantona i Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona. O knjizi su, pored autora, govorili i promotori: dr. sc. Midhat Spahić, prof. dr. Adnan Velagić i mr. sc. Omer Zulić. Moderator promocije bila je studentica četvrte godine Odsjeka za historiju, Edna Čavalić. Promocija je organizovana u sklopu posjete Srebrenici studenata Odsjeka za historiju Filozofskog fakulteta u Tuzli.

U periodu od **11. do 13. aprila 2018. godine**, u organizaciji Pokrajinskog arhiva Maribor, održano je **savjetovanje “Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja”** u Radencima (Republika Slovenija). Izlaganja na navedenom skupu ispred Arhiva Tuzlanskog kantona imali su direktor Arhiva, mr. sc. Omer Zulić, te arhivista Adnan Tinjić. Trodnevno savjetovanje bavilo se temama rada sa korisnicima u arhivima, odnosno pristupu arhivskoj građi, digitalizacijom i informatizacijom u arhivskim ustanovama i drugim aktuelnim pitanjima arhivske teorije i prakse. U radu savjetovanja učestvovali su i predstavnici drugih arhiva naše zemlje (Arhiv Bosne i Hercegovine, Historijski arhiv Sarajevo, Arhiv Republike Srpske, Arhiv Travnik i dr.). Arhivističko udruženje Bosne i Hercegovine predstavljala je predsjednica udruženja, Spomenka Pelić.

Dana **17.4.2018 u 18 sati** u hotelu Tuzla **predstavljena je knjiga “Uloga masovnih medija u afirmaciji ljudskih prava u Bosni i Hercegovini”** autorice dr. sc. Mirjane Marinković-Lepić. O knjizi su govorili recenzenti prof. dr. Jelenka Vočkić-Avdagić i prof. dr. Emina Kečo-Isaković, a moderator je bila Hatidža Fetahagić. Također, prisutnima se obratila i autorica knjige koja se zahvalila saradnicima na izdavanju knjige i prisutnim posjetiocima na promociji. U ime izdavača prisutnima se obratio mr. sc. Omer Zulić, direktor Arhiva Tuzlanskog kantona.

Filozofski fakultet u Tuzli **27. i 28. aprila 2018. godine organizirao je Međunarodnu naučnu konferenciju “Društvene i humanističke nauke na raskršću”**. Svoje radove na Konferenciji predstavilo je preko 150 učesnika iz devet država. U radnom dijelu u okviru velikog broja sekcija rezultate svojih istraživanja predstavili su brojni domaći i strani izlagači. Na Konferenciji je upriličena i promocija naučnih časopisa i zbornika. Ispred Arhiva Tuzlanskog kantona na konferenciji je učešće (sa izlaganjem na temu saradnje Arhiva i Filozofskog fakulteta u Tuzli) uzeo direktor Arhiva, mr. sc. Omer Zulić. Izlaganje je upriličeno kao dio sesije u organizaciji Odsjeka za historiju. Izlaganja na istoj sesiji su imali i Arandel Smiljanić, Alija Suljić, Sead Omerbegović i Izet Šabotić.

Dana **7. i 8. maja 2018 godine** u sali Doma kulture Brčko održano je **Savjetovanje arhivskih radnika Bosne i Hercegovine**. Na istom je učešće uzelo oko 110 arhivskih radnika iz Bosne i Hercegovine, Srbije, Hrvatske, Slovenije, Turske i Mađarske. Prigodnim riječima Savjetovanje je otvorio Esed Kadrić, predsjednik Skupštine Brčko Distrikta. Teme kojima su se izlagači na savjetovanju bavili bile su vezane za arhivsko zakonodavstvo, te prostorne kapacitete arhivskih ustanova. Ispred Arhiva Tuzlanskog kantona sa radovima na navedene teme na Savjetovanju arhivskih radnika u Brčkom učestvovali su: mr. sc. Omer Zulić, Hatidža Fetahagić, Selma Isić i Adnan Tinjić, te mr. Jasmin Jajčević ispred Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona. Pored stručnog, radnog dijela, učesnici su imali priliku posjetiti dio bogatog kulturno-historijskog naslijeđa Brčkog (Franjevački samostan Dubrave, kuću Zaimovića i drugo).

Dana **22. maja 2018. godine** u organizaciji Filozofskog fakulteta u Tuzli – Odsjeka za historiju, Arhiva Tuzlanskog kantona, Centra za istraživanje moderne i

savremene historije i Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona upriličen je **okrugli sto na temu “Historijski značaj prijema Bosne i Hercegovine u Organizaciju Ujedinjenih Nacija – 26 godina poslije”**. Okruglom stolu, koji je održan u Amfiteatru A2 Filozofskog fakulteta u Tuzli, sa početkom u 11 sati, prethodilo je otvaranje postavke **izložbe “Domovina u srcu”** (u saradnji sa 2. rendžerskim – pješadijskim pukom Oružanih snaga Bosne i Hercegovine). Pred gostima, kolegama i studentima, te učenicima Gimnazije “Meša Selimović” Tuzla, šest izlagača dalo je kratak osvrt na značaj 22. maja, dana prijema Bosne i Hercegovine u OUN. Ispred Arhiva, izlaganjem je u radu aktivno učešće uzeo direktor, mr. sc. Omer Zulić.

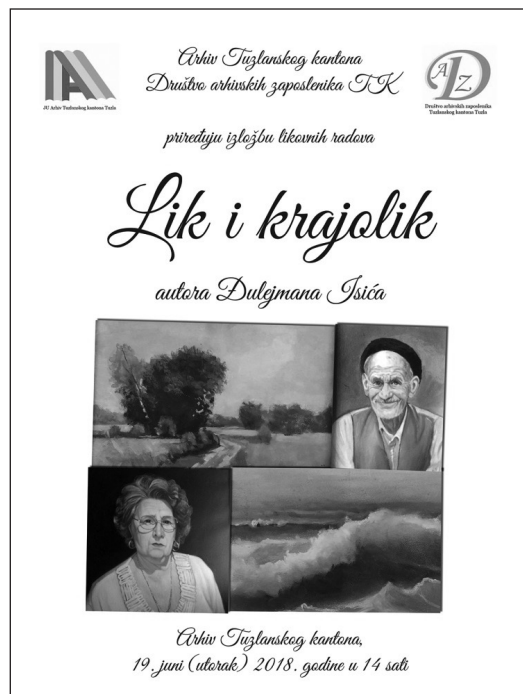

Slika 6. Otvaranje postavke izložbe “Domovina u srcu” (u saradnji sa 2. rendžerskim – pješadijskim pukom Oružanih snaga Bosne i Hercegovine), Filozofski fakultet Tuzla.

Dana **6. juna 2018. godine** je u organizaciji Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine, povodom Međunarodnog dana arhiva, u Arhivu Republike Srpske u Banja Luci održano **predavanje sa radionicom o softveru „Access to Memory“ (Atom)**. Predavanje o softverskim rješenjima za arhivski opis održao je Adnan Tinjić (Arhiv Tuzlanskog kantona), a demonstraciju platforme „Arhipedija“ kao primjene softvera „Atom“ u banjalučkoj arhivskoj ustanovi izveo je Vladan Vukliš (Arhiv Republike Srpske). Ovaj događaj označava početak značajnije informatizacije arhivskih metapodataka u bosanskohercegovačkim arhivima i njihovog planiranog pomijeranja na web, bliže istraživačima i drugim korisnicima. Ovom obilježavanju Međunarodnog dana arhiva prisustvovali su arhivisti iz Arhiva Bosne i Hercegovine, Historijskog arhiva Sarajevo, Arhiva Tuzlanskog kantona i Arhiva Brčko distrikta Bosne i Hercegovine.

U periodu od **8. do 9. juna 2018. godine** u Bariju (Italija) održana je **Konferencija pod nazivom “Granai della Memoria”** u organizaciji Fondacije “Giuseppe di Vagno” i Univerziteta u Bariju. O temama vezanim za arhivistiku i

regionalna iskustva govorili su arhivisti iz Italije, Španije, Bosne i Hercegovine i Crne Gore. Sa vlastitim izlaganjem u radu konferencije učešće je ispred Arhiva imao Adnan Tinjić, arhivista.

Slika 7. Plakat izložbe likovnih radova „Lik i krajolik“, 19.6.2018. godine.

emisiju „Hod vijekova“. Za RTV Slon snimljen je kratki prilog o tuzlanskoj Srpskoj varoši. Stručni zaposlenici Arhiva učestvovali su i u brojnim drugim radio i televizijskim programima kulturnog i naučnog sadržaja.

Nastavljena je uspješna saradnja sa Filozofskim fakultetom u Tuzli, posebno sa Odsjekom za historiju. Organizovano je više posjeta studenata i profesora, te korištenje arhivskog i knjižnog fonda za studente historije, ali i studente Razredne nastave, Žurnalistike i dr. Organiziran je veliki broj prijema i posjeta učenika osnovnih i srednjih škola: Osnovna škola Miladije, Mješovita srednja škola Banovići, Gimnazija Živinice, Osnovna škola Solina, Područna škola Dokanj, Mješovita srednja škola Srebrenik, Osnovna škola Kiseljak, Osnovna škola „Pazar“ Tuzla, Gimnazija „Meša Selimović“ Tuzla i Osnovna škola „Simin Han“ Tuzla.

Arhiv Tuzlanskog kantona, kao kulturna i obrazovna institucija je od ključnog značaja za Tuzlanski kanton, nastoji da održi kontinuitet u radu, kako kvantitetom tako i kvalitetom sadržaja, a prezentirani sadržaji su doprinijeli unapređenju i afirmaciji Arhiva Tuzlanskog kantona i arhivske struke na području kantona, ali i šire.

Arhiv Tuzlanskog kantona i Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona **19. juna 2018. godine**, sa početkom u 14 sati, priredili su otvaranje postavke likovne izložbe pod nazivom **“Lik i krajolik”** autora Đulejmana Isića. Radovi slikara Isića bili su postavljeni u holu Arhiva Tuzlanskog kantona, a prisutnima su se, između ostalog, obratili mr. sc. Omer Zulić, te autor slika, Đulejman Isić.

Osim navedenih događaja ostvarena je i značajna saradnja sa kulturnim ustanovama sa područja Tuzlanskog kantona i šire (Muzej istočne Bosne, Bosanski kulturni centar Tuzla, Bosanski kulturni centar Kalesija i dr). Nastavljena je izvrsna saradnja sa Radio-televizijom Tuzlanskog kantona, sa kojom je snimljeno nekoliko priloga o zbirkama i fondovima Arhiva Tuzlanskog kantona, prije svega za

Ešefa BEGOVIĆ

Arhiv Tuzlanskog kantona

ZAPISNIK O TOKU 30. MEĐUNARODNOG SAVJETOVANJA „ARHIVSKA PRAKSA 2017“ Tuzla, 27–29. 9. 2017. godine (Hotel „Tuzla“)

Jubilarno, 30. Međunarodno savjetovanje „Arhivska praksa 2017“ u organizaciji Arhiva Tuzlanskog kantona i Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona, održano je u Tuzli od 27. do 29. 9. 2017. godine.

U povodu obilježavanja 30. godišnjice Međunarodnog savjetovanja „Arhivska praksa“ i 20. brojeva časopisa „Arhivska praksa“ dana 27. 9. 2017. godine sa početkom u 19.00 sati upriličena je svečana akademija. Nakon muzičke numere

30. Međunarodno savjetovanje „Arhivska praksa 2017“ otvorio je Zlatan Muratović, ministar obrazovanja, nauke, kulture i sporta Tuzlanskog kantona.

u izvedbi učenice Osnovne muzičke škole Tuzla Lane Muharemović (flauta), skupu se prigodnim izlaganjem obratio direktor Arhiva, mr. Omer Zulić (Prilog 1). U ime Ministarstva za obrazovanje, nauku, kulturu i sport Tuzlanskog kantona prisutnima se obratila mr. sc. Mersija Jahić, pomoćnica ministra. U saradnji sa RTV Tuzlanskog kantona pripremljen je i prikazan dokumentarni film *30 godina Savjetovanja „Arhivska praksa“*. Svečana akademija je nastavljena promocijom publikacije *Arhivska praksa (1998-2017) u povodu dvadeset godina publikovanja časopisa*, autora prof. dr. Izeta Šabotića i mr. Omera Zulića. Promotori publikacije su bili dr. Silvija Babić i prof. dr. Sead Selimović. Na završetku svečane akademije upriličeno je otvaranje prigodne izložbe *30 godina Savjetovanja „Arhivska praksa“*, autora mr. Omera Zulića, Adnana Tinjića, Sanete Adrović i Ešefe Begović. Izložbu je proglasila

otvorenom mr. sc. Eldina Čustović, saradnica u Odjeljenju za kulturu Ministarstva za obrazovanje, nauku, kulturu i sport Tuzlanskog kantona.

Tradicionalno, 30. Međunarodno savjetovanje „Arhivska praksa 2017“ nastavljeno je 28. i 29. 9. 2017. godine. Savjetovanje je započelo sa radom u 9.30 u Kristalnoj dvorani Hotela „Tuzla“, u prisustvu oko tri stotine gostiju i učesnika. Medijator svečanog dijela skupa bila je Hatidža Fetahagić, arhivista u Arhivu Tuzlanskog kantona. Muzičku numeru izvela je učenica Osnovne muzičke škole, Melina Ibrahimović (violina).

Savjetovanju su prisustvovali i u radu učestvovali arhivski radnici iz Austrije, Slovenije, Hrvatske, Srbije, Kosova i Bosne i Hercegovine.

U ime domaćina i organizatora prisutnima se obratio predsjednik Organizacionog odbora i direktor Arhiva Tuzlanskog kantona, mr. sc. Omer Zulić (Prilog 2).

Pokrovitelji Savjetovanja bili su: Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke Sarajevo i Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta Tuzlanskog kantona.

Medijski pokrovitelj: JP Radio-televizija Tuzlanskog kantona. Generalni sponzor: „Kabas“ d.o.o. Sarajevo i sponzori: JP „Spreča“ d.d. Tuzla, Grad Tuzla, Općina Gračanica, „Piemonte“ d.o.o. Tuzla, „Herceg“ d.o.o. Srebrenik i „Crescat“ d.o.o. Zagreb.

U ime pokrovitelja, Ministarstva obrazovanja, nauke, kulture i sporta Tuzlanskog kantona, prisutne je pozdravio mr. sc. Zlatan Muratović i 30. savjetovanje proglasio otvorenim.

Učesnike Savjetovanja su pozdravili:

- Amalija Simić, direktor Hotela „Tuzla“,
- Nina Gostenčnik, Arhivsko društvo Slovenije,
- Dražen Kušen, ravnatelj Državnog arhiva u Osijeku,
- Miroslav Dučić, Arhivističko udruženje Srbije,
- Rame Manaj, Državna agencija arhiva Kosovo,
- Spomenka Pelić, Arhivističko udruženje Bosne i Hercegovine,
- Silvija Babić, Hrvatski državni arhiv,
- Ivan Fras, direktor Pokrajinskog arhiva Maribor,
- Željko Marković, direktor Istorijaskog arhiva Užice i
- Hadžija Hadžiabdić, zamjenik direktora Arhiva Bosne i Hercegovine.

Nakon otvaranja Savjetovanja i pozdravnih riječi održana je promocija časopisa *Arhivska praksa* broj 20, koji sadrži priloge autora iz Slovenije, Hrvatske, Srbije, Makedonije i Bosne i Hercegovine. Časopis su promovisali dr. Dražen Kušen i dr. Senaid Hadžić.

Učesnici 30. Međunarodnog savjetovanja „Arhivska praksa 2017“.

Radni dio prvog dana Savjetovanja odvijao se u dvije sesije.

U okviru prve sesije (Kristalna dvorana Hotela „Tuzla“) obrađena je tema: *Zaštita registraturne građe u nastajanju u vremenu tranzicije – rezultati i perspektive*. Sesijom je predsjedavalo Radno predsjedništvo u sastavu: mr. Marijana Todorović Bilić, Tatjana Segedinčev i Hatidža Fetahagić, a radove su prezentirali:

- mr. sc. Omer Zulić, *Zaštita i preuzimanje arhivske građe registratura u stečaju i likvidaciji (iskustva i rezultati Arhiva Tuzlanskog kantona)*,
- Marija Todorović, *Preventivna zaštita javne arhivske građe stvaralaca u tranziciji*,
- mr. Marijana Todorović Bilić, *Fond PIO RS – stanje dokumentarne i arhivske građe u filijalama Banja Luka i Doboju*,
- Manuela Kozić (rad prezentirao dr. Dražen Kušen), *Hrvatsko pravosuđe u vremenu tranzicije sa posebnim osvrtom na pravosudna tijela na području nadležnosti Državnog arhiva u Osijeku*,
- dr. sc. Silvija Babić, *Neka pitanja problematike dostupnosti arhivskog gradiva*,
- mr. sc. Alma Hasukić, *Analiza uređenosti registraturne građe ustanova obrazovanja na području Tuzlanskog kantona u periodu tranzicije*,
- Zoran Vukelić, *Uticaj stečaja na rad Istorijiskog arhiva Subotica*,
- Tatjana Segedinčev, *Pregled matičnih knjiga koje se čuvaju u Istorijiskom arhivu Subotice*,
- Ibrahim Zukić, *Uloga arhivara i menadžmenta u uspostavljanju sistema upravljanja dokumentima u školama (primjer JU OŠ „Banovići Selo“)*,
- Spomenka Pelić, *Arhivska knjiga – nedorečenost zakonske regulative*.

U okviru druge sesije (Kongresna dvorana) obrađena je tema: *Doprinos projekta „Arhivska praksa“ razvoju arhivske djelatnosti*. U Radnom predsjedništvu bili su: Nina Gostenčnik i mr. sc. Sejdalija Gušić, a svoja saopštenja su prezentirali:

- prof. dr. Izet Šabotić, *Međunarodni značaj projekta „Arhivska praksa“*,
- dr. sc. Mirjana Marinković Lepić, *„Arhivska praksa“ – doprinos u primjeni novih trendova u arhivistici s akcentom na odnose s javnošću*,
- Selma Isić, *Osvrt na stručno-tematsku zastupljenost na stranicama časopisa „Arhivska praksa“*,
- mr. Jasmin Jajčević, *Zastupljenost časopisa „Arhivska praksa“ u međunarodnim bazama*,
- mr. sc. Sejdalija Gušić, *Doprinos arhivista Historijskog arhiva Sarajevo projektu „Arhivska praksa“*,
- prof. dr. Sead Selimović, *Doprinos časopisa „Arhivska praksa“ izučavanju lokalne historije*,
- Nina Gostenčnik, Ivan Fras (izlagač Nina Gostenčnik), *Stručna i naučna saradnja Pokrajinskog arhiva Maribor i Arhiva Tuzlanskog kantona*,
- Željko Marković, *Doprinos projekta „Arhivska praksa“ promociji kulturno-istorijskog nasleđa Tuzle i njene okoline*.

U poslijepodnevним satima za učesnike Savjetovanja upriličena je posjeta i obilazak kulturno-historijskog naslijeđa Gračanice.

Drugog dana Savjetovanja, 29. septembra, obrađene su teme: *Zaštita nekonvencionalne građe u nastajanju i Ostala aktuelna pitanja arhivske teorije i prakse*. Radno predsjedništvo je radilo u sastavu: Željka Dmitrus, Aleksander Lavrenčić, Selma Isić. Radove su prezentirali:

- dr. Thomas Aigner, *Arhivi u digitalnoj eri – izazovi, perspektive i vizije*,
- Željka Dmitrus, *Digitalizacija i obrada posebno zanimljivog gradiva*,
- Josip Mihaljević, *Izrada multimedijškoga mrežnog sadržaja za promoviranje arhivske djelatnosti*,
- Branimir Peti, *Zaštita nekonvencionalnog gradiva na primjeru kategoriziranog stvaratelja*,
- Aleksander Lavrenčić, *„DUCAT“ u arhivi TV Slovenija*,
- Adnan Tinjić, Hatidža Fetahagić (izlagač Hatidža Fetahagić), *Rad s korisnicima u modernom informatičkom okruženju (praksa Arhiva Tuzlanskog kantona)*,
- dr. sc. Jasna Požgan, Ivana Posedi, *Gradivo za proučavanje tematike rudarstva na području Međimurja i koprivničke Podravine*,
- dr. Enver Ujkanović, *Tapu senedi i primjeri obrade njihovog sadržaja*,
- mag. Gašper Šmid, Žarko Štrumbl, *Arhivski izvori u Arhivu Republike Slovenije, koji se odnose na historiju željeznica u Bosni i Hercegovini*,
- dr. sc. Živana Heđbeli, Božidar Kereković, *Državni arhiv u Zagrebu 1907-2017*.

Nakon izloženih tema vođena je diskusija u kojoj je učestvovalo više arhivista (Marija Todorović, Silvija Babić, Spomenka Pelić, Dražen Kušen, Omer Zulić, Izet Šabotić, Darko Rubčić).

U toku Savjetovanja izvršena je prezentacija arhivske i informatičke opreme: „Kabas“ d.o.o. i „Crescat“ d.o.o. Zagreb.

Savjetovanje je završilo sa radom 29. 9. 2017. godine u 13.00 časova.

Tuzla, septembar 2017. godine

Prilog 1

Mr. sc. Omer Zulić

**Uvodno izlaganje na Svečanoj akademiji posvećenoj 30. godišnjici
Savjetovanja „Arhivska praksa“ i 20. godišnjici publikovanja časopisa**

Arhivska praksa

Tuzla, 27. septembar 2017. godine

Uvaženi prisutni, poštovana gospođo Jahić, cijenjene kolegice i kolege, direktori arhiva i predsjednici arhivističkih udruženja, dame i gospodo, predstavnici medija, čast mi je i zadovoljstvo pozdraviti vas u ime organizatora 30. jubilarnog savjetovanja „Arhivska praksa“.

Arhiv Tuzlanskog kantona u 2017. godini obilježava 63. godišnjicu uspješnog rada i djelovanja. U cjelokupnom naznačenom periodu Arhiv, njegovi zaposlenici, direktori, članovi organa upravljanja, konstatno, odgovorno i profesionalno su posvećivali značajnu pažnju svim segmentima rada Arhiva, definisanih odredbama arhivskog zakonodavstva. Pri tome su posebnu pažnju posvećivali stručnom osposobljavanju kako sopstvenih, tako i arhivskih kadrova u registraturama. Na temeljima bitnosti edukacije kadrova u arhivima, ali i registraturama, u Arhivu u Tuzli ponikla je ideja o potrebi realizacije seminara, kojim bi se arhivarima prenijela neophodna stručna znanja, bitna za pravilno ophođenje i upravljanje dokumentima u registraturama. Projektu se od 1998. pridružuje Društvo arhivskih radnika – Ogranak Tuzla (od 2003. godine Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona). Od tada pa do danas Arhiv Tuzlanskog kantona i Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona, zajednički, uspješno rade na realizaciji ovog zahtjevnog, odgovornog i značajnog projekta.

Arhiv u Tuzli je projekat stručnog osposobljavanja sa arhivarima započeo davne 1984. godine, na čijem čelu je tada bio direktor Arhiva, dr. Azem Kožar. Od tada savjetovanja su do 1998. godine organizirana povremeno, a od pomenute 1998. godine, redovno godišnje. U svom izlaganju neću govoriti o savjetovanjima, iz prostog razloga jer ne mogu obećati da bi u kratkom vremenskom roku mogao

reći sve neophodno. Osim toga, u sadržajima koji su sastavni dio akademije, a to su film i izložba, imat ćete priliku detaljnije se podsjetiti svih savjetovanja od 1984. godine do danas. Stoga ću u svom obraćanju više staviti akcenat na presjek značaja projekta u proteklih 30 godina.

Danas argumentovano možemo ustvrditi da je projekat *Arhivska praksa* izrastao u respektabilan međunarodni, stručno-naučni skup, koji je u značajnoj mjeri prevazišao svoje prvobitne namjere. Projekat je doprinio stručnom osposobljavanju arhivara i arhivista, te razmjeni znanja i iskustava u znatno širim, regionalnim, ali i evropskim okvirima. Projekat je omogućio brži i jednostavniji protok i razmjenu znanja i iskustava. Za proteklih trideset godina, kroz savjetovanja su otvorene mnogobrojne aktuelne teme, problematizirana mnoga otvorena pitanja u struci. Pri tome su predmetne teme imale širok dijapazon, od klasičnih tema i pristupa u dijelu klasične arhivistike i uspostavljanja sistema upravljanja arhivskom građom na konvencionalnim nosačima, do otvaranja tema koje su se odnosile na zapise na novim nosiocima informacija.

Razmjena znanja, ali i iskustava sa kolegama iz zemalja regiona i Evrope pomogla su bosanskohercegovačkim arhivistima, da lakše iznađu rješenja za mnogobrojna otvorena pitanja u registraturama zahvaćenim tranzicijskim promjenama (u privredi, upravi, pravosuđu, školstvu, itd).

Arhivska praksa je značajno uticala na uspostavljanje i razvijanje međuarhivske i međunarodne saradnje. Naime, kroz projekat su, osim bosanskohercegovačkih arhivista od početka do danas, prošli i učestvovali arhivisti iz 16 zemalja regiona i Evrope. U projekat savjetovanja i časopisa bilo je uključeno oko 300 autora. Na taj način projekat *Arhivska praksa* je na najbolji način prezentovao bosanskohercegovačku arhivsku službu, te bio poveznica između bosanskohercegovačkih i drugih arhivista Evrope. Projekat je uticao na kontakte i upoznavanje arhivista iz raznih arhiva, te upoznavanje arhivara iz registratura, što je u konačnici moralo izroditi novo iskustvo, znanje, ali i ideju više.

Kroz *Arhivsku praksu* je osim stručne uspostavljena i saradnja na kulturnom planu između arhiva. Isto je realizovano kroz gostujuće izložbe arhiva na samom savjetovanju. Takav vid saradnje je zaživio od 25. Savjetovanja „Arhivska praksa“. U proteklim godinama postavljene su i otvorene gostujuće izložbe iz Budimpešte, Osijeka, Zagreba, Užica, Dubrovnika i Sarajeva. Na taj način je prezentovano pisano kulturno-historijsko naslijeđe arhiva i država iz kojih dolaze. U tom smislu je do punog izražaja došla odrednica Konvencije o zaštiti kulturnog naslijeđa, koja kulturno-historijsko naslijeđe zemalja, definiše kao dio svjetske kulturne baštine, što ona ustvari i jeste.

Projekat *Arhivska praksa* znatno je uticao na promociju i prezentaciju kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzle i Tuzlanskog kantona. Naime, od 2005. godine u okviru savjetovanja započet je obilazak kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa u Tuzli, posjetom muzeju solarstva i Panonskim jezerima. Od tada do danas svake godine se izvrši obilazak kulturno-historijskog i prirodnog

naslijeđa jedne od općina sa prostora Tuzlanskog kantona. Na taj način se željelo učesnicima približiti i ostalo kulturno-historijsko i prirodno blago na Tuzlanskom kantonu, što je Projektu dalo jednu novu dimenziju.

Na kraju treba dodati da je velika vrijednost koju je izrodio projekat, časopis *Arhivska praksa*, u kojem su objavljeni svi referati, stručni i naučni radovi sa savjetovanja. Međutim, osim navedenog, u časopisu su objavljivani mnogobrojni drugi radovi (prikazi, izvještaji), a od 2005. godine, stalna rubrika časopisa jeste i „Građa“ u okviru koje su objavljeni naučni radovi iz oblasti historiografije, sa akcentom na Tuzlu i tuzlansku regiju. Na taj način su u projekat i časopis *Arhivska praksa* zajedno uključivani, arhivisti, informatičari, historičari, a u manjem obimu i stručnjaci drugih oblasti (bibliotekari, muzealci, itd). Vrijednost časopisa *Arhivska praksa* najbolje potvrđuje činjenica da je isti referentan časopis, indeksiran ne samo u bosanskohercegovačkim bazama, nego i evropskoj (CEEOL) i američkoj (EBSCO) bazi. Tome u prilog najbolje svjedoči činjenica da je kroz 20 brojeva časopisa bilo uključeno oko 300 autora, preko 900 stručnih, naučnih i drugih radova, štampanih na oko 9.000 stranica časopisa.

Projekat *Arhivska praksa* je kroz svoje tridesetogodišnje postojanje, na najbolji način doprinio stručnoj nadgradnji i osposobljavanju arhivara, ali i arhivista u Bosni i Hercegovini, te na najbolji način prezentovao bosanskohercegovačku arhivsku djelatnost. Na taj način *Arhivska praksa* je ostavila pečat na planu sistemskog pristupa kontinuiranoj edukaciji i stručnom osposobljavanju arhivskih kadrova, a sve sa ciljem odgovornije, stručnije, profesionalnije i izvjesnije zaštite registraturne građe u nastajanju, ali i u arhivima.

Na kraju, želim se u ime organizatora i svoje lično ime zahvaliti svim pojedincima i institucijama koji su svojim ličnim angažmanom, učešćem pomagali i doprinosili uspješnoj realizaciji Projekta u ovih 30 godina. Zahvaljujem se autorima koji su svojim izlaganjima i radovima, direktno doprinijeli kontinuitetu i kvalitetu Savjetovanja i časopisa. Mnogobrojni arhivi zemalja regiona, Bosne i Hercegovine, ali i Evrope dali su svoj doprinos realizaciji Projekta. Tu su svakako i naši vrijedni arhivari iz registratura koji su svojim prisustvom, pažljivim slušanjem, te znanjima koja su ponijeli sa savjetovanja, dali svoj doprinos i pokazali opravdanost projekta. Organizacioni odbor Savjetovanja, članovi Redakcije časopisa, recenzenti, redaktori, urednici, lektori, korektori, prevodioci i mnogi drugi su također preuzeli na sebe izuzetno odgovoran i zahtjevan posao organizacije savjetovanja i publikovanja časopisa *Arhivska praksa*. Svakako posebnu zahvalnost upućujem direktorima Arhiva u Tuzli, organima upravljanja, te zaposlenicima Arhiva, ranijim i sadašnjim koji su svojim nesebičnim trudom i zalaganjem, te nadasve profesionalnim i odgovornim radom doprinosili da sva savjetovanja od 1984. godine do danas uspješno traju. Svi oni bez izuzetaka zaslužuju najiskrenije, pohvale i priznanja.

Hvala.

U Tuzli, 27. septembar 2017.

Mr. sc. Omer Zulić

Predsjednik Organizacionog odbora

Uvodno izlaganje na 30. Međunarodnom savjetovanju

„Arhivska praksa 2017“

Tuzla, 27-29.9.2017. godine

Uvaženi prisutni, cijenjeni ministre Muratoviću, kolegice i kolege, poštovani saradnici - arhivari iz registratura, dame i gospodo, predstavnici medija, čast mi je i zadovoljstvo pozdraviti vas u ime organizatora savjetovanja, Organizacionog odbora, zaposlenika Arhiva Tuzlanskog kantona, Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona, te u svoje lično ime.

Na pragu smo jubilarnog 30. Međunarodnog savjetovanja „Arhivska praksa“. Od davne 1984. povremeno, a onda od 1998. godine redovno, godišnje, se održavaju prestižna savjetovanja u Tuzli, u organizaciji Arhiva Tuzlanskog kantona i Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona. Kroz proteklih trideset savjetovanja i dvadeset brojeva časopisa, otvorene su mnogobrojne aktuelne i zanimljive teme, iz oblasti klasične, ali i moderne arhivistike. Arhivsku službu Bosne i Hercegovine, ali i zemalja regiona, najviše su pogađale tranzicijske promjene, koje su ostavile značajnog traga na planu zaštite iste u nastajanju. Stoga su s pravom ove teme zauzimale značajno mjesto u savjetovanjima u Tuzli. Jubilarno, 30. savjetovanje, je samo po sebi nametalo potrebu stručnog i naučnog osvrta i presjeka, kada je u pitanju realizacija savjetovanja u Tuzli u proteklih 30 godina organizovanja.

Stoga se Organizacioni odbor odlučio da prva tema ovogodišnjeg savjetovanja bude *Zaštita registraturne građe u nastajanju u vremenu tranzicije - rezultati i perspektive*. Na savjetovanju ćemo imati priliku čuti rezultate, iskustva i promišljanja arhivista iz Hrvatske, Srbije, Makedonije i Bosne i Hercegovine na ovu temu, te njihove prijedloge za poboljšanje i unapređenje trenutnog stanja.

S druge strane, tridesetogodišnje uspješno egzistiranje Projekta „Arhivska praksa“, opredijelilo je Organizacioni odbor savjetovanja i Redakciju časopisa, da se za jubilarno savjetovanje napravi stručni i naučni osvrt na doprinos projekta „Arhivska praksa“ razvoju arhivske djelatnosti. Kroz određeni broj izlaganja, odnosno stručnih i naučnih radova, osvjedočit ćemo se u veličinu i grandioznost ovog projekta, te njegov doprinos u mnogobrojnim sferama, od jačanja arhivske službe Bosne i Hercegovine, stručno osposobljavanje arhivskih kadrova u registraturama i arhivima, prezentaciju, kroz časopis *Arhivska praksa*, znanja i iskustava u znatno širim, evropskim i svjetskim okvirima, pa do prezentacije i promocije kulturno-historijskog naslijeđa.

Dvadesetprvo stoljeće pred arhive nameće mnoge nove izazove po pitanju nastajanja, čuvanja, zaštite, vrednovanja, te u konačnici i korištenja zapisa na novim

nosiocima informacija. Isto nema alternativu, usljed čega je neophodno hvatati korak sa evropski orjentiranim, modernim arhivima i arhivskim službama. Stoga se Organizacioni odbor odlučio da treća tema bude vezana upravo za aktuelna pitanja arhivske teorije i prakse, sa akcentom na zaštitu nekonvencionalne građe u nastajanju.

Želim da se zahvalim autorima priloga i izlagačima koji će svoje radove izlagati na ovom prestižnom skupu, kao i svim ostalim saradnicima-autorima čiji su radovi objavljeni u istoimenom časopisu *Arhivska praksa* br. 20. Veliku zahvalnost, za trud i napor da dođu i prisustvuju savjetovanju upućujem arhivistima iz zemalja regije, zatim Austrije i Italije, te našim dragim kolegama iz bosanskohercegovačkih arhiva. Predstavnicima arhivističkih udruženja Bosne i Hercegovine, Slovenije, Hrvatske, Srbije i Vojvodine također zahvaljujem na odvojenom vremenu i podršci koju daju u realizaciji ovog projekta. Sa nama je ove godine i predsjednik ICARUS-a, gospodin Tomas Aigner, kojeg pozdravljam i zahvaljujem na dolasku i podršci.

Skupu prisustvuje značajan broj naših saradnika-arhivara iz registratura, s ciljem sticanja novih i uobličavanja ranije usvojenih znanja, vezanih za uspostavljanje sistema upravljanja spisima u registraturama. Stoga su i teme koncipirane na način da se veći dio odnosi upravo na praktična pitanja i probleme vezane za same registrature. Stoga želim svim arhivarima da u ova dva dana usvoje nove domete u arhivistici, te da sa ovog skupa odu bogatiji za nova znanja i iskustva na planu zaštite arhivske građe u registraturama.

Na kraju, želim se zahvaliti našim pokroviteljima (Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke i Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta Tuzlanskog kantona), medijskom pokrovitelju (RTV TK), generalnom sponzoru (Kabas doo Sarajevo), ostalim sponzorima, te članovima Organizacionog odbora, Redakciji časopisa, recenzentima, urednicima časopisa, zaposlenicima Arhiva, članovima DAZ-a, te svim ostalim saradnicima projekta, na profesionalnom, požrtvovanom i timskom radu, čiji je rezultat savjetovanje kojem prisustvujemo. Svoje zadovoljstvo i zahvalnost želim iskazati i našim prvim saradnicima iz registratura – arhivarima, koji su nas sve ove godine vjerno pratili, te aktivno i pažljivo slušali, te na taj način davali svoju podršku opravdanosti daljeg egzistiranja projekta. Vjerujem da su znanja i iskustva koja su čuli i stekli na svim ovim savjetovanjima doprinijela da stanje zaštite registraturne građe u nastajanju bude izvjesnije, a nivo stečenih znanja na većem nivou.

Prije nego zaključim izlaganje imam potrebu zahvaliti se svim zaposelnicima Arhiva Tuzlanskog kantona, direktorima i organima upravljanja, koji su svih ovih godina, od početka do danas istrajavali na realizaciji ovog značajnog projekta, što ni jednog trenutka nisu posustali i odustali, čak i u najtežim godinama krize i recesije, kada su mnogi drugi projekti, zaustavljeni.

Svima Vama, uvaženi autori radova, izlagači, arhivari, kolegice i kolege arhivisti, želim ugodan boravak u Tuzli, te plodonosan i uspješan rad u ova dva

dana savjetovanja, te da stečena iskustva i znanja doprinesu boljoj pozicioniranosti arhiva, arhivista i arhivara u društvu, te značajnijoj afirmaciji i popularizaciji arhivske djelatnosti i arhivske građe, kao neprocjenjivog pokretnog kulturnog naslijeđa.

Hvala.

U Tuzli, 29. septembar 2017.

Mr. Jasmin JAJČEVIĆ

Centar za istraživanje moderne i savremene historije Tuzla

Izviščaj sa okruglog stola
“HISTORIJSKI ZNAČAJ PRIJEMA REPUBLIKE BOSNE
I HERCEGOVINE U ČLANSTVO ORGANIZACIJE
UJEDINJENIH NACIJA – 26 godina poslije”,
Tuzla, 22. maj 2018. godine

U Tuzli je 22. maja 2018. godine, sa početkom u 11.00 sati na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Tuzli, održan okrugli sto na temu *Historijski značaj*

prijema Republike Bosne i Hercegovine u članstvo Organizacije Ujedinjenih nacija – 26 godina poslije u organizaciji Filozofskog fakulteta Univerziteta u Tuzli, Odsjeka za historiju, Arhiva Tuzlanskog kantona, Centra za istraživanje moderne i savremene historije Tuzla i Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona. Prigodnim izlaganjima izlagači su podsjetili na okolnosti u kojima je Bosna i Hercegovina postala članica UN-a, te da i danas nakon 26 godina na neki način brani svoju samostalnost i nezavisnost.

U okviru obilježavanja godišnjice prijema Bosne i Hercegovine u Organizaciju Ujedinjenih

FILOZOFSKI FAKULTET
UNIVERZITET U TUZLI
ODSIJEK ZA HISTORIJU

Centar za istraživanje
moderne i savremene
historije Tuzla

Državno društvo arhivskih
zaposlenika Tuzlanskog kantona

povodom obilježavanja godišnjice prijema Bosne i Hercegovine
u Organizaciju Ujedinjenih Nacija

organiziraju Okrugli sto na temu

**Historijski značaj prijema
Bosne i Hercegovine u Organizaciju
Ujedinjenih Nacija**

- 26 godina poslije -

U okviru obilježavanja godišnjice prijema Bosne i Hercegovine u OUN organizirano je otvaranje izložbe
"Domovina u srcu" koja je realizirana u saradnji sa 2. pješadijskim (rendžerskim) pukom Oružanih snaga BiH

Realizaciju Okruglog stola finansijski je podržalo Federalno ministarstvo za pitanja boraca
i invalida odbrambeno-oslobodilačkog rata

**Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli, Amfiteatar A2,
22. maja 2018. godine (utorak) u 10:30 sati**

nacija organizirano je i otvaranje izložbe „Domovina u srcu“ u 10.30 sati, koja je realizirana u saradnji sa 2. pješadijskim (rendžerskim) pukom Oružanih snaga Bosne i Hercegovine.

Status koji danas ima Bosna i Hercegovina prikazan je kroz izložbu Oružanih snaga na 20 panoa o kontinuitetu opstojnosti Bosne i Hercegovine, s posebnim isticanjem uloge znamenitih ličnosti, odnosno patriota koji su kroz različita historijska razdoblja branili domovinu. O izložbi je govorio mr. sc. Omer Zulić, te je istakao *da izložba na ovaj način koncipirana kod svih građana može da utiče na razvijanje i jačanje svijesti o pripadnosti ovoj državi*.¹ Realizaciju Okruglog stola finansijski je podržalo Federalno ministarstvo za pitanje boraca i invalida odbrambeno-oslobodilačkog rata.

U uvodnom dijelu okruglog stola učesnike je pozdravio prof. dr. Sead Selimović, šef Odsjeka za historiju na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Tuzli i izvršni direktor Centra za istraživanje moderne i savremene historije Tuzla.

Pred gostima, kolegama i studentima, te učenicima Gimnazije “Meša Selimović” Tuzla, šest izlagača dalo je kratak osvrt na značaj 22. maja, dana prijema Bosne i Hercegovine u Organizaciju Ujedinjenih nacija.

U radnom dijelu okruglog stola učešće je uzelo šest izlagača:

- **Prof. dr. Izet Šabotić** (Odsjek za historiju, Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli), *Bosna i Hercegovina u procesu disolucije SFRJ*,
- **Prof. dr. Sead Selimović** (Odsjek za historiju, Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli), *Doprinos diplomacije Republike Bosne i Hercegovine prijemu u članstvo Ujedinjenih nacija*,
- **Mr. sc. Omer Zulić** (Arhiv Tuzlanskog kantona), *Značaj rezolucija UN za Republiku Bosnu i Hercegovinu i odbranu od agresije*,
- **Mr. Jasmin Jajčević** (Centar za istraživanje moderne i savremene historije Tuzla), *Članstvo Republike Bosne i Hercegovine u međunarodnim organizacijama 1992-2018*.
- **Prof. dr. Omer Hamzić** (Izdavačka kuća „Monos“, Gračanica, Časopis za kulturnu historiju „Gračanički glasnik“) *Bosna i Hercegovina – primjer punopravne članice UN pod „specijalnim tretmanom“ svojih susjeda (u povodu 26. godišnjice članstva Bosne i Hercegovine u UN) i*
- **Mr. Semir Hadžimusić** (JU Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona) *Prijem Bosne i Hercegovine u članstvo OUN-a – 26 godina poslije*.

Moderator okruglog stola bila je dr. Mersiha Imamović sa Filozofskog fakulteta Univerziteta u Tuzli.

1 Vidi: <https://vijesti.ba/clanak/406972/javna-tribina-izlozba-i-okrugli-sto-o-znacaju-prijema-bih-u-un> (Pristup: 25.5.2018); <http://www.nezavisni.ba/javna-tribina-izlozba-i-okrugli-sto-o-znacaju-prijema-bih-u-un-video/> (Pristup: 25.5.2018).

Izlagači na okruglom stolu „Historijski značaj prijema Bosne i Hercegovine u OUN“.

Cilj okruglog stola je bio predstaviti mišljenja i stavove istaknutih naučnika i univerzitetskih profesora o pitanju prijema Bosne i Hercegovine u UN, te se ukazati na značaj obilježavanja datuma, koji su za Bosnu i Hercegovinu od historijskog i nacionalnog značaja. U konačnici svrha održavanja okruglog stola bila je da se ne zaborave važni datumi koji su obilježili historiju Bosne i Hercegovine, a sve u cilju da se podigne svijest šire društvene zajednice i posveti značajna pažnja ovom važnom segmentu historije Bosne i Hercegovine. Opravdanost se ogleda u činjenici da se uz pomoć organiziranja ovakvih okruglih stolova animira šira društvena zajednica, stručna, naučna i kulturna javnost, te razvija svijest kod studenata i građana, odnosno šire društvene zajednice o značaju obilježavanja historijskih datuma koji su važni za očuvanje historijske posebnosti Bosne i Hercegovine.

U konačnici okrugli sto je opravdao očekivanja organizatora, učesnika i gostiju, a za naredni period je najavljena realizacija i drugih sličnih projekata.

Izvještaj sa SAVJETOVANJA ARHIVSKIH RADNIKA BOSNE I HERCEGOVINE, Brčko 2018. godine

Od 6. do 8. maja 2018. godine, u Domu kulture u Brčko distriktu, održano je *Savjetovanje arhivskih radnika Bosne i Hercegovine 2018*, u organizaciji Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine. Domaćin ovogodišnjeg savjetovanja bila je Služba za arhiv Odjela za javni registar Vlade Distrikta Brčko. Pokrovitelj Savjetovanja bila je Vlada Brčko distrikta Bosne i Hercegovine.

Ovogodišnje Savjetovanje je, kao i do sada, privuklo veliki interes i pažnju arhivskih radnika, ne samo iz Bosne i Hercegovine, već i regiona. Na Savjetovanju su učestvovali arhivisti skoro iz svih arhiva iz Bosne i Hercegovine, te arhivisti iz: Republike Turske, Republike Slovenije, Republike Hrvatske i Republike Srbije.

Na ovogodišnjem savjetovanju, također su učestvovali i radnici iz registratura iz Bosne i Hercegovine.

U nedjelju, 6.5.2018. u 19:30 sati u hotelu „Posavina“ zajedničkom večerom, a nešto kasnije zajedničkom posjetom Legatu Ekmečić, zvanično je počelo Savjetovanje arhivskih radnika Bosne i Hercegovine 2018.

U ponedjeljak 7.5.2018. godine, nakon pripremljenog i prikazanog dokumentarnog filma: *Brčko kroz historiju*, otvoreno je *Savjetovanje arhivskih radnika Bosne i Hercegovine 2018*. Učesnicima su se obratili Spomenka Pelić, predsjednica Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine, Esed Kadrić, predsjednik Skupštine Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, te gosti iz zemlje i inostranstva.

U nastavku promovisan je 47. broj *Glasnika arhiva i Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine*, o čijem značaju i važnosti su govorili dr. Ivo Orešković iz Državnog arhiva Dubrovnik i prof. dr. Izet Šabotić, glavni i odgovorni urednik časopisa.

Promocija časopisa „Glasnik arhiva i Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine“, br. 47.

Radni dio prvog radnog dana savjetovanja na temu „Arhivsko zakonodavstvo između teorije i prakse“ vodilo je Radno predsjedništvo u sastavu: Darko Rubčić, Džemila Čekić i Vladan Vukliš, a u sklopu iste svoje radove su prezentirali:

- prof. dr. Izet Šabotić, Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli (Bosna i Hercegovina), *Problematika arhivske legislative u Bosni i Hercegovini*,
- dr. Kemal Gurulkan, Udruženje arhivista Turske (Republika Turska), *Primjena arhivskog zakonodavstva*,
- dr. Bojan Cvelfar, Luka Zupanc, Arhiv Republike Slovenije (Republika Slovenija), *Arhivsko zakonodavstvo u Republici Sloveniji*,
- Darko Rubčić, Ministarstvo za kulturu Republike Hrvatske (Republika Hrvatska) *Zašto novi Zakon o arhivskom gradivu i arhivima*,
- Milena Popović-Subić, Vladimir Ivanišević, Arhiv Vojvodine (Republika Srbija), *Arhivsko zakonodavstvo u Vojvodini od 1969. do 1989. godine*,
- Zoran Vukelić, Tatjana Segedinčev, Istorijski arhiv Subotica (Republika Srbija), *Neki problemi u primeni arhivskog zakonodavstva (istorijski pregled i perspektive)*,
- Džemila Čekić, Historijski arhiv Sarajevo (Bosna i Hercegovina), *Zakon o arhivskoj djelatnosti, provedbeni propisi*,
- Almira Alibašić-Fideler, Historijski arhiv Sarajevo (Bosna i Hercegovina), *Arhivska građa kao kulturno dobro/baština u kontekstu Zakona o arhivskoj djelatnosti u Kantonu Sarajevo*,
- Haris Zaimović, Historijski arhiv Sarajevo (Bosna i Hercegovina), *Arhivsko i baštinsko zakonodavstvo u Kantonu Sarajevo: iskorak ka boljem pozicioniranju i prepoznavanju institucije arhiva i arhivske djelatnosti*,

- Aleksandra Pijuk-Pejčić, Historijski arhiv Sarajevo (Bosna i Hercegovina), *Preuzimanje arhivske građe između teorije i prakse*,
- dr. Šimun Novaković, Arhiv Bosne i Hercegovine (Bosna i Hercegovina), *Arhivska zvanja u postojećem bosanskohercegovačkom arhivskom zakonodavstvu*.

Nakon izlaganja domaćin je za učesnike organizovao obilazak kulturno-historijskog naslijeđa Brčkog: Samostan Dubrave, Zaimović konak u Zoviku i Kula Kapetana Gradašćevića u Bijeloj. Nakon završenog prvog dana Savjetovanja za sve arhiviste i učesnike Savjetovanja organizovana je svečana večera i druženje.

Zajednička fotografija učesnika Savjetovanja arhivskih radnika Bosne i Hercegovine – Brčko 2018, u Zaimovića konaku.

U utorak 7.5.2018. godine obrađena je druga tema „Prostorni kapaciteti arhivskih ustanova“. Radno predsjedništvo je radilo u sastavu: Omer Zulić, Ivo Orešković i Tamara Vijoglavin Mančić. Radove su prezentirali:

- mr. Omer Zulić, Arhiv Tuzlanskog kantona (Bosna i Hercegovina), *Prostorni kapaciteti arhiva u Bosni i Hercegovini – stanje i potrebe*,
- dr. Ivo Orešković, Državni arhiv u Dubrovniku, *Primjena ekonomskog koncepta održivog razvoja u arhivskoj službi: imperativ osiguranja prostornih kapaciteta arhivskih ustanova i stvaratelja dokumentarnog i arhivskog gradiva*,
- Danijela Branković, Arhiv Vojvodine (Republika Srbija), *Smještajne mogućnosti arhivskih ustanova na teritoriji AP Vojvodine: važeći standardi i trenutne mogućnosti*,

- Spomenka Pelić, Kantonalni arhiv Travnik (Bosna i Hercegovina), *Rješenje prostornog kapaciteta Kantonalnog arhiva Travnik*,
- Hatidža Fetahagić, Selma Isić, Arhiv Tuzlanskog kantona (Bosna i Hercegovina), *Spremišni prostor Arhiva Tuzlanskog kantona*,
- mr. Fuad Ohranović, Historijski arhiv Sarajevo (Bosna i Hercegovina), *Problematika smještajnih kapaciteta Historijskog arhiva Sarajevo – sadašnjost i perspektive*,
- Sadika Maslak, Arhiv Unsko-sanskog kantona (Bosna i Hercegovina), *Prostorni kapaciteti Arhiva Unsko-sanskog kantona – stanje, potrebe i mogućnosti*,
- Admir Nezirović, Historijski arhiv Sarajevo (Bosna i Hercegovina), *Depo prostor „Vrbanjuša“*,
- Muhamed Gačić, Kantonalni arhiv Travnik (Bosna i Hercegovina), *Tehničke karakteristike izgradnje zgrade Kantonalnog arhiva Travnik*,
- mr. Sejdaliya Gušić, Historijski arhiv Sarajevo (Bosna i Hercegovina), *Kako smo se/su nas selili?*,
- Amina Kadribegović-Mehić, Gazi Husrev-begova biblioteka Sarajevo (Bosna i Hercegovina), *Prostorni kapaciteti za smještaj arhivske građe u Gazi Husrev-begovoj biblioteci*,
- mr. Jasmin Jajčević i Adnan Tinjić, Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona / Arhiv Tuzlanskog kantona (Bosna i Hercegovina), *Informatička oprema i sistemi – put ka informatizaciji arhiva – (primjer Arhiva Tuzlanskog kantona)*.

Nakon izloženih tema vođena je diskusija u kojoj je učestvovalo više arhivista, nakon čega su dati prijedlozi zaključaka savjetovanja.

Sa zajedničkim ručkom i plovidbom rijekom Savom savjetovanje je završilo 7.5.2018. godine u 16.00 sati.

**Izvještaj sa konferencije „GRANAI DELLA MEMORIA
(RIZNICE SJEĆANJA) – HISTORIJSKI ARHIVI IZMEĐU
SJEĆANJA I DIGITALNIH REFLEKSIJA SA NAGLASKOM
NA APULIJSKA ISKUSTVA“,
Bari – Conversano, 8. i 9. juni 2018. godine**

Konferencija pod nazivom “Granai della Memoria” održana je u periodu od 8. do 9. juna 2018. godine u Bariju (Italija) u organizaciji Fondacije “Giuseppe di Vagno” i Univerziteta u Bariju. O temama vezanim za arhivistiku i regionalna iskustva govorili su arhivisti iz Italije, Španije, Bosne i Hercegovine i Crne Gore. Sa vlastitim izlaganjem u radu konferencije, ispred Arhiva Tuzlanskog kantona, učestvovao je Adnan Tinjić, arhivista.

Konferencija je otvorena u prostorijama Univerziteta „Aldo Moro“ u Bariju (objekat centra Palača bivše Pošte), 8. juna sa početkom u 11.00 sati. Uvodna izlaganja održali su Gianvito Mastroleo (predsjednik Fondacije „Giuseppe di Vagno“), Loredana Capone (savjetnik za turizam i kulturu Regije Apulije), Maria Carolina Nardella (nadzornik za arhivističku i bibliografsku djelatnost Apulije i Bazilikate), te predsjedavajuća Eugenia Vantaggiato (direktor Regionalnog Sekretarijata za Apuliju u Ministarstvu kulturne baštine i turizma).

Tokom prve sesije koja je uslijedila odmah nakon uvodnih izlaganja, govorili su slijedeći izlagači:

- Linda Giuva (Univerzitet „La Sapienza“ Rim), *U dobu Blade Runner-a još su potrebi arhivi?*
- Federico Valacchi (Univerzitet Macerata), *Arhivi mogu i pjevati. Između komunikacije i razmjene dokumentarne baštine.*

Slika 1. Radno predsjedništvo prve sesije konferencije „Granai della Memoria“.

U okviru prve sesije održana su i izlaganja posebnog panela pod nazivom „Iskustva istoka i zapada“, gdje su izneseni slijedeći radovi, pod moderatorstvom novinara Michela De Feudisa:

- Grazia Tatto (Međunarodni institut za arhivske znanosti Trst-Maribor), *Slika teritorije između različitih graničnih kategorija*,
- Manuel Melgar Camarzana (Dokumentarni centar za historijsko sjećanje Salamanka, Španija), *Španski slučaj i uloga Dokumentarnog centra za historijsko sjećanje*,
- Snežana Pejović (Državni arhiv Crne Gore), *Arhivisti između potreba i prilika u svjetlu novog elektronskog okruženja. Neka crnogorska iskustva*.
- Adnan Tinjić (Arhiv Tuzlanskog kantona, Bosna i Hercegovina), *Bosanski arhivi: zajedničko naslijeđe i podijeljena država*.

Druga sesija konferencije započela je u 14:30 sati, sa izlaganjima:

- Carlo Spagnolo (Univerzitet „Aldo Moro“ Bari), *Digitalni arhivi, sjećanja i historija na webu*,
- Mauro Paolo Bruno (upravitelj Sekcije za ekonomiju i kulturu apulijske regije), *Prezentacija Apulijske digitalne biblioteke*,
- Leonardo Musci (Arhiv Fondacije „Giuseppe di Vagno“), *Prezentacija portala Fondacije Di Vagno*.

Po završetku druge sesije uslijedio je okrugli sto na temu „Javne politike za širenje i promociju znanja i obrazovanja: apulijska iskustva“. U radu okruglog stola učestvovali su: Mariella Guercio (Univerzitet „La Sapienza“ DIGILAB

Rim), Nicola Barbuti (kordinator DiCultHer mreže u Apuliji – Univerzitet „Aldo Moro“ Bari), Mariastella Margozzi (direktorica Regionalnog muzejskog kompleksa Apulija), Silvio Maselli (savjetnik za kulturu Općine Bari), Aldo Patruno (direktor Odjela za turizam i kulturu Regije Apulija) i Eugenia Vantaggiato (direktorica Regionalnog Sekretarijata za Apuliju pri Ministarstvu za kulturu i turizam Republike Italije).

Moderator okruglog stola bio je Nicola Signorile, novinar.

Drugog dana konferencije, u Conversanu kod Barija, upriličena je posjeta historijskim znamenitostima Conversana, te posjeta kompleksu benediktinskog manastira. Potom je upriličen i susret sa studentima gimnazija i univerziteta iz Barija, kojima su učesnici konferencije dali kratke informacije o izlaganjima prethodnog dana, te odgovarali na pitanja iz oblasti arhivske nauke. Konferencija je bila dobro medijski praćena, posebno od lokalnih i regionalnih medija, te je iznesen niz značajnih iskustava vezanih za kulturno djelovanje i arhivističku nauku u mediteranskoj oblasti, a posebno apulijskoj regiji.

ARHIV TUZLANSKOG KANTONA
F. Ledera br. 1, 75000 Tuzla, Bosna i Hercegovina
Tel. (035) 252-620, 258-252
Fax: (035) 252-620
132-100-02560000-80 kod NLB Tuzlanske banke dd Tuzla
Budžetska organizacija: 3202008
Vrsta prihoda: 722631
e-mail: arhiv.tk@bih.net.ba

U IZDANJU ARHIVA ŠTAMPANE SU SLIJEDEĆE PUBLIKACIJE:

1. *Regionalni istorijski arhiv Tuzla 1954–1979*, (Sulejman Ramić, Nizara Mušović Tadić), Tuzla 1979, str. 48.
2. *Generalni štrajk rudara i Husinska buna 1920*, (Grupa autora), Tuzla 1981. (i 1984), str. 410.
3. *Dobrovoljno vatrogasno društvo Tuzla*, (Grupa autora), Tuzla 1983, str. 150.
4. *Vodič Arhiva Tuzla*, (Grupa autora), Tuzla 1989, str. 156.
5. *Orijentalna zbirka 1578–1936. analitički inventar*, (priredila Nermana Hodžić), Sarajevo 1990, str. 52.
6. *Regionalni istorijski arhiv Tuzla 1954–1994*, (Azem Kožar), Tuzla 1995, str. 108.
7. *Arhivistika u teoriji i praksi*, knj. 1, (Azem Kožar), Tuzla 1995, str. 220.
8. *Tuzla u osmansko doba*, (Džemal Čilimković), Tuzla 1996, str. 178.
9. *Izvori za historiju srednjovjekovne bosanske države*, (Salih Jalimam), Tuzla 1997, str. 144.
10. *Narodna uzdanica u društvenome i kulturnome životu Muslimana Bosne i Hercegovine*, (Ismail Hadžiahmetović), Tuzla 1998, str. 120.
11. *Pomoćne historijske nauke*, (Azem Kožar, Ivan Balta), Tuzla 2003, str. 262.
12. *Pomoćne historijske znanosti i arhivistika*, (Azem Kožar, Ivan Balta), Tuzla 2004, str. 253.
13. *Arhivistika u teoriji i praksi*, knj. 2, (Azem Kožar), Tuzla 2005, str. 310.
14. *Tuzlanske historijske minijature*, (Šefkija Mutevelić), Tuzla 2005, str. 245.
15. *Mogu li se još spasiti? Konzervacija i restauracija pisanog blaga*, (Grupa autora), Sarajevo 2006, str. 140.
16. *Pedeset godina Arhiva u Tuzli (1954–2004)*, (Grupa autora), Tuzla 2005, str. 291.
17. *Oblasni narodni odbor Tuzla (OBNOT), 1949–1952: sumarno-analitički inventar*, (Nermana Hodžić), Tuzla 2006, str. 197.
18. *Tuzlanski, bijeljinski i srebrenički sidžil: (1641–1833)*, (Tufan Gündüz), Tuzla 2008, str. 158.
19. *Popis Bijeljinskog kadiluka, mulkovna dobra*, (Kemal Nurkić), Tuzla 2009, str. 543.
20. *Salih Safvet Bašić – Jedan osmanski intelektualac u Bosni i Hercegovini*, (Genç Osman Geçer), Tuzla 2009, str. 232.

21. *Tuzla: sjećanja na bisere stare gradske jezgre*, (Suad i Nihad Buljugić), Tuzla 2010, str. 254.
22. *Nemiri mira*, (Zlatko Dukić), Tuzla 2010, str. 351.
23. *Bosna i Hercegovina u 19. i 20. stoljeću - Studije i članci*, (Azem Kožar), Tuzla 2010, str. 501.
24. *Arhivistika u teoriji i praksi*, kn. 3, (Azem Kožar), Tuzla 2011, str. 270.
25. *Tapu zabiti defter Gradačac - Defter nekretnina Gradačac iz 1875/1292 godine*, (Kemal Nurkić, Izet Šabotić), Gradačac 2011, str. 132.
26. *Stari nišani u Vukovijama*, (Sejfulah Imamović), Tuzla 2011, str. 32.
27. *Vodič kroz arhivske fondove i zbirke Arhiva Tuzlanskog kantona*, (Izet Šabotić, Nermana Hodžić, Selma Iščić), Tuzla, 2012, str. 427.
28. *Kultura i tradicija u Bosni i Hercegovini - Višemilenijski kontinuitet*, (Senaid Hadžić, Sead Selimović), Tuzla 2012, str. 560.
29. *Zbornik radova "Pedagoški i naučni rad"*, (Azem Kožar), Tuzla 2012, str. 456.
30. *Gračanički defter 1292 h./1875 godine*, (Kemal Nurkić), Tuzla-Doboj 2013, str. 207.
31. *Agrarne prilike u Bosanskom ejaletu (1839–1878)*, (Izet Šabotić), Tuzla 2013, str. 283.
32. *Historijsko-pravni značaj francuske Deklaracije o pravima čovjeka i građanina iz 1789. godine*, (Edin Ramić), Tuzla 2014, str. 190.
33. *Biobibliografija zaposlenika Arhiva Tuzlanskog kantona* (povodom 60 godina rada 1954–2014), (Izet Šabotić, Sead Selimović), Tuzla 2014, str. 206.
34. *Trgovačke prilike u Bosanskom ejaletu (1793–1831)* (Alen Salihović), Tuzla 2014, str. 204.
35. *Teočanski dani otpora 1992–1995*, (Omer Đedović, Dževad Avdičević), Tuzla 2015, str. 419.
36. *Simbolika života i nadgrobnih spomenika*, (Sejfulah Imamović), Tuzla 2015, str. 58.
37. *Arhivistika u teoriji i praksi*, knj. 4, (Azem Kožar), Tuzla 2016, str. 273.
38. *Bosna i Hercegovina u vrijeme pojave (veliko)nacionalnih ideja*, (Senaid Hadžić), Tuzla 2016, str. 480.
39. *Vukovijski vremeplov*, (Sejfulah Imamović), Tuzla 2017, str. 112.
40. *Primjeri suživljenja: Bilješke o tuzlanskom kraju u 19. stoljeću*, (Senaid Hadžić), Tuzla 2017, str. 467.
41. *"Sedam decenija pruge Brčko – Banovići" – Zbornik radova*, Tuzla 2017, str. 144.
42. *Drugi korpus Armije Republike Bosne i Hercegovine 1992–1995*, (Sead Selimović, Izet Šabotić), Tuzla 2017, str. 574.
43. *Orijentalna zbirka Arhiva Tuzlanskog kantona 1563–1936. analitički inventar*, drugo dopunjeno izdanje, (priređila Nermana Hodžić), Tuzla 2017, str. 153.

44. *Uloga masovnih medija u afirmaciji ljudskih prava u Bosni i Hercegovini* (Mirjana Marinković-Lepić), Tuzla 2017, str. 252.
45. *Vukovijski vremeplov II*, (Sejfulah Imamović), Tuzla 2018, str. 102.
46. Časopis *Arhivska praksa*, br. 1, Tuzla 1998, str. 168.
47. Časopis *Arhivska praksa*, br. 2, Tuzla 1999, str. 166.
48. Časopis *Arhivska praksa*, br. 3, Tuzla 2000, str. 215.
49. Časopis *Arhivska praksa*, br. 4, Tuzla 2001, str. 205.
50. Časopis *Arhivska praksa*, br. 5, Tuzla 2002, str. 251.
51. Časopis *Arhivska praksa*, br. 6, Tuzla 2003, str. 285.
52. Časopis *Arhivska praksa*, br. 7, Tuzla 2004, str. 287.
53. Časopis *Arhivska praksa*, br. 8, Tuzla 2005, str. 490.
54. Časopis *Arhivska praksa*, br. 9, Tuzla 2006, str. 432.
55. Časopis *Arhivska praksa*, br. 10, Tuzla 2007, str. 504.
56. Časopis *Arhivska praksa*, br. 11, Tuzla 2008, str. 473.
57. Časopis *Arhivska praksa*, br. 12, Tuzla 2009, str. 534.
58. Časopis *Arhivska praksa*, br. 13, Tuzla 2010, str. 509.
59. Časopis *Arhivska praksa*, br. 14, Tuzla 2011, str. 571.
60. Časopis *Arhivska praksa*, br. 15, Tuzla 2012, str. 680.
61. Časopis *Arhivska praksa*, br. 16, Tuzla 2013, str. 519.
62. Časopis *Arhivska praksa*, br. 17, Tuzla 2014, str. 547.
63. Časopis *Arhivska praksa*, br. 18, Tuzla 2015, str. 613.
64. Časopis *Arhivska praksa*, br. 19, Tuzla 2016, str. 638.
65. Časopis *Arhivska praksa*, br. 20, Tuzla 2017, str. 677.
66. Časopis *Arhivska praksa*, br. 21, knjiga 1, Tuzla 2018, str. 552
67. Časopis *Arhivska praksa*, br. 21, knjiga 2, Tuzla 2018, str. 248
68. *Deset godina časopisa "Arhivska praksa": 1998–2007*, (Izet Šabotić), Tuzla 2007, str. 74.
69. *Doprinos časopisa Arhivska praksa razvoju arhivske struke u Bosni i Hercegovini 1998–2012, (u povodu 15 godina izlaženja)*, (Izet Šabotić), Tuzla 2012, str. 122.
70. *"Arhivska praksa" (1998–2017) u povodu dvadeset godina publikovanja časopisa*, (Izet Šabotić, Omer Zulić), Tuzla 2017, str. 208.

Katalozi izložbi:

1. *Tuzla kroz vijekove*, (autori: I. Šabotić, E. Begović, V. Isabegović, S. Selimović, H. Tubić), Tuzla 2003.
2. *Razvoj poštanskog saobraćaja u Bosni i Hercegovini sa posebnim osvrtom na šire Tuzlansko područje*, (autori: I. Šabotić, S. Gušić, E. Begović, S. Sarić, O. Bajić), Tuzla 2005.
3. *Orijentalna zbirka Arhiva Tuzlanskog kantona – Izbor iz dokumenata*, (autor: N. Hodžić, E. Lević), Tuzla 2007.
4. *Srebrenica – da se ne zaboravi* (autori: I. Šabotić, E. Begović), Tuzla 2008.

5. *55 godina rada i stvaranja Arhiva Tuzlanskog kantona (1954–2009)*, (autori: I. Šabotić i E. Lević), Tuzla 2009.
6. *Holokaust, genocid...*, (autori: I. Šabotić, E. Begović, S. Gušić i M. Gašić), Sarajevo-Tuzla 2010.
7. *Husinska buna 1920–2010*, (autori: E. Lević, N. Perić), Tuzla 2010.
8. *Nuraga Softić – Put umjetnika*, (autori: I. Šabotić, O. Zulić) Tuzla 2011.
9. *Izložba dokumenata i fotografija o Tuzli „Kapija 25. 5. 1995“ – činjenice*, (autor E. Lević), Tuzla 2011.
10. *„25 godina Arhivske prakse u Tuzli“ (povodom održavanja 25. međunarodnog savjetovanja „Arhivska praksa“ u Tuzli i izdavanja 15. broja časopisa „Arhivska praksa“)*, (autori: E. Begović, S. Adrović, E. Lević), Tuzla 2012.
11. *Tuzla na starim fotografijama – Otrgnuto od zaborava*, (autori: I. Šabotić, S. Adrović, H. Fetahagić, A. Tinjić i O. Zulić), Tuzla 2013.
12. *Prvi svjetski rat u dokumentima i fotografijama Arhiva Tuzlanskog kantona*, (autori: I. Šabotić, O. Zulić, S. Adrović, H. Fetahagić, N. Brbutović, A. Mahić i A. Tinjić), Tuzla 2014.
13. *Bogatstvo Arhiva Tuzlanskog kantona – nacionalno blago Bosne i Hercegovine*, (autori: S. Isić, E. Begović, S. Adrović i A. Tinjić), Tuzla 2014.
14. *Kulturno – obrazovna djelatnost Arhiva Tuzlanskog kantona*, (autor: O. Zulić, S. Adrović, S. Isić, N. Brbutović i A. Tinjić), Tuzla 2015.
15. *Orijentalna zbirka Arhiva Tuzlanskog kantona*, (autori: N. Hodžić, S. Isić, E. Begović i A. Tinjić), Tuzla 2016.
16. *Historijska pruga kroz historijske izvore (70 godina pruge Brčko-Banovići)*, (autori: O. Zulić, S. Adrović, S. Isić, H. Fetahagić, A. Tinjić i M. Softić), Tuzla 2016.
17. *Trideset godina Savjetovanja „Arhivska praksa“ 1984–2017*, (autori: O. Zulić, A. Tinjić, E. Begović, S. Adrović), Kalesija 2017.
18. *Školstvo u tuzlanskom kraju od osmanskog do socijalističkog perioda*, (autori: O. Zulić, A. Tinjić, S. Adrović, J. Jajčević i S. Isić), Tuzla 2018.

* * * * *

- Arhiv radi od 7,30–16,00 sati svakim radnim danom;
- Biblioteka Arhiva radi svakim danom od 9,00–14,00 sati;
- Arhiv vrši otkup svih vrsta arhivalija (dokumenata i vrijednih knjiga);
- Prijem stranaka i zahtjeva u vezi sa izdavanjem isprava o dokazima iz pohranjene arhivske građe vrši se svakim danom od 9,00–14,00 sati;
- Prijem stranaka u vezi sa arhivskim poslovanjem imalaca arhivske građe i registraturnog materijala vrši se petkom od 9,00–15,00 sati, a ostalim danima po prethodnom dogovoru.

UPUTE SARADNICIMA

Časopis *Arhivska praksa* izlazi u izdanju Arhiva Tuzlanskog kantona i Društva arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona. U časopisu se objavljuju radovi sa šireg područja arhivske teorije i prakse, historije i pomoćnih historijskih i informacionih nauka, kao i prikazi i ocjene stručnih i naučnih publikacija i časopisa, te izvještaji sa naučnih i stručnih skupova iz zemlje i inozemstva.

Radovi koji pristignu za časopis *Arhivska praksa* podliježu recenziji od strane eminentnih stručnjaka i naučnika iz oblasti arhivistike i historije, nakon iste će biti određena njihova naučna, stručna, ili pak druga vrijednost i klasifikacija. Obim radova (članaka) može iznositi od 5 do 16 stranica i 5 ilustracija, a za prikaze i ocjene (kao i druge priloge) 3 do 6 stranica teksta.

Struktura članka treba biti slijedeća:

- ime i prezime sa adresom autora i nazivom ustanove u kojoj je zaposlen,
- naslov rada,
- apstrakt na jeziku članka (oko 400 znakova) sa ključnim riječima (5-10 znakova) koji se donose poslije naslova članka,
- prevod naslova rada, apstrakta i ključnih riječi na engleski jezik,
- tekst samog članka,
- sažetak (zaključak, rezime) na engleskom jeziku obima do 2.000 znakova.

Prilozi koji se dostavljaju trebaju biti napisani u elektronskoj formi u nekoj od verzija MS WORD programa do 6.0 i novijima, te snimljeni na formatu MS WORD dokumenta.

Rad se dostavlja u Times New Roman vrsti slova, veličine od 12 tačaka, na formatu A4, (jednostruki prored) za tekst, odnosno od 10 tačaka za fusnote koje se donose ispod teksta.

Naslov priloga piše se velikim slovima (bold), podnaslovi malim slovima (bold), a sažeci, originalni termini i nazivi na stranom jeziku kurzivom (italic).

Ilustracije treba da budu jasne i oštre u crno-bijeloj ili kolor tehnici. Prilozi se dostavljaju elektronskom poštom ili na nekom od digitalnih nosača informacija.

Radove (članke) neophodno je poslati najkasnije do 1. juna tekuće godine. Radovi koji dobiju pozitivnu ocjenu recenzenta, bit će objavljeni u časopisu *Arhivska praksa*. Rukopisi ne podliježu vraćanju.

Primjerak rukopisa poslati poštom na adresu Arhiva Tuzlanskog kantona ili na e-mail adresu arhiv.tk@bih.net.ba, sa naznakom „za časopis Arhivska praksa“. Autori imaju pravo na besplatan primjerak časopisa u kojem im je objavljen rad.

Napomena: Uz rad idu fusnote (podnožne napomene).

Kako pisati podnožne napomene:

1. ime i prezime autora – normal
2. naslov knjige, zbornika, publikacije – kurziv
3. naslov članka – normal (bez navodnika)

4. naslov novina i časopisa – kurziv
5. naslov zakona – kurziv
6. naziv službenih glasila normal sa navodnicima
7. Isto – kurziv.

Citiranje arhivskih izvora:

Arhiv Tuzlanskog kantona (dalje: ATK), Fond: Narodno vijeće Tuzla (dalje: NVT), 55/1. *Poziv u Narodnu Vojsku*. Napomena: Navesti naziv dokumenta u kurzivu. Ako se radi o neobrađenoj građi, navesti osnovne podatke o dokumentu, u smislu pošiljaoca, adrese i datuma.

Citiranje knjige:

Bernard Stulli, *Priručnik iz arhivistike*, Zagreb 1997, 53. (kod broja strane ne pisati str.).

Kad se ista knjiga citira u narednoj podnožnoj napomeni, staviti: *Isto*, 51.

Kad se ista knjiga ponovo citira na drugom mjestu u radu, koristiti skraćeni naziv koji će se definisati u početnoj fusnoti za navedeni izvor ili literaturu. (npr. B. Stulli, *Priručnik*, 54).

Citiranje radova u časopisima:

Josip Kolanović, Vrednovanje arhivskog gradiva u teoriji i praksi, *Arhivski vijesnik*, br. 38, Zagreb 1995, 11.

Kad se isti rad citira u narednoj podnožnoj napomeni, staviti: *Isto*, 106.

Kad se isti rad ponovo citira na drugom mjestu u radu, koristiti skraćeni naziv: J. Kolanović, *Vrednovanje*, 5.

Citiranje radova u zbornicima:

Mirjana Kapisoda, Strategija u pristupu informacijama i zaštiti podataka u Državnom arhivu Crne Gore, *Prvi kongres arhivista Bosne i Hercegovine*, Zbornik radova, Sarajevo 2006, 455-460.

Kad se isti rad citira u narednoj podnožnoj napomeni, staviti: *Isto*, 137.

Kad se isti rad ponovo citira na drugom mjestu u radu, koristiti skraćeni naziv: M. Kapisoda, *Strategija*, 140.

Citiranje članaka u novinama:

Gradske vijesti, *Sarajevski list*, XLI/1918, br. 232, 2.

Napomena: Ako zapis ima autora, navesti i autora (kako je naveden u potpisu).

Kad se isti članak citira u narednoj podnožnoj napomeni, staviti: *Isto*.

Kad se isti članak ponovo citira na drugom mjestu u radu, koristiti skraćeni naziv: Gradske vijesti, *Sarajevski list*, 2.

Citiranje službenih glasila:

Zakon o prisilnom poravnanju, stečaju i likvidaciji, „Sl. list SRBiH“, br. 21/87.

Citiranje sa interneta:

Avdo Metjahić, *Ko je Husaga Čišić*, <http://www.orbus.be/aktua/arhiva/aktua2345.htm> (22.3.2009).

Napomena: Stavovi autorâ izneseni u radovima ne odražavaju uvijek stavove Redakcije časopisa.

Adresa Redakcije: Franje Ledera 1.
(za časopis „Arhivska praksa”)
75000 Tuzla – BiH
E-mail: arhiv.tk@bih.net.ba

Redakcija časopisa „Arhivska praksa“

Kabas doo Sarajevo
Šehercetajina čikma br.3
71 000 Sarajevo
Tel.: +387 33 447 812
Fax: +387 33 441 474

KABAS
ideje i rješenja

Ekonom i fiksne arhivske police
Vatrootporni ormari
Arhivske kutije
Oprema za muzeje i biblioteke
Oprema za restauraciju i konzervaciju arhivske građe
Oprema za digitalizaciju & mikrofilmiranje dokumenata

Pružamo i usluge:
Savjetovanja
Digitalizacije dokumentacije
Mikrofilmiranja dokumentacije
OCR/ICR obrada digitaliziranih dokumenata
Dizajniranje i implementaciju programskih rješenja
za arhiviranje, pretraživanje i distribuciju dokumentacije

SECTOR ADS

Preduzeće za usluge arhiviranja, digitalizacije i mikrofilmovanja

Časopis je štampan uz finansijsku podršku Federalnog ministarstva obrazovanja i nauke, Fondacije za izdavaštvo Sarajevo i Ministarstva za kulturu, sport i mlade Tuzlanskog kantona.